เฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

พระไตรปิฎก

สำหรับผู้เริ่มศึกษา

๑๐

พระวินัยปิฎก เล่ม ๖

โครงการพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

• ภาพพระราชทาน •

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
ทรงรับ "พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา" จากพระพรหมวชิรญาณ
ในโอกาสเสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานผ้าพระกฐิน ณ วัดยานนาวา
เมื่อปี ๒๕๔๖

ภาพถ่ายฝีพระหัตถ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช

พระสัมโมทนียกถา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

พระบรมศาสดาได้ตรัสไว้ว่า "...ดูก่อนกิมพิละ เมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในพระธรรมวินัยนี้ เคารพยำเกรงในพระศาสดา ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ในการศึกษา เคารพ

ยำเกรงกันแลกัน นี้แล กิมพิละ เป็นเหตุเป็นปัจจัยที่ทำให้พระสัทธรรม (พระศาสนา) ตั้งอยู่ได้นาน ในเมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว"

ศาสนธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือที่เรียกว่าพระสัท-ธรรม เป็นแสงสว่างนำทางชีวิตของชาวโลก ให้ได้รับประโยชน์ทั้ง ๓ คือ ประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์สืบๆ ไป และประโยชน์อย่างยิ่งอันได้แก่พระ-นิพพาน ศาสนธรรมนั้นได้รับการบันทึกไว้เป็นคัมภีร์พระไตรปิฎก ซึ่งเป็นหลักสำคัญและเป็นหลักฐานทางพระพุทธศาสนา ปัจจุบันมีอยู่หลายฉบับ ทั้งที่เป็นภาษาบาลีและภาษาไทย ควรที่พุทธศาสนิกชนทั่วไปจักได้ศึกษาค้นคว้าให้เกิดความรู้ความเข้าใจอย่างถ่องแท้

การเผยแผ่คัมภีร์พระไตรปิฎกโดยไม่ผิดเพี้ยนในรูปแบบต่างๆ เพื่อให้ประชาชนได้ศึกษาค้นคว้าได้โดยง่าย ย่อมจะยังผลให้ประชาชนตระหนักในคุณค่าของพระพุทธศาสนา พากันยึดมั่นในพระรัตนตรัยโดยไม่หวั่นไหว เต็มใจปกป้องรักษาพระพุทธศาสนาจากภัยทั้งปวง เป็นไปเพื่อความวัฒนาสถาพรแห่งพระสัทธรรมโดยแท้ นอกจากนี้ยังเป็นทางหนึ่งที่จะช่วยผดุงศีลธรรมของประชาชนในชาติ ซึ่งจะเป็นพื้นฐานแห่งการพัฒนาด้านอื่นๆ อีกทั้งเป็นการเฉลิมพระบารมีของพระมหากษัตริย์โดยฐานที่ทรงเป็นเอก-อัครศาสนูปถัมภก และทรงเป็นพุทธมามกะ ให้เป็นที่ปรากฏเกริกไกร นับได้ว่าเป็นกิจที่สอดคล้องต้องตามนัยพระพุทธวจนะที่ได้อัญเชิญมาไว้ในเบื้องต้น

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงบำเพ็ญพระ-ราชกรณียกิจอำนวยประโยชน์สุขแก่พสกนิกรเป็นอเนกประการ มีพระ-ราชจริยาหนักแน่นมั่นคงในพระรัตนตรัย ดำรงพระองค์อยู่ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างสม่ำเสมอ ทรงบำรุงส่งเสริมพระพุทธศาสนาทั้งในด้านศาสนธรรมและวัตถุธรรมเป็นนิจกาล ดังนั้น ในมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๔๗ คณะกรรมการโครงการพระไตรปิฎก อันมีพระพรหมวชิรญาณ (เขมงฺกรเถร) เจ้าอาวาสวัดยานนาวา กรุงเทพมหานคร เป็นประธาน จึงได้จัดทำหนังสือพระไตร-

ปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษาขึ้น เพื่อให้เยาวชนและบุคคลทั่วไปอ่านเข้าใจง่าย สามารถนำหลักธรรมไปใช้กับชีวิตประจำวันได้ ขณะเดียวกันก็ใช้เป็นหลักฐานอ้างอิงทางวิชาการได้ด้วย เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ พระไตรปิฎกชุดนี้จะช่วยเพิ่มโอกาสศึกษาพุทธธรรมสำหรับคนทั่วไปได้อีกส่วนหนึ่ง จึงนับเป็นกุศลกรรมที่ควรสรรเสริญ

ขอกุศลบุญราศีอันจะพึงมีแต่การจัดสร้างพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษานี้ จงสัมฤทธิ์เป็นกุศลปัจจัยเฉลิมพระเกียรติและเฉลิมพระราชสิริสวัสดิพิพัฒนมงคลพระบรมสุขแด่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตลอดจิรัฐติกาล.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก*

---

* สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ "คชวัตร" สุวฑฺฒโน ป.ธ.9) สถิต ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ 19 เมื่อวันที่ 21 เมษายน 2532 (พระสัมโมทนียกถานี้ ประทาน ณ วันที่ 14 กุมภาพันธ์ 2548)

ปรมราชินยาภิฤดิกถา
พระพรหมวชิรญาณ

สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ทรงใฝพระราชหฤทัย ศึกษาและปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างเนืองนิตย์ ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจโดยทศพิธราชธรรมอย่างเคร่งครัดและมั่นคง ทรงเจริญพระราชศรัทธาอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่องตลอดมา ทรงกล่อมเกลาพระราชโอรสพระราชธิดา ด้วยขัตติยราชประเพณีและวัฒนธรรมไทยอันงดงามจากพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น พระราชกรณียกิจทั้งมวลล้วนแสดงออกถึงน้ำพระราชหฤทัยอันเปี่ยมด้วยพรหมวิหารธรรมที่พระองค์ทรงทุ่มเทและเสียสละเพื่อพสกนิกรไทย โดยมิได้ทรงมุ่งหวังประโยชน์สุขส่วนพระองค์เลยแม้แต่น้อย พระเกียรติคุณนี้เป็นที่ประจักษ์และแผ่ไพศาลไปทั่วสากล

ในมหามงคลวโรกาสพระราชพิธีเฉลิมพระชนม์ ๗๒ พรรษา แห่งสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าฯ วันที่ ๑๒ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๔๗ ซึ่งเป็นพระราชพิธีมหามงคลประวัติศาสตร์ครั้งนี้ คณะกรรมการโครงการพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติฯ วัดยานนาวา สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ ที่พระองค์ทรงมีต่อพระพุทธศาสนาเป็นอเนกอนันต์หาที่สุดมิได้ จึงขอเสนอ "โครงการพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ" ต่อคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติฯ เนื่องในวโรกาสดังกล่าว ซึ่งมี พันตำรวจโท

ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี เป็นประธานกรรมการอำนวยการฯ เพื่อพิจารณา ซึ่งก็ได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการอำนวยการฯ รับโครงการฯ นี้ เป็นโครงการเฉลิมพระเกียรติในส่วนพระพุทธศาสนาด้วยโครงการหนึ่ง

คณะกรรมการโครงการพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติฯ วัดยานนาวา รู้สึกปีติเป็นล้นพ้น ที่ได้มีโอกาสจัดกิจกรรมสำคัญนี้ ถวายเป็นพระราช-กุศลเฉลิมพระเกียรติ ในวโรกาสมหามงคลประวัติศาสตร์ครั้งนี้ ซึ่งสอดคล้องกับพระราชกรณียกิจ และพระราชปณิธานในพระองค์ ที่ทรงปรารถนาสร้างสรรค์จรรโลงพระพุทธศาสนา ให้เจริญรุ่งเรืองและสถิตสถาพรสืบไป

ขอเดชานุภาพคุณพระศรีรัตนัตรัยได้อภิบาลและถวายพระพรชัยมงคล แด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ขอพระองค์ทรงพระเจริญพระราชสิริสวัสดิพิพัฒนมงคลสุขทุกประการ ทรงสถิตเป็นพระมิ่งขวัญแห่งปวงชนชาวไทย สนองพระมหากรุณาธิคุณในสมเด็จบรมบพิตรพระ-ราชสมภารเจ้า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐสืบไปตลอดกาลนิรันดร์ เทอญ.

พระพรหมวชิรญาณ (ประสิทธิ์ เขมงฺกโร)*

กรรมการมหาเถรสมาคม เจ้าอาวาสวัดยานนาวา

ประธานกรรมการอำนวยการโครงการพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติฯ วัดยานนาวา

---

* พระพรหมวชิรญาณ (ประสิทธิ์ "สุทธิพันธุ์" เขมงฺกโร ป.ธ.3) เป็นผู้เสนอโครงการพระ-ไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ 72 พรรษาฯ ในนามเจ้าอาวาสวัดยานนาวา เมื่อวันที่ 12 กุมภาพันธ์ 2547

อนุโมทนกถา

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)

สมเด็จบรมบพิตร พระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงเจริญพระชนมายุครบ ๖ รอบ ๗๒ พรรษา ณ วันที่ ๑๒ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๔๗

โดยพระอิสริยฐานะแห่งพระแม่เจ้าของแผ่นดินสยาม พุทธศก ๒๕๔๗ จึงเป็นบวรสมัย ที่พสกนิกร ทั้งรัฐบาลและประชาชนแห่งราชอาณาจักรไทย พร้อมใจกันจัดงานฉลองมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา เป็นการพิเศษตลอดสังวัจฉรกาล

ยิ่งเมื่อรำลึกในพระราชกรณียกิจนานัปการ ที่ได้ทรงบำเพ็ญด้วยอำนาจแห่งพระมหากรุณาธิคุณต่อประเทศชาติและราษฎร อันเป็นพระราชจริยาแห่งราชสังคหะเพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาราษฎร์ กระจายไปในท้องถิ่นทั้งหลายทั่วทั้งแผ่นดินไทย อันเป็นพระราชธรรมและเป็นพระราชกุศลยิ่งใหญ่ องค์กร กลุ่มชนและเอกชนมากมาย ต่างจึงขวยขวายจัดกิจกรรมและสร้างอนุสรณีย์ที่เป็นการเฉลิมฉลองเพิ่มต่างหากในส่วนเฉพาะของตนๆ หลากหลายไปตามฐานานุรูป

ในส่วนแห่งวัดยานนาวา พระพรหมวชิรญาณ เจ้าอาวาสแห่งพระอารามหลวงนั้น ในฐานะที่เคยดำรงตำแหน่งประธานกรรมการสร้างวัดธัมมาราม ณ นครซิคาโก ประเทศสหรัฐอเมริกา ปรารภพระมหากรุณาธิคุณในการที่สมเด็จบรมบพิตร พระบรมราชินีนาถ ที่ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธีบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในพระเกศโมลี พระพุทธชินธัมโมภาส ภ.ป.ร. เมื่อวันที่ ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๓๘ หลังจากวัดนั้นได้ขยับขยายไปสู่สถานที่ใหม่ใหญ่กว่าเก่าในเนื้อที่ถึง ๒๕ ไร่ ในอาณาเขต

นครชิคาโกแล้ว ยังได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธีเปิดศาลาอเนกประสงค์ที่วัดนั้นสร้างขึ้น และได้รับพระราชทานนามว่า "ศาลาเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ" ซึ่งรัฐบาลแห่งราชอาณาจักรไทยได้รับเข้าไว้ในโครงการเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ในมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนม-พรรษา ๕ รอบ

ต่อมาได้เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ไปทรงประกอบพิธียกฉัตรถวาย "พระพุทธมงคล" พระพุทธปฏิมาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในมหา-มงคลวโรกาส ๗๒ พรรษา ที่สมเด็จบรมบพิตร เสด็จพระราชดำเนินไปประกอบพิธีเททองหล่อ ณ วัดจักรวรรดิราชาวาส เมื่อวันที่ ๓๐ กรกฎาคม ๒๕๔๓ และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญไปประดิษฐานเป็นพระประธานในอุโบสถวัดพุทธาวาส นครฮิวสตัน รัฐเท็กซัส ซึ่งเป็นวัดที่พระพรหมวชิรญาณเป็นประธานก่อสร้างอีกแห่งหนึ่ง พร้อมกับทรงประกอบพิธีเปิดหน้าบันอุโบสถในพระนามาภิไธยย่อ ส.ก. ที่วัดนั้นด้วย เมื่อวันที่ ๑๕ ตุลาคม ๒๕๔๕

สำหรับในประเทศไทย สมเด็จบรมบพิตร ได้เสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระพรหมวชิรญาณ และทรงบำเพ็ญพระราชกุศลที่วัดจักรวรรดิราชาวาสหลายครั้ง กับได้เสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการและทรงบำเพ็ญพระราชกุศลที่วัดยางน้อย ตำบลก่อเอ้ อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี ที่เป็นชาติภูมิของพระพรหมวชิรญาณ พร้อมกับพระราชทานโครงการศิลปาชีพในพระองค์เพื่อประโยชน์แก่ประชาชนในภูมิภาคนั้น เมื่อวันที่ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๓๘ โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้โครงการศิลปาชีพในพระองค์อยู่ในความดูแลของพระพรหมวชิรญาณนับแต่นั้นเป็นต้นมา

นอกจากนั้น ยังทรงพระกรุณาเสด็จพระราชดำเนินไปเยี่ยมโครงการศิลปาชีพฯ ดังกล่าว พร้อมกับทรงพระกรุณาประกอบพิธียกช่อฟ้าอุโบสถวัดยางน้อย อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อวันที่ ๑๕ ธันวาคม

ต่อมาเมื่อพระพรหมวชิรญาณ ได้รับพระบัญชาจากพระเดช-พระคุณเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหา-ปริณายก ให้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสพระอารามหลวง วัดยานนาวา โดยย้ายมาอยู่ประจำ เมื่อวันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๕ แล้ว สมเด็จบรมบพิตรยังได้เสด็จพระราชดำเนินมานมัสการ และทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเป็นการส่วนพระองค์ที่วัดยานนาวาอีกหลายครั้ง

โดยปรารภพระราชจริยาในสมเด็จบรมบพิตร พระบรมราชินีนาถทั้งในส่วนทั่วไป ที่ได้ทรงบำเพ็ญด้วยพระราชศรัทธาในพระบวรพุทธศาสนาและด้วยพระมหากรุณาธิคุณต่อทวยราษฎร์ และในส่วนเฉพาะ ที่ได้ทรงมีพระเมตตานุทัยโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชวโรกาสทรงบำเพ็ญพระ-ราชกุศลในหลายวาระที่ได้อัญเชิญเสด็จนั้น วัดยานนาวาจึงได้จัดตั้งโครงการ "พระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ" เพื่อถวายเป็นพระราชกุศล

พระไตรปิฎก คือ คัมภีร์สามหมวด ที่รวบรวมไว้ซึ่งพระพุทธพจน์อันเป็นแหล่งแห่งพระธรรมวินัย พร้อมทั้งบรรจุไว้ซึ่งเรื่องราวชั้นเดิมของพระพุทธศาสนา

"พุทธพจน์" คือพระดำรัสของพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นพระบรม-ศาสดาแห่งพระพุทธศาสนา ที่ได้ทรงกล่าวสั่งสอน คือได้ตรัสแสดงธรรมและทรงบัญญัติวินัยไว้

พระพุทธพจน์ เท่าที่รวบรวมเก็บรักษาไว้ได้ มีอยู่ในพระไตรปิฎก บุคคลใดต้องการรู้ว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสอะไรไว้อย่างไรหรือไม่ บุคคลนั้นจึงต้องค้นหาในพระไตรปิฎก

อนึ่ง พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อจะเสด็จดับขันธปริ-นิพพาน ได้ตรัสว่า

โย โว อานนฺท มยา ธมฺโม จ วินโย จ
เทสิโต ปญฺญตฺโต, โส โว มมจฺจเยน สตฺถา.–
ดูกรอานนท์ ธรรมและวินัยใด เราแสดงแล้ว

บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้น
จักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย โดยกาลที่เรา
ล่วงลับไป

เนื่องจากพระพุทธพจน์ ที่ทรงแสดงธรรมบัญญัติวินัยไว้นั้น อยู่ในพระไตรปิฎก ดังนั้น จึงถือว่าพระไตรปิฎกเป็นที่ธำรงสถิตของพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่จะประกาศพระพุทธศาสนาแทนพระพุทธองค์ เป็นที่อันถือว่าพุทธศาสนิกชนยังสามารถเข้าไปเฝ้าพระบรมศาสดาของตน และเป็นเครื่องยืนยันความยังดำรงอยู่แห่งพระพุทธศาสนา

พระไตรปิฎกมีความสำคัญสูงสุดดังนี้ จึงเป็นหลักของพระพุทธศาสนา ผู้นับถือพระพุทธศาสนาจะต้องยึดถือพระไตรปิฎกเป็นหลัก คือถือพระพุทธศาสนาตามธรรมวินัยอันปรากฏด้วยพระพุทธพจน์ในพระไตรปิฎกนั้น

โดยนัยนี้ พระไตรปิฎกจึงเป็นหลักฐานอ้างอิงขั้นสุดท้ายและสูงสุด ที่ชาวพุทธได้ใช้เป็นมาตรฐานที่ตรวจสอบหรือเป็นเกณฑ์ตัดสินว่า คำกล่าว คำสอน ความเชื่อ หรือการปฏิบัติอย่างหนึ่งอย่างใด เป็นของพระพุทธศาสนาจริงหรือไม่ กับทั้งถือเป็นหน้าที่และความรับผิดชอบของพุทธบริษัท ที่จะสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา ด้วยการศึกษาและรักษาไว้ซึ่งพระไตรปิฎก

"พระไตรปิฎก" ที่กล่าวในที่นี้ หมายถึงพระไตรปิฎกบาลีของพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งเป็นที่รู้และยอมรับกันทั่วไปว่า เป็นประมวลบันทึกคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่เก่าแก่ดั้งเดิมที่สุด ครบถ้วนสมบูรณ์ที่สุด และถูกต้องแม่นยำที่สุด เท่าที่มีมาถึงปัจจุบัน

เป็นที่น่ายินดีว่า เวลานี้ พุทธศาสนิกชนในต่างถิ่นต่างแดนต่างนิกาย นอกจากรู้และยอมรับกันทั่วไปว่า พระไตรปิฎกบาลีของพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นแหล่งคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่เก่าแก่ดั้งเดิมและครบถ้วนสมบูรณ์ที่สุดแล้ว แม้ยังถือว่าตนมีคำสอนส่วนที่สูงพิเศษเหนือขึ้นไป แต่ได้มีแนวโน้มหันมาถือว่า พุทธศาสนิกชน ไม่ว่าในถิ่นแดนหรือนิกายใด จะต้องหรือควรจะศึกษาพระไตรปิฎกบาลีเป็นพื้นฐาน เพื่อเข้าถึงคำสั่ง

สอนดั้งเดิมของพระพุทธศาสนา

เมื่อเป็นเช่นนี้ พระไตรปิฎกบาลีเถรวาทนั้น ก็จะทำให้พระพุทธศาสนาทุกสาขานิกาย แม้แต่ในมหายานที่ประกอบด้วยอาจารยวาทแห่งยุคสมัยต่างๆ อันแตกแยกกระจายกันไปมากมาย มาตั้งอยู่บนฐานร่วมอันหนึ่งอันเดียวกัน*

อย่างไรก็ตาม พระไตรปิฎกบาลีนั้นเป็นคัมภีร์ใหญ่ มีปริมาณแห่งเนื้อหามากมายอย่างยิ่ง ดังที่พิมพ์ด้วยอักษรไทยเป็นเล่มหนังสือมีจำนวนถึง ๔๕ เล่ม นับได้เกินกว่า ๒๐,๐๐๐ หน้า ยากนักหนาที่จะมีผู้ใดรู้ได้ทั่วถ้วน หรือได้อ่านแม้เพียงส่วนหนึ่ง จึงปรากฏว่า แม้พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย อย่างในประเทศไทยนี้จำนวนมาก เข้าไม่ถึง และแม้แต่ไม่รู้จักพระไตรปิฎก

ดังได้กล่าวแล้วว่า ถ้าปรารถนาจะดำรงรักษาสืบต่อพระพุทธศาสนาไว้ให้ยั่งยืน พุทธบริษัทจะต้องศึกษาและต้องรักษาพระไตรปิฎกไว้ให้ได้ ดังนั้น จึงจะต้องเพียรพยายามหาทางที่จะทำให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายเข้าถึงพระไตรปิฎก หรือมีโอกาสรู้จักพระไตรปิฎก อย่างน้อยพอให้เกิดมีศรัทธาที่เป็นญาณสัมปยุต

วิธีการอันสำคัญที่จะให้สัมฤทธิ์ผลดังกล่าวนั้น คือท่านผู้รู้ช่วยเลือกสรรพระสูตร ข้อความ และคาถาภาษิตต่างๆ จากพระไตรปิฎกมาให้พุทธศาสนิกชนทั่วไปได้อ่านได้ศึกษา แม้คราวละเล็กน้อยค่อยทยอยไปโดยลำดับ

ในวิธีการเช่นว่านี้ การปฏิบัติอย่างเป็นหลักฐานที่สุด ได้แก่การเล่าสรุปและเลือกสรรเนื้อความในพระไตรปิฎกนั้นมาแสดงตามลำดับ

---

* หนังสือของท่านผู้รู้ฝ่ายมหายาน ซึ่งน่าอ่าน สำหรับผู้ที่สนใจใคร่รู้เรื่องนี้ ที่เด่นเล่มหนึ่งคือ Kogen Mizuno, **Buddhist Sutras** (Tokyo: Kosei Pubishing Co., ๑๙๘๒), pp.๓๐-๓๔; ๔๓๐-๔๓๓. อนึ่ง ในประเทศญี่ปุ่น ได้มีการแปลพระไตรปิฎกบาลีเป็นภาษาญี่ปุ่นเสร็จแล้ว (ที่ลงท้ายว่า พ.ศ. ๒๕๒๔)

คัมภีร์จนครบถ้วนทั้งหมด ดุจทำพระไตรปิฎกฉบับย่อหรือฉบับองค์แทนขึ้นมา

การที่วัดยานนาวา โดยกุศลปณิธานของท่านเจ้าคุณพระพรหมวชิรญาณ ได้จัดตั้งโครงการ "พระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ" ขึ้นนี้ เป็นสัมฤทธิการอันจะให้บรรลุผลที่หมายอย่างประเสริฐนั้น

โครงการนี้ ทำให้เกิดมีพระไตรปิฎกขนาดย่อม ชุดหนึ่งๆ จำนวน ๑๘ เล่มเล็ก อันเป็นฉบับย่อหรือฉบับองค์แทน ของพระไตรปิฎกฉบับสมบูรณ์ที่มีจำนวนชุดละ ๔๕ เล่มขนาดใหญ่ ดังนั้น จึงช่วยให้ผู้เริ่มศึกษาหรือผู้มีเวลาจำกัด สามารถเข้าถึงแหล่งแห่งพระธรรมวินัยได้โดยไม่ยากนัก

งานแห่งโครงการพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติฯ นี้ เห็นได้ง่ายว่าเป็นงานที่ยากยิ่งนัก จะสำเร็จมิได้หากมิใช่เพราะอาศัยทั้ง *วิริยะ* คือความพากเพียรมุ่งแน่วที่ต่อเนื่องมั่นคงตลอดกาลเวลายาวนาน และทั้ง *ปัญญา* คือความรู้ความเข้าใจทั้งด้านพระธรรมวินัยและภาษาบาลี พร้อมทั้งวิชาการร่วมสมัย กับทั้งความฉลาดสามารถที่จะจำแนกแยกแยะจัดตั้งวางระบบลำดับหมวดหมู่ เป็นต้น แต่ที่เป็นมูลฐานสำคัญลึกซึ้งที่สุด คือความมีน้ำใจรักต่อพระพุทธศาสนา และมุ่งหวังประโยชน์สุขแก่ประชาชนด้วยศรัทธาและฉันทะอันแรงกล้า

ด้วยเหตุดังกล่าวมา บุญกิริยาของ อุบาสกอุทัย บุญเย็น ผู้จัดทำพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา นี้ จึงเป็นมหากุศลที่ควรแก่การชื่นชมสดุดีอย่างยอดยิ่ง

ผลงานนั้น แสดงให้เห็นว่า อุบาสกอุทัย บุญเย็น ผู้จัดทำพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา นี้ ซึ่งเป็นเปรียญธรรม ผู้ได้เล่าเรียนมาในระบบการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี และเป็นศาสนศาสตรบัณฑิต ผู้จบการศึกษาจากมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย แม้จะได้ไปศึกษาเล่าเรียนวิชาการสมัยใหม่จบปริญญาชั้นสูงจากต่างประเทศมาแล้วด้วย ก็ได้นำเรี่ยวแรงความเพียรและสติปัญญาของตน มาใช้ในการทำงานที่เป็นแกนเป็นฐานของพระพุทธศาสนาอย่างเต็ม

กำลังความสามารถ

จึงควรจะกล่าวย้ำเน้นไว้เป็นที่สังเกตอันสำคัญ โดยพึงถือได้ว่า อุบาสกอุทัย บุญเย็น นั้น เป็นนิทัศนะแห่งการสัมฤทธิ์จุดหมายของสถาบันปริยัติศึกษาและมหาวิทยาลัยสงฆ์ ที่มุ่งให้นิสิตเล่าเรียนแตกฉานซ่ำซองในพระธรรมวินัยเป็นหลักและรู้เท่าทันวิทยาการสมัยใหม่และร่วมสมัยเป็นเครื่องแวดล้อม แล้วสำเร็จเป็นบัณฑิตผู้ใฝ่ใจและสามารถใช้วิทยาการแวดล้อมนั้น เป็นเครื่องมือที่จะนำพระธรรมวินัยออกสื่อสารสำแดงให้โลกประจักษ์ในคุณค่าของพระพุทธศาสนธรรมโดยรู้เข้าใจ ได้ศรัทธา และสามารถนำไปปฏิบัติให้สัมฤทธิ์ประโยชน์สุขแก่ชีวิตและสังคมอย่างสมสมัย

งานจัดทำพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา นี้ นอกจากสื่อความหมายในวงกว้าง ที่จะนำพระธรรมวินัยออกเผยแผ่เพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลกแล้ว ในวงใกล้ ก็ช่วยแนะนำแนวทางและเสริมกำลังย้ำเตือนความคิดแก่บัณฑิตแห่งสถาบันอุดมศึกษาในพระพุทธศาสนา ที่จะบำเพ็ญกิจกรณียให้สัมฤทธิ์ผลตามวัตถุประสงค์แห่งสถาบันการศึกษาของตน

ดังได้กล่าวข้างต้น พระไตรปิฎกบาลีเป็นจุดร่วมของความเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาท และกำลังขยายวงออกไปที่จะเป็นจุดร่วมของพระพุทธศาสนาทั้งหมดทั่วทุกนิกายในโลก แต่ด้วยเหตุว่าพระไตร-ปิฎกบาลีนั้นมีขนาดใหญ่มหึมา คนทั่วไปแทบไม่มีโอกาสเข้าถึง และคนจำนวนมากไม่รู้จักเลย ความเป็นจุดร่วมนั้น จึงยากที่จะเริ่มเพื่อก้าวไปสู่ความเป็นจริงอย่างนั้น

บัดนี้ งานมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๗๒ พรรษา ในพระองค์สมเด็จบรมบพิตร พระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ อันเป็นจุดกำเนิดแห่งโครงการ "พระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ" นี้ ได้ทำให้พระไตรปิฎกฉบับย่อหรือฉบับองค์แทนสำหรับผู้เริ่มศึกษาเกิดมีขึ้นแล้ว และจะเผยแพร่แผ่ขยายออกไปอย่างกว้างขวางทั่วพระราชอาณาจักรไทย ควรจะเป็นนิมิตหมายว่า ได้ถึงวาระเป็นจุดเริ่มแห่งการก้าวสู่ความเป็นจริง แห่งการมีจุดร่วมอันเป็นสากลของพุทธศาสนิกชนทั่วทั้งมวลดังได้กล่าวมา

"พระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้า-สิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ"นี้ เป็นมหาธรรมทานบุญกิริยา อันเป็นนิมิตหมายแห่งพระราชศรัทธา และพระบรมราชูปถัมภ์ ในพระองค์สมเด็จบรมบพิตร พระบรมราชินีนาถ ต่อพระบวรพุทธศาสนา ที่ผสานเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพระราชจริยาที่ได้ทรงบำเพ็ญเพื่อประโยชน์สุขแก่ปวงประชาราษฎร

ด้วยเดชานุภาพแห่งคุณพระรัตนตรัย และโดยผลแห่งพระราช-กุศลธรรมทานาทิจริยา ขอสมเด็จบรมบพิตร พระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรม-ราชินีนาถ จงทรงเจริญพระชนมายุยิ่งยืนนาน ทรงพระเกษมสำราญ เสด็จสถิตสถาพรในพระสิริราชสมบัติ คู่พระบารมีในพระองค์สมเด็จบรมบพิตร พระราชสมภารเจ้า สมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชธรรมิกมหา-ราชาธิราช ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ พร้อมด้วยพระราชโอรส พระราชธิดา และพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งปวง กับทั้งขอให้มวลประชานิกร ภายใต้ฉัตร-ชัยแห่งพระบารมี จงเจริญงอกงามด้วยประโยชน์สุข และทั่วทั้งพระราช-อาณาจักรร่มเย็นชื่นบานเกษมศานต์สถาพร

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)*

---

* พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ "อารยางกูร" ปยุตฺโต) ป.ธ.๙. พธ.บ.(เกียรตินิยมอันดับหนึ่ง) วัดญาณเวศกวัน อ.สามพราน จ.นครปฐม (อนุโมทนกถานี้ มอบให้ ณ วันที่ ๖ มิถุนายน 2548)

คำนิยม
พันตำรวจโททักษิณ ชินวัตร

พระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่ทรงคุณค่าอย่างยิ่ง เนื่องจากเป็นแหล่งรวมคำสอนของพระพุทธศาสนาที่เป็นพื้นฐานของวัฒนธรรมไทย และเป็นเบ้าหลอมจิตวิญญาณวิถีชีวิตไทยให้สามารถผ่านพ้นวิกฤตการณ์สำคัญทั้งในทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของชนชาติไทยตลอดระยะเวลาอันยาวนานที่ผ่านมา การศึกษาพระไตรปิฎกจึงมีความจำเป็นสำหรับชาวพุทธและเป็นหนทางหนึ่งที่ช่วยให้เข้าถึงหลักธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้อย่างถูกต้องแท้จริง ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์สุขทั้งแก่ตนเองและสังคมโดยส่วนรวม

การจัดพิมพ์พระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เป็นหนึ่งในโครงการเฉลิมพระเกียรติในส่วนพระพุทธศาสนาเพื่อถวายเป็นพระราชกุศลแด่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๔๗ เป็นพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา มีเนื้อหาที่ช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจในพุทธธรรมและสาระคำสอนที่เป็นแก่นแท้ได้ง่ายขึ้น

สะดวกต่อการศึกษาและเหมาะสมกับประชาชนทุกระดับ เป็นพระไตร-ปิฎกอีกชุดหนึ่งที่จะเอื้อประโยชน์ต่อการจรรโลงพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนสถาพรในประเทศไทยและในสังคมโลกสืบไป

ผมหวังเป็นอย่างยิ่งว่าพระไตรปิฎกชุดนี้จะเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่ได้ศึกษาและทำให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่มุ่งให้ทุกคนตั้งมั่นกระทำความดี เพื่อความสุขความเจริญงอกงามทั้งแก่ตนเองและส่วนรวมตลอดไป

พันตำรวจโท

(ทักษิณ ชินวัตร)*

นายกรัฐมนตรี

---

* พ.ต.ท. ดร.ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรีคนที่ 23 ของไทย (9 มี.ค. 2544-19 ก.ย. 2549) ประธานอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 12 สิงหาคม 2547. ลงนามอนุมัติเห็นชอบโครงการพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา เฉลิมพระเกียรติฯ เมื่อวันที่ 30 มิถุนายน 2547 (คำนิยมนี้ มอบให้ ณ วันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2548)

คำโสมนัส
นายสุขพัฒน์ ทองเพ็ง

การทำสังคายนาพระธรรมวินัยมีมาเป็นลำดับ สมัยแรกๆ พระอริยเจ้าทั้งหลายท่องจำสอบทานสืบต่อกันมาด้วยปากเปล่าที่เรียกว่ามุขปาฐะ ต่อมาได้มีการจารึกเป็นอักษรบาลี จัดหมวดหมู่คำสอนเป็นชุดพระคัมภีร์ (ปิฎก) ๓ ชุด เรียกว่า พระไตรปิฎก

พระไตรปิฎกประกอบด้วย ๑. พระวินัยปิฎก เนื้อหาว่าด้วยวินัยสงฆ์และระเบียบวิธีปฏิบัติต่างๆ ของภิกษุและภิกษุณี ๒. พระสุตตันตปิฎก เนื้อหาว่าด้วยพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าและพระสาวก รวมถึงคติธรรมต่างๆ ของบุคคลในสมัยพุทธกาล มีเรื่องราวเหตุการณ์สะท้อนข้อมูลทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมประเพณี ฯลฯ ในสมัยพุทธกาลเชื่อมโยงอยู่ในคำสอน ๓. พระอภิธรรมปิฎก เนื้อหาว่าด้วยสภาวธรรมของรูป จิต และเจตสิกล้วนๆ มีลักษณะเป็นวิชาการอธิบายคำสอนของพระพุทธเจ้าให้แจ่มชัดขึ้น

การจารึกพระไตรปิฎกเป็นลายลักษณ์อักษร เริ่มขึ้นที่ประเทศลังกาเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๕ (ราว พ.ศ. ๔๓๓-๔๕๐) ประเทศไทยมีการจารึกพระไตรปิฎกลงใบลานครั้งแรกที่เมืองเชียงใหม่ ประมาณ พ.ศ.

๒๐๒๐ และเริ่มมีการพิมพ์เป็นเล่มหนังสือครั้งแรกที่กรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ ๕ (เมื่อพ.ศ. ๒๔๓๑-๒๔๓๖) โดยปริวรรตจากอักษรขอมเป็นอักษรไทย ได้พระไตรปิฎก ๓๙ เล่มหนังสือในการพิมพ์ครั้งแรก ๑.๐๐๐ ชุด. พิมพ์จบบริบูรณ์ทั้ง ๔๕ เล่มในสมัยรัชกาลที่ ๗ (ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๘-๒๔๗๓)

พระไตรปิฎกที่จัดพิมพ์ในสมัยรัชกาลที่ ๗ นี้เอง ได้มีการส่งไปเผยแพร่ในต่างประเทศ ทำให้มีผู้พยายามอ่านอักษรไทยเพื่อจะได้อ่านพระไตรปิฎกฉบับนี้ได้ พระเถระชาวเยอรมันในลังการูปหนึ่ง คือพระนยานติโลก ได้เขียนยกย่องพระไตรปิฎกของไทยฉบับนี้ว่า มีความสมบูรณ์กว่าฉบับที่พิมพ์ด้วยอักษรโรมันของสมาคมบาลีปกรณ์(P.T.S.) ในประเทศอังกฤษเป็นอันมาก

โดยที่พระไตรปิฎกฉบับดังกล่าว เกิดจากพระราชทรัพย์บริจาคของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ และเงินบริจาคโดยเสด็จในพระราชกุศลของพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ทวยราษฎร์ชาวสยามทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ ที่ประชุมชำระพระไตรปิฎกครั้งนั้น จึงขนานนามพระไตรปิฎกฉบับนั้นว่า"สยามรฏฐสฺส เตปิฏกำ" ซึ่งมีชื่อเป็นไทยว่า "พระไตรปิฎกสยามรัฐ" อันหมายถึงพระไตรปิฎกฉบับของประเทศไทย

การมีพระไตรปิฎกของประเทศครั้งนั้น มีแต่ฉบับภาษาบาลี ผู้ที่จะเข้าถึงเนื้อหาของพระไตรปิฎกยังจำกัดวงผู้อ่านเข้าใจความในพระไตรปิฎกอยู่นั่นเอง เพราะคำสอนในพระไตรปิฎกเป็นภาษาของพระอริยเจ้า ซึ่งเต็มไปด้วยอรรถและพยัญชนะอันพิเศษ ผู้ศึกษาจะต้องอาศัยคัมภีร์ไขความไขศัพท์เป็นเครื่องมือที่จำเป็น หาไม่แล้วก็ยากที่จะเข้าใจความได้ หรือถ้าคิดว่าเข้าใจ ก็อาจจะเป็นความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนได้โดยง่าย

ด้วยเหตุนี้ จึงได้มีหนังสือแนวพระไตรปิฎกฉบับเรียบเรียงโดยท่านผู้รู้ ให้เห็นอยู่ประปราย แต่ก็ทำได้เป็นบางส่วนบางตอน ที่ทำได้ครอบคลุมเนื้อหาของพระไตรปิฎกมากกว่าทุกฉบับ คือหนังสือ"พระไตรปิฎกฉบับ

สำหรับประชาชน" โดยอาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ แต่ก็ทำในรูปสรุปความพอได้เป็นแนวทางสืบค้น บางช่วงตอนก็แจ้งไว้แต่เพียงชื่อหมวดหมู่ (เช่น หมวดสังยุตตนิกาย ในฉบับบาลีมี ๕ เล่ม ก็แจ้งชื่อหมวดหมู่ให้จบใน ๕ หน้า เป็นต้น) ทั้งนี้ เป็นเพราะข้อจำกัดด้านการจัดพิมพ์ กระนั้นก็นับเป็นอุปการคุณอันใหญ่หลวงที่ผลงานดังกล่าวมีส่วนอย่างสำคัญในการนำพาผู้คนให้ได้สัมผัสพระไตรปิฎกที่พอจะทำความเข้าใจได้สวนหนึ่ง

และหนังสือพระไตรปิฎกฉบับนั้นเอง ได้จุดประกายให้เกิดโครงการพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษาชุดนี้ขึ้นมา โดยเริ่มงานกันเงียบๆ ตั้งแต่ปี ๒๕๔๓ เป็นต้นมา

หนังสือพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษาชุดนี้ อุบัติขึ้นในห้วงเวลาที่พระไตรปิฎกมีเครื่องมือให้ศึกษาเข้าใจได้มากขึ้น มีท่านผู้รู้ฝากคำอธิบายภาษาธรรมไว้มากขึ้น มีคอมพิวเตอร์ช่วยงานอีกทางหนึ่ง จึงสามารถสร้างระบบเนื้อหาสนองความต้องการได้มากขึ้นอีกระดับหนึ่ง

ลักษณะผลงานหนังสือชุดนี้คือ เป็นหนังสือสำหรับให้ชาวบ้านทั่วไปอ่านได้ ขณะเดียวกันก็ให้เป็นหนังสือสำหรับวงการนักเรียน นักศึกษา ครูบาอาจารย์ ใช้ประกอบการเรียนการสอนและการศึกษาค้นคว้าได้ จึงได้จัดทำระบบสารบัญ ดรรชนี และนามานุกรม ไว้ละเอียดเป็นพิเศษ จัดทำระบบให้อิงกับพระไตรปิฎกบาลีอย่างเคร่งครัด ให้สามารถใช้อ้างอิงและสอบทานเนื้อหาได้โดยตลอด

เป็นโอกาสประจวบเหมาะที่งานหนังสือชุดนี้ขับเคลื่อนอยู่ในบรรยากาศอันเป็นมหามงคลของประเทศ คือบรรยากาศแห่งการเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษาสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เป็นพระคุณอย่างยิ่งที่ "คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระเกียรติพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๔๗" ได้มีมติเห็นชอบรับหนังสือ

"พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา" เป็นหนังสือที่ระลึกร่วมเฉลิมพระเกียรติฯ และอนุญาตให้พิมพ์ตราสัญลักษณ์ของงานเฉลิมพระเกียรติฯ บนปกหนังสือ

เป็นบุญหาที่สุดมิได้ ที่ได้น้อมเกล้าน้อมกระหม่อมร่วมเทิดพระ-เกียรติสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ องค์มหาอุบาสิกาแห่งแผ่นดิน ในวโรกาสอันพิเศษยิ่งนี้ ด้วยงานอันเป็นธรรมบูชาครั้งนี้

(นายสุขพัฒน์ ทองเพ็ง)*

บรรณาธิการบริหาร

---

* สุขพัฒน์ ทองเพ็ง ป.ธ.6. ศน.บ., M.A., ศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์, อดีตที่ปรึกษาของผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร(2548-2549), ผู้ก่อตั้ง "สำนักพิมพ์โพธิเนตร" เพื่อดำเนินงานจัดทำพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา และบริหารโครงการในตำแหน่ง "บรรณาธิการบริหาร"

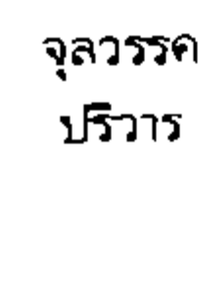
หนังสือ"พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา" เรียบเรียงตามลำดับเนื้อหาในพระไตรปิฎกบาลี(ฉบับสยามรัฐ) 45 เล่ม โดยการสรุปเนื้อหาให้เป็นที่เข้าใจง่าย, โดยการแสดงประเด็นเนื้อหาให้เห็นชัดขึ้น, โดยการขยายความ-เสริมความในส่วนที่เข้าใจได้ยาก หรือที่มีข้อมูลน่าสนใจทางวิชาการ, และโดยการเก็บรวบเนื้อหาเข้าด้วยกันในส่วนที่เป็นคำกล่าวซ้ำๆ จึงกลายเป็นหนังสือชุดจำนวน 18 เล่ม มีระบบเนื้อหาสำหรับให้ตรวจสอบเทียบเคียงกับเนื้อหาในพระไตรปิฎกบาลีโดยตลอด

เพื่อให้รู้ว่า พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษานี้ ในแต่ละเล่มมีเนื้อหาอะไรบ้าง และเป็นเนื้อหาของพระไตรปิฎกบาลี(ฉบับสยามรัฐ)เล่มไหนบ้าง จึงได้จัดทำตารางแสดงเนื้อหาของพระไตรปิฎกทั้ง 2 ชุด ให้สามารถใช้เทียบเคียงกันเล่มต่อเล่มตามลำดับ

ตารางเทียบเคียง

พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา(18 เล่ม) กับ พระไตรปิฎกบาลี(45 เล่ม)

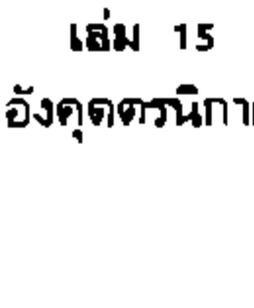
พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา 4 เล่ม พระวินัยปิฎก	พระไตรปิฎกบาลี 8 เล่ม	อักษรย่อ	เนื้อหา	ภาคผนวก(ไตร.รศ.)
		วินย.		• อักษรย่อสำหรับพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษาคือ"ไตร.รศ."
เล่ม 1 มหาวิภังค์ (ภาค 1-2)	เล่ม 1 มหาวิภังค์	วิ.มหาวิ.	สิกขาบทของภิกษุ(227 สิกขาบท) : ปาราชิก 4-สังฆาทิเสส 13-อนิยต 2	วิธีอ่านภาษาบาลีอักษรไทย-เทียบพยัญชนะบาลีกับอักษรโรมัน-บาลีอักษรไทยในอดีต-สถานที่ทรงจำพรรษาใน 45 พรรษา-แนะนำหนังสือที่ใช้อ้างอิง
	เล่ม 2 มหาวิภังค์		นิสสัคคิยปาจิตตีย์ 30-ปาจิตตีย์ 92	
 เล่ม 2 มหาวิภังค์ (ภาค 2 ต่อ) ภิกขุนีวิภังค์ มหาวรรค (ภาค 1)	เล่ม 2 มหาวิภังค์ (ต่อ)		ปาฏิเทสนียะ 4-เสขิยะ 75-อธิกรณสมถะ 4	
	เล่ม 3 ภิกขุนีวิภังค์	วิ.ภิกฺขุนี.	สิกขาบทของภิกษุณี (311 สิกขาบท)	ประมวลสิกขาบทของภิกษุและภิกษุณี-แนะนำหนังสือที่ใช้อ้างอิง : พระไตรปิฎกสยามรัฐ-พระไตรปิฎกภาษาไทย-พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย-พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน
	เล่ม 4 มหาวรรค	วิ.มหาวคฺ.	มหาขันธกะ : พุทธประวัติตอนต้น: อุปัชฌาย์-อาจารย์: บรรพชา-อุปสมบท	
 เล่ม 3 มหาวรรค (ภาค 1 ต่อ)	เล่ม 4 มหาวรรค (ต่อ)		มหาขันธกะ(ต่อ) : อันตรายิกธัมมกถา อุโปสถขันธกะ : การทำอุโบสถของภิกษุ วัสสูปนายิกาขันธกะ : เข้าพรรษา-ออกพรรษา ปวารณาขันธกะ : การปวารณาของภิกษุ	แสดงแผนที่ชมพูทวีป-แนะนำหนังสือเพื่อศึกษาเพิ่มเติม : สมุดข่อยเรื่องสีมากถา

	เล่ม 5 มหาวรรค (ต่อ)		จัมมขันธกะ : รองเท้า-หนังสัตว์ เป็นต้น เภสัชชขันธกะ : ยารักษาโรค กฐินขันธกะ : ผ้ากฐิน จัมเปยยขันธกะ : หลักการพิจารณาในสังฆกรรม โกสัมพิขันธกะ : ความแตกแยกของภิกษุชาวโกสัมพี	
 เล่ม 4 จุลวรรค ปริวาร	**เล่ม 6** จุลวรรค	วิ.จุล.	กัมมขันธกะ : สังฆกรรมเกี่ยวกับการลงโทษภิกษุ ปาริวาสิกขันธกะ : การอยู่ปริวาส สมุจจยขันธกะ : วิธีออกจากอาบัติ สมถขันธกะ : วิธีระงับอธิกรณ์	
	เล่ม 7 จุลวรรค (ต่อ)		ขุททกวัตถุขันธกะ : เรื่องเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับวินัยสงฆ์ เสนาสนขันธกะ : ที่อยู่อาศัยของภิกษุ สังฆเภทขันธกะ : พระเทวทัตทำสังฆเภท วัตตขันธกะ : วัตร(ระเบียบปฏิบัติ)ต่างๆ ของภิกษุ ปาฏิโมกขฐปนขันธกะ : การสวด-การฟังปาฏิโมกข์ ภิกขุนีขันธกะ : เรื่องเกี่ยวกับภิกษุณี ปัญจสติกขันธกะ : การสังคายนาครั้งที่ 1 สัตตสติกขันธกะ : การสังคายนาครั้งที่ 2	แนะนำคัมภีร์ "สมันตปาสาทิกา" (อรรถกถาแห่งพระวินัยปิฎก โดยพระพุทธโฆส)
	เล่ม 8 ปริวาร	วิ.ปริวาร.	ภาคผนวกของพระวินัยปิฎก	
12 เล่ม พระสุตตันตปิฎก 25 เล่ม		สุ.ตนฺ.		
 เล่ม 5 ทีฆนิกาย	**เล่ม 9** สีลขันธวรรค	ที.สี.	พรหมชาลสูตร-สามัญญผลสูตร-อัมพัฏฐสูตร-โสณทัณฑสูตร-กูฏทันตสูตร-มหาลิสูตร-โปฏฐปาทสูตร-สุภสูตร-เกวัฏฏสูตร-โลหิจจสูตร-เตวิชชสูตร	แนะนำคัมภีร์อรรถกถาแห่งพระสุตตันตปิฎก-บัญชีชื่อและผู้แต่งคัมภีร์อรรถกถา

	เล่ม 10 มหาวรรค	ที.ม.	มหาปทานสูตร-มหานิทานสูตร-มหาปรินิพพานสูตร-มหาสุทัสสนสูตร-ชนวสภสูตร-มหาโควินทสูตร-มหาสมยสูตร-สักกปัญหสูตร	แห่งพระสุตตันตปิฎก
เล่ม 6 ทีฆนิกาย (ต่อ)	เล่ม 10 ทีฆนิกาย : -มหาวรรค(ต่อ)		มหาสติปัฏฐานสูตร-ปายาสิราชัญญสูตร	แนะนำบทสวด "อาฏานาฏิยปริตร"-ตารางแสดงจำนวนพระปริตร(ทั้งเจ็ดตำนานและสิบสองตำนาน)
	เล่ม 11 ทีฆนิกาย : -ปาฏิกวรรค	ที.ปา.	ปาฏิกสูตร-อุทุมพริกสูตร-จักกวัตติสูตร-อัคคัญญสูตร-สัมปสาทนียสูตร-ปาสาทิกสูตร-ลักขณสูตร-สิงคาลกสูตร-อาฏานาฏิยสูตร-สังคีติสูตร-ทสุตตรสูตร	
เล่ม 7 มัชฌิมนิกาย	เล่ม 12 มัชฌิมนิกาย : -มูลปัณณาสก์	ม.มู.	มูลปริยายวรรค(10 พระสูตร)-สีหนาทวรรค(10 พระสูตร)-โอปัมมวรรค(10 พระสูตร)-มหายมกวรรค(10 พระสูตร)	อธิบายเจโตวิมุตติ-ปัญญาวิมุตติ-ลำดับกาลแห่งเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์พุทธศาสนา
เล่ม 8 มัชฌิมนิกาย	เล่ม 12 มัชฌิมนิกาย : -มูลปัณณาสก์ (ต่อ) เล่ม 13 มัชฌิมนิกาย : -มัชฌิมปัณณาสก์	ม.มู. ม.ม.	จูฬยมกวรรค(10 พระสูตร) คหปติสูตร(10 พระสูตร)-ภิกขุวรรค(10 พระสูตร)-ปริพาชกวรรค(10 พระสูตร)	อธิบาย"เวทนา"
เล่ม 9 มัชฌิมนิกาย	เล่ม 13 มัชฌิมนิกาย : -มัชฌิมปัณณาสก์ (ต่อ)		ราชวรรค(10 พระสูตร)-พราหมณวรรค(10 พระสูตร)	เรื่อง"องคุลิมาล"ในอรรถกถา

	เล่ม 14 มัชฌิมนิกาย : -อุปริปัณณาสก์	ม.อุ.	เทวทหวรรค(10 พระสูตร)-อนุปทวรรค (10 พระสูตร)	* อีก 4 พระสูตร ในอนุปทวรรคลันไปอยู่ ใน ไตร.รส. เล่ม 10
 เล่ม 10 มัชฌิมนิกาย	เล่ม 14 มัชฌิมนิกาย : -อุปริปัณณาสก์ (ต่อ)		อนุปทวรรค(อีก 4 พระสูตร)-สุญญตวรรค(10พระสูตร)-วิภังควรรค(12 พระสูตร)-สฬายตนวรรค(10 พระสูตร)	พุทธประวัติ ในอรรถกถา
 เล่ม 11 สังยุตตนิกาย	เล่ม 15 สังยุตตนิกาย : -สคาถวรรค	ส.ส.	เทวตาสังยุตต์(8วรรค)-เทวปุตตสังยุตต์(3วรรค)-โกสลสังยุตต์(3 วรรค)-มารสังยุตต์(3 วรรค)-ภิกขุนีสังยุตต์(1 วรรค)-พรหมสังยุตต์(2วรรค)-พราหมณสังยุตต์(2วรรค)-วังคีสสังยุตต์(1วรรค)-วนสังยุตต์(1วรรค)-ยักขสังยุตต์(1 วรรค)-สักกสังยุตต์(3 วรรค)	เรื่องฤดูกาล ในชมพูทวีป-ปัพพโตปมคาถา และธชัคคปริตร (พร้อมคำแปล)
 เล่ม 12 สังยุตตนิกาย	เล่ม 16 สังยุตตนิกาย : -นิทานวรรค	ส.นิ.	อภิสมยสังยุตต์(10 วรรค)-ธาตุสังยุตต์(4วรรค)-อนมตัคคสังยุตต์(2 วรรค)-กัสสปสังยุตต์(1 วรรค)-ลาภสักการสังยุตต์(4 วรรค)-ราหุลสังยุตต์(1 วรรค)-ลักขณสังยุตต์(2 วรรค)-โอปัมมสังยุตต์(1 วรรค)-ภิกขุสังยุตต์(1วรรค)	
	เล่ม 17 สังยุตตนิกาย : -ขันธวารวรรค	ส.ข.	ขันธสังยุตต์ : มูลปัณณาสก์(5 วรรค)-ขันธสังยุตต์ : มัชฌิมปัณณาสก์(5 วรรค)-ขันธสังยุตต์ : จุลปัณณาสก์(5 วรรค)	

	เล่ม 17 สังยุตตนิกาย : -ขันธวารวรรค (อีก 12 สังยุตต์)		ราธสังยุตต์(2วรรค)-ทิฏฐิสังยุตต์(4 วรรค)-โอกันตสังยุตต์(1วรรค)-อุปปาทสังยุตต์(1วรรค)-กิเลสสังยุตต์(1วรรค)-สาริปุตตสังยุตต์(1วรรค)-นาคสังยุตต์(1วรรค)-สุปัณณสังยุตต์(1วรรค)-คันธัพพกายสังยุตต์(1วรรค)-วลาหกสังยุตต์(1 วรรค)-วัจฉโคตตสังยุตต์(1วรรค)-สมาธิสังยุตต์(1วรรค)	
เล่ม 13 สังยุตตนิกาย	เล่ม 18 สังยุตตนิกาย : -สฬายตนวรรค	ส.สฬ.	สฬายตนสังยุตต์ : ปฐมปัณณาสก์(5วรรค)-ทุติยปัณณาสก์ (5วรรค)-ตติยปัณณาสก์ (5วรรค)-จตุตถปัณณาสก์(4 วรรค)-เวทนาสังยุตต์(3วรรค)-มาตุคามสังยุตต์(2วรรค)-ชัมพุขาทกสังยุตต์(1วรรค)-สามัณฑกสังยุตต์(1วรรค)-โมคคัลลานสังยุตต์(1วรรค)-คามณิสังยุตต์(1วรรค)-อสังขตสังยุตต์(2วรรค)-อัพยากตสังยุตต์(1วรรค)	
	เล่ม 19 สังยุตตนิกาย : -มหาวารวรรค	ส.ม.	มัคคสังยุตต์(13วรรค)-โพชฌังคสังยุตต์(7วรรค)-สติปัฏฐานสังยุตต์(6วรรค)-อินทริยสังยุตต์(8วรรค)-สัมมัปปธานสังยุตต์-พลสังยุตต์-อิทธิปาทสังยุตต์(4วรรค)-อนุรุทธสังยุตต์(2วรรค)-ฌานสังยุตต์-อานาปานสังยุตต์(2วรรค)-โสตาปัตติสังยุตต์(7วรรค)-สัจจสังยุตต์(7 วรรค)	
เล่ม 14 อังคุตตรนิกาย	เล่ม 20 อังคุตตรนิกาย : -เอกนิบาต	องฺ.เอก.	ว่าด้วยธรรมชุดต่างๆ 2 ชุด-ว่าด้วยกุศลธรรมต่างๆ	เรื่องเมืองมถุรา(มถุรา)กับพุทธศาสนา
	-ทุกนิบาต	องฺ.ทุก.	ปฐมปัณณาสก์(5วรรค)-ทุติยปัณณาสก์(5วรรค)-ตติยปัณณาสก์(5 วรรค)	
	-ติกนิบาต	องฺ.ติก.	ปฐมปัณณาสก์(5วรรค)-ทุติยปัณณาสก์	

			(5วรรค)-ตติยปัณณาสก์(5วรรค)-จตุตถปัณณาสก์(10วรรค)	
	เล่ม 21 อังคุตตรนิกาย : -จตุกกนิบาต	องฺ.จตุก.	ปฐมปัณณาสก์(4วรรค)-ทุติยปัณณาสก์(5วรรค)-ตติยปัณณาสก์(5วรรค)-จตุตถปัณณาสก์(10วรรค)	
	เล่ม 22 อังคุตตรนิกาย : -ปัญจกนิบาต	องฺ.ปญฺจก.	ปฐมปัณณาสก์(5วรรค)-ทุติยปัณณาสก์(5วรรค)-ตติยปัณณาสก์(5วรรค)	
	เล่ม 22 อังคุตตรนิกาย : -ปัญจกนิบาต (ต่อ)		จตุตถปัณณาสก์(5วรรค)-ปัญจมปัณณาสก์(5วรรค)	
	-ฉักกนิบาต	องฺ.ฉกฺก.	ปฐมปัณณาสก์(5วรรค)-ทุติยปัณณาสก์(4 วรรค)	
 เล่ม 15 อังคุตตรนิกาย	เล่ม 23 อังคุตตรนิกาย : -สัตตกนิบาต	องฺ.สตฺตก.	(7 วรรค)	
	-อัฏฐกนิบาต	องฺ.อฏฺฐก.	(7 วรรค)	
	-นวกนิบาต	องฺ.นวก.	(5 วรรค)	
	เล่ม 24 อังคุตตรนิกาย : -ทสกนิบาต	องฺ.ทสก.	ปฐมปัณณาสก์(5วรรค)-ทุติยปัณณาสก์(5วรรค)-ตติยปัณณาสก์(2วรรค)-จตุตถปัณณาสก์(4วรรค)-ปัญจมปัณณาสก์(1วรรค)	
	-เอกาทสกนิบาต	องฺ.เอกาทส.	(2 วรรค)	
 เล่ม 16 ขุททกนิกาย	เล่ม 25 ขุททกนิกาย : -ขุททกปาฐะ	ขุ.ขุ.	บทสวด-ธรรมบท-อุทาน-อิติวุตตกะ-สุตตนิบาต	
	เล่ม 26 ขุททกนิกาย : -วิมานวัตถุ	ขุ.วิมาน.	อิตถีวิมานวัตถุ-ปุริสวิมานวัตถุ	

-เปตวัตถุ	ขุ.เปต.	(4 วรรค)
-เถรคาถา	ขุ.เถร.	จัดลำดับเนื้อหาตามจำนวนชุดคาถา ตั้งแต่ 1 คาถา ถึง 60 คาถา และ มหาคาถา
-เถรีคาถา	ขุ.เถรี.	มีชุดคาถาตั้งแต่ 1 คาถา ถึง 30 คาถา และ มหาคาถา
เล่ม 27 ขุททกนิกาย : -ชาดก(ภาค 1)	ขุ.ชา.	ว่าด้วยพระโพธิสัตว์ใน 550 พระชาติ
เล่ม 28 ขุททกนิกาย : -ชาดก(ภาค 2)		ปัญญาสนิบาต-สัฏฐินิบาต-สัตตตินิบาต-อสีตินิบาต-มหานิบาต(มหาทศชาติ 10 ชาดก)
เล่ม 29 ขุททกนิกาย : -มหานิทเทส	ขุ.ม.	คำอธิบายของพระสารีบุตรในอัฏฐกวรรคแห่งสุตตนิบาต
เล่ม 30 ขุททกนิกาย : -จูฬนิทเทส	ขุ.จู.	คำอธิบายของพระสารีบุตรในปารายนวรรคและอุรควรรคแห่งสุตตนิบาต
เล่ม 31 ขุททกนิกาย : -ปฏิสัมภิทามรรค	ขุ.ปฏิ.	คำอธิบายของพระสารีบุตรมี 3 วรรค คือ 1. มหาวรรค 2. ยุคนัทธวรรค 3. ปัญญาวรรค
เล่ม 32 ขุททกนิกาย : -อปทาน (ภาค 1)	ขุ.อป.	ประวัติแห่งจริยาวัตรของพระพุทธเจ้า, พระปัจเจกพุทธเจ้า, และพระสาวกของพระพุทธเจ้า
เล่ม 33 ขุททกนิกาย : -อปทาน(ภาค 2)		ประวัติของพระอรหันต์(พระเถระ 151 เรื่อง พระเถรี 40 เรื่อง)
-พุทธวังสะ	ขุ.พุทธ.	พุทธประวัติของพระพุทธเจ้า 25 พระองค์ ในเชิงเปรียบเทียบกัน-เรื่องแจกพระบรมสารีริกธาตุ
-จริยาปิฎก	ขุ.จริยา.	พุทธจริยาในการบำเพ็ญบารมี 10 ของพระพุทธเจ้า

 เล่ม 17 ธัมมสังคณี วิภังค์ ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ	เล่ม 34 ธัมมสังคณี	อภิ.ส.	มาติกา(หัวข้อธรรมที่เป็นแม่บท)-จิตตุปปาทกัณฑ์(การเกิดขึ้นของจิต)-รูปกัณฑ์(อธิบายเรื่องรูป)-นิกเขปกัณฑ์(อธิบายมาติกา)	แนะนำคัมภีร์เพื่อศึกษาเพิ่มเติม : อรรถกถาแห่งพระอภิธรรมปิฎก, คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ และคัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินี
	เล่ม 35 วิภังค์	อภิ.วิ.	ขันธวิภังค์-อายตนวิภังค์-ธาตุวิภังค์-สัจจวิภังค์-ปัจจยาการวิภังค์-สติปัฏฐานวิภังค์-อิทธิบาทวิภังค์-โพชฌังควิภังค์-ฌานวิภังค์-อัปปมัญญาวิภังค์-ญาณวิภังค์-ขุททกวัตถุวิภังค์-ธัมมหทยวิภังค์	
	เล่ม 36 ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ	อภิ.ธา. อภิ.ปุ.	อธิบายเรื่องขันธ์-อายตนะ-ธาตุ การบัญญัติชื่อเรียกธรรมและบุคคลเพื่อให้รู้ความหมายของธรรม	
	เล่ม 37 กถาวัตถุ	อภิ.ก.	แก้ความเห็นผิดของนิกายต่างๆ โดยพระโมคคัลลีบุตร ติสสเถระ มี 219 หัวข้อ	
 เล่ม 18 ยมก ปัฏฐาน กรรมฐาน	เล่ม 38 ยมก(ภาค 1)	อภิ.ย.	มูลยมก-ขันธยมก-ธาตุยมก-สัจจยมก-สังขารยมก-อนุสยยมก	โคตรภูญาณ-ประวัติพระพุทธโฆส-พระอภิธรรมปิฎกในทัศนะของพระพุทธโฆส-พุทธทาสภิกขุ อธิบายปรมัตถธรรม
	เล่ม 39 ยมก(ภาค 2)		จิตตยมก-ธัมมยมก-อินทริยยมก	
	เล่ม 40-41-42-43-44-45 ปัฏฐาน	อภิ.ป.	อธิบายปัจจัย 24 ที่เป็นเหตุให้เกิดธรรมทั้งหลาย เรื่องกรรมฐาน	

ข้อสังเกต: ตารางเทียบเคียงพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา(18 เล่ม) กับพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ(45 เล่ม) มีเนื้อหาตรงกัน เมื่อเห็นเนื้อหาในพระไตรปิฎกฉบับหนึ่ง ก็สามารถเลิบค้นไปถึงเนื้อหาในอีกฉบับหนึ่งได้ ส่วนในช่อง"ภาคผนวก"(ด้านขวาสุด) คือเนื้อหาความรู้พิเศษที่บรรจุไว้ท้ายเล่มของพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษาแต่ละเล่ม

RAMKHAMHAENG UNIVERSITY LIBRARY
สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

พระสุตตันตปิฎก เล่ม 6

มัชฌิมนิกาย

ฉบับบาลี เล่ม 14

อุปริปัณณาสก์ (ต่อ)

พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา

ศึกษาและจัดทำโดย

อุทัย บุญเย็น

ป.ธ. 8, พ.ม., ศน.บ. (ศาสนา-ปรัชญา), M.A. (Pol.Sc.)

ข้อมูลทางบรรณานุกรมหอสมุดแห่งชาติ
National Library of Thailand in Publication Data
อุทัย บุญเย็น
พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา--พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โพธิเนตร, 2550.
18 เล่มชุด.
1. พระไตรปิฎก. I. ชื่อเรื่อง.
294.318
ISBN 974-7384-40-6 (ปกแข็ง)

พิมพ์ครั้งที่ 1/2548 จำนวน 1,000 ชุด(18,000 เล่ม)
พิมพ์ครั้งที่ 2/2550 จำนวน 1,000 ชุด(18,000 เล่ม)

● สงวนสิทธิ์ ตามพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 ●

จัดพิมพ์และจำหน่ายโดย
บริษัท สำนักพิมพ์โพธิเนตร จำกัด
47 ถนนระนอง 2 แขวงถนนนครไชยศรี เขตดุสิต กรุงเทพ 10300
โทรศัพท์ : 0-2668-6700, 0-2668-6701, 0-2243-1842, 0-2243-4066
โทรสาร : 0-2243-0638 E-mail : bodhinet@dictaphone.co.th

ที่ปรึกษา

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (ประจวบ กนฺตาจาโร)
อธิการบดี
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)
อธิการบดี
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ศาสตราจารย์พิเศษจำนงค์ ทองประเสริฐ
ราชบัณฑิต

ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.สุนทร ณ รังษี
ราชบัณฑิต

บรรณาธิการบริหาร

ดร.สุขพัฒน์ ทองเพ็ง

ผู้จัดการ

นางสมศรี ทองเพ็ง

ขอน้อมบูชาพระคุณ

นักปราชญ์ผู้ประสิทธิ์ประสาทความรู้
ให้งานหนังสือชุดนี้ได้อิงอาศัยอยู่ตลอดเวลา
คือ

พระพุทธโฆสและพระอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย
ผู้แต่ง-แปลคัมภีร์อรรถกถาและอธิบายความแห่งพระไตรปิฎกเป็นภาษาบาลี

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
ผู้ทรงรจนา วินัยมุข, นวโกวาท, ธรรมวิภาค, ธรรมวิจารณ์, สมถกัมมัฏฐาน,
วิปัสสนากัมมัฏฐาน, พุทธประวัติ, บาลีไวยากรณ์, และอื่นๆ

ท่านพุทธทาสภิกขุ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ)
พระมหาเถระนักปฏิบัติและนักปราชญ์แห่งสวนโมกขพลาราม

พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)
ผู้เรียบเรียงหนังสือพุทธธรรม, พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์,
พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, และอื่นๆ

• T.W. RHYS DAVIDS • C.A.F.RHYS DAVIDS
และคณะ
นักปราชญ์ทางบาลีแห่งสมาคมบาลีปกรณ์ (The Pali Text Society, London)

อาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ
ผู้จัดทำพระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน
ผู้ให้แนวทางการศึกษาพระไตรปิฎกแก่ผู้จัดทำพระไตรปิฎกชุดนี้โดยตรง

คำนิยม

เมื่อต้นปี พ.ศ. 2543 อาจารย์อุทัย บุญเย็น ได้มาปรารภที่จะจัดทำพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา เพื่อให้เยาวชนและบุคคลทั่วไปอ่านแล้วเข้าใจได้ง่าย จนสามารถนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปใช้กับชีวิตประจำวันได้โดยเน้นให้เป็นตำราทางวิชาการสำหรับสถานศึกษาทั่วไป

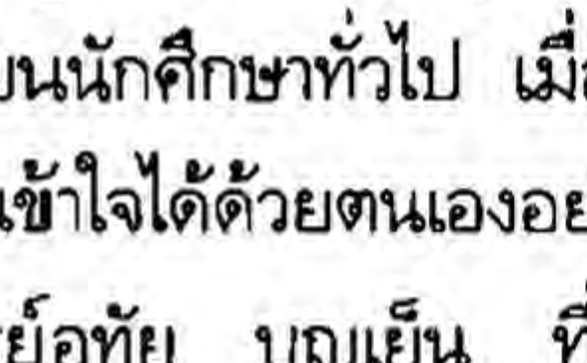
ดังนั้น จะเห็นได้ว่าพระไตรปิฎกชุดนี้(จำนวน 18 เล่ม) มีภาพประกอบอยู่ประปราย ใช้สำนวนการเขียนที่เป็นปัจจุบัน เหมาะในการใช้ศึกษาค้นคว้า หรือหยิบมาอ่านเพลินๆ เพิ่มพูนสติปัญญา มิใช่เป็นเพียงคัมภีร์ที่เก็บไว้บูชาเช่นอดีตที่ผ่านมา

พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา นอกจากบรรจุพระธรรมวินัย อันเป็นหลักธรรมคำสั่งสอนต่างๆ ของพระพุทธเจ้าแล้ว คณะผู้จัดทำยังได้สอดแซมภาพที่แสดงข้อมูลทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์พระพุทธ-ศาสนาไว้ตามสมควร เป็นการยืนยันในความเป็นบุคคลเดินดินที่มีอยู่จริงของพระพุทธเจ้าในชมพูทวีป

พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา ทำรูปเล่มสวยงาม กะทัดรัด เหมาะที่พระสงฆ์ ครูอาจารย์ จะถือเป็นตำราติดตัวเข้าไปในห้องเรียนในชั่วโมงศีลธรรมหรือในห้องบรรยายธรรม เป็นการสร้างความมั่นใจและความภูมิใจให้แก่ผู้เรียนหรือผู้ฟังว่า วันนี้ผู้สอนหรือผู้บรรยายได้ยึดพระไตรปิฎกอันเป็นคำสั่งสอนต้นแบบของพระพุทธเจ้าเมื่อ 2,500 ปีเศษมาแล้วเป็นหลัก และผู้ฟังหรือผู้เรียนก็ภูมิใจและมั่นใจได้ว่า เราได้เรียนและได้ฟังจากพระไตรปิฎกจริงๆ เป็นการป้องกันสัทธรรมปฏิรูป(คำสอนแอบแฝงแปลกปลอม)ที่อาจจะเกิดขึ้นจากผู้สอนหรือผู้บรรยายด้วย

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สำหรับผู้เริ่มศึกษาพระพุทธศาสนาไม่ว่าจะเป็นภิกษุสามเณรบวชใหม่ หรือนักเรียนนักศึกษาทั่วไป เมื่อได้อ่านและศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกชุดนี้ ย่อมจะเข้าใจได้ด้วยตนเองอย่างแน่นอน

ข้าพเจ้าจึงขอขอบคุณอาจารย์อุทัย บุญเย็น ที่ให้เกียรติและเปิดโอกาสให้ได้เข้าร่วมสร้างกุศลอันยิ่งใหญ่นี้ และขอกราบขอบพระคุณพระคุณเจ้าและนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาอีกหลายท่าน ที่เมตตาให้คำปรึกษา ทำให้งานเขียนและงานจัดพิมพ์พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษาสำเร็จออกสู่สายตาประชาชนในวงกว้างสืบไป

ดร.สุขพัฒน์ ทองเพ็ง

บรรณาธิการบริหาร

คำนำ

คำชี้แจงในการพิมพ์ครั้งที่ 2

งานจัดทำพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษานี้ เริ่มขึ้นเมื่อปี 2543. ระหว่างจัดทำเนื้อหา ก็ทยอยพิมพ์เป็นเล่มออกมาด้วย พิมพ์เสร็จครบทั้ง 18 เล่มเมื่อต้นปี 2549 และเริ่มเปิดตัวเผยแพร่ออกไปตั้งแต่วันวิสาขบูชาในปีนั้น. เป็นที่น่าปลื้มใจว่า ได้เกิดกระแสตอบรับจากชาวพุทธเราเกินกว่าที่คาดหมาย เพราะยังไม่ถึงปี พระไตรปิฎกชุดนี้ ซึ่งพิมพ์จำนวน 1,000 ชุด (นับจำนวนเล่มหนังสือได้ 18,000 เล่ม) ก็ทำท่าจะหมดลงแล้ว จึงต้องมีการพิมพ์ครั้งที่ 2 ไว้หนุนเนื่องต่อไป ไม่ให้ขาดตอน

ถึงวันนี้ จึงพอจะคาดหมายได้ว่า ความแพร่หลายของพระไตรปิฎกชุดนี้ จะเป็นไปตามคำกล่าวในอนุโมทนกถาของพระเดชพระคุณพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ที่กล่าวถึงพระไตรปิฎกชุดนี้ ตอนหนึ่งว่า "...จะเผยแพร่แผ่ขยายออกไปอย่างกว้างขวางทั่วพระราชอาณาจักรไทย..." ซึ่งเป็นนิมิตหมายอันดีสำหรับงานดำรงรักษาพระธรรมวินัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้สถิตสถาพรยาวนานสืบไป

ในการจัดพิมพ์ครั้งที่ 2 มีการปรับปรุงข้อบกพร่องใน 3 จุดใหญ่ๆ คือ 1. แก้ไขคำผิดและการใช้คำที่ชวนให้เกิดความคลุมเครือ ซึ่งมีอยู่ประปราย 2. เสริมความในส่วนที่ยังเข้าใจได้ยาก ให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น (ภายใน

หน้านั้นๆ) 3. เปลี่ยนภาพประกอบที่มีอยู่แล้ว ด้วยภาพที่ถ่ายใหม่ทั้งหมด ซึ่งมีความคมชัดกว่าเดิม และหน้าใดที่ยังมีพื้นที่ว่างอยู่ ก็ถือโอกาสลงภาพไว้อีกตามที่เห็นว่าเหมาะสม เพื่อให้เป็นสีสันแก่เนื้อหามากขึ้น

ยิ่งกว่านั้น ในทุกเล่มได้เพิ่ม"ตารางเทียบเคียงพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา(18 เล่ม) กับ พระไตรปิฎกบาลี(45 เล่ม)" ซึ่งอยู่ในส่วนของหน้า 4 สี จำนวน 32 หน้า

ประโยชน์ที่จะได้จากตารางเทียบเคียง ก็คือ 1. จะได้เห็นพระไตร-ปิฎกชุดนี้ทุกเล่ม ว่าแต่ละเล่มประกอบด้วยเนื้อหาอะไรบ้าง 2. จะได้เห็นว่าพระไตรปิฎกชุดนี้แต่ละเล่ม บรรจุเนื้อหาในพระไตรปิฎกฉบับบาลีเล่มไหนบ้าง. เมื่อทำตารางให้เทียบเคียงกันอย่างนี้ ผู้ศึกษาก็สามารถที่จะเริ่มต้นศึกษาค้นคว้าจากพระไตรปิฎกชุดไหนก็ได้

มีอีกอย่างหนึ่งที่เป็นความตั้งใจมาตั้งแต่ต้นของผู้จัดทำ คือการมี "ภาคผนวก"ไว้ท้ายเล่ม ก็เพื่อบรรจุเรื่องน่ารู้เกี่ยวกับพระไตรปิฎก, เกี่ยวกับคัมภีร์และแหล่งข้อมูลต่างๆ รวมถึงเรื่องที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาด้านต่างๆ ที่น่ารู้น่าศึกษา จึงถือโอกาสนี้บรรจุข้อมูลเรื่อง"ลำดับปีแห่งเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์พุทธศาสนา" ไว้ในเล่ม 7 ด้วย เพื่อให้เห็น"การเดินทาง"ของพระพุทธศาสนา ซึ่งสะท้อนให้เห็นการสืบทอดพระ-ไตรปิฎกจากอดีตถึงปัจจุบันได้ไม่น้อยด้วย

การจัดทำหนังสือพระไตรปิฎกนั้น เป็นงานละเอียดประณีต เพราะเป็นพระคัมภีร์อันสูงส่งของชาวพุทธทั้งมวล ต้องมีความพิถีพิถันทุกขั้นตอน เพื่อไม่ให้เกิดความผิดพลาดเสียหาย งานปรับปรุงแก้ไขเพื่อการพิมพ์ครั้งที่ 2 นี้ ซึ่งใช้คอมพิวเตอร์เป็นอุปกรณ์หลักในการทำงาน ได้ *คุณธำรง รัตนสุภา* เป็นกัลยาณมิตรช่วยเหลือด้วยความเข้มแข็งยิ่ง จึงขอขอบคุณและขออนุโมทนาไว้ ณ ที่นี้เป็นพิเศษ

คำชี้แจงในการพิมพ์ครั้งแรก(ในเล่ม 10)

พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษาเล่มนี้ เป็นเล่มที่ 10 (อยู่ในชุดพระสุตตันตปิฎกเล่ม 6) เป็นเล่มจบบริบูรณ์ของมัชฌิมนิกาย ท่านผู้ร่วมศึกษาได้เห็นแล้วว่า มัชฌิมนิกายในฉบับบาลีมี 3 เล่ม (คือเล่ม 12-13-14) มาอยู่ในหนังสือชุดนี้จำนวน 4 เล่ม (คือเล่ม 7-8-9-10) แสดงว่าการจัดทำเนื้อหาในส่วนมัชฌิมนิกายค่อนข้างจะเก็บรายละเอียดไว้ได้อย่างครบถ้วน ทั้งนี้ก็เพราะเห็นว่าเนื้อหาในมัชฌิมนิกายมีอรรถรสน่าอ่านน่าศึกษาไม่น้อยไปกว่าทีฆนิกาย (ในเล่ม 5-6) เลย แทบจะกล่าวได้ว่า เมื่อได้ศึกษาพระไตรปิฎกในทีฆนิกายและมัชฌิมนิกายตามลำดับ ก็เท่ากับได้อ่านพระสุตตันตปิฎกเกือบทั้งหมดทีเดียว

ในเล่ม 10 นี้ มีพระสูตรที่บรรจุคำสอนใหญ่ๆ ไว้หลายพระสูตร เช่น อานาปานสติสูตร กายคตาสติสูตร มหาสุญญตสูตร ภัทเทกรัตตสูตร มหากัมมวิภังคสูตร ธาตุวิภังคสูตร (เรื่องกามนิตอยู่ในพระสูตรนี้) ทักขิณาวิภังคสูตร เป็นต้น เรื่องราวพระปุณณะพร้อมสละชีพไปผจญภัยในถิ่นคนดุก็อยู่ในเล่มนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมหากัมมวิภังคสูตรได้กล่าวถึงความเข้าใจผิดอย่างใหญ่หลวงในเรื่องกรรม ผู้ศึกษาจะได้คำตอบในเรื่องกรรมชัดขึ้นอีกมาก

ส่วนอัจฉริยัพภูตธัมมสูตรนั้น กล่าวได้ว่าเป็นที่มาของพุทธประวัติในแนวปาฏิหาริย์ อยากจะให้ผู้ร่วมศึกษาได้เห็นว่า พุทธประวัติในชั้นพระบาลีกับในอรรถกถานั้นมีคำบอกเล่าต่างกันอย่างไร จึงเก็บความเกี่ยวกับพุทธประวัติในอรรถกถาไว้ในภาคผนวกของเล่มนี้ให้เป็นข้อมูลพิเศษอีกส่วนหนึ่ง

อนึ่ง งานชุดพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษานี้ ตามโครงการกำหนดจำนวนไว้ 15 เล่ม ให้พระวินัยปิฎกจบใน 4 เล่ม พระอภิธรรมปิฎกจบใน 2 เล่ม ซึ่งก็เป็นไปตามที่กำหนดไว้ล่วงหน้า ส่วนพระสุตตันตปิฎก เดิมกำหนดให้จบใน 9 เล่ม แต่ในระหว่างที่ดำเนินงาน ได้พบว่าควรขยายเป็น 12 เล่ม เพื่อไม่ให้เกิดการรวบรัดตามข้อจำกัดของจำนวนเล่ม เมื่อขยายเป็น 12 เล่ม แนวทางการจัดทำพระสุตตันตปิฎกก็เป็นไปตามความตั้งใจเดิม คือสามารถเก็บร้อยเนื้อหาได้อย่างทั่วถึง ไม่ต้องเร่งรวบความหรือข้ามลัดเนื้อหาเพียงเพื่อให้จบในจำนวนเล่มที่กำหนดไว้ล่วงหน้าเท่านั้น การขยายจำนวนพระสุตตันตปิฎกดังกล่าวนี้ เป็นคุณเป็นประโยชน์แก่ผู้ศึกษายิ่งขึ้น เพราะจะได้สัมผัสอรรถรสแห่งพระสุตตันตปิฎกอย่างถ้วนทั่วนั่นเอง

คำนำในเล่ม 1 ของหนังสือชุดนี้ ได้กล่าวนำไว้แล้วดังนี้

พระไตรปิฎก เป็นพระคัมภีร์หลักของพระพุทธศาสนา, ในฝ่ายเถรวาทสืบทอดมาด้วยภาษาบาลี (ภาษามคธ) ด้วยการจดจำสืบๆ กันมาก่อนจนกระทั่งในพุทธศตวรรษที่ 5 คือ พ.ศ. 450 (บางแห่งว่า พ.ศ. 433) จึงมีการจดจารเป็นลายลักษณ์อักษรที่เกาะลังกาในคราวสังคายนาครั้งที่ 5 กล่าวได้ว่าการสังคายนาซึ่งเป็นการชำระสอบทานพระธรรมวินัยมาโดยลำดับนั้นเอง เป็นที่มาของการจัดหมวดหมู่พระธรรมวินัยให้เป็น 3 ปิฎก คือ พระวินัยปิฎก, พระสุตตันตปิฎก, และพระอภิธรรมปิฎก อันรวมเรียกว่า "พระไตรปิฎก" ผู้ทำหน้าที่รวบรวมร้อยกรองพระธรรมวินัยให้เป็นพระไตรปิฎกนั้น เรียกว่า "พระสังคีติกาจารย์" ซึ่งไม่ใช่ผู้แต่ง, ผู้เขียน, หรือผู้อธิบายพระธรรมวินัย: พระสังคีติกาจารย์ คือพระเถระทั้งหลายที่ช่วยกันทำสังคายนาในแต่ละคราว ทำหน้าที่รวบรวมร้อยกรองพระธรรม-

วินัยที่พระสาริบุตร, พระอานนท์, พระอุบาลี เป็นต้น จดจำไว้และทบทวนเทียบเคียงกันไว้จนมีมติเป็นเอกฉันท์ว่าถูกต้องเป็นพระธรรมวินัยที่แท้จริงตรงกัน

ในการจัดทำพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษานี้ เป็นความพยายามที่จะทำพระไตรปิฎกซึ่งมีความยากโดยเนื้อหา, โดยภาษาบาลี, และโดยสำนวนแปล ให้พอเข้าใจได้สำหรับบุคคลทั่วไป พร้อมกันนั้นก็ต้องการรักษารูปแบบดั้งเดิมของพระไตรปิฎกไว้ให้มากที่สุด จึงหลีกเลี่ยงการก้าวล่วงไปตีความหรืออธิบายความด้วยความเห็นส่วนตัวในเรื่องที่เห็นว่ามีความลึกซึ้งทั้งหลาย อย่างมากก็เพียงยกเอาทัศนะของนักปราชญ์ที่น่าเชื่อถือมาสอดแทรกไว้ให้พิจารณากันเอาเอง งานนี้จึงไม่ใช่งานเขียนหรืองานเรียบเรียงเหมือนหนังสือทั่วไป หากแต่เป็นการศึกษาและจัดทำหนังสือขึ้นชุดหนึ่งเพื่อสื่อความหมายที่พอเข้าใจได้ของพระไตรปิฎกเป็นสำคัญ

ได้มีความพยายามในวงการชาวพุทธเพื่อถ่ายทอดพระไตรปิฎกให้เห็นสาระชวนอ่านและเป็นที่เข้าใจกันมากขึ้น แต่งานด้านนี้ก็มักจะทำในรูปย่อความให้สั้น และคัดสรรเฉพาะข้อความที่เห็นว่าน่าสนใจ ละข้ามเนื้อหาที่มีอยู่ในพระไตรปิฎกเป็นอันมาก ซึ่งเป็นไปตามความมุ่งหมายของผู้จัดทำ, ส่วนงานพระไตรปิฎกชุดนี้ เห็นว่าแก่นสารของพระไตรปิฎกนั้นน่าสนใจ น่าศึกษาน่ารู้ไปทั้งหมดทั้งสิ้น จึงพยายามเก็บรายละเอียดโดยลำดับ เพื่อให้ผู้ร่วมศึกษารู้ว่าในพระไตรปิฎกทุกข้อทุกหน้านั้นมีอะไรบ้าง นี่คือคุณลักษณะพิเศษของหนังสือชุดนี้ (ยกเว้นภาคพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งมุ่งให้ผู้ศึกษาเห็นแนวทางที่จะสำรวจเนื้อหาปรมัตถธรรมตามกำลังสติปัญญากันต่อไป)

ขอชี้ให้เห็นลักษณะงานจัดทำพระไตรปิฎกชุดนี้ ซึ่งมีอยู่ดังนี้

1. ลักษณะเนื้อหา เป็นการถอดความ, สรุปประเด็น, และขยายความเท่าที่จำเป็น โดยอิงคัมภีร์และตำราวิชาการต่างๆ, แม้จะมุ่งย่อความให้กระชับเข้าใจง่าย แต่ก็พยายามเก็บรายละเอียดเล็กๆ น้อยๆ ไว้ด้วย เพื่อให้เป็นข้อมูลทางวิชาการ. คำศัพท์หรือข้อธรรมใดที่เข้าใจได้ยาก ได้พยายามกำกับไว้ด้วยศัพท์บาลีและคำแปลเป็นภาษาอังกฤษของผู้รู้ทางยุโรป เพื่อให้ผู้ศึกษาได้มีทางวิเคราะห์และพิจารณาด้วยตนเอง

2. คำว่า "พระไตรปิฎก" ในงานนี้หมายถึงพระไตรปิฎกฉบับบาลีของนิกายเถรวาท และหมายถึงเฉพาะฉบับบาลีอักษรไทยจำนวน 45 เล่ม (ทั้งฉบับสยามรัฐ, ฉบับหลวง, และ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย) ไม่รวมถึงคัมภีร์อีก 3 เล่ม คือ เนตติปกรณ์, เปฏโกปเทสปกรณ์, และมิลินทปัญหา (ซึ่งชาวพุทธพม่านับรวมเป็นพระไตรปิฎกด้วย) และถ้ามีการใช้คำว่า "พระบาลี" ในหนังสือชุดนี้ ขอให้เข้าใจว่าหมายถึงพระไตรปิฎก 45 เล่มนั้น

3. คัมภีร์และตำราที่ใช้อ้างอิง ได้ระบุชื่อไว้ทันทีที่อ้างอิงถึง (ไม่ได้ทำเป็นเชิงอรรถ) และมักจะระบุไว้ด้วยอักษรย่อ ถ้าต้องการรู้ชื่อเต็ม ให้ดูที่หน้าบอกอักษรย่อประจำเล่ม, และเนื่องจากมุ่งแนะนำคัมภีร์และตำราที่อ้างอิงเป็นสำคัญ จึงไม่ได้วางรูปแหล่งอ้างอิงอย่างบรรณานุกรมที่เป็นสากล คำว่า"อรรถกถา"ที่อ้างไว้ มักจะไม่ระบุชื่อคัมภีร์ ขอให้เข้าใจว่าเป็นอรรถกถาของแต่ละปิฎกหรือแต่ละพระสูตรนั่นเอง ซึ่งได้แจ้งไว้ในภาคผนวกท้ายพระวินัยปิฎกเล่ม 4, ท้ายพระสุตตันตปิฎกเล่ม 1, และท้ายพระอภิธรรมปิฎกเล่ม 1

4. คำอ่านสำหรับชื่อเฉพาะและศัพท์ธรรมะทั้งหลาย เป็นปัญหาแก่ผู้ไม่คุ้นเคยกับภาษาบาลี จึงได้แนะนำวิธีอ่านคำบาลีไว้ด้วยในภาคผนวก

ท้ายเล่ม 1, การสะกดคำ ได้พยายามยึดหลักการของราชบัณฑิตยสถาน แต่ก็มีศัพท์เป็นจำนวนมากที่เห็นว่าน่าจะคงรูปแบบบาลีไว้ ขอให้ถือว่าเป็นศัพท์เฉพาะ (technical term) ของพระไตรปิฎก

5. ภาพถ่าย, ภาพวาด, แผนภูมิ, และแผนที่ ที่นำมาประกอบเนื้อหาอยู่ประปราย ได้รวบรวมจากแหล่งข้อมูลต่างๆ ต้องการให้เป็นข้อมูลประกอบทางวิชาการให้เห็นความเชื่อความเลื่อมใส และพอให้เกิดจินตนาการเท่านั้น

6. เลขข้อในวงเล็บ ได้ระบุไว้ตามพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ ซึ่งในบางวงเล็บมีหลายเลขข้อรวมกัน บางเลขข้อก็ข้ามไปเมื่อเห็นว่าเนื้อหาของข้อนั้นๆ ได้สรุปประเด็นไว้แล้ว, ถ้าต้องการสืบค้นหรือเทียบเคียงกับพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์โดยมหามกุฏฯ (หรือฉบับสยามรัฐ) ให้ใช้เลขข้อในวงเล็บเป็นแนวทาง โปรดอย่าเทียบเคียงด้วยชื่อเรื่องซึ่งตั้งขึ้นใหม่ทั้งสิ้น (ในฉบับบาลีไม่มีชื่อเรื่องย่อย)

7. ผู้จัดทำพระไตรปิฎกชุดนี้ ได้น้อมจิตถ่อมตนอยู่เสมอว่าเป็นผู้ศึกษา มิใช่ผู้รู้หรือผู้เข้าถึงธรรมเหนือกว่าผู้อ่านทั่วไป จึงพยายามแสดงมติ, หลักฐาน, และข้อมูลในเชิงวิชาการ เท่าที่จะสืบค้นได้ มิอาจเอื้อมที่จะชี้ผิดชี้ถูกด้วยความรู้สึกนึกคิดส่วนตน แต่ก็คาดหวังว่าผู้อ่านจะเกิดดุลยพินิจตามสมควร, ในการนี้ จำเป็นต้องมีการสอดแทรกคำอธิบายและทัศนะที่ได้พบเข้าแบบเฉพาะหน้า ซึ่งอาจจะดูกระจัดกระจาย ขาดการสังเคราะห์ให้เป็นเอกภาพ, ภาคผนวกในหนังสือแต่ละเล่มก็เกิดขึ้นด้วยเหตุผลเดียวกัน มุ่งให้เป็นการสะสมเรื่องน่ารู้ทางวิชาการเป็นสำคัญ

8. เกร็ดน่ารู้เกี่ยวกับพระไตรปิฎกในแง่มุมต่างๆ ไม่รวมกล่าวไว้ในเล่มเดียวกัน จะกระจัดกระจายอยู่ในภาคผนวกของทุกเล่ม เพื่อให้ผู้

อ่านเก็บสะสมไว้พิจารณาเพิ่มเติม เพราะเห็นว่า "ความรู้เรื่องพระไตรปิฎก" ในหนังสือ"พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน"ของท่านอาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ มีความแจ่มแจ้งชัดเจนพอแล้ว

9. งานพระไตรปิฎกชุดนี้ แม้จะมีเนื้อหาจบลงเป็นส่วนๆ ตามจำนวนเล่มและตามลำดับเนื้อหาในพระไตรปิฎกฉบับบาลี แต่มีการอ้างถึงกันระหว่างเล่ม และตัดความซ้ำที่กล่าวถึงแล้วในเล่มต้นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคำศัพท์หรือถ้อยคำสำนวนใดที่เคยให้ความหมายไว้แล้ว ก็ได้หลีกเลี่ยงการให้ความหมายซ้ำอีก หนังสือชุดนี้จึงมุ่งให้มีการจำหน่ายเป็นชุด เพื่อประโยชน์สูงสุดของผู้ศึกษาเอง

10. วิธีร้อยเรียงเนื้อหาแต่ละปิฎก คำนึงถึงผู้อ่านเป็นหลัก : *พระวินัยปิฎก*-เน้นให้อ่านเข้าใจเพื่อประพฤติปฏิบัติตามสิกขาบทได้ และให้สอดคล้องกับแนวอธิบายในหนังสือ"วินัยมุข"ของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำนวนแปลสิกขาบทได้พยายามรักษาสำนวนของหนังสือวินัยมุขและหนังสือนวโกวาท ซึ่งใช้เป็นแบบเรียนในหลักสูตรนักธรรมของคณะสงฆ์, *พระสุตตันตปิฎก*-เน้นเก็บรายละเอียดทุกแง่ทุกมุม และพิถีพิถันเป็นพิเศษในการแปลและถอดความในส่วนที่เป็นพุทธวจนะ จำเป็นต้องแทรกเสริมคำบาลีและภาษาแปลของชาวยุโรปไว้ด้วย เพื่อประกอบการพิจารณาของผู้อ่าน, ส่วน *พระอภิธรรมปิฎก*-เน้นให้เห็นเนื้อหากว้างๆ รวมๆ ในลักษณะสรุปใจความ ให้รู้ว่าปรมัตถธรรมคืออะไร และพระอภิธรรมปิฎกบรรจุเรื่องอะไรไว้บ้าง

11. คำราชาศัพท์ที่ใช้กับพระพุทธเจ้าและพระราชาทั้งหลาย ไม่ได้เคร่งครัดอย่างที่ใช้กับพระมหากษัตริย์ของไทย เช่นคำว่า "กราบทูล" และ "ทูล", ใช้พอให้รู้ว่าเป็นราชาศัพท์ พอให้รู้ว่าเป็นการพูดกับพระพุทธเจ้า

และพระราชาเท่านั้น ราชาศัพท์บางคำเป็นที่เข้าใจยากสำหรับคนทั่วไป ก็ใช้คำสามัญแทน เช่น "ปฤษฎางค์" ใช้คำว่า "หลัง", "ฉายา" ใช้คำว่า "เงา" เป็นต้น

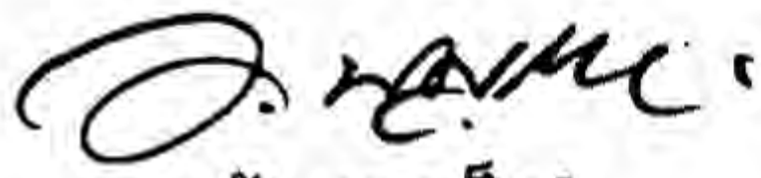
12. การกล่าวถึงอิทธิปาฏิหาริย์และเรื่องราวเกี่ยวกับเทวดา, มาร พรหม ฯลฯ ในพระไตรปิฎก หนังสือชุดนี้มองในแง่ที่เป็นปรากฏการณ์จริงทั้งสิ้น ให้อยู่ในวิสัยสติปัญญาและศรัทธาของผู้ศึกษา แต่เรื่องราวเช่นนั้นก็จะไม่เน้นหนักยิ่งไปกว่าสาระของพระธรรมวินัย

13. คำสอนของพระพุทธเจ้านั้น มีความลาด-ลุ่ม-ลึกตามลำดับ คือ เข้าใจได้ง่ายก็มี พอเข้าใจได้ก็มี เข้าใจได้ยาก หรือยากอย่างยิ่งที่จะเข้าใจก็มี. ส่วนที่พอเข้าใจได้นั้น ยังพอจะพินิจพิเคราะห์ด้วยความรู้ทางวิชาการได้ แต่ก็ยังอาจคลาดเคลื่อนได้อยู่นั่นเอง. ส่วนที่ยากจะเข้าใจนั้นอาจจะเกิดจากความยากของภาษา หรืออาจจะเกิดจากความยากของคำสอนจริงๆ ซึ่งความยากนั้นไม่สามารถเข้าถึงได้ด้วยความคิดนึกตรึกตรองธรรมดา. และความแหลมคมทางวิชาการก็อาจเจาะเข้าไม่ถึง เพราะเป็นเรื่องของการเข้าถึงด้วยการปฏิบัติทางจิต ในส่วนนี้จำเป็นต้องรักษาสำนวนแปลไว้ก่อน

การจัดทำหนังสือชุดนี้ แม้จะได้ทุ่มเทความวิริยะอุตสาหะอย่างยิ่งในการศึกษาและร้อยเรียงเนื้อหาแล้ว แต่ก็คงจะมีข้อผิดพลาดบกพร่องได้ไม่น้อย ขอน้อมรับไว้ศึกษาปรับปรุงต่อไป และขอบันทึกไว้เป็นเกียรติสำหรับความพิถีพิถันของฝ่ายจัดแต่งหน้าหนังสือและทำดรรชนี-นามานุกรม คือ *คุณอนุวัฒน์ หลอดศิริ, คุณสมจิตร หลอดศิริ, คุณธณัฐศิลป์ ดีใจ* แห่งโปรคอมกราฟฟิกไว้ ณ ที่นี้

งานพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษานี้ จะอุบัติขึ้นไม่ได้เลย ถ้าไม่ได้

รับแรงศรัทธาและแรงบันดาลใจของ **ดร.สุขพัฒน์ ทองเพ็ง** (ศาสนศาสตร-ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์) ผู้ประสบความสำเร็จในชีวิตแล้วยังใฝ่ใจในทางธรรมอย่างมั่นคง และงานนี้จะสำเร็จลุล่วงไม่ได้แน่นอน ถ้าหากไม่อยู่ในยุคสมัยที่ท่านผู้รู้ทั้งหลายได้ช่วยกันศึกษาพระธรรมวินัยของพระสัมมา-สัมพุทธเจ้าสืบๆ กันมา แล้วถ่ายทอดเป็นคัมภีร์-เป็นหนังสือให้ศึกษาใคร่ครวญตามได้ บุญกุศลอันจะพึงเกิดมีจากงานนี้ ขอน้อมอุทิศแด่ทุกท่านผู้มีส่วนสำคัญดังกล่าว จงทั่วถึง เทอญ

อุทัย บุญเย็น*

ผู้ศึกษาและจัดทำ

---

* อุทัย บุญเย็น เกิดปี 2493, อดีต "ชาโนทโยภิกขุ" วัดบวรมงคล (สำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร), สำเร็จการศึกษา ป.ธ.8, พ.ม., ศน.บ.(ศาสนา-ปรัชญา), M.A.(รัฐศาสตร์), เจ้าของนามปากกา "สร้อยรวงข้าว", เป็นผู้ศึกษา-เรียงร้อย และจัดทำหนังสือชุด "พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา" (18 เล่มชุด) ตั้งแต่ต้นปี 2543 ถึงต้นปี 2549

สารบัญค้นเรื่อง

หน้า

มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ (ต่อจากเล่ม 9) 1

อนุปทวรรค(ต่อ) 2

มหาจัตตารีสกสูตร 1-12. องค์ประกอบของสัมมาสมาธิ 2-3. ทรงอธิบายสัมมาทิฐิและมิจฉาทิฐิ 3-4. สัมมาทิฐิ-สัมมาวายามะ-สัมมาสติไปด้วยกัน 4-5. สัมมาสังกัปปะ-สัมมาวาจา-สัมมากัมมันตะ-สัมมาอาชีวะ 5-8. จากสัมมาสมาธิสู่สัมมาญาณะและสัมมาวิมุตติ 8-10. ธรรมฝ่ายถูกเกิด ธรรมฝ่ายผิดก็ดับ 10-12. มั่นพระทัยว่าไม่มีใครคัดค้านคำสอนเรื่องนี้ได้ 12

อานาปานสติสูตร 13-33. ปวารณาสงเคราะห์ที่

วัดเชตวัน 13-16. เจริญอานาปานสติทำให้ธรรม 3 อย่างบริบูรณ์ได้ 18-19. วิธีเจริญอานาปานสติให้ได้ผลมาก 19-21. อธิบายขั้นตอนการเจริญอานาปานสติ 21-23. เจริญอานาปานสติอย่างไร สติปัฏฐาน 4 จึงจะบริบูรณ์ 23-28. เจริญสติปัฏฐาน 4 อย่างไร โพชฌงค์ 7 จึงจะบริบูรณ์ 28-32. โพชฌงค์ 28-30. เจริญโพชฌงค์ 7 อย่างไร วิชชาและวิมุตติจึงจะบริบูรณ์ 33.

กายคตาสติสูตร 34-46. เจริญกายคตาสติอย่างไรให้ได้ผลมาก 34-35. มีสติกำหนดลมหายใจก็เป็นกายคตาสติ 35-36. มีสติกำหนดอิริยาบถก็เป็นกายคตาสติ 36. มีสติพิจารณาอสุภะของกายก็เป็นกายคตาสติ 37. มีสติพิจารณากายให้เห็นเป็นธาตุ 4 ก็เป็นกายคตาสติ 37. มีสติพิจารณาซากศพก็เป็นกายคตาสติ 38. อยู่ในฌานก็เจริญกายคตาสติได้ 38-41. กายคตาสตินำไปสู่การบรรลุวิชชาได้ 41-42. มารทำอะไรไม่ได้ถ้าเจริญกายคตาสติ 42-43. กายคตาสติเป็นทางสู่การบรรลุธรรมได้ 44-45. ประโยชน์ 10 ประการของการเจริญกายคตาสติ 45-46.

สังขารูปปัตติสูตร 47-51. ทนทางไปเกิดในภพที่

ต้องการ 47-48. โลกทิพย์ 25 ชั้น 48-50. ทาง
เดียวกันนี้ทอดยาวถึงนิพพานได้ 51.

สุญญตวรรค 52

จูฬสุญญตสูตร 52-58. ว่างในความหมายของสุญญตา 52-56. การเจริญวิปัสสนาในจิตว่าง 56-58.

มหาสุญญตสูตร 58-69. ทรงตำหนิการอยู่ร่วมกันเป็นหมู่ใหญ่ของภิกษุ 59-60. ทรงมีวิธีอยู่เพียงลำพังพระองค์ 60-61. รูปฌานคือบาทฐานของจิตว่าง (สุญญตวิหารธรรม) 61-62. อยู่ด้วยจิตว่างก็ต้องมีสัมปชัญญะตลอดเวลา 63. ขณะอยู่ด้วยจิตว่าง พูดก็ได้ คิดนึกก็ได้ 63-64. สัมปชัญญะในเรื่องกามคุณและอุปาทานขันธ์ 64-65. กถาวัตถุ 10-เรื่องที่พุทธสาวกควรพูดควรฟัง 65-66. ทุกข์ของผู้ล้มเหลวในการประพฤติพรหมจรรย์ 66-68. ไม่ใช้วิธีเอาใจสาวกในการฝึกฝน 68-69.

อัจฉริยัพภูตธัมมสูตร 70-77. ทรงรับรองเรื่องน่าอัศจรรย์ในพุทธประวัติ 71. พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ 72-76. ทรงเพิ่มความน่าอัศจรรย์ไม่น่าเป็นไปได้อีกข้อหนึ่ง 76-77.

พักกุลัตเถรัจฉริยัพภูตสูตร 78-81. บวช 80 พรรษา ไม่เคยคิดนึกในทางกาม 78-81. การปรินิพพานอันน่าอัศจรรย์ของพระพักกุละ 81.

ทันตภูมิสูตร 82-91. เป็นไปไม่ได้ที่ผู้ไม่ปลีกจากกามจะบรรลุฌาน 82-85. เนกขัมมะ 82-84. ทรงอธิบายด้วยอุปมาเรื่องผู้บรรลุฌาน 86-87. ฝึกจิตเหมือนฝึกช้างป่า 87-89. ความสำเร็จที่เกิดจากการเจริญสติปัฏฐาน 89-91. ไม่ว่าช้างหรือคนสำคัญที่การฝึก 91.

ภูมิชสูตร 92-98. ขาดโยนิโสมนสิการย่อมล้มเหลวในการปฏิบัติธรรม 92-93. มรรคมีองค์ 8 เกิดขึ้นได้ด้วยโยนิโสมนสิการ 93-96. โยนิโสมนสิการ 93-95. หวังหรือไม่หวังก็บรรลุมรรคผลได้ด้วยโยนิโสมนสิการ 97-98.

อนุรุทธสูตร 98-104. ระหว่างอัปปมาณาเจโตวิมุตติกับมหัคคตาเจโตวิมุตติ 98-101. พระอนุรุทธะแจกแจงความต่างกันของเทวดา 101-102. รัศมีต่างกันเพราะมหัคคตาเจโตวิมุตติต่างกัน 102-104. พระอนุรุทธะรู้จักเทวดาจากประสบการณ์จริง 104.

อุปักกิเลสสูตร 105-111. ปฏิปทาที่เรียกว่าไม่

ประมาทมีความเพียรมีจิตมุ่งตรง 106-107, ทรงแนะวิธีแก้สมาธิเคลื่อน 107-109, การเจริญสมาธิของพระพุทธองค์ก่อนตรัสรู้ 110-111.

พาลปัณฑิตสูตร 112-124, ทุกข์โทมนัส 3 อย่างของคนพาล 112-115, ทุกข์ในนรกสุดจะหาใดเปรียบ 116-117, ทุกข์ทรมานของสัตว์นรก 117-118, เดรัจฉาน 5 ประเภท 118, โอกาสที่จะได้เกิดเป็นมนุษย์ยากยิ่ง 119-120, คนพาลกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ก็เป็นมนุษย์ต่ำต้อย 120-121, เคราะห์กรรมของนักการพนันไม่ใช่สิ้นสุดเพียงชาตินี้ 121-122, ลักษณะของบัณฑิตที่เห็นได้ 122-123, สุขในสวรรค์ของบัณฑิตยากที่จะอธิบาย 123-124.

เทวทูตสูตร 125-133, ทรงหยั่งรู้การตายการเกิดของหมู่สัตว์อย่างไร 126, ปฏิบัติการในนรกและเทวทูตทั้ง 5 126-128, เรื่องนรกไม่ได้ตรัสตามคำบอกเล่า 129-133, นรก 129-130.

วิภังควรรค 134

ภัทเทกรัตตสูตร 134-136, ผู้ทำให้แต่ละวันของชีวิตเจริญดี 134-136.

อานันทภัทเทกรัตตสูตร 136.

มหากัจจานภัทเทกรัตตสูตร 137-140, เรื่องภัทเทกรัตตบุคคลเป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ 137-138, ทำแต่ละวันให้ดีตามคำอธิบายของพระมหากัจจานะ 138-140.

โลมสกังคิยภัทเทกรัตตสูตร 140-143, เทพดาวดึงส์ก็ได้ฟังธรรมเรื่องภัทเทกรัตตบุคคล 142-143.

จูฬกัมมวิภังคสูตร 144-148, กรรมจำแนกสัตว์ให้ดีเลวต่างกัน 144-148.

มหากัมมวิภังคสูตร 149-157, ความเข้าใจผิดอย่างใหญ่หลวงในเรื่องกรรม149-150, เวทนาขึ้นอยู่กับชนิดของกรรมที่ทำ-พูด-คิด 151, มหากัมมวิภังค์-การจำแนกกรรมในพระพุทธศาสนา 152, การรู้เห็นผลกรรมด้วยทิพยจักษุระดับหนึ่ง 152-155, เหตุปัจจัยที่ทำให้ผลกรรมแตกต่างกัน 155-157.

สฬายตนวิภังคสูตร 158-166, ทรงอธิบายธรรมที่สัมพันธ์กับอายตนะ 6 158-162, แม้แต่อุเบกขาที่ละเอียดที่สุดก็ทรงให้ละ 163-164, สติสัมปชัญญะของพระพุทธเจ้าในการสั่งสอนสาวก 164-165, ทรงเป็นเยี่ยมในการสอนสาวกให้บรรลุวิโมกข์ 8

165-166.
อุทเทสวิภังคสูตร 167-169. ทรงสอนวิธีดับชาติ ชรา มรณะ ทุกข์ และสมุทัย 167-169. พระมหากัจจานะอธิบายวิธีดับทุกข์และสมุทัย 168-169.
อรณวิภังคสูตร 170-174. กิเลสที่เปรียบเสมือนข้าศึก 171-172. วิธีใช้คำพูดและปฏิบัติต่อคำพูด 172-174.
ธาตุวิภังคสูตร 174-190. ปุกกุสาติ-กามนิต 174-179. ณ บ้านพักของนายช่างหม้อ 179-180. ทรงสอนปุกกุสาติด้วยเรื่องธาตุ (ธาตุวิภังค์) 180-183. ความสำคัญของอุเบกขาในจตุตถฌาน 184-185. วิธีปฏิบัติเพื่อบรรลุอรหัตตผล 185-186. ความหมายของอธิษฐานธรรม 4 อย่าง 186-188. ปุกกุสาติถูกแม่โคขวิดตาย 189-190.
สัจจวิภังคสูตร 191-192. ทรงยกย่องพระอัครสาวกในเรื่องช่วยกันสั่งสอนภิกษุ 191-192.
ทักขิณาวิภังคสูตร 193-202. ทรงปฏิเสธไม่รับผ้าที่มหาปชาบดีถวาย 194-195. ผลแตกต่างในการทำบุญให้ทาน 195-198. ทักษิณา-ทักษิไณย 195-197. สังฆทาน-การทำบุญให้ทานแก่สงฆ์ 198-200. ผลของทานขึ้นอยู่กับทั้งผู้ให้และผู้รับ 200-

201. สุดยอดของทักษิณา (อามิสทาน) 201-202.

สฬายตนวรรค 203

อนาถปิณฑิโกวาทสูตร 203-208. อนาถบิณฑิกเศรษฐีป่วยหนักใกล้จะถึงแก่กรรม 203-204. หลักธรรมสำหรับผู้ป่วยหนัก 204-206. คฤหัสถ์ควรได้ฟังธรรมที่สอนบรรชิด 206-207. อนาถบิณฑิกเศรษฐีตายไปเกิดในดุสิตสวรรค์ 207-208.

ฉันโนวาทสูตร 209-212. พระฉันนะป่วยหนักคิดฆ่าตัวตาย 209-210. ความรู้แจ้งในธรรมของพระฉันนะ 210-211. การฆ่าตัวตายของพระฉันนะไม่ผิด 211-212.

ปุณโณวาทสูตร 213-217. นันทิเกิด ทุกข์เกิด นันทิดับทุกข์ดับ 213-214. พระปุณณะพร้อมสละชีพในถิ่นคนดุ 214-216. ความสำเร็จของพระปุณณะที่สุนาปรันตะ 216-217.

นันทโกวาทสูตร 217-224. การจัดเวรสอนภิกษุณีที่ราชการาม 219-220. อายตนะ วิญญาณและเวทนา ล้วนตกอยู่ในไตรลักษณ์ 220-222. อุปมาให้เห็นอายตนะ นันทิราคะ และปัญญา 222-223. ทรงให้สอนซ้ำในเรื่องเดียวกัน 223-224.

จูฬราหุโลวาทสูตร 225-229, วิมุตติของพระราหุลสุกงอมเต็มที่ 225-228, อินทรีย์แก่กล้าพร้อมที่จะตรัสรู้ 226-228, พระราหุลตรัสรู้ธรรมด้วยเรื่องไตรลักษณ์ 228-229.

ฉฉักกสูตร 230-233, เหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดตัณหา 230-231, สิ่งใดมีเกิดมีเสื่อมสิ้น สิ่งนั้นเป็นอนัตตา 231, ความสิ้นทุกข์ในชีวิตปัจจุบันที่เป็นไปไม่ได้ 231-233.

มหาสฬายตนวิภังคสูตร 234-236, เหตุปัจจัยที่ทำให้อุปาทานขันธ์เจริญพอกพูน 234-235, ในมรรคมีองค์ 8 เป็นทั้งสมถะและวิปัสสนา 235-236.

นครวินเทยยสูตร 237-238, สมณพราหมณ์ที่ควรได้รับการยกย่องนับถือ 237-238, วิธีหยั่งทราบความประพฤติของสมณพราหมณ์ 238.

ปิณฑปาตปาริสุทธิสูตร 239-242, สุญญตสมาบัติเป็นวิหารธรรมของมหาบุรุษ 240, วิธีอยู่ด้วยสุญญตสมาบัติ 240-242.

อินทริยภาวนาสูตร 243-248, ปิดทวารทั้ง 6 ไม่ใช่การเจริญอินทรีย์ 243-246, ผลของการฝึกอบรมอินทรีย์ที่แตกต่าง 246-248.

ภาคผนวก 249

พุทธประวัติในอรรถกถา 250-266. พระโพธิสัตว์มีสติสัมปชัญญะข้ามภพข้ามชาติ 251-252. พระโพธิสัตว์สถิตอยู่ในภพดุสิตจนสิ้นอายุขัย 252-254. มหาวิโลกนะ-การตรวจดูโลกครั้งยิ่งใหญ่ 254-255. การจุติของพระโพธิสัตว์ 256. สุบินนิมิต (ความฝัน) ของพระมารดา 256-257. การประสูติของพระโพธิสัตว์ 258-260. ประสูติแล้วทรงพระดำเนิน 7 ก้าว 260-262. ตีความปรากฏการณ์มหัศจรรย์คราวประสูติ 262-265. ตอบปัญหาเรื่องทรงพระดำเนิน 7 ก้าว 265-266.

ดรรชนี 267

นามานุกรม 291

สารบัญภาพประกอบ

หน้า

ภาพประติมากรรมสมัยคันธาระแสดงพุทธประวัติตอนตรัสรู้	74
แผนที่แสดงที่ตั้งวัดเชตวันและวัดราชการาม	219
ภาพจินตนาการแสดงตอนเทพอัญเชิญพระโพธิสัตว์จุติสู่มนุษยโลก	253
ภาพถ่ายโบราณสถานที่ประสูติ ณ ลุมพินีวัน	259
ภาพถ่ายสภาพพื้นที่ที่เคยเป็นวัดบุพพารามในอดีต	33
ภาพถ่ายนิโครธารามใต้ร่มแมกไม้ที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน	69
ภาพถ่ายบ่อน้ำอีกส่วนหนึ่งในตโปทารามที่ตกแต่งใหม่	140
ภาพถ่ายมุมหนึ่งของโบราณสถานเชตวัน	148
ภาพถ่ายซากโบราณสถานเชตวันอีกมุมหนึ่ง	169
ภาพถ่ายร่องรอยสิ่งปลูกสร้างส่วนหนึ่งในอิสิปตนมฤคทายวัน	192
ภาพถ่ายริมสระน้ำในวัดเวฬุวัน	212
ภาพถ่ายทางเข้าสู่บ้านอนาถบิณฑิกเศรษฐีก่อนถึงวัดเชตวัน	229
ภาพถ่ายฐานรากวิหารก่อด้วยอิฐหลังหนึ่งในโบราณสถานเชตวัน	233
ภาพถ่ายทิวทัศน์เทือกเขาใกล้วัดเวฬุวัน	242

อักษรย่อที่ใช้ในเล่มนี้

ที.ปา.	ทีฆนิกาย ปาฏิกวคฺค
พุ.ธ.	หนังสือพุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ) โดยพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)
ม.มู.	มชฺฌิมนิกาย มูลปณฺณาสก
ม.อ.	มชฺฌิมนิกาย อฏฺฐกถา (คัมภีร์ปปัญจสูทนี)
วินย.	พระวินัยปิฎก
วิสุทธิ.	คัมภีร์วิสุทธิมัคค์ (ฉบับบาลี)
สํ.ม.	สงฺยุตฺตนิกาย มหาวารวคฺค
สํ.อ.	สงฺยุตฺตนิกาย อฏฺฐกถา (คัมภีร์สารัตถปกาสินี)
องฺ.ปญฺจก.	องฺคุตฺตรนิกาย ปญฺจกนิปาต
องฺ.เอก.	องฺคุตฺตรนิกาย เอกนิปาต
MLS.	The Middle Length Saying (หนังสือแปลมัชฌิมนิกาย ของสมาคมบาลีปกรณ์ (P.T.S.)

การอ้างอิงคัมภีร์อรรถกถาในพระสุตตันตปิฎก(ชุดนี้)ทุกเล่ม ถ้าระบุแต่เพียงว่า**"อรรถกถา"** โดยไม่มีชื่อของคัมภีร์ต่อท้าย **ขอให้เข้าใจว่า หมายถึงอรรถกถาแห่งพระสุตตันตปิฎกเล่มนั้นๆ** (ดูภาคผนวกของเล่ม 5)

ระบบเนื้อหา

เพื่ออำนวยประโยชน์แก่ผู้ใช้หนังสือชุดนี้

เพื่อให้ผู้ร่วมศึกษาพระไตรปิฎก ได้ประโยชน์จาก"พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา" ชุดนี้ ขอแนะนำระบบเนื้อหาของงานที่จัดทำ ว่ามีอย่างไร ดังนี้

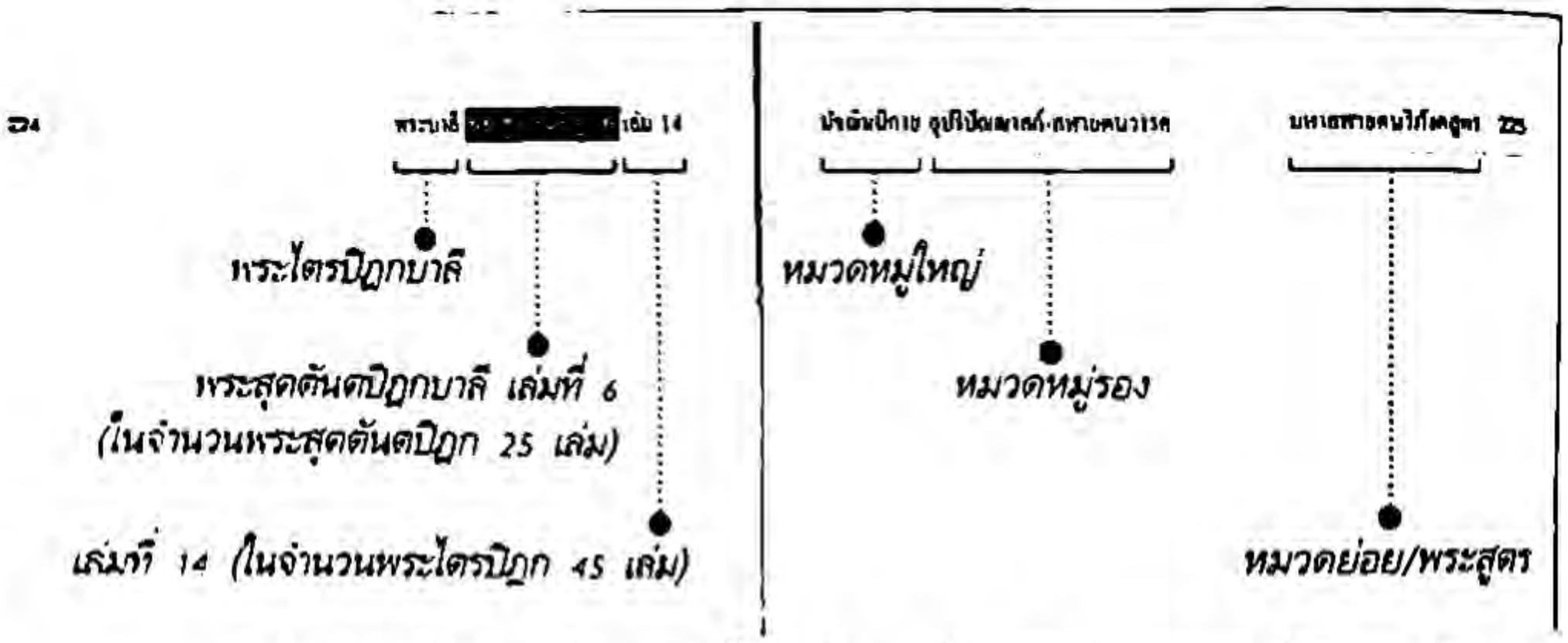
1. เนื้อหาโดยรวม ได้ร้อยเรียงความตามลำดับเล่มพระไตรปิฎกสยามรัฐ(ฉบับบาลีของไทย). ในส่วนพระวินัยปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก ทำในรูปเก็บความ-สรุปความ และเพิ่มเติมข้อมูลประปราย เพื่อเสริมความเข้าใจ. ในส่วนพระสุตตันตปิฎก ได้เก็บรายละเอียดของเนื้อหามากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ได้ระบุเลขข้อประจำพระสูตรไว้ในวงเล็บโดยตลอด สามารถที่จะใช้ตรวจสอบเทียบเคียงกับฉบับบาลีได้ง่ายขึ้น

2. การบอกเล่มพระไตรปิฎกฉบับบาลี ทำไว้ 2 ส่วน ส่วนแรกอยู่หน้าแรกสุด(คือหน้าเปิดของเล่ม) ซึ่งนอกจากระบุว่าเป็น"พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา" เล่มที่เท่าไรแล้ว ยังระบุว่าเป็นพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก หรือพระอภิธรรมปิฎก(ฉบับบาลี) เล่มที่เท่าไรด้วย พร้อมกับบอกหมวดหมู่เนื้อหาของพระไตรปิฎกนั้นว่ามีอะไรบ้าง

(30) ระบบเนื้อหา

ตัวอย่าง

หน้าซ้าย *หน้าขวา*

เป็นอันว่า ได้บอกที่มาของเนื้อหาในพระไตรปิฎกฉบับบาลีไว้ทุกหน้า นอกเหนือจากที่ได้ระบุ"เลขข้อ"ในวงเล็บตรงตามพระไตรปิฎกบาลี(ฉบับสยามรัฐ)ไว้ส่วนหนึ่ง

3. เพื่อการค้นหาเรื่องราวหรือเนื้อหาที่ต้องการ ได้จัดทำระบบสารบัญอย่างละเอียด คือนอกจากบอกหมวดหมู่เนื้อหาและชื่อพระสูตรแล้ว ยังยกเอา"หัวเรื่อง"ที่ตั้งไว้ในเล่ม มาเรียงบอกหน้าไว้ด้วย ทำให้รู้ได้ว่า ในหมวดหมู่เนื้อหาหรือในพระสูตรหนึ่งๆ มีประเด็นอะไรบ้าง ประเด็นที่ตั้งเป็นหัวเรื่องนี้ เป็นบทสรุปเนื้อหาหรือคำสอนอยู่ในตัว ขอแนะนำให้เลือกที่จะอ่านเนื้อหาภายในเล่มจากสารบัญ ซึ่งเป็นการเริ่มจากความสนใจ ของตัวเองก่อน

4. อีกทางหนึ่งที่จะเข้าสู่เนื้อหาของพระไตรปิฎกได้ตามต้องการ คือการสืบจากคำในดัชนีและนามานุกรม ซึ่งหนังสือชุดนี้ได้พยายามเก็บเรียงไว้ค่อนข้างละเอียดหยุมหยิมไปบ้าง ทั้งนี้ เป็นการทำไว้เผื่องานทางวิชาการที่จะเกิดตามมาอีก

มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์

อนุปทวรรค (ต่อ)

สุญญตวรรค

วิภังควรรค

สฬายตนวรรค

มหาจัตตารีสกสูตร

องค์ประกอบของสัมมาสมาธิ

(252-253) ครั้งหนึ่งที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนภิกษุทั้งหลายด้วยเรื่องสัมมาสมาธิ โดยตรัสว่า สัมมาสมาธิที่เป็นอริยะมีเหตุปัจจัย(สอุปนิสๅ) มีองค์ประกอบ(สปฺปริขารๅ)

เหตุปัจจัยและองค์ประกอบของสัมมาสมาธิมี 7 อย่างคือ 1. สัมมาทิฐิ 2. สัมมาสังกัปปะ 3. สัมมาวาจา 4. สัมมากัมมันตะ 5. สัมมาอาชีวะ 6. สัมมาวายามะ 7. สัมมาสติ (นั่นก็คือสมาธิที่เป็นอริยะจะต้องเป็นสมาธิในอริยมรรค ผิดจากนี้ก็เป็นสมาธิอย่างอื่นไป)

ในบรรดาเหตุปัจจัยและองค์ประกอบทั้ง 7 นั้น สัมมาทิฐิ

(ความเห็นชอบ, ความเห็นที่ถูกต้อง) ต้องมาก่อน(ปุพฺพงฺคมา) คือเป็นหลักสำคัญเบื้องต้น

ทรงอธิบายสัมมาทิฐิและมิจฉาทิฐิ

(254-255) พระพุทธองค์ทรงอธิบายให้เห็นลักษณะของสัมมาทิฐิ-ความเห็นที่ถูกต้องดังนี้

คำว่า สัมมาทิฐิต้องมาก่อน(ปุพฺพงฺคมา) ก็คือการที่ภิกษุรู้ว่ามิจฉาทิฐิเป็นมิจฉาทิฐิ รู้ว่าสัมมาทิฐิเป็นสัมมาทิฐิ มิจฉาทิฐิมี 10 อย่างคือ

1. เห็นว่าทานที่ให้แล้วไม่มีผล (ปฏิเสธผลของทาน)

2. เห็นว่ายัญ(การทำบุญเลี้ยงพระ) ไม่มีผล(ปฏิเสธการทำบุญ)

3. เห็นว่าการบูชา(หุตำ-การบวงสรวง)ไม่มีผล (ปฏิเสธการกราบไหว้เคารพบูชาผู้ที่ควรกราบไหว้เคารพบูชา)

4. เห็นว่าผลของกรรมที่ทำดีทำชั่วไม่มี (ปฏิเสธกรรม)

5. เห็นว่าโลกนี้ไม่มี (ปฏิเสธภพก่อน-ก่อนที่จะมาเกิดในโลกนี้)

6. เห็นว่าโลกหน้าไม่มี (ปฏิเสธภพหน้า)

7. เห็นว่ามารดาไม่มี (ปฏิเสธคุณของมารดา)

8. เห็นว่าบิดาไม่มี (ปฏิเสธคุณของบิดา)

9. เห็นว่าสัตว์อุปปาติกะไม่มี (ปฏิเสธความมีอยู่ของสัตว์นรก เทวดา และพรหม)

10. เห็นว่าสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีประพฤติชอบ รู้

แจ้งด้วยปัญญาตรัสรู้ไม่มี (ปฏิเสธมรรคผลนิพพาน)

(256-258) ตรัสอธิบายเรื่องสัมมาทิฐิว่า สัมมาทิฐิมี 2 อย่างคือ 1. สัมมาทิฐิที่มีอาสวะ(สาสวะ-มีกิเลส) เป็นฝ่ายบุญ อำนวยผลแก่ขันธ์(ปุญญภาคิยา อุปธิเวปกฺกา) 2. สัมมาทิฐิที่เป็นอริยะ-ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตระ เป็นองค์มรรค

สัมมาทิฐิที่มีอาสวะ มีนัยตรงกันข้ามกับมิจฉาทิฐิ 10 อย่างที่กล่าวถึงแล้ว ส่วนสัมมาทิฐิที่เป็นอริยะประกอบด้วยลักษณะ 6 อย่าง คือ

1. ปัญญา (รู้เห็นตามความเป็นจริง, รู้ชัด)
2. ปัญญินทรีย์ (มีปัญญาเป็นใหญ่)
3. ปัญญาพละ (มีปัญญาเป็นกำลัง)
4. ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ (ค้นคิดในอริยสัจ 4)
5. สัมมาทิฐิ (เห็นถูกต้องตามแนวอริยมรรค)
6. มัคคังค์ (เป็นองค์ธรรมในอริยมรรค)

สัมมาทิฐิ-สัมมาวายามะ-สัมมาสติไปด้วยกัน

สัมมาทิฐิที่กล่าวถึงข้างต้นนั้น คือสัมมาทิฐิที่เป็นอริยะ (เป็นโลกุตระ) พระพุทธองค์ตรัสต่อไปว่า ความพยายามเพื่อละมิจฉาทิฐิ-เพื่อให้ได้สัมมาทิฐินั้น จัดเป็นสัมมาวายามะ(ความเพียรชอบ) เมื่อมีสติละมิจฉาทิฐิได้ มีสติได้สัมมาทิฐิ สตินั้นจัดเป็นสัมมาสติ(ระลึกชอบ)

ดังนั้น สัมมาทิฐิ สัมมาวายามะ และสัมมาสติ จึงเป็นปัจจัยแวดล้อมของสัมมาทิฐิ คือเกิดพร้อมกันไปจึงจะเป็น

อริยสัมมาทิฐิ

(องค์ธรรมแห่งอริยมรรคอีก 4 อย่าง คือ สัมมาสังกัปปะ, สัมมาวาจา, สัมมากัมมันตะ, สัมมาอาชีวะ ก็จะต้องมีองค์มรรคทั้ง 3 นั้น (คือสัมมาทิฐิ-สัมมาวายามะ-สัมมาสติ) เป็นปัจจัยแวดล้อมเช่นกัน จึงจะเป็นอริยสัมมาสังกัปปะ, อริยสัมมาวาจา, อริยสัมมากัมมันตะ, อริยสัมมาอาชีวะ)

สัมมาสังกัปปะ-สัมมาวาจา-สัมมากัมมันตะ-สัมมาอาชีวะ

(259-278) ทรงอธิบายองค์มรรคทั้ง 4 คือ สัมมาสังกัปปะ, สัมมาวาจา, สัมมากัมมันตะ, สัมมาอาชีวะ ตามลำดับว่า องค์มรรคเหล่านี้ล้วนแต่มีสัมมาทิฐินำหน้า(ปุพฺพงฺคมา) และมีสัมมาทิฐิ-สัมมาวายามะ-สัมมาสติเป็นปัจจัยแวดล้อมทั้งสิ้น

ทรงแจกแจงลักษณะขององค์มรรคทั้ง 4 โดยเริ่มจากฝ่ายผิด(มิจฉา)ก่อนดังนี้

สังกัปปะ (ความดำริ, ความนึกคิด) ฝ่ายมิจฉาสังกัปปะมี 3 อย่างคือ 1. ดำริในกาม 2. ดำริในพยาบาท 3. ดำริในความเบียดเบียน (วิหึสา) ฝ่ายสัมมาสังกัปปะแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ 1. สัมมาสังกัปปะที่มีอาสวะ 2. สัมมาสังกัปปะที่เป็นอริยะ

สัมมาสังกัปปะที่มีอาสวะ (ฝ่ายบุญ, อำนวยผลแก่ขันธ์) มี 3 อย่างคือ 1. ดำริในเนกขัมมะ (ดำริปลีกออกจากกาม) 2. ดำริในความไม่พยาบาท 3. ดำริในความไม่เบียดเบียน

สัมมาสังกัปปะที่เป็นอริยะ ประกอบด้วยลักษณะ 7 อย่าง คือ

1. ตรึก (ตกฺโก)
2. คิดนึก (วิตกฺโก)
3. ดำริ (สงฺกปฺโป)
4. ดิ่งลง (อปฺปนา)
5. แน่วนิ่ง (พฺยปฺปนา)
6. จ่อจิต (เจตโส อภินิโรปนา)
7. ปรุงแต่งวาจา (วจีสงฺขาโร-อรรถกถากล่าวว่า เมื่อมีการคิดนึก(วิตก) ก็มีวจีสังขาร โลกิยวิตกปรุงแต่งวาจา ส่วนโลกุตรวิตกไม่ปรุงแต่งถึงกระนั้นโลกุตรวิตกก็ได้ชื่อว่าวจีสังขารอยู่นั่นเอง)

วาจา (การกล่าว,การเจรจา) ฝ่ายมิจฉาวาจามี 4 อย่างคือ 1. พูดเท็จ 2. พูดส่อเสียด 3. พูดคำหยาบ 4. พูดเพ้อเจ้อ ฝ่ายสัมมาวาจาแบ่งเป็น 2 ประเภทคือ 1. สัมมาวาจาที่มีอาสวะ 2. สัมมาวาจาที่เป็นอริยะ

สัมมาวาจาที่มีอาสวะมี 4 อย่างคือ 1. เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ 2. เจตนางดเว้นจากการพูดส่อเสียด 3. เจตนางดเว้นจากการพูดคำหยาบ 4. เจตนางดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

สัมมาวาจาที่เป็นอริยะประกอบด้วยลักษณะ 4 อย่างคือ

1. งด (อารติ-หลีกห่าง)
2. เว้น (วิรติ-ไม่เกี่ยวข้อง)
3. เว้นขาด (ปฏิวิรติ-เลิกละ)
4. ตั้งใจงดเว้น (เวรมณี-เจตนางดเว้น)

(ทั้งหมดนี้หมายถึงการงดเว้นจากมิจฉาวาจาทั้ง 4 อย่างนั้น)

กัมมันตะ (การกระทำ, การงาน) ฝ่ายมิจฉากัมมันตะมี 3 อย่างคือ 1. ฆ่าสัตว์(ปาณาติปาโต) 2. ลักทรัพย์(อทินฺนาทานํ) 3. ประพฤติผิดในกาม(กาเมสุมิจฺฉาจาโร) ฝ่ายสัมมากัมมันตะแบ่งเป็น 2 ประเภทคือ 1. สัมมากัมมันตะที่มีอาสวะ 2. สัมมากัมมันตะที่เป็นอริยะ

สัมมากัมมันตะที่มีอาสวะมี 3 อย่างคือ 1. เจตนางดเว้นจากปาณาติบาต 2. เจตนางดเว้นจากอทินนาทาน 3. เจตนางดเว้นจากกาเมสุมิจฉาจาร

สัมมากัมมันตะที่เป็นอริยะประกอบด้วยลักษณะ 4 อย่าง เหมือนลักษณะของสัมมาวาจาที่เป็นอริยะ แต่เป็นการงดเว้นจากความประพฤติผิดทางกาย(กายทุจริต)

อาชีวะ(การประกอบอาชีพ, ความเป็นอยู่) ฝ่ายมิจฉาอาชีวะมี 5 อย่าง คือ 1. การโกง(กุหนา-หลอกลวง) 2. การล่อหลอก(ลปนา-อำพรางให้เข้าใจผิด) 3. การตลบตะแลง(เนมิตฺตกตา-ทำบุ้ยใบ้ให้หลงผิด) 4. การทำอุบายใช้เล่ห์ (นิปฺเปสิกตา-อุบายคดโกง) 5. การเอาลาภต่อลาภ (ลาเภน ลาภํ นิชิคึสนตา-ตบตา) ฝ่ายสัมมาอาชีวะแบ่งเป็น 2 ประเภทคือ 1. สัมมาอาชีวะที่มีอาสวะ 2. สัมมาอาชีวะที่เป็นอริยะ

สัมมาอาชีวะที่มีอาสวะ คือการที่อริยสาวกละมิจฉาอาชีวะดังกล่าวข้างต้น เลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ

สัมมาอาชีวะที่เป็นอริยะประกอบด้วยลักษณะ 4 อย่าง เหมือนลักษณะของสัมมาวาจาที่เป็นอริยะ แต่เป็นการงดเว้นจากมิจฉาอาชีวะดังกล่าวแล้ว

(โปรดสังเกตว่า การอธิบายอริยมรรคในพระสูตรนี้ยกสัมมาสมาธิเป็นบทตั้งว่า สัมมาสมาธิมีองค์ประกอบอะไรบ้าง นั่นก็คือ มีสัมมาทิฐิ-สัมมาสังกัปปะ-สัมมาวาจา-สัมมากัมมันตะ-สัมมาอาชีวะ-สัมมาวายามะ-สัมมาสติเป็นองค์ประกอบ แต่ทั้งหมดนั้นต้องมีสัมมาทิฐิเป็นตัวนำ(ปุพฺพงฺคมา) เสมอ และในการมีสัมมาทิฐิเป็นตัวนำนั้น ก็จะต้องมีสัมมาวายามะและสัมมาสติเกิดร่วมกันเป็นปัจจัยแวดล้อมด้วยเสมอ

พระธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตฺโต) กล่าวเป็นอุปมาไว้ในหนังสือพุทธธรรม (พุ.ธ. 612-613) แสดงบทบาทของสัมมาทิฐิ สัมมาวายามะ และสัมมาทิฐิ ดังนี้

"เปรียบเทียบกับการเดินทาง สัมมาทิฐิเป็นเหมือนไฟส่องทางหรือเข็มทิศให้เห็นทางและมั่นใจในทางอันถูกต้องที่จะนำไปสู่จุดหมาย สัมมาวายามะเป็นเหมือนการออกแรงก้าวไป หรือการใช้แรงผลักดันให้เคลื่อนไป ส่วนสัมมาสติเป็นเหมือนเครื่องบังคับควบคุมระวังให้การเดินทางอยู่ในเส้นทางถูกจังหวะและหลบหลีกพ้นภัย การปฏิบัติในขั้นศีลก็ตาม สมาธิก็ตาม ปัญญาก็ตาม จึงต้องอาศัยองค์มรรค 3 ข้อนี้ทุกขั้นตอน")

จากสัมมาสมาธิสู่สัมมาญาณะและสัมมาวิมุตติ

(279) พระพุทธองค์ตรัสต่อไปว่า ในบรรดาองค์มรรคทั้ง 7 นั้น (ยกเว้นสัมมาทิฐิ) ล้วนแต่มีสัมมาทิฐินำหน้า สัมมาสังกัปปะ ย่อมมีอย่างเพียงพอ สำหรับผู้มีสัมมาทิฐิ

สัมมาวาจา	ย่อมมีอย่างเพียงพอ	สำหรับผู้มีสัมมาวาจา
สัมมากัมมันตะ	ย่อมมีอย่างเพียงพอ	สำหรับผู้มีสัมมาวาจา
สัมมาอาชีวะ	ย่อมมีอย่างเพียงพอ	สำหรับผู้มีสัมมากัมมันตะ
สัมมาวายามะ	ย่อมมีอย่างเพียงพอ	สำหรับผู้มีสัมมาอาชีวะ
สัมมาสติ	ย่อมมีอย่างเพียงพอ	สำหรับผู้มีสัมมาวายามะ
สัมมาสมาธิ	ย่อมมีอย่างเพียงพอ	สำหรับผู้มีสัมมาสติ
สัมมาญาณะ	ย่อมมีอย่างเพียงพอ	สำหรับผู้มีสัมมาสมาธิ
สัมมาวิมุตติ	ย่อมมีอย่างเพียงพอ	สำหรับผู้มีสัมมาญาณะ

และตรัสว่า ด้วยเหตุฉะนี้พระเสขะผู้ประกอบด้วยองค์มรรคทั้ง 8 จึงเป็นพระอรหันต์เพียบพร้อมด้วยองค์ธรรม 10 ประการ

(องค์ธรรม 10 ประการนี้มีชื่อเรียก 2 อย่างคือ สัมมัตตะ(ภาวะอันถูกต้อง) และอเสขธรรม(ธรรมของพระอเสขะหรือพระอรหันต์) แสดงว่าสัมมาญาณะ(ความรู้ชอบ)และสัมมาวิมุตติ(ความหลุดพ้นชอบ) เป็นองค์ธรรมของพระอรหันต์โดยเฉพาะ อรรถกถากล่าวว่า สัมมาญาณะหมายถึงผลญาณ-ความรู้ในอริยมรรค และหมายถึงปัจจเวกขณญาณ-ญาณพิจารณาทบทวนมรรคผลที่ได้บรรลุแล้ว (ดู ม.อ.1/260; องฺ. อ. 2/319) อนึ่งคำว่า "ย่อมมีอย่างเพียงพอ" นั้น แปลจากคำบาลีว่า ปโหติ บางท่านแปลว่า"มีพอเหมาะ" อรรถกถากล่าวว่าพอเหมาะในแต่ละระดับของมรรคผล เช่น สัมมาสังกัปปะในระดับอริยมรรคก็พอเหมาะแก่ผู้มีสัมมาสังกัปปะในระดับอริยมรรค

สัมมาสังกัปปะในระดับอริยผลก็พอเหมาะแก่ผู้มีสัมมาสังกัปปะในระดับอริยผล เป็นต้น)

ธรรมฝ่ายถูกเกิด ธรรมฝ่ายผิดก็ดับ

(280) ในการละธรรมฝ่ายผิด พระพุทธองค์ก็ตรัสว่า ต้องมีสัมมาทิฐินำหน้าเช่นกัน การละธรรมฝ่ายผิดโดยธรรมฝ่ายถูกนั้น นอกจากละธรรมที่เป็นปฏิปักษ์โดยตรงแล้วยังละอกุศลธรรมต่างๆ ที่เกิดเพราะธรรมฝ่ายผิดนั้นๆ ด้วย พร้อมกันนั้นกุศลธรรมอีกมากมายซึ่งมีธรรมฝ่ายถูกนั้นๆ เป็นปัจจัยก็เจริญพอกพูนเต็มที่อีกด้วย นั่นคือ

ผู้มีสัมมาทิฐิย่อมสลัดมิจฉาทิฐิได้พร้อมทั้งอกุศลธรรมต่างๆ ที่มิจฉาทิฐิเป็นปัจจัย และกุศลธรรมอีกมากมายย่อมเจริญพอกพูนเต็มที่เพราะสัมมาทิฐิเป็นปัจจัย

ผู้มีสัมมาสังกัปปะ ย่อมสลัดมิจฉาสังกัปปะได้ พร้อมทั้งอกุศลธรรมต่างๆ ที่มิจฉาสังกัปปะเป็นปัจจัย และกุศลธรรมอีกมากมายย่อมเจริญพอกพูนเต็มที่เพราะสัมมาสังกัปปะเป็นปัจจัย

ผู้มีสัมมาวาจา ย่อมสลัดมิจฉาวาจาได้ พร้อมทั้งอกุศลธรรมต่างๆ ที่มิจฉาวาจาเป็นปัจจัย และกุศลธรรมอีกมากมายย่อมเจริญพอกพูนเต็มที่เพราะสัมมาวาจาเป็นปัจจัย

ผู้มีสัมมากัมมันตะ ย่อมสลัดมิจฉากัมมันตะได้ พร้อมทั้งอกุศลธรรมต่างๆ ที่มิจฉากัมมันตะเป็นปัจจัย และกุศลธรรมอีกมากมายย่อมเจริญพอกพูนเต็มที่เพราะสัมมากัมมันตะเป็นปัจจัย

ผู้มีสัมมาอาชีวะ ย่อมสลัดมิจฉาอาชีวะได้ พร้อมทั้งอกุศลธรรมต่างๆ ที่มิจฉาอาชีวะเป็นปัจจัย และกุศลธรรมอีกมากมายย่อมเจริญพอกพูนเต็มที่เพราะสัมมาอาชีวะเป็นปัจจัย

ผู้มีสัมมาวายามะย่อมสลัดมิจฉาวายามะได้ พร้อมทั้งอกุศลธรรมต่างๆ ที่มิจฉาวายามะเป็นปัจจัย และกุศลธรรมอีกมากมายย่อมเจริญพอกพูนเต็มที่เพราะสัมมาวายามะเป็นปัจจัย

ผู้มีสัมมาสติ ย่อมสลัดมิจฉาสติได้ พร้อมทั้งอกุศลธรรมต่างๆ ที่มิจฉาสติเป็นปัจจัย และกุศลธรรมอีกมากมายย่อมเจริญพอกพูนเต็มที่เพราะสัมมาสติเป็นปัจจัย

ผู้มีสัมมาสมาธิ ย่อมสลัดมิจฉาสมาธิได้ พร้อมทั้งอกุศลธรรมต่างๆ ที่มิจฉาสมาธิเป็นปัจจัย และกุศลธรรมอีกมากมายย่อมเจริญพอกพูนเต็มที่เพราะสัมมาสมาธิเป็นปัจจัย

ผู้มีสัมมาญาณะ ย่อมสลัดมิจฉาญาณะได้ พร้อมทั้งอกุศลธรรมต่างๆ ที่มิจฉาญาณะเป็นปัจจัย และกุศลธรรมอีกมากมายย่อมเจริญพอกพูนเต็มที่เพราะสัมมาญาณะเป็นปัจจัย

ผู้มีสัมมาวิมุตติ ย่อมสลัดมิจฉาวิมุตติได้ พร้อมทั้งอกุศลธรรมต่างๆ ที่มิจฉาวิมุตติเป็นปัจจัย และกุศลธรรมอีกมากมายย่อมเจริญพอกพูนเต็มที่เพราะสัมมาวิมุตติเป็นปัจจัย และกุศลธรรมอีกมากมายย่อมเจริญพอกพูนเต็มที่เพราะสัมมาวิมุตติเป็นปัจจัย

ตรัสว่า ด้วยเหตุนี้จึงเป็นธรรมฝ่ายกุศล 20 ฝ่ายอกุศล 20 (ธรรมฝ่ายถูกพร้อมกุศลธรรมที่เกิดเพราะธรรมฝ่ายถูก 20 + ธรรมฝ่ายผิดพร้อมอกุศลธรรมที่เกิดเพราะธรรมฝ่ายผิด) ตั้งชื่อ

ว่ามหาจัตตารีสกะ(ธรรม 40 หมวดใหญ่) ซึ่งพระองค์ประกาศไว้แล้ว ไม่มีสมณพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใครๆ ในโลกจะประกาศได้

มั่นพระทัยว่าไม่มีใครคัดค้านคำสอนเรื่องนี้ได้

(281) ท้ายพระสูตรนี้ พระพุทธองค์ตรัสว่า ถ้าจะมีสมณะหรือพราหมณ์สักคนคิดว่าจะโต้แย้งคำสอนเรื่องนี้ เขาก็จะต้องถูกติเตียนได้ในทันที ถ้าเขาค้านสัมมาทิฐิ ก็เท่ากับว่าเขาบูชายกย่องผู้มีมิจฉาทิฐิ ถ้าเขาค้านสัมมาสังกัปปะก็เท่ากับว่าเขาบูชายกย่องผู้มีมิจฉาสังกัปปะ ถ้าเขาค้านสัมมาวิมุตติก็เท่ากับว่าเขาบูชายกย่องผู้มีมิจฉาวิมุตติ

และตรัสว่า แม้แต่พวกอัสสะและพวกภัญญะชาวอุกกลชนบท ซึ่งเป็นพวกอเหตุกวาท(ลัทธิปฏิเสธเหตุปัจจัย) พวกอกิริยวาท(ลัทธิปฏิเสธกรรม) พวกนัตถิกวาท(ลัทธิปฏิเสธความมีอยู่) ก็ไม่คิดที่จะโต้แย้งคำสอนเรื่องนี้ เพราะพวกเขากลัวจะถูกนินทาและประณาม

อานาปานสติสูตร

ปวารณาสงเคราะห์ที่วัดเชตวัน

ปวารณาสงเคราะห์

คำว่าปวารณาในที่นี้ หมายถึงสังฆกรรมอย่างหนึ่ง เป็นพิธีแสดงการให้โอกาสว่ากล่าวตักเตือนกันได้ระหว่างภิกษุผู้จำพรรษาในวัดเดียวกัน ปกติทำกันในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 ซึ่งเป็นวันสุดท้ายของการจำพรรษา วันนั้นเรียกว่าวันมหาปวารณา (ดูพระวินัยปิฎกเล่ม 3 ว่าด้วยปวารณาขันธกะ หน้า 90-100)

ตามบาลีในพระสูตรนี้ กล่าวถึงวันขึ้น 15 ค่ำ

เดือน 11 ซึ่งเป็นทั้งวันอุโบสถและวันปวารณา พระพุทธองค์ทรงเห็นว่า ควรจะประทับอยู่ที่กรุงสาวัตถีไปจนครบอีก 1 เดือน เพื่ออนุเคราะห์ภิกษุทั้งหลายให้ได้ปฏิบัติธรรมเกิดมรรคผลยิ่งขึ้น อรรถกถากล่าวว่า นี้คือปวารณาสงเคราะห์ เป็นการสงเคราะห์ด้วยปวารณากรรม โดยการเลื่อนวันปวารณาออกไปจนถึงวันเพ็ญเดือน 12 (การเลื่อนวันปวารณาโดยมติสงฆ์ เลื่อนออกไปได้ 15 วัน ถ้าจำเป็นก็เลื่อนได้ถึง 1 เดือน พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ทำโดยญัตติทุติยกรรมวาจา)

วันเพ็ญเดือน 12 ตามเรื่องราวในพระสูตรนี้เป็นวันอุโบสถ 15 ค่ำ บาลีใช้คำว่า โกมุที จาตุมาสินี-โกมุที หมายถึงดิถีที่ดอกโกมุทบานสะพรั่ง (ดอกโกมุทคือบัวแดง แต่ MLS. กล่าวไว้ในเชิงอรรถว่าได้แก่ white lotus-บัวขาว) คำว่า จาตุมาสินี แปลว่า ครบ 4 เดือน คือเป็นวันสุดท้ายของเดือนที่ 4 (กัตติกมาส) ของ 4 เดือนแห่งฤดูฝน(วัสสานฤดู)

อรรถกถากล่าวว่า การทำปวารณาที่เรียกว่าปวารณาสงเคราะห์นั้น สงฆ์จะไม่ทำกับภิกษุ 4 ประเภท คือ 1. ภิกษุปุถุชนที่ไม่ใช่การกบุคคล(หมายถึงภิกษุที่พรรษาขาด และภิกษุที่บวชในระหว่างพรรษา) 2. ภิกษุผู้เริ่มบำเพ็ญวิปัสสนา 3. พระอริยสาวก 4. ภิกษุผู้

มีสมถะหรือวิปัสสนายังอ่อน

แสดงว่า ปวารณาสงเคราะห์เป็นปวารณาเพื่อเกื้อกูลภิกษุผู้มุ่งก้าวหน้าในการบำเพ็ญสมถะและวิปัสสนาโดยเฉพาะ

อรรถกถาเล่าขยายความในเรื่องที่พระพุทธองค์ทรงเลื่อนวันปวารณาครั้งนี้ ดังนี้

"...ทรงพิจารณาวาระจิตของภิกษุทั้งหลายทราบว่าสมถะและวิปัสสนายังอ่อน จึงทรงพระดำริว่า เมื่อเราปวารณาในวันนี้ ภิกษุทั้งหลายออกพรรษาแล้วจักเดินทางไปคนละทิศละทาง ภิกษุที่สมถะและวิปัสสนายังอ่อนเหล่านี้ก็จะไม่สามารถทำคุณวิเศษให้เกิดขึ้นได้ เพราะภิกษุพรรษาแก่กว่าจะยึดเสนาสนะเข้าอยู่เต็มไปหมด (ตามที่ทรงบัญญัติให้ภิกษุผู้แก่พรรษากว่าจับจองเสนาสนะได้ก่อน) และถ้าเราออกจาริกไป ภิกษุเหล่านี้ก็จะหาที่อยู่ได้ยาก แต่เมื่อเราไม่ปวารณา ภิกษุเหล่านี้ก็จะไม่ออกเดินทางไปไหน เราก็ยังไม่ออกจาริก ภิกษุเหล่านี้ก็จะไม่เป็นกังวลเรื่องที่อยู่ จะสามารถทำสมถะและวิปัสสนาให้แก่กล้า เกิดคุณวิเศษได้

"พระพุทธองค์จึงไม่ทรงทำปวารณาในวันนั้น ทรงอนุญาตปวารณาสงเคราะห์แก่ภิกษุทั้งหลายว่า เราจักปวารณาในวันเพ็ญเดือน 12

"เมื่อภิกษุทั้งหลายได้รับปวารณาสงเคราะห์แล้ว

บรรดาภิกษุซึ่งอาจารย์และอุปัชฌาย์ที่ตนถือนิสัยอยู่พากันจากไปที่อื่น ก็ยังจะอยู่ต่อไปได้จนถึงเดือนสุดท้ายของฤดูร้อน โดยมีความหวังว่าถ้ามีภิกษุที่จะให้ถือนิสัยได้มาที่นี่ ก็จะถือนิสัยกับท่าน โดยวิธีนี้ แม้จะมีภิกษุพรรษา 60 มา ก็จะยึดเอาเสนาสนะของเธอไม่ได้"

อรรถกถากล่าวอีกว่า ปวารณาสงเคราะห์นั้น แม้จะให้แก่ภิกษุรูปเดียว ก็หมายถึงได้ให้แก่ภิกษุทุกรูป (ในวัดนั้น)

เป็นอันได้ความว่า การเลื่อนวันปวารณาออกไปนั้นมี 2 กรณี คือ 1. กรณีที่ทรงอนุญาตในปวารณาขันธกะ 2. กรณีปวารณาสงเคราะห์

(282-283) คราวหนึ่ง ขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่มิคารมาตุปราสาทในวัดบุพพาราม กรุงสาวัตถี พร้อมด้วยพระเถระองค์สำคัญๆ หลายรูป เช่น พระสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะ พระมหากัจจายนะ พระมหาโกฏฐิตะ พระมหากัปปินะ พระมหาจุนทะ พระเรวตะ พระอานนท์ และรูปอื่นๆ อีก พรรษานั้นพระเถระบางท่านก็ทำหน้าที่อบรมสั่งสอนภิกษุ 10 รูปบ้าง 20 รูปบ้าง 30 รูปบ้าง 40 รูปบ้าง

ภิกษุนวกะ(พระใหม่) ทั้งหลายที่ได้รับการอบรมสั่งสอน ต่างก็เข้าถึงคุณวิเศษ(ฌานและวิปัสสนารุดหน้า) ยิ่งขึ้น

คืนจันทร์เพ็ญวันหนึ่งซึ่งเป็นวันอุโบสถ 15 ค่ำ (เดือน 11) และเป็นวันปวารณา(วันออกพรรษา) พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่กลางแจ้งท่ามกลางภิกษุสงฆ์ เมื่อทรงทอดพระเนตรเห็นหมู่สงฆ์นั่งสงบนิ่งกันอยู่ จึงมีพระวาจาแสดงความพอพระทัยในการปฏิบัติธรรมของภิกษุทั้งหลาย ทรงเพิ่มให้กำลังใจแก่ภิกษุเหล่านั้นเพื่อการบรรลุธรรมยิ่งๆ ขึ้นไป และรับสั่งว่าจะทรงอยู่ในกรุงสาวัตถีต่อไปอีกจนครบ 4 เดือนฤดูฝน คือจนถึงวันเพ็ญเดือน 12 ซึ่งดอกโกมุทกำลังบานสะพรั่ง

พวกภิกษุในชนบทเมื่อทราบข่าว ต่างก็ออกเดินทางบ่ายหน้าสู่กรุงสาวัตถีเพื่อเข้าเฝ้า ก็ยิ่งเพิ่มจำนวนภิกษุให้พระเถระทั้งหลายอบรมสั่งสอนอีกมากมาย

(284) วันคืนล่วงเลยไปจนถึงวันสุดท้ายของฤดูฝน คืนนั้นราตรีแจ่มกระจ่างด้วยจันทร์เพ็ญแห่งเดือน 12 ดอกโกมุทกำลังบานสะพรั่ง พระพุทธองค์ประทับนั่งอยู่ ณ ที่กลางแจ้ง โดยมีภิกษุสงฆ์นั่งแวดล้อมเป็นวงกว้าง ทรงเหลียวดูหมู่สงฆ์ซึ่งอยู่ในอาการสงบนิ่งกันทุกรูป แล้วตรัสขึ้นว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! ชุมนุมนี้ไม่คุยกัน ชุมนุมนี้ไม่มีเสียงพูดจา แน่วนิ่งอยู่ในแก่นธรรมอันบริสุทธิ์

"ภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุสงฆ์นี้ ชุมนุมนี้ สมกับเป็นชุมนุมที่ควรแก่การเคารพ ควรแก่การต้อนรับ ควรแก่ทักษิณาทาน ควรแก่การนบไหว้ เป็นเนื้อนาบุญของโลกสุดหาใดเปรียบ ภิกษุสงฆ์นี้

ชุมนุมนี้ กล่าวได้ว่าเป็นชุมนุมชนที่เขาถวายของน้อย ให้อานิสงส์มาก เขาถวายของมาก อานิสงส์ก็ยิ่งมากเป็นทวี ภิกษุสงฆ์นี้ชุมนุมนี้ ชาวโลกยากที่จะได้พบเห็น ภิกษุสงฆ์นี้ชุมนุมนี้คู่ควรที่ผู้คนจะแบกขนเสบียงเดินทางไกลเป็นโยชน์ๆ เพื่อจะได้ดูชม"

(คำว่าชุมนุม แปลจากคำว่าปริสา ทั่วไปแปลทับศัพท์ว่าบริษัท(คำสันสกฤต) หมายถึงพุทธบริษัท ในที่นี้หมายถึงเฉพาะภิกษุสงฆ์)

(285-287) จากนั้น ตรัสถึงภิกษุที่นั่งอยู่ในที่นั้นว่ามีประเภทต่างๆ กัน คือ มีทั้งพระอรหันต์ พระอนาคามี พระสกทาคามี พระโสดาบัน มีทั้งภิกษุผู้เจริญสติปัฏฐาน 4 ภิกษุผู้เจริญสัมมัปปธาน 4 ภิกษุผู้เจริญอิทธิบาท 4 ภิกษุผู้เจริญอินทรีย์ 5 ภิกษุผู้เจริญพละ 5 ภิกษุผู้เจริญโพชฌงค์ 7 ภิกษุผู้เจริญมรรคมีองค์ 8 ภิกษุผู้เจริญเมตตา ภิกษุผู้เจริญกรุณา ภิกษุผู้เจริญมุทิตา ภิกษุผู้เจริญอุเบกขา ภิกษุผู้เจริญสุภสัญญา ภิกษุผู้เจริญอนิจจสัญญา และภิกษุผู้เจริญอานาปานสติ

เจริญอานาปานสติทำให้ธรรม 3 อย่างบริบูรณ์ได้

สำหรับผู้เจริญอานาปานสติ พระพุทธองค์ตรัสในตอนนี้ว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! อานาปานสติที่ภิกษุเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมากมีอานิสงส์มาก

"ภิกษุทั้งหลาย! อานาปานสติที่ภิกษุผู้เจริญแล้วทำให้มากแล้ว จะยังสติปัฏฐาน 4 ให้บริบูรณ์ได้ สติปัฏฐาน 4 ที่

ภิกษุเจริญแล้วทำให้มากแล้ว จะยังโพชฌงค์ 7 ให้บริบูรณ์ได้ โพชฌงค์ 7 ที่ภิกษุเจริญแล้วทำให้มากแล้ว จะยังวิชชาและวิมุตติให้บริบูรณ์ได้"

วิธีเจริญอานาปานสติให้ได้ผลมาก

(หลังจากตรัสว่า การเจริญอานาปานสติ จะทำให้ธรรม 3 อย่างนั้นบริบูรณ์ได้แล้ว พระพุทธองค์ก็ทรงแจกแจงวิธีเจริญอานาปานสติ ซึ่งจะนำไปสู่ความสำเร็จในการเจริญสติปัฏฐาน 4 โพชฌงค์ 7 และวิชชา-วิมุตติ ตามลำดับ ขอนำพุทธวจนะมาแสดงให้เห็นชัดๆ ว่าทรงแจกแจงไว้อย่างไร

(288) "ภิกษุทั้งหลาย! อานาปานสติ ที่ภิกษุเจริญแล้วอย่างไร ทำให้มากแล้วอย่างไร จึงมีผลมากมีอานิสงส์มาก?

"ภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุในธรรมวินัยนี้

(1) ไม่ว่าจะเข้าอยู่ป่าก็ตาม อยู่ที่โคนไม้ก็ตาม อยู่ในเรือนว่างก็ตาม เธอนั่งขัดสมาธิ (คู้บัลลังก์) ตั้งกายตรง ตั้งสติมั่นไว้เฉพาะหน้า(ตั้งสติกำหนดลมหายใจ) เธอย่อมมีสติหายใจออก มีสติหายใจเข้า

(2) เมื่อหายใจออกยาวก็รู้ชัดว่าหายใจออกยาว เมื่อหายใจเข้ายาวก็รู้ชัดว่าหายใจเข้ายาว เมื่อหายใจออกสั้นก็รู้ชัดว่าหายใจออกสั้น เมื่อหายใจเข้าสั้นก็รู้ชัดว่าหายใจเข้าสั้น ตั้งใจฝึกฝน (สิกฺขติ)ว่าเราจักกำหนดรู้กาย(ลมหายใจ)ทั้งปวง (สพฺพกายปฏิสเวที)หายใจออก เราจักกำหนดรู้กายทั้งปวงหายใจเข้า ตั้งใจฝึกฝนว่าเราจักระงับกายสังขาร(หมายถึงทำให้ลมหายใจ

ละเอียดประณีตยิ่งๆ ขึ้นโดยลำดับ) หายใจออก เราจักระงับกายสังขารหายใจเข้า

(3) ตั้งใจฝึกฝนว่า เราจักกำหนดรู้ปีติหายใจออก เราจักกำหนดรู้ปีติหายใจเข้า ตั้งใจฝึกฝนว่า เราจักกำหนดรู้สุขหายใจออก เราจักกำหนดรู้สุขหายใจเข้า ตั้งใจฝึกฝนว่า เราจักกำหนดรู้จิตตสังขาร (หมายถึงสภาวธรรมที่ปรุงแต่งจิตคือสัญญาและเวทนา)หายใจออก เราจักกำหนดรู้จิตตสังขารหายใจเข้า ตั้งใจฝึกฝนว่า เราจักระงับจิตตสังขารหายใจออก เราจักระงับจิตตสังขารหายใจเข้า

(4) ตั้งใจฝึกฝนว่า เราจักกำหนดรู้จิต(จิตฺตปฏิสำเวที-รู้ว่าจิตขณะนั้นประกอบด้วยเจตสิกธรรมอะไรอยู่) หายใจออก เราจักกำหนดรู้จิตหายใจเข้า ตั้งใจฝึกฝนว่า เราจักทำจิตให้ร่าเริง (อภิปฺปโมทยं จิตฺตं-ทำจิตให้บันเทิง, ให้เบิกบาน) หายใจออก เราจักทำจิตให้ร่าเริงหายใจเข้า ตั้งใจฝึกฝนว่า เราจักตั้งจิตมั่น (สมาทหं จิตฺตं) หายใจออก เราจักตั้งจิตมั่นหายใจเข้า ตั้งใจฝึกฝนว่า เราจักผ่อนคลายจิต(วิโมจยं จิตฺตं-เปลื้องจิต) หายใจออก เราจักผ่อนคลายจิตหายใจเข้า

(5) ตั้งใจฝึกฝนว่า เราจักเพ่งพิจารณาความไม่เที่ยง (อนิจฺจานุปสฺสี) หายใจออก เราจักเพ่งพิจารณาความไม่เที่ยงหายใจเข้า ตั้งใจฝึกฝนว่า เราจักเพ่งพิจารณาความคลายกำหนัด (วิราคานุปสฺสี-เพ่งพิจารณาความไม่ยินดีติดใจ)หายใจออก เราจักเพ่งพิจารณาความคลายกำหนัดหายใจเข้า ตั้งใจฝึกฝนว่า เราจักเพ่งพิจารณาความดับกิเลส (นิโรธานุปสฺสี) หายใจออก เราจัก

เพ่งพิจารณาความดับกิเลสหายใจเข้า ตั้งใจฝึกฝนว่า เราจักเพ่งพิจารณาความสละคืนกิเลส (ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี–beholding casting away) หายใจออก เราจักเพ่งพิจารณาความสละคืนกิเลสหายใจเข้า

"ภิกษุทั้งหลาย! อานาปานสติที่ภิกษุเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ จึงมีผลมากมีอานิสงส์มาก"

อธิบายขั้นตอนการเจริญอานาปานสติ

คำว่า "ตั้งใจฝึกฝน" แปลจากคำว่า "สิกฺขติ" (ซึ่งมักจะแปลกันว่าสำเหนียกหรือศึกษา) ทั้งนี้ก็เพราะต้องการสื่อความหมายว่าเป็นการฝึกจิตหรือกำหนดจิตพร้อมกำหนดลมหายใจเข้า-ออก คือฝึกโดยการกำหนดในจิตอย่างที่ภาษาอังกฤษพูดว่า he trains himself, thinking....

การเจริญอานาปานสติตามพุทธวจนะนี้ มี 5 ช่วงตอน คือ (1) ช่วงต้น เริ่มตั้งแต่เลือกสถานที่ให้เหมาะ จนถึงตั้งสติกำหนดลมหายใจเข้า-ออก (2) ช่วงกำหนดรู้กายสังขาร(ลมหายใจ) ช่วงตอนนี้ใช้เจริญกายานุปัสสนาสติปัฏฐานได้ (3) ช่วงกำหนดรู้เวทนา ไปจบลงที่ระงับจิตตสังขาร(เวทนาและสัญญา) ช่วงตอนนี้ใช้เจริญเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐานได้(4)ช่วงกำหนดรู้จิต ไปจบลงที่เปลื้องจิต ช่วงตอนนี้ใช้เจริญ

จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานได้ (5) ช่วงเพ่งพิจารณาธรรม (คำว่าเพ่งพิจารณา แปลจากคำว่า อนุปสฺสี-ตามดู. ตามพิจารณา) ไปจบลงที่เพ่งพิจารณาความสละคืนกิเลส ช่วงตอนนี้ใช้เจริญธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐานได้

กระบวนการเจริญอานาปานสติ ถือว่าเริ่มเข้าที่นับตั้งแต่ช่วงตอน(2) คือช่วงกำหนดรู้กายสังขาร เมื่อแจกแจงขั้นตอนจากช่วงตอนนี้ไปจนจบ ก็จะได้หัวข้อของการเจริญอานาปานสติ 16 หัวข้อ อรรถกถาเรียกกระบวนการทั้งหมดนี้ว่า "โสฬสวัตถุอานาปานสติกัมมัฏฐาน" (อานาปานสติกัมมัฏฐาน 16 หัวข้อ) ใน 16 หัวข้อนี้แบ่งออกเป็น 4 ส่วน คือ (2)-(3)-(4)-(5) จำนวน 4 ส่วนนี้เองเรียกว่า จตุกกะ หมายความว่ากระบวนการเจริญอานาปานสติมี 4 หมวด

อรรถกถากล่าวว่า ผู้เริ่มฝึกอานาปานสติ ให้ฝึกปฏิบัติเฉพาะจตุกกะแรก คือช่วงตอน(2) ส่วนที่เหลือเป็นวิธีปฏิบัติของผู้ได้ฌานแล้ว และ 3 จตุกกะแรกคือ (2)-(3)-(4) ใช้ได้ทั้งสมถะและวิปัสสนา จตุกกะสุดท้ายคือ (5) ใช้ได้สำหรับวิปัสสนาอย่างเดียว (วิสุทฺธิ. 2/66,84)

ความแตกต่างระหว่างอานาปานสติกับการฝึกเกี่ยวกับลมหายใจ เช่นวิธีควบคุมลมหายใจของโยคะ

ที่เรียกว่าปราณยามเป็นต้น อยู่ที่ว่า อานาปานสติ มุ่งฝึกสติ ไม่ใช่ฝึกหายใจ การฝึกควบคุมลมหายใจในลัทธิอื่น พระพุทธองค์เคยผ่านมาแล้วเมื่อคราวบำเพ็ญทุกรกิริยาก่อนตรัสรู้ (โปรดศึกษาเพิ่มเติมเรื่องนี้ในหนังสือ 2 เล่ม คือ Buddhist Meditation in Theory and Practice, by P.Vajirañāna Mahāthera (Columbo: M.D. Gunasena & Co., Ltd., 1962) และ The Heart of Buddhist Meditation, by Nyaṇaponika Thera (London:Rider & Co., Ltd., 1962)

โปรดสังเกตอีกอย่างหนึ่งว่า ในบรรดาวิธีปฏิบัติกรรมฐาน มีอานาปานสติกรรมฐานเท่านั้นที่กำหนดอิริยาบถไว้ชัดเจนว่าให้นั่งคู้บัลลังก์(นั่งขัดสมาธิ) ตั้งกายตรง กรรมฐานอย่างอื่นไม่ระบุเจาะจงอย่างนี้

เจริญอานาปานสติอย่างไร สติปัฏฐาน 4 จึงจะบริบูรณ์

(289) ทรงอธิบายวิธีเจริญอานาปานสติ ซึ่งจะทำให้สติปัฏฐาน 4 บริบูรณ์ ดังนี้

1. ฝึกเพ่งพิจารณากายในกาย

เมื่อใดที่ภิกษุ

- หายใจออกยาวก็รู้ชัดว่าหายใจออกยาว หายใจเข้า

ยาวก็รู้ชัดว่าหายใจเข้ายาว, หายใจออกสั้นก็รู้ชัดว่าหายใจออกสั้น หายใจเข้าสั้นก็รู้ชัดว่าหายใจเข้าสั้น ตั้งใจฝึกฝนว่า เราจักกำหนดรู้กาย(ลมหายใจ) ทั้งปวงหายใจออก เราจักกำหนดรู้กายทั้งปวงหายใจเข้า

- ตั้งจิตฝึกฝนว่า เราจักระงับกายสังขาร(ลมหายใจ) หายใจออก เราจักระงับกายสังขารหายใจเข้า

"ภิกษุทั้งหลาย! เมื่อนั้น ภิกษุชื่อว่าเห็นกายในกาย (กายเย กายานุปสฺสี) มีความเพียร(อาตาปี) มีสัมปชัญญะ (สมฺปชาโน) มีสติ กำจัดอภิชฌา(ความชอบ)และโทมนัส(ความชัง)ในโลกเสียได้

"ภิกษุทั้งหลาย! เรากล่าวว่าลมหายใจออก-ลมหายใจเข้านี้เป็นกายชนิดหนึ่งในจำพวกกายทั้งหลาย ฉะนั้น ในเวลานั้นภิกษุจึงชื่อว่าพิจารณาเห็นกายในกาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้"

2. ฝึกเพ่งพิจารณาเวทนาในเวทนา

เมื่อใดที่ภิกษุ

- ตั้งใจฝึกฝนว่า เราจักกำหนดรู้ปีติหายใจออก เราจักกำหนดรู้ปีติหายใจเข้า
- ตั้งใจฝึกฝนว่า เราจักกำหนดรู้สุขหายใจออก เราจักกำหนดรู้สุขหายใจเข้า
- ตั้งใจฝึกฝนว่า เราจักกำหนดรู้จิตตสังขาร(เวทนา

และสัญญา)หายใจออก เราจักกำหนดรู้จิตสังขาร หายใจเข้า

"ภิกษุทั้งหลาย! เมื่อนั้น ภิกษุชื่อว่าเพ่งพิจารณาเวทนาในเวทนา มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้

"ภิกษุทั้งหลาย! เรากล่าวว่า การใส่ใจ(มนสิการ)ลมหายใจออก-ลมหายใจเข้าเป็นอย่างดีเช่นนี้ เป็นเวทนาชนิดหนึ่งในจำพวกเวทนาทั้งหลาย ฉะนั้น ในเวลานั้นภิกษุจึงชื่อว่าเพ่งพิจารณาเวทนาในเวทนา มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้"

3. ฝึกเพ่งพิจารณาจิตในจิต

เมื่อใดที่ภิกษุ

- ตั้งใจฝึกฝนว่า เราจักกำหนดรู้จิตหายใจออก เราจักกำหนดรู้จิตหายใจเข้า
- ตั้งใจฝึกฝนว่า เราจักทำให้จิตบันเทิงหายใจออก เราจักทำให้จิตบันเทิงหายใจเข้า
- ตั้งใจฝึกฝนว่า เราจักตั้งจิตมั่นหายใจออก เราจักตั้งจิตมั่นหายใจเข้า
- ตั้งใจฝึกฝนว่า เราจักเปลื้องจิตหายใจออก เราจักเปลื้องจิตหายใจเข้า (คำว่าจิตในที่นี้ หมายถึงสภาวะของจิตในขณะนั้น เช่น เป็นจิตมีกิเลสชนิดใด ฟุ้งซ่าน

หรือเป็นสมาธิ หรือหลุดพ้น-ไม่หลุดพ้น เป็นต้น)

"ภิกษุทั้งหลาย! เมื่อนั้น ภิกษุชื่อว่าเพ่งพิจารณาจิตในจิต มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้

"ภิกษุทั้งหลาย! เราไม่กล่าวว่ามีอานาปานสติสำหรับคนที่มีสติเลอะเลือน ไม่มีสัมปชัญญะ (นาหं ภิกฺขเว มุฏฐสติสฺส อสมฺปชานสฺส อานาปานสติ วทามิ.) ฉะนั้น ในเวลานั้นภิกษุจึงชื่อว่าเพ่งพิจารณาจิตในจิต มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้"

(มีคำกล่าวว่า อานาปานสติเป็นกรรมฐานที่เหมาะแก่คนโมหจริตด้วย แต่คัมภีร์วิสุทธิมัคค์ (วิสุทฺธิ 2/55,75) กล่าวว่า อานาปานสติเป็นกรรมฐานที่ทำได้ยาก และยกให้อานาปานสติเป็นสุดยอดของกรรมฐาน เป็นที่มนสิการของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพุทธสาวกประเภทมหาบุรุษเท่านั้น ไม่ใช่กรรมฐานเล็กน้อยที่ใครๆ ก็จะฝึกปฏิบัติได้สำเร็จ มีเสียงรบกวนก็ไม่ได้ (จึงต้องพิถีพิถันเลือกสถานที่ให้เหมาะเป็นเบื้องต้น)

4. ฝึกเพ่งพิจารณาธรรมในธรรม

เมื่อใดที่ภิกษุ

- ตั้งใจฝึกฝนว่า เราจักเพ่งพิจารณาความไม่เที่ยงหายใจออก เราจักเพ่งพิจารณาความไม่เที่ยงหายใจเข้า
- ตั้งใจฝึกฝนว่า เราจักเพ่งพิจารณาความคลายกำหนัด

(วิราคะ) หายใจออก เราจักเพ่งพิจารณาความคลาย กำหนัดหายใจเข้า

- ตั้งใจฝึกฝนว่า เราจักเพ่งพิจารณาความสละคืนกิเลส หายใจออก เราจักเพ่งพิจารณาความสละคืนกิเลส หายใจเข้า

"ภิกษุทั้งหลาย! เมื่อนั้น ภิกษุชื่อว่าเพ่งพิจารณาธรรมในธรรม มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ เธอเห็นการละอภิชฌาและโทมนัสด้วยปัญญาแล้ว ย่อมมีใจละวางเป็นอันดี (สาธุกำ อชฺฌุเปกฺขิตา-เกิด อุเบกขา) ฉะนั้น ภิกษุจึงชื่อว่าพิจารณาธรรมในธรรม มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้"

(คำว่า "มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ" แปลจากบาลีว่า "อาตาปี สมฺปชาโน สติมา" มีความเพียรหมายถึงมีสัมมาวายามะ มีสัมปชัญญะหมายถึงมีสัมมาทิฐิ มีสติหมายถึงมีสัมมาสติ องค์ธรรม 3 อย่างนี้เกิดร่วมกันเสมอในการเจริญองค์มรรคที่เหลือ (เหมือนที่กล่าวถึงแล้วในมหาจัตตารีสกสูตร หน้า 4-5)

"ธรรม" ในข้อว่าเพ่งพิจารณาธรรมในธรรม ได้แก่ 1. นิวรณ์ (5) 2. ขันธ์ (5) 3. อายตนะภายใน-ภายนอก (เพ่งพิจารณาว่าอายตนะนั้นๆ มีกิเลส(สังโยชน์) อาศัยเกิดหรือไม่เกิดอย่างไร) 4. โพชฌงค์ (7) 5. อริยสัจ (4) ว่าแต่ละอย่างเป็นอย่างไร เกิด

หรือไม่เกิดอย่างไร

ควรบันทึกไว้เป็นข้อพิจารณาด้วยว่า มีนักการศึกษาชาวตะวันตกกล่าวเปรียบเทียบระหว่างแนวการปฏิบัติแบบสติปัฏฐาน 4 กับวิธีการแบบจิตวิเคราะห์ของจิตแพทย์ เห็นว่า แนวปฏิบัติแบบสติปัฏฐานได้ผลดีกว่า ได้ประโยชน์กว้างขวางกว่า และทุกคนสามารถลงมือปฏิบัติได้เอง ช่วยส่งเสริมสุขภาพจิตในยามปกติทั่วไปด้วย (เรื่องนี้กล่าวไว้ในหนังสือ Buddhism: the Religion of Analysis, by N.P. Jacobson (Carbondale, Illinois: Southern Illinois University Press, 1970.)

เจริญสติปัฏฐาน 4 อย่างไร โพชฌงค์ 7 จึงจะบริบูรณ์

โพชฌงค์

ก่อนจะเข้าสู่เนื้อหาของหัวเรื่องต่อไปนี้ ขออธิบายเรื่องโพชฌงค์เป็นความรู้เบื้องต้นก่อน เพื่อจะได้เข้าใจพุทธวจนะในเรื่องนี้มากขึ้น

โพชฌงค์ แปลตามศัพท์ว่า ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ หรือองค์ธรรมของผู้ตรัสรู้ มี 7 อย่างคือ 1. สติ 2. ธัมมวิจยะ(การพิจารณาเลือกเฟ้นธรรม) 3. วิริยะ 4. ปีติ 5. ปัสสัทธิ(ความสงบกายสงบใจ) 6. สมาธิ 7. อุเบกขา แต่ละอย่างเมื่อเรียกเต็มรูปศัพท์

จะต่อท้ายด้วยคำว่าสัมโพชฌงค์ เช่น สติสัมโพชฌงค์ เป็นต้น

พุทธวจนะให้ความหมายแกโพชฌงค์ว่า เพราะเป็นไปเพื่อโพธะ (ความตรัสรู้) ฉะนั้นจึงได้ชื่อว่าโพชฌงค์ (สำ.ม. 19/390/104;435/120) คัมภีร์วิสุทธิมัคค์ให้ความหมายว่า องค์คุณของผู้ตรัสรู้หรือผู้จะตรัสรู้ -องค์ประกอบของการตรัสรู้ ส่วนพระธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตฺโต) กล่าวไว้ในหนังสือพุทธธรรมว่า โพชฌงค์เป็นสนามปฏิบัติการทางปัญญา โพชฌงค์เป็นทั้งธรรมเกื้อหนุนในการเจริญสมาธิ และเป็นที่ใช้สมาธิเพื่อประโยชน์ที่สูงขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุดคือวิชชาและวิมุตติ (พุ.ธ. 879)

ความหมายโดยย่อของโพชฌงค์ 7 แต่ละอย่างมีดังนี้

1. **สติสัมโพชฌงค์** ความระลึกได้ คือ ระลึกได้ถึงธรรมหรือสิ่งที่จะต้องทำในขณะนั้น
2. **ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์** การเลือกเฟ้นธรรม หมายถึงการใช้ปัญญาพิจารณาสิ่งที่สติระลึกได้นั้น

3. **วิริยสัมโพชฌงค์**	ความเพียร คือกล้าแข็ง มุ่งมั่นทำในสิ่งที่ปัญญาเลือกเฟ้นให้
4. **ปีติสัมโพชฌงค์**	ความอิ่มใจ-ปลาบปลื้ม-ชาบซึ้งใจ
5. **ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์**	ความสงบกายและใจ หมายถึงอาการสงบเย็น เบาสบายของกายใจ
6. **สมาธิสัมโพชฌงค์**	ความมีจิตตั้งมั่นจิต มีอารมณ์เพียงหนึ่งเดียว
7. **อุเบกขาสัมโพชฌงค์**	ความมีใจเป็นกลางเพ่งพิจารณาธรรมอย่าง เรียบเฉยแน่วนิ่ง

ความเกื้อหนุนกันระหว่างสติปัฏฐาน 4 กับโพชฌงค์ 7 อยู่ที่ว่า เมื่อได้เจริญสติปัฏฐานอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็จะเกิดสติ สตินั้นเองจะช่วยให้มีการใช้ปัญญาพิจารณาเลือกเฟ้นธรรม(ธัมมวิจยะ) จากนั้นก็จะเกิดโพชฌงค์อย่างอื่นๆ ต่อเนื่องไปตามลำดับ

(290) หลังจากตรัสว่า อานาปานสติทำให้การเจริญสติปัฏฐาน 4 บริบูรณ์ได้อย่างไรแล้ว พระพุทธองค์ก็ตรัสว่า สติปัฏฐานที่ภิกษุเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว สามารถทำให้โพชฌงค์ 7 บริบูรณ์ ดังนี้

"ภิกษุทั้งหลาย! เมื่อใดที่ภิกษุเห็นกายในกาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ เมื่อนั้นสติเป็นอันตั้งมั่นไม่หลงเลือน

"ภิกษุทั้งหลาย! เมื่อใดที่สติตั้งมั่นไม่หลงเลือน เมื่อนั้นก็หมายถึงสติสัมโพชฌงค์เริ่มเกิด ภิกษุชื่อว่าได้เจริญสติสัมโพชฌงค์ สติสัมโพชฌงค์ของภิกษุนั้นจะถึงความเจริญและความบริบูรณ์ เมื่อเธอมีสติอยู่อย่างนั้น การใช้ปัญญาคิดค้นไตร่ตรองพิจารณาธรรมก็เกิดขึ้น

"ภิกษุทั้งหลาย! เมื่อใดที่ภิกษุคิดค้นไตร่ตรอง พิจารณาธรรมด้วยปัญญา ระดมความเพียรไม่ย่อหย่อน เมื่อนั้นวิริยสัมโพชฌงค์ก็เป็นอันเริ่มต้นขึ้น ภิกษุนั้นชื่อว่าได้เจริญวิริยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ของภิกษุนั้นจะถึงความเจริญและความบริบูรณ์ ปีติที่ปราศจากอามิส (ปีติ นิรามิสา-ปีติที่ไม่อิงกามคุณ) ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้ระดมความเพียรแล้ว

"ภิกษุทั้งหลาย! เมื่อใดที่ปีติปราศจากอามิสเกิดแก่ภิกษุผู้ระดมความเพียรแล้ว เมื่อนั้นปีติสัมโพชฌงค์ก็เป็นอันเริ่มต้นขึ้น ภิกษุชื่อว่าเจริญปีติสัมโพชฌงค์ ปีติสัมโพชฌงค์ของภิกษุนั้นย่อมจะถึงความเจริญและความบริบูรณ์ ภิกษุผู้มีใจเกิดปีติทั้งกายทั้งจิตก็สงบระงับได้ (ปสฺสมฺภติ-ผ่อนคลายสงบ)

"ภิกษุทั้งหลาย! เมื่อใดที่ทั้งกายและจิตของภิกษุผู้มีใจเกิดปีติสงบระงับได้ เมื่อนั้นปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ก็เป็นอันเริ่มดันขึ้น ภิกษุชื่อว่าเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ย่อมจะถึงความเจริญและความบริบูรณ์ เมื่อภิกษุมีกายสงบระงับมีความสุข จิตก็ตั้งมั่น

"ภิกษุทั้งหลาย! เมื่อใดจิตของภิกษุผู้มีกายสงบระงับเป็นสุขตั้งมั่น เมื่อนั้นสมาธิสัมโพชฌงค์ก็เป็นอันเริ่มดัน ภิกษุชื่อว่าเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ของภิกษุนั้นย่อมจะถึงความเจริญและความบริบูรณ์ ภิกษุนั้นย่อมสามารถวางจิตที่ตั้งมั่นเช่นนั้นให้เฉยนิ่งได้เป็นอย่างดี (สาธุกำ อชฺฌุเปกฺขิตา โหติ)

"ภิกษุทั้งหลาย! เมื่อใดที่ภิกษุวางจิตที่ตั้งมั่นให้เฉยนิ่งได้เป็นอย่างดี เมื่อนั้นอุเบกขาสัมโพชฌงค์ก็เป็นอันเริ่มดันขึ้น ภิกษุนั้นชื่อว่าได้เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อุเบกขาสัมโพชฌงค์นั้นย่อมจะถึงความเจริญและความบริบูรณ์"

ต่อจากนั้น พระพุทธองค์ตรัสถึงการเจริญสติปัฏฐานข้อต่อไป คือการเพ่งพิจารณาเวทนาในเวทนา การเพ่งพิจารณาจิตในจิต และการเพ่งพิจารณาธรรมในธรรม ตามลำดับ ซึ่งมีวิธีการปฏิบัติเหมือนกับที่กล่าวถึงแล้วในเรื่องการเพ่งพิจารณากายในกายทุกประการ การเจริญสติปัฏฐาน 4 โดยวิธีนี้ (แต่ละอย่าง)เมื่อภิกษุเจริญแล้วทำให้มากแล้ว ชื่อว่าเป็นการเจริญโพชฌงค์ 7 ให้บริบูรณ์

B 11592060
i 16958196

สภาพพื้นที่ที่เคยเป็นวัดบุพพารามในอดีต

เจริญโพชฌงค์ 7 อย่างไร วิชชาและวิมุตติจึงจะบริบูรณ์

(291) โพชฌงค์ 7 ที่ภิกษุเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว จะทำให้วิชชาและวิมุตติบริบูรณ์ได้ ตรัสว่า ได้แก่การเจริญโพชฌงค์ทั้ง 7 ตามลำดับ ตั้งแต่สติสัมโพชฌงค์จนถึงอุเบกขาสัมโพชฌงค์ ซึ่งแต่ละอย่างต้องเป็นโพชฌงค์ที่อิงวิเวก(วิเวกนิสฺสิตํ-อิงความสงัดจากกิเลส) อิงวิราคะ(วิราคนิสฺสิตํ-อิงความปราศจากราคะ) อิงนิโรธ(นิโรธนิสฺสิตํ-อิงความไม่มีกิเลส) และน้อมไปเพื่อการปล่อยวาง(โวสฺสคฺคปริณามึ-หมายถึงมุ่งสู่นิพพาน)

(วิชชาและวิมุตติในที่นี้ หมายถึงอาสวักขยญาณ อริยผล และนิพพาน การปฏิบัติตามแนวนี้เป็นเรื่องของวิปัสสนา)

PROPERTIES OF
RAMKHAMHAENG UNIVERSITY

กายคตาสติสูตร

พระสูตรนี้ให้คำตอบเรื่องกายคตาสติไว้อย่างชัดเจนว่า กายคตาสติ (สติกำหนดพิจารณากาย) หมายถึงอย่างไรบ้าง โดยทั่วไปเข้าใจกันว่า กายคตาสติซึ่งเป็นวิธีเจริญกรรมฐานอย่างหนึ่ง เป็นการใช้สติกำหนดพิจารณาความไม่สะอาด ความไม่สวยงาม ความน่ารังเกียจของร่างกาย แต่ความจริง กายคตาสติมีความหมายกว้างกว่านั้น

เจริญกายคตาสติอย่างไรให้ได้ผลมาก

(292-293) ที่วัดเชตวันครั้งหนึ่ง หลังจากภิกษุมากรูปด้วยกันกลับจากบิณฑบาตและฉันเสร็จแล้ว ก็นั่งสนทนากันที่ศาลาฟังธรรม(อุปัฏฐานศาลา) มีการพูดกันถึงความน่าอัศจรรย์ไม่

น่าเป็นไปได้เรื่องหนึ่ง คือคำสอนเรื่องกายคตาสติ ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสว่า กายคตาสติ (สติที่เป็นไปในกาย, สติกำหนดพิจารณากาย) ที่ภิกษุเจริญแล้ว ทำให้มาก(ภาวนา) แล้ว มีผลมีอานิสงส์เป็นอันมาก การสนทนาหยุดลงที่เรื่องนี้

เย็นวันนั้น หลังจากเสด็จออกจากที่ประทับหลีกเร้น พระพุทธองค์ได้เสด็จไปยังศาลาธรรมหลังนั้น ครั้นประทับนั่งบนอาสนะแล้ว ได้ตรัสถามภิกษุเหล่านั้นว่ากำลังสนทนากันด้วยเรื่องอะไรอยู่ เมื่อภิกษุกราบทูลถึงเรื่องที่ได้พูดคุยกันนั้นแล้วจึงทรงแสดงธรรมเรื่องการเจริญกายคตาสติให้มีผลมากตามลำดับ ดังนี้

มีสติกำหนดลมหายใจก็เป็นกายคตาสติ

(294) พระพุทธองค์ตรัสถึงกายคตาสติข้อแรกว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เข้าอยู่ป่าก็ตาม อยู่โคนไม้ก็ตาม อยู่เรือนว่างก็ตาม นั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรง ดำรงสติมั่นเฉพาะหน้า (ในที่นี้หมายถึงกำหนดสติไว้ที่ลมหายใจเข้า-ออก) เธอกำหนดสติหายใจออก กำหนดสติหายใจเข้า เมื่อหายใจออกยาวก็รู้ชัดว่าหายใจออกยาว เมื่อหายใจเข้ายาวก็รู้ชัดว่าหายใจเข้ายาว เมื่อหายใจออกสั้นก็รู้ชัดว่าหายใจออกสั้น เมื่อหายใจเข้าสั้นก็รู้ชัดว่าหายใจเข้าสั้น ตั้งใจฝึกฝนว่าเราจักกำหนดรู้กายทั้งปวง(หมายถึงลมหายใจ)หายใจออก เราจักกำหนดรู้กายทั้งปวงหายใจเข้า ตั้งใจฝึกฝนว่า เราจักระงับกายสังขาร (กำหนดลมหายใจที่ละเอียดขึ้นตามลำดับ)หายใจออก เราจักระงับกายสังขารหายใจเข้า เมื่อภิกษุนั้นไม่ประมาท มีความเพียรมีจิตมุ่ง

ตรง(ปหิตตฺโต)อยู่อย่างนั้น ย่อมละความดำริพล่านซึ่งอิงกามคุณ (เคหสิตา สรสงฺกปฺปา) เสียได้เมื่อละความดำริพล่านนั้นได้ จิตอันมีอยู่ภายในเท่านั้น(อชฺฌตฺตเมว จิตฺตํ-จิตที่ไม่มีกิเลสรบกวน) ย่อมคงที่แน่วนิ่ง เป็นหนึ่งเดียวผุดเด่น (ตั้งมั่นเป็นสมาธิ) ภิกษุทั้งหลาย! แม้อย่างนี้ ภิกษุชื่อว่าเจริญกายคตาสติ"

(ตามพุทธวจนะนี้ การเจริญอานาปานสติและการเจริญกายานุปัสสนาในสติปัฏฐาน ก็อยู่ในข่ายเป็นกายคตาสติอย่างหนึ่ง)

มีสติกำหนดอิริยาบถก็เป็นกายคตาสติ

(295-296) ตรัสต่อไปว่า ภิกษุเดินอยู่ก็รู้ชัดว่ากำลังเดิน ยืนอยู่ก็รู้ชัดว่ากำลังยืน นั่งอยู่ก็รู้ชัดว่ากำลังนั่ง นอนอยู่ก็รู้ชัดว่ากำลังนอน ทรงกายโดยอาการใดๆ อยู่ก็รู้ชัดว่าทรงกายโดยอาการนั้นๆ... ภิกษุทำความรู้สึกตัว (สมฺปชานการี-มีสัมปชัญญะ) ในเวลาก้าวไปและถอยกลับ ในเวลาแลดูและเหลียวดู ในเวลางอแขนและเหยียดแขน ในเวลาทรงผ้าสังฆาฏิ บาตรและจีวร ในเวลาฉัน ดื่ม เคี้ยวและลิ้มรส ในเวลาถ่ายอุจจาระปัสสาวะ ในเวลาเดิน ยืน นั่ง นอนหลับ ตื่น พูด และนิ่ง เมื่อภิกษุนั้นไม่ประมาท (มีสติ) มีความเพียร มีจิตมุ่งตรงอยู่อย่างนี้ ย่อมละความดำริพล่านที่อิงกามคุณเสียได้...แม้อย่างนี้ ภิกษุก็ชื่อว่าเจริญกายคตาสติ

มีสติพิจารณาอสุภะของกายก็เป็นกายคตาสติ

(297) ข้อต่อไปตรัสว่า ภิกษุพิจารณากายนี้ตั้งแต่ฝ่าเท้าจนจรดปลายเส้นผม (ให้เห็นว่า)มีหนังหุ้มอยู่รอบ เต็มไปด้วยของไม่สะอาดต่างๆ คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร เหมือนไถ้(ถุงยาว) ซึ่งมีปากสองด้าน บรรจุธัญชาตินานาชนิด คือข้าวสาลี ข้าวเปลือก ถั่วเขียว ถั่วเหลือง งา และข้าวสาร คนตาดีแก้ไถ้นั้นออกก็จะเห็นว่ามีอะไรบ้าง...ภิกษุพิจารณากาย(เห็นความไม่สะอาด)ดังกล่าวนั้นก็เช่นกัน...เมื่อภิกษุนั้นไม่ประมาท มีความเพียร มีจิตมุ่งตรงอยู่อย่างนี้ ย่อมละความดำริพล่านที่อิงกามคุณเสียได้...แม้อย่างนี้ ภิกษุก็ชื่อว่าเจริญกายคตาสติ

มีสติพิจารณากายให้เห็นเป็นธาตุ 4 ก็เป็นกายคตาสติ

(298) ธาตุ 4 คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม พระพุทธองค์ตรัสในตอนนี้ว่า ภิกษุพิจารณา(ปจฺจเวกฺขติ)กายนี้เท่าที่มีอยู่ดำรงอยู่ ว่าเป็นธาตุที่มีอยู่ในกาย คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม เหมือนคนฆ่าโคมืออาชีพ ฆ่าแล้วก็แบ่งออกเป็นส่วนๆ (นั่งรอขาย)อยู่ริมทางใหญ่ 4 แยก... เมื่อภิกษุนั้นไม่ประมาท มีความเพียร มีจิตมุ่งตรงอยู่อย่างนี้ ย่อมละความดำริพล่านที่อิงกามคุณเสียได้...แม้อย่างนี้ภิกษุก็ชื่อว่าเจริญกายคตาสติ

มีสติพิจารณาซากศพ ก็เป็นกายคตาสติ

(299-302) แล้วตรัสต่อไปว่า ภิกษุเห็นศพที่เขาทิ้งในป่าช้าเป็นศพตายวันหนึ่ง หรือสองวัน หรือสามวัน...แล้วนึกเปรียบเทียบกับกายตน (รวมทั้งกายคนอื่น) ว่าจะต้องเป็นอย่างเดียวกัน ไม่เป็นอย่างอื่นไปได้...ทรงแจกแจงการเห็นศพในสภาพต่างๆ จนกระทั่งเห็นโครงกระดูกลักษณะต่างๆ และที่สุดเห็นกองกระดูก เห็นฝุ่นผงของกระดูก ภิกษุก็นึกเปรียบเทียบกับกายตนเช่นเดียวกัน...เมื่อภิกษุนั้นไม่ประมาท มีความเพียร มีจิตมุ่งตรงอยู่อย่างนี้ ย่อมละความดำริพล่านที่อิงกามคุณเสียได้...แม้อย่างนี้ภิกษุก็ชื่อว่าเจริญกายคตาสติ

อยู่ในฌานก็เจริญกายคตาสติได้

(ถึงตอนนี้ จะขอนำพุทธวจนะลงเต็มๆ อีก เพื่อให้เห็นชัดๆ ว่า การเจริญกายคตาสติมีได้แม้กระทั่งในฌาน (รูปฌาน 4) ไม่ใช่เป็นอย่างที่เข้าใจกันทั่วไปว่า เจริญกายคตาสติแล้วจึงได้บรรลุฌานที่ 1-2-3-4 และโปรดสังเกตข้อความในพุทธวจนะที่กล่าวถึงสุขในฌานแต่ละขั้น ซึ่งไม่เหมือนกัน แต่ก็ล้วนมีความสัมพันธ์กับกายในขณะที่เข้าฌานได้)

(303) "ภิกษุทั้งหลาย! อีกประการหนึ่ง ภิกษุสงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรม เข้าปฐมฌาน มีวิตก มีวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแก่วิเวกอยู่ เธอยังกายนี้แลให้คลุกเคล้าอิ่มเอิบ

ซาบซ่านด้วยปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก (อิมเมว กายํ วิเวกเชน ปีติสุเขน อภิสนฺเนติ ปริสนฺเนติ ปริปูเรติ ปริปฺผรติ) ไม่มีส่วนใดๆ แห่งกายทั้งหมดของเธอที่ปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกจะไม่ถูกต้อง

"ภิกษุทั้งหลาย! เปรียบเหมือนพนักงานสรงสนานหรือลูกมือผู้ชำนาญการโรยแป้งฝุ่น(จุณ)สำหรับสรงสนานลงในภาชนะสำริด แล้วเคล้าด้วยน้ำให้เป็นก้อนๆ ก้อนแป้งสำหรับสรงสนานนั้นมียางซึมเคลือบ จึงจับกันทั้งข้างในข้างนอก และกลายเป็นผลึกด้วยยางเหนียว...ฉันใดก็ฉันนั้น...เมื่อภิกษุนั้นไม่ประมาท มีความเพียร มีจิตมุ่งตรงอยู่อย่างนี้ ย่อมละความดำริพล่านที่อิงกามคุณเสียได้...แม้อย่างนี้ภิกษุก็ชื่อว่าเจริญกายคตาสติ"

(ในปฐมฌาน มีปีติและสุขอันเกิดจากความไม่มีนิวรณ์ 5 ผู้อยู่ในฌานนี้สามารถทำให้ปีติและสุขนั้นเอิบอาบซาบซ่านไปทั่วกายได้ การมีสติกำหนดรู้อาการเช่นนั้น เป็นการเจริญกายคตาสติอย่างหนึ่ง)

(304) "ภิกษุทั้งหลาย! อีกประการหนึ่ง ภิกษุเข้าทุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งใจภายในผุดเด่นเป็นหนึ่งเดียว เพราะระงับวิตกและวิจาร ไม่มีวิตกไม่มีวิจาร มีปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิอยู่ เธอยังกายนี้แลให้คลุกเคล้าเอิบอาบซาบซ่านด้วยปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ ไม่มีส่วนใดๆ แห่งกายทั้งหมดของเธอที่ปีติและสุขอันเกิดแก่สมาธิจะไม่ถูกต้อง

"ภิกษุทั้งหลาย! เปรียบเหมือนห้วงน้ำพุ ไม่มีทางระบายน้ำทั้งในทิศตะวันออก ทั้งในทิศตะวันตก ทั้งในทิศเหนือ

ทั้งในทิศใต้เลย และฝนก็ยังไม่หลั่งสายน้ำอย่างเหมาะสมตามฤดูกาล ขณะนั้นเองธารน้ำเย็นก็จะพุขึ้นจากห้วงน้ำนั้น แล้วยังห้วงน้ำนั้นเองให้คลุกเคล้าเอิบอาบซาบซ่านด้วยน้ำเย็น ไม่มีส่วนใดๆ แห่งห้วงน้ำทั้งหมดที่น้ำเย็นจะไม่ถูกต้อง...ฉันใดก็ฉันนั้น... เมื่อภิกษุนั้นไม่ประมาท มีความเพียร มีจิตมุ่งตรงอยู่อย่างนี้ ย่อมละความดำริพล่านที่อิงกามคุณเสียได้...แม้อย่างนี้ภิกษุก็ชื่อว่าเจริญกายคตาสติ"

(ในทุติยฌาน มีปีติสุขอันเกิดจากสมาธิ(ความผ่องใสแห่งใจภายในผุดเด่นเป็นหนึ่งเดียว) ผู้อยู่ในฌานนี้สามารถทำให้ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธินั้นเอิบอาบซาบซ่านไปทั่วกายได้ การมีสติกำหนดรู้อาการเช่นนั้น เป็นการเจริญกายคตาสติอย่างหนึ่ง)

(305) **"ภิกษุทั้งหลาย! อีกประการหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้วางเฉยเพราะคลายปีติ(ปีติยา วิราคา) มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสพสุขด้วยนามกายเข้าตติยฌานที่พระอริยะเรียกเธอได้ว่า ผู้วางเฉย มีสติอยู่เป็นสุข เธอยังกายนี้แลให้คลุกเคล้าเอิบอาบซาบซ่านด้วยสุขที่ปราศจากปีติ ไม่มีส่วนใดๆ แห่งกายทั้งหมดของเธอที่สุขอันปราศจากปีติจะไม่ถูกต้อง**

"ภิกษุทั้งหลาย! เปรียบเหมือนดอกบัวขาบ หรือดอกบัวหลวง หรือดอกบัวขาว ซึ่งแต่ละชนิดเกิดในน้ำ เนื่องอยู่ในน้ำ ขึ้นตามน้ำ หล่อเลี้ยงด้วยน้ำ คลุกเคล้าเอิบอาบซาบซ่านด้วยน้ำเย็นตั้งแต่ปลายดอกจนถึงเหง้า ไม่มีส่วนใดแห่งดอกบัว (ชนิดนั้นๆ) ทั้งหมดที่น้ำเย็นจะไม่ถูกต้อง...ฉันใดก็ฉันนั้น...เมื่อภิกษุนั้นไม่ประมาท มีความเพียร มีจิตมุ่งตรงอยู่อย่างนี้ ย่อมละ

ความดำริพล่านที่อิงกามคุณเสียได้...แม้อย่างนี้ภิกษุก็ชื่อว่าเจริญกายคตาสติ"

(โปรดสังเกตว่า สุขในฌานเป็นสุขที่เกิดจากการละคลายปีติ ผู้เข้าฌานนี้สัมผัสสุขนั้นได้ด้วยนามกาย คือสัมผัสได้ด้วยจิต)

(306) **"ภิกษุทั้งหลาย! อีกประการหนึ่ง ภิกษุเข้าจตุตถฌาน อันไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ และดับโสมนัสโทมนัสก่อนๆ ได้ มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ เธอย่อมเป็นผู้นั่งเอาใจอันบริสุทธิ์ผุดผ่องแผ่ไปทั่วกายนี้แล ไม่มีส่วนใดๆ แห่งกายทั้งหมดของเธอที่ใจอันบริสุทธิ์ผุดผ่องจะไม่ถูกต้อง**

"ภิกษุทั้งหลาย! เปรียบเหมือนคนเอาผ้าขาวคลุมทั่วศีรษะ (คลุมทั้งตัว) ไม่มีส่วนใดๆ แห่งกายทั้งหมดของเขาคนนั้นที่ผ้าขาวจะไม่ถูกต้อง...ฉันใดก็ฉันนั้น... เมื่อภิกษุนั้นไม่ประมาท มีความเพียร มีจิตมุ่งตรงอยู่อย่างนี้ ย่อมละความดำริพล่านที่อิงกามคุณเสียได้...แม้อย่างนี้ภิกษุก็ชื่อว่าเจริญกายคตาสติ"

(ในจตุตถฌาน ไม่มีสุข มีแต่อุเบกขาและจิตที่เป็นสมาธิ (เอกัคคตา) การมีสติกำหนดรู้ความบริสุทธิ์ผุดผ่องของใจที่แผ่คลุมทั่วกาย ก็เป็นการเจริญกายคตาสติอย่างหนึ่ง)

กายคตาสตินำไปสู่การบรรลุวิชชาได้

(307) ต่อจากนั้น พระพุทธองค์ตรัสว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุรูปใดก็ตาม เมื่อเจริญกายคตาสติแล้ว ทำให้มากแล้ว ชื่อว่าเจริญและทำให้มากซึ่งกุศลธรรมฝ่าย

วิชชาอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งรวมอยู่ในนั้นด้วย(อนฺโตคธา) เสมือนหนึ่งว่า ใครก็ตามเมื่อใจนึกถึงมหาสมุทรแล้ว ก็เท่ากับนึกถึงแม่น้ำสายเล็กสายน้อยที่ไหลลงสู่สมุทร(แม่น้ำใหญ่)สายใดสายหนึ่งซึ่งรวมอยู่ในนั้นด้วย..."

(กุศลธรรมฝ่ายวิชชาหรือวิชชาภาคิยธรรม หมายถึงวิชชา 8 (คือวิปัสสนาญาณ 1 มโนมยิทธิ 1 และอภิญญา 6) การเจริญกายคตาสติ เป็นได้ทั้งสมถะและวิปัสสนา จึงสามารถที่จะพาไปสู่การบรรลุวิชชาอย่างใดอย่างหนึ่งได้ สูงสุดคือนำไปสู่การบรรลุเป็นพระอรหันต์ได้ โปรดสังเกตอีกอย่างหนึ่งว่า เมื่อการเจริญกายคตาสติมีขึ้นในขณะอยู่ในฌานได้ ก็แสดงว่าในฌานก็เจริญวิปัสสนาได้)

มารทำอะไรไม่ได้ถ้าเจริญกายคตาสติ

(308-310) แล้วตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าภิกษุไม่เจริญกายคตาสติ มารย่อมได้ช่อง(โอตารํ) ได้อารมณ์ (คือได้โอกาสที่จะครอบงำจิต-ได้ปัจจัยที่จะทำให้เกิดกิเลส)

ทรงยกอุปมาดังนี้

- เหมือนคนขว้างก้อนหินหนักไปที่โคลนดินเหนียว ก้อนหินหนักย่อมจะได้ช่องในโคลนดินเหนียว (ก้อนหินหนักเปรียบเหมือนมาร โคลนดินเหนียวเปรียบเหมือนจิตของภิกษุที่อ่อนเหลว)
- เหมือนไม้แห้งเกราะ(แห้งจนกรอบ.แห้งสนิท) คนทำเป็นไม้สีไฟย่อมสีให้เกิดไฟได้ (ไม้แห้งเกราะย่อมเป็น

เชื้อไฟอย่างดี เหมือนจิตที่ไม่ได้เจริญกายคตาสติ มารย่อมทำให้เกิดกิเลสได้โดยง่าย)

- เหมือนหม้อน้ำเปล่า(ไม่มีน้ำเลย) คนเอาไปใช้ตักน้ำน้ำก็ย่อมเต็มหม้อได้(จิตที่ไม่ได้เจริญกายคตาสติ เหมือนหม้อน้ำเปล่า พร้อมที่จะรองรับกิเลสได้ทุกเมื่อ)

(311-313) ตรัสต่อไปว่า ถ้าภิกษุได้เจริญกายคตาสติ มารก็จะไม่ได้ช่องไม่ได้อารมณ์ ทรงกล่าวด้วยการอุปมาอีกว่า

- เหมือนคนโยนกลุ่มด้ายนุ่มเบาลงบนพื้นกระดานไม้แก่น ย่อมไม่อาจที่จะทำให้พื้นกระดานเกิดช่องเกิดรูได้ (จิตที่ได้เจริญกายคตาสติย่อมแข็งแกร่งเหมือนพื้นกระดาษไม้แก่น ทำให้มารมีค่าเท่ากับกลุ่มด้ายนุ่มเบา)
- เหมือนไม้สดชุ่มยาง คนเอาไปสีไฟ ไฟไม่มีทางที่จะเกิดได้ (จิตที่เจริญกายคตาสติ จะไม่ยอมเป็นเชื้อกิเลสให้แก่มารได้ง่ายๆ)
- เหมือนหม้อน้ำที่น้ำปริ่มขอบ ชนิดที่กายืนดื่มได้ คนเอาไปใช้ตักน้ำ น้ำก็เต็มเปี่ยมไปกว่านั้นอีกไม่ได้ (จิตที่เจริญกายคตาสติมีความเต็มเปี่ยมอยู่แล้ว ไม่มีพื้นที่ให้กิเลสอาศัยได้อีก)

อุปมาทุกข้อนั้น ทรงให้ภิกษุทั้งหลายคิดคำตอบได้เอง เพื่อให้เห็นว่า จิตที่ไม่ได้เจริญกายคตาสติเปิดช่องให้เกิดกิเลสหรือปิดช่องไม่ให้เกิดกิเลสอย่างไร

กายคตาสติเป็นทางสู่การบรรลุธรรมได้

(314-316) เพื่อจะให้เห็นว่า การเจริญกายคตาสติไม่ใช่เป็นเพียงวิธีทำให้จิตสงบเป็นสมาธิ (สมถภาวนา) เท่านั้น แต่ยังเป็นวิธีทะลุทะลวงกิเลสด้วยปัญญา (วิปัสสนาภาวนา) ได้ด้วย พระพุทธองค์ตรัสว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุรูปใดก็ตาม เมื่อเจริญกายคตาสติแล้ว ทำให้มากแล้ว เธอน้อมจิตไปในธรรมใดๆ ที่ควรทำให้แจ้งด้วยอภิญญา ย่อมจะถึงความเป็นผู้สามารถในธรรมนั้นๆ อย่างแน่นอน เพราะทำให้แจ้งด้วยอภิญญา ในเมื่อมีสติเป็นตัวเชื่อม (อายตนะ)..."

(คำว่าอภิญญาในที่นี้ แปลว่าปัญญาอันยิ่ง หมายถึงปัญญาชั้นสูง เป็นปัญญาที่สามารถเจาะทำลายกิเลสหรืออวิชชาได้ เป็นปัญญาเหนือวิสัยความรู้ทาง ตา หู จมูก ลิ้นและกาย คัมภีร์วิสุทธิมัคค์กล่าวว่า ปัญญาที่เกิดขึ้นในอุปจารสมาธิจนถึงอัปปนาสมาธิ เรียกว่าอภิญญา (วิสุทฺธิ.1/108) ส่วนคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา ชี้ขาดว่าอภิญญาเกิดขึ้นเมื่อจิตเป็นอัปปนาสมาธิ เรียกว่าอัปปนาปัญญา (วิสุทฺธิ. ฎีกา 1/163) MLS. แปลอภิญญาว่า super-knowledge บางท่านใช้คำว่า direct knowledge ปัญญาประเภทอภิญญานี้เองคือปัญญาตรัสรู้ (อาสวักขยญาณก็เป็นอภิญญาอย่างหนึ่ง)

ตรัสอุปมาในข้อนี้ว่า เหมือนหม้อน้ำที่น้ำเต็มปริ่มขอบปาก ตั้งอยู่บนเชิงรอง คนมีแรงไม่ว่าจะมาทางไหนก็สามารถจะมาถึงหม้อน้ำนั้นได้ ภิกษุที่เจริญกายคตาสติก็เหมือนกัน เมื่อเธอน้อม

จิตไปในธรรมใดๆ ที่สามารถที่จะทำให้แจ้งได้ด้วยอภิญญา เธอก็สามารถที่จะทำได้...หรือเหมือนสระโบกขรณีสี่เหลี่ยมในพื้นที่ราบที่เขาพูนคันคูไว้รอบ มีน้ำเต็มปริ่มขอบพอที่กาจะดื่มกินได้ คนแรงดีเจาะคันคูของสระทางด้านใด น้ำก็จะต้องไหลมาทางด้านนั้น ภิกษุที่เจริญกายคตาสติก็เหมือนกัน (เหมือนคนแรงดีเจาะคันคูให้เกิดทางน้ำไหล)

ทรงอุปมาอีกว่า เหมือนรถม้าอาชาไนยที่เขาเทียมม้าไว้แล้ว พร้อมกับมีแส้เสียบอยู่ระหว่างม้าทั้งสอง รถม้านั้นจอดอยู่บนพื้นที่เรียบบนทางใหญ่สี่แยก นายสารถีเป็นผู้ชำนาญการ พอขึ้นประจำที่บนรถม้า มือซ้ายจับบังเหียนมือขวาจับแส้ จะควบรถม้าไปทางไหนก็ได้ตามต้องการ ภิกษุที่เจริญกายคตาสติก็เหมือนกัน จะน้อมจิตไปในธรรมใดๆ เพื่อรู้แจ้งด้วยอภิญญา ย่อมทำได้ทั้งสิ้น

ประโยชน์ 10 ประการของการเจริญกายคตาสติ

(317) แล้วตรัสว่าการเจริญกายคตาสติ ที่ภิกษุเจริญแล้วทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นยานแล้ว ทำให้เป็นพื้นรองรับแล้ว ให้ดำรงอยู่เนืองๆ แล้ว ฝึกฝนและลงมือปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอแล้ว พึงหวังได้ซึ่งประโยชน์(อานิสงส์) 10 ประการ คือ

1. อดกลั้นต่อความยินดี และความยินร้าย (อรติรติสโห) ไม่ถูกความยินดียินร้ายครอบงำได้ มีแต่จะครอบงำความยินดียินร้ายที่เกิดขึ้น
2. ข่มความขลาดกลัว(ภยเภรวสโห)ได้ ไม่ถูกภัยและ

ความกลัวครอบงำ มีแต่จะครอบงำภัยและความกลัวที่เกิดขึ้นได้

3. อดทน อดกลั้น (ขโม-อธิวาสิกชาติโก) ต่อความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ต่อสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน ต่อถ้อยวาจาที่กล่าวร้ายป้ายสี และต่อทุกขเวทนาทางกายต่างๆ
4. บรรลุรูปฌาน 4 ได้ตามต้องการโดยไม่ยาก
5. -6.-7.-8.-9.-10. แสดงฤทธิ์ได้หลากหลาย (อเนกวิหิตं อิทฺธิวิธิ์ ปจฺจนุโภติ). ฟังรู้ทั้งเสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ทั้งไกลและใกล้ ด้วยทิพยโสตเกินวิสัยมนุษย์, หยั่งรู้จิตของสัตว์อื่นบุคคลอื่นได้ด้วยใจตนว่าอยู่ในสภาพและอาการอย่างไร, ระลึกชาติหนหลังได้มากมาย (อเนกวิหิตं ปุพฺเพนิวาสं อนุสฺสรติ) ว่าตนเคยเกิดเป็นอะไรและเคยมีชีวิตเป็นไปอย่างไร, หยั่งรู้การตายการเกิดของสัตว์โลกซึ่งเป็นไปตามกรรม ด้วยทิพยจักษุเกินวิสัยมนุษย์ทั่วไป, บรรลุเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ เป็นพระอรหันต์ในชาติปัจจุบัน (6 ข้อหลังนี้คือ อภิญญา 6)

สังขารูปปัตติสูตร

หนทางไปเกิดในภพที่ต้องการ

(318-320) ที่วัดเชตวันคราวหนึ่ง พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายด้วยธรรมหมวดหนึ่ง ซึ่งถ้าภิกษุมีอยู่ในตนแล้ว ไม่ว่าจะปรารถนาไปเกิดในภพใดก็จะเป็นไปได้ทั้งสิ้นตามที่ต้องการ วิธีการก็คือ เมื่อมีธรรมดังกล่าว และมีความปรารถนาอยู่ในใจแล้ว "เธอจึงตั้งจิต (จิตฺตำ ปทหติ) นั้น ดำรงจิตนั้น (จิตฺตำ อธิฏฺฐาติ) เจริญจิตนั้น (จิตฺตำ ภาเวติ-ทำให้จิตนั้นเจริญยิ่งๆ ขึ้น) ความปรารถนาและธรรมประจำใจ (วิหารธรรม)เหล่านั้นที่เธอเจริญแล้วอย่างนี้ ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความสำเร็จในภาวะนั้น..."

ธรรมหมวดนั้นมีชื่อว่า สังขารูปปัตติมรรค หรือสังขารูป

ปัตติปฏิปทา (ในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต มีชื่อว่า อริยวัฑฒิ-ความเจริญอันประเสริฐ, หลักความเจริญของอริยชน) มี 5 ประการ คือ

1. **ศรัทธา** ความเชื่อมั่นในพระรัตนตรัย-ในกรรม
2. **ศีล** ความประพฤติดีทางกายและวาจา
3. **สุตะ** ความใฝ่รู้ ใฝ่ศึกษาเล่าเรียนสดับตรับฟัง
4. **จาคะ** ความเสียสละ มีจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่โอบอ้อมอารี
5. **ปัญญา** ความรอบรู้ ความเข้าใจในเหตุผล ความรู้เท่าทัน

(ชาติก่อนเกิดที่พึงปรารถนาในโลกมนุษย์ ทรงยกมากล่าว 3 ประเภทคือ เกิดเป็นกษัตริย์มหาศาล เกิดเป็นพราหมณ์มหาศาล และเกิดเป็นคฤหบดีมหาศาล ต่อจากนั้นทรงกล่าวถึงเทวดาและพรหมชั้นต่างๆ ตั้งแต่เทวดาชั้นดาวดึงส์จนถึงอรูปพรหมชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนภพ ตามลำดับ)

โลกทิพย์ 25 ชั้น

(321-331) ทรงแจกแจงเทวโลกและพรหมโลก ซึ่งเป็นที่ปรารถนา(ของโลกิยชน) รวมแล้วมีจำนวนทั้งสิ้น 25 ชั้น คือ

1. **ดาวดึงส์** 2. **ยามา** 3. **ดุสิต** 4. **นิมมานรดี** 5. **ปรนิมมิตวสวัตดี** (เทวโลกทั้ง 5 ชั้นนี้ กล่าวกันว่า มีอายุยืน (ทีฆายุกา) มีวรรณะ (วณฺณวนฺโต-รัศมีสีแสงงดงาม) และมากด้วยความสุข (สุขพหุลา)

6. **สหัสสพรหม** (ตรัสถึงพรหมชั้นนี้ว่า สามารถน้อมจิตแผ่อานุภาพไปทั่วโลกธาตุพันหนึ่ง(สหัสส) เหมือนคนตาดีวางมะขามป้อมผลหนึ่งไว้ที่ฝ่ามือแล้วเพ่งตาดู

7. **ทวิสหัสสพรหม** 8. **ติสหัสสพรหม** 9. **จตุสหัสสพรหม** 10. **ปัญจสหัสสพรหม** (ตรัสถึงพรหม 4 ชั้นนี้ว่าสามารถน้อมจิตแผ่อานุภาพไปทั่วโลกธาตุสองพัน (ทวิสหัสส) สามพัน(ติสหัสส) สี่พัน (จตุสหัสส) ห้าพัน(ปัญจสหัสส) ตามลำดับ แต่ละชั้นทรงเปรียบเทียบอานุภาพในทำนองเดียวกับสหัสสพรหม เช่น สองโลกธาตุเท่ากับมะขามป้อม 2 ผล เป็นต้น)

11. **ทสสหัสสพรหม** (ตรัสถึงพรหมชั้นนี้ว่า สามารถน้อมจิตแผ่อานุภาพไปทั่วโลกธาตุหมื่นหนึ่ง(ทสสหัสส) ความงดงามของพรหมชั้นนี้ทรงเปรียบเทียบกับแก้วไพฑูรย์สุกสว่างที่เจียระไนเป็นแปดเหลี่ยม วางอยู่บนผ้ากัมพลสีเหลือง เปล่งประกายงดงามยิ่ง)

12. **สตสหัสสพรหม** (ตรัสถึงพรหมชั้นนี้ว่า สามารถน้อมจิตแผ่อานุภาพไปทั่วโลกธาตุแสนหนึ่ง(สตสหัสส) ความงดงามของพรหมชั้นนี้ทรงเปรียบเทียบกับแท่งทองชมพูนุท (ทองคำเนื้อบริสุทธิ์ เรียก ชมพูนทก็มี ชามพูนทก็มี) ที่หลอมอย่างดีจากเบ้าโดยช่างทองมืออาชีพ วางอยู่บนผ้ากัมพลสีเหลือง เปล่งแสงเพริศพราวงดงามยิ่ง)

13. **เทวดาชั้นอาภา** (เทวดาชั้นนี้มี 3 ประเภท คือ 1. อาภา 2. ปริตตาภา 3. อาภัสสรา)

14. **เทวดาชั้นสุภา** (เทวดาชั้นนี้มี 3 ประเภท คือ 1. สุภา

2. ปริตตสุภา 3. อัปปมาณสุภา)

15. เทวดาชั้นสุภากิณหา 16. เทวดาชั้นเวหัปผลา 17. เทวดาชั้นอวิหา 18. เทวดาชั้นอตัปปา 19. เทวดาชั้นสุทัสสา 20. เทวดาชั้นสุทัสสี 21. เทวดาชั้นอกนิฏฐา

(เทวดาและพรหมทั้ง 21 ประเภทนี้ วัดกันที่อายุ วรรณะ (รัศมี) และสุข เพราะเหตุที่เป็นชั้นรูปภพ (จึงมีรัศมีจากกาย) ต่างจากอรูปพรหม 4 ประเภทต่อไปนี้ ซึ่งวัดกันด้วยอายุ (ไม่มีวรรณะ) สถานภาพ(จิรฏฐิติกา-ภาวะที่ดำรงอยู่ยาวนาน) และสุข)

22. อากาสานัญจายตนพรหม 23. วิญญาณัญจายตนพรหม 24. อากิญจัญญายตนพรหม 25. เนวสัญญานาสัญญายตนพรหม

(คำว่าน้อมจิตแผ่อานุภาพ ที่ใช้กับพรหมประเภทที่ 6-7-8-9 นั้น บาลีใช้คำว่า ผริตฺวา อธิมุจฺจิตฺวา อรรถกถากล่าวว่า การแผ่อานุภาพของเทวดามี 5 อย่าง คือ 1. แผ่ไปด้วยจิต 2. แผ่ไปด้วยกสิณ 3. แผ่ไปด้วยทิพยจักษุ 4. แผ่ไปด้วยแสงสว่าง 5. แผ่ไปด้วยสรีระ แผ่ไปด้วยจิต คือหยั่งรู้จิตของชาวโลกธาตุนั้นๆ แผ่ไปด้วยกสิณคือแผ่แรงจูงใจไปยังชาวโลกธาตุนั้นๆ แผ่ไปด้วยทิพยจักษุคือสาดแสงสว่างไปดูโลกธาตุนั้นๆ แผ่ไปด้วยแสงสว่างก็ใช้อานุภาพของทิพยจักษุนั่นเอง อนึ่ง โปรดเปรียบเทียบโลกทิพย์ 25 ชั้นนี้กับเทวโลก 26 ชั้นในเล่ม 8 หน้า 6-9 จะเห็นได้ว่าแจกแจงไว้ต่างกัน ขึ้นอยู่กับการจัดประเภทเทวดาและพรหม

ทางเดียวกันนี้ทอดยาวถึงนิพพานได้

(332) สุดท้าย พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุเหล่านั้นว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! อีกประการหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เธอมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ทำอย่างไรหนอ เราจะเข้าถึงเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันปราศจากอาสวะเพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ทำให้แจ้ง(ตรัสรู้)ด้วยอภิญญาเองในปัจจุบัน ภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุนี้ย่อมไม่เกิดอีกในภพไหนๆ"

(อรรถกถากล่าวว่า ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา ในธรรมหมวดนี้ เป็นขั้นศีล(ทำให้ไปเกิดในเทวโลก) เมื่อศีลมั่นคงแล้วก็เจริญสมาธิจนได้สมาบัติ (ทำให้บังเกิดในพรหมโลกเป็นรูปพรหม) แล้วบรรลุถึงอรูปฌาน (ทำให้บังเกิดในอรูปภพเป็นอรูปพรหม) ส่วนการที่จะได้บังเกิดในสุทธาวาส 5 นั้น ต้องเจริญวิปัสสนาอันมีสมาบัติเป็นบาทฐานจนบรรลุอนาคามิผล และเมื่อเจริญมรรคให้สูงขึ้นไปอีก ก็จะได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์)

ภิกษุทั้งหลายฟังพระดำรัสเรื่องนี้ด้วยความเข้าใจแจ่มแจ้งเป็นอย่างยิ่ง

จบอนุปทวรรคแห่งมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์

มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์
สุญญตวรรค

จูฬสุญญตสูตร

ว่างในความหมายของสุญญตา

(333-340) วันหนึ่ง ขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่มิคารมาตุปราสาทในวัดบุพพารามกรุงสาวัตถี พระอานนท์ออกจากที่หลีกเร้นในเวลาเย็นเข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ ณ ที่ประทับ หลังจากถวายอภิวาทและนั่งลงเรียบร้อยแล้วได้กราบทูลถึงความทรงจำของท่านเองว่า ครั้งหนึ่งที่เมืองนครกะในแคว้นสักกะ พระพุทธองค์เคยรับสั่งกะท่านว่า ทรงอยู่ด้วยสุญญตวิหารธรรม(อยู่ด้วยจิตว่าง)เป็นส่วนใหญ่ ทูลถามว่า มิทราบว่าความทรงจำของ

ท่านดังที่ได้กราบทูลนี้ถูกต้องหรือไม่?

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า ท่านได้ฟังและจดจำไว้ถูกต้องแล้ว จากนั้นทรงแจกแจงลำดับของการทำจิตให้ว่าง ดังนี้

1. อรัญญสัญญา–ความนึกหมายว่ามีแต่ป่า

ทรงเริ่มด้วยการเปรียบเทียบว่า เหมือนมิคารมาตุปราสาทหลังนี้ ว่างเปล่าจากช้าง โค ม้า และลา ว่างเปล่าจากทองและเงิน ว่างเปล่าจากการมาอยู่พร้อมหน้ากันของสตรีและบุรุษ มีไม่ว่างอยู่อย่างเดียวคือภิกษุสงฆ์เท่านั้น (หมายความว่า ในมิคารมาตุปราสาทในวัดบุพพารามซึ่งเป็นที่ประทับ ไม่มีอะไรอย่างอื่นเลยนอกจากภิกษุสงฆ์) ความนึกหมายในใจ (มนสิการ) ของภิกษุก็ให้มีลักษณะอย่างนั้น คือนึกหมายในใจว่า ไม่มีบ้าน ไม่มีมนุษย์ มีอยู่อย่างเดียวคือความนึกหมายแต่ว่ามีป่า (อรัญญสัญญา-นึกหมายในใจว่าโลกนี้ไม่มีอะไรเลยนอกจากป่า)

ตรัสว่า เมื่อนึกหมายในใจอย่างนั้น จิตของภิกษุก็จะดิ่งไป, ผุดผ่อง, ตั้งมั่น และน้อมนึกอยู่กับสัญญาว่ามีแต่ป่า เธอจะรู้ชัดว่า ในสัญญาว่ามีแต่ป่านี้ไม่มีความแส่ส่าย(ทรถา-ความกระวนกระวาย, ความคิดพล่าน) ชนิดที่อาศัยสัญญาว่ามีบ้านมีมนุษย์จะมีอยู่ก็แต่ความแส่ส่ายเป็นหนึ่งเดียวเฉพาะสัญญาว่ามีป่าเท่านั้น เธอรู้ชัดว่า สัญญานี้ว่างเปล่าจากความนึกหมายว่ามีบ้านมีมนุษย์ และรู้ชัดว่ามีไม่ว่างอยู่อย่างเดียวเฉพาะสัญญาว่ามีป่าเท่านั้น โดยวิธีนี้เธอก็จะพิจารณาเห็นความว่างนั้นด้วยสิ่งที่ไม่มีอยู่ในสัญญานั้นเลย (คือความไม่มีบ้านไม่มีมนุษย์) และรู้ชัดถึง

สิ่งที่เหลืออยู่ในสัญญานั้นเพียงสิ่งเดียวว่ามีอยู่(คือป่า) อย่างนี้ก็เป็นการก้าวลงสู่ความว่าง (สุญฺญตาวกฺกนฺติ) ตามความเป็นจริง ไม่ผิดเพี้ยน บริสุทธิ์

2. ปฐวีสัญญา-ความนึกหมายว่ามีแต่แผ่นดิน

ประการต่อมา นึกหมายในใจว่าไม่มีมนุษย์ไม่มีป่า ให้กำหนดหมายเฉพาะสัญญาว่ามีแผ่นดิน เหมือนหนังโคที่เขาขึงอย่างดีด้วยหลักตั้งร้อย ซึ่งไม่มีรอยย่นรอยหย่อนเลย การกำหนดหมายในใจว่ามีแต่แผ่นดินก็เหมือนกัน ไม่ให้กำหนดหมายว่ามีเชิงชั้น มีแม่น้ำลำธาร มีตอหนาม มีภูเขามีที่ลุ่มที่ดอน ให้กำหนดหมายเฉพาะสัญญาว่ามีแต่แผ่นดิน(ที่เรียบเหมือนหน้ากลอง)

3. อากาสานัญจายตนสัญญา-ความนึกหมายว่ามีแต่อากาส(ช่องว่าง)

ประการต่อมา ไม่นึกหมายในใจว่ามีป่าว่ามีแผ่นดิน แต่กำหนดหมายเฉพาะสัญญาว่ามีแต่อากาส (ช่องว่าง, อวกาศ-อากาสานัญจายตนสัญญา)

4. วิญญาณัญจายตนสัญญา-ความนึกหมายว่ามีแต่วิญญาณ

ประการต่อมา ไม่นึกหมายในใจว่ามีแผ่นดินว่ามีอากาส แต่กำหนดหมายเฉพาะสัญญาว่ามีวิญญาณ(วิญญาณัญจายตนสัญญา)

5. อากิญจัญญายตนสัญญา-ความนึกหมายว่าไม่มีอะไร

สักนิด

ประการต่อมา ไม่นึกหมายว่ามีอากาสว่ามีวิญญาณ แต่กำหนดหมายเฉพาะสัญญาว่าไม่มีอะไรแม้แต่นิดหนึ่ง(อากิญจัญญายตนสัญญา)

6. เนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา–ความนึกหมายว่ามีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่

ประการต่อมา ไม่นึกหมายว่ามีวิญญาณว่าไม่มีอะไรสักนิด แต่กำหนดหมายเฉพาะสัญญาว่ามีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ (เนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา)

7. อนิมิตตเจโตสมาธิ–กำหนดหมายเฉพาะเจโตสมาธิอันไม่มีนิมิต

ประการต่อมา ไม่นึกหมายในใจถึงอากิญจัญญายตนสัญญา ไม่นึกหมายในใจถึงเนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา นึกหมายแต่เพียงเจโตสมาธิ(ฌาน)อันไม่มีนิมิต... เธอรู้ชัดว่าสัญญานี้ว่างจากอากิญจัญญายตนสัญญา ว่างจากเนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา และรู้ชัดว่า มีไม่ว่างอยู่ก็คือความเกิดขึ้นแห่งอายตนะ 6 ซึ่งยังอาศัยกายนี้อยู่เพราะเหตุที่ยังมีชีวิต โดยวิธีนี้แหละเธอจึงพิจารณาเห็นความว่างนั้นด้วยสิ่งที่ไม่มีอยู่ในเจโตสมาธินั้นเลย และรู้ชัดถึงสิ่งที่เหลืออยู่ในเจโตสมาธินั้นซึ่งยังมีอยู่ ว่ามี...

(จับความได้ว่า การทำจิตให้ว่างโดยวิธีทั้ง 7 ประการนี้ แต่ละวิธีล้วนแต่เป็นการก้าวลงสู่ความว่างของจิต(สุญญตาวกฺกนฺติ) วิธีการก็คือ ทำให้ความกำหนดหมายในใจรวมศูนย์อยู่ที่จุดเดียวให้ได้ ความกำหนดหมายในใจนี้เรียกว่า สัญญามนสิการ เมื่อ

จิตจับอยู่ที่สัญญาเพียงอย่างเดียวได้ จิตก็ดิ่งเป็นสมาธิ ค่อยๆ ละเอียดประณีตขึ้นตามลำดับตามวิถีแห่งการเข้าฌาน จะเห็นได้ว่าสัญญาหรือความนึกหมายนั้นเป็นอารมณ์ให้แก่จิตจนถึงขั้นเนวสัญญานาสัญญายตนะ การละสัญญาทุกอย่างเกิดขึ้นเมื่อจิตเป็นสมาธิโดยไม่อาศัยนิมิตใดๆ ที่เรียกว่าอนิมิตตเจโตสมาธิ คำว่าไม่อาศัยนิมิตใดๆ หมายถึงละสัญญาทุกอย่างนั่นเอง ถึงขั้นนี้จิตก็รับรู้แต่เพียงความมีอยู่ของอายตนะ 6 เท่านั้น

การทำจิตให้ว่างด้วยสุญญตวิธีดังกล่าวนี้ เป็นวิหารธรรมที่พระพุทธองค์ได้ใช้ประโยชน์เป็นอันมาก คือใช้เพื่อการพักผ่อนหรือเพื่อความผาสุกในชีวิตประจำวัน แต่สำหรับภิกษุทั่วไป เมื่อทำจิตให้ว่างจนถึงขั้นอนิมิตตเจโตสมาธิ ก็สามารถใช้เป็นบาทฐานเพื่อเจริญวิปัสสนาจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ได้ ดังที่ตรัสไว้ในลำดับต่อไป)

การเจริญวิปัสสนาในจิตว่าง

(341) ในขั้นอนิมิตตเจโตสมาธินี้ พระพุทธองค์ตรัสอีกว่า

"อานนท์! อีกประการหนึ่ง ภิกษุไม่กำหนดหมายอากิญจัญญายตนสัญญา ไม่กำหนดหมายเนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา กำหนดหมายอย่างเดียวเฉพาะอนิมิตตเจโตสมาธิ จิตของเธอย่อมดิ่งไป ผุดผ่อง ตั้งมั่น และนึกน้อม (อธิมุจฺจติ) อยู่ในอนิมิตตเจโตสมาธิ เธอจึงรู้ชัดว่า อนิมิตตเจโตสมาธินี้ยังมีปัจจัยปรุงแต่ง (อภิสงฺขโต) จูงใจได้(อภิสญฺเจตยิโต) สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งจูงใจได้นั้น ย่อมไม่เที่ยง มีความดับไปเป็น

ธรรมดา เมื่อเธอรู้อย่างนี้เห็นอย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นแม้จากกามาสวะ แม้จากภวาสวะ แม้จากอวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วย่อมมีญาณรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าไม่มีการเกิดอีกแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว... เธอจึงรู้ชัดดังนี้ว่า ในญาณนี้ไม่มีความสับส่าย (ทรถา) ชนิดที่อาศัยกามาสวะ ชนิดที่อาศัยภวาสวะ และชนิดที่อาศัยอวิชชาสวะ จะมีอยู่ก็แต่เพียงความสับส่ายอันได้แก่ความเกิดแห่งอายตนะ 6 อันอาศัยกายนี้เองเพราะเหตุที่ยังมีชีวิต เธอรู้ชัดว่า สัญญานี้ว่างจากกามาสวะ สัญญานี้ว่างจากภวาสวะ สัญญานี้ว่างจากอวิชชาสวะ และรู้ชัดว่ามีไม่ว่างอยู่ก็เพียงความเกิดแห่งอายตนะ 6 อันอาศัยกายนี้เองเพราะเหตุที่ยังมีชีวิต โดยวิธีนี้แหละเธอจึงพิจารณาเห็นความว่างนั้นด้วยสิ่งที่ไม่มีอยู่ในเจโตสมาธินั้นเลย และรู้ชัดถึงสิ่งที่เหลืออยู่ในเจโตสมาธินั้นซึ่งยังมีอยู่ ว่ามี

"อานนท์! แม้อย่างนี้ก็เป็นการก้าวลงสู่ความว่างตามความเป็นจริง ไม่ผิดเพี้ยน บริสุทธิ์ ของภิกษุนั้น"

(สรุปว่า จิตว่างในความหมายของสุญญตา หมายถึงว่างจากสัญญาที่หลากหลาย เหลือเพียงสัญญาหนึ่งเดียว โดยดำเนินไปตามวิถีแห่งการเข้าฌาน ในสุญญตาเองแม้จะดิ่งลึกละเอียดถึงขั้นอนิมิตตเจโตสมาธิ ก็ยังเป็นโลกิยะอยู่ ต่อเมื่อใช้เจโตสมาธินั้นเป็นบาทฐานเจริญวิปัสสนา จิตจึงจะหลุดพ้นจากอาสวะเป็นโลกุตระได้)

(342) ในที่สุด พระพุทธองค์ตรัสกะพระอานนท์ว่า สมณะหรือพราหมณ์ไม่ว่าในอดีตในอนาคตหรือในปัจจุบัน ที่เข้าสุญญต

สมาบัติอันบริสุทธิ์เยี่ยมยอด ก็ล้วนแต่เข้าสุญญตสมาบัติอย่างนี้แหละ เพราะฉะนั้น ขอให้พากันตั้งใจฝึกฝนเข้าสุญญตสมาบัติอันบริสุทธิ์เยี่ยมยอดนี้โดยทั่วกัน

มหาสุญญตสูตร

ทั้งจูฬสุญญตสูตรและมหาสุญญตสูตร อรรถกถาเรียกต่างกันเล็กน้อยว่า จูฬสุญญตาสูตรและมหาสุญญตาสูตร ฉบับยุโรปเรียกตรงกับฉบับบาลี ในมหาสุญญตสูตรนี้ มีคำ 3 คำที่ควรทำความเข้าใจ คือคำว่า อาราม วิหาร และเสนาสนะ คำว่าอาราม เรานิยมแปลว่าวัด แต่ความจริงลักษณะเฉพาะของอารามเป็นสวนป่า ตรงกับภาษาอังกฤษว่า park สิ่งก่อสร้างสำหรับเป็นที่อยู่อาศัยเป็นเพียงส่วนประกอบที่มีอยู่ในบริเวณสวนป่านั้น ซึ่งอาจจะเป็นกุฏิหรือวิหาร(dwelling-place) หรือแม้แต่สิ่งก่อสร้างขนาดใหญ่ที่เรียกว่าปราสาท(เรือนที่มียอดเป็นชั้นๆ) อย่างมิคารมาตุปราสาทที่นางวิสาขาสร้างไว้ในวัดบุพพารามกรุงสาวัตถี คำว่ากุฏิ เป็นที่อยู่ขนาดย่อม ลักษณะเป็นกระท่อม คำว่าวิหาร เป็นที่อยู่ขนาดใหญ่ ภายในอาจกั้นเป็นห้องอยู่ได้หลายรูป มีพื้นที่ใช้สอยร่วมกันได้ อาจจะมีบริเวณรอบๆ ตัววิหารเป็นสัดส่วน คำว่าเสนาสนะ หมายรวมตั้งแต่กุฏิ วิหาร และ

เครื่องใช้ไม้สอยเกี่ยวกับสถานที่ เช่น เตียง ตั่ง โต๊ะ หรือแม้แต่โคนไม้ก็เรียกว่าเสนาสนะได้ถ้าใช้เป็นที่อยู่อาศัย มีอีกคำหนึ่งที่น่าจะตรงกับความหมายของลักษณะวัดในปัจจุบันมากที่สุด คือคำว่าอาวาส ซึ่งหมายถึงที่อยู่ของสงฆ์ อาวาสมีขอบเขตชัดเจน มีระบบระเบียบทางการปกครองชัดเจน ซึ่งเป็นไปตามพระวินัย บัญญัติและกฎหมายบ้านเมือง

ทรงตำหนิการอยู่รวมกันเป็นหมู่ใหญ่ของภิกษุ

(343-344) ครั้งพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์แคว้นสักกะ วันหนึ่งหลังจากเสด็จบิณฑบาตในกรุงกบิลพัสดุ์และเสวยเสร็จแล้ว ได้ทรงพระดำเนินเข้าไปยังวิหารของเจ้าศากยะนามว่ากาฬเขมกะ ทอดพระเนตรเห็นเสนาสนะมากมาย ทำให้ทรงพระดำริว่า เสนาสนะจัดแต่งไว้ในวิหารนี้มากมายนัก คงจะมีภิกษุอยู่เป็นจำนวนมาก

วันนั้น พระอานนท์กับภิกษุหลายรูปทำจีวรกันอยู่ในวิหารของเจ้ามฏายะ ศากยะ ตอนเย็นพระพุทธองค์เสด็จออกจากที่ประทับหลีกเร้นเข้าไปยังวิหารนั้น หลังจากประทับนั่งลงแล้วรับสั่งถามพระอานนท์ว่า ในวิหารของเจ้ากาฬเขมกะเห็นมีเสนาสนะมากมาย ที่นั่นมีภิกษุอยู่กันมากหรือ? พระอานนท์กราบทูลว่ามีภิกษุมากรูปด้วยกัน พวกข้าพระองค์อยู่ในฤดูกาลทำจีวร กำลังทำจีวรกันอยู่

(345) พระพุทธองค์ตรัสว่า

"อานนท์! ภิกษุผู้ชอบคลุกคลีกัน ยินดีในการคลุกคลีกัน

หมกมุ่นอยู่กับการชอบคลุกคลีกัน ชอบอยู่เป็นหมู่ ยินดีในหมู่ เพลิดเพลินกับหมู่ ย่อมไม่งามเลย

"อานนท์! เป็นไปไม่ได้เลย ที่ภิกษุผู้ชอบคลุกคลีกัน... ชอบอยู่เป็นหมู่..จักบรรลุเจโตวิมุตติชั่วคราวที่พึงปรารถนา(สามายิกำ กนฺตำ เจโตวิมุตฺตึ อุปสมฺปชฺช วิหริสฺสติ–หมายถึงได้บรรลุรูปฌาน 4 หรือโลกิยเจโตวิมุตติ) หรือเจโตวิมุตติที่ไม่กลับกลายตลอดกาล (อสามายิกำ อกุปฺปำ เจโตวิมุตตึ...–หมายถึงอริยมรรคอริยผล ซึ่งได้แก่โลกุตรเจโตวิมุตติ) แต่ย่อมเป็นไปได้ที่ภิกษุผู้อยู่เพียงลำพัง ปลีกตนออกจากหมู่ พึงหวังบรรลุเจโตวิมุตติชั่วคราวที่พึงปรารถนา หรือเจโตวิมุตติที่ไม่กลับกลายตลอดกาล"

ทรงมีวิธีอยู่เพียงลำพังพระองค์

(346) ตรัสต่อไปว่า

"อานนท์! วิหารธรรม(ธรรมประจำพระทัย, ธรรมสำหรับอยู่ในชีวิตประจำวัน) ที่ตถาคตตรัสรู้แล้ว ณ ที่นั้น คือ ตถาคตได้บรรลุสุญญตสมาบัติ เพราะไม่กำหนดหมายซึ่งนิมิตทั้งปวง

"อานนท์! ถ้าภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา พระราชา ราชมหาอำมาตย์ เดียรถีย์ สาวกเดียรถีย์ เข้ามาหาตถาคต ซึ่งอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ในที่นั้น ตถาคตย่อมมีใจโน้มน้อมดิ่งไปทางวิเวก มีใจปลีกห่าง ยินดีเฉพาะในเนกขัมมะ(ความปลอดโปร่งจากกิเลสยั่วยวน) ภายในจิตปราศจากธรรมอันเป็นบ่อเกิดแห่งอาสวะทั้งปวง พูดคุยด้วยก็แต่เรื่องชวนจากพรากกันไป(อุยฺโย

ชนิกปฏิสยุตฺตดำ) เท่านั้นเอง

"อานนท์! เพราะฉะนั้น ถ้าภิกษุมุ่งจะเข้าอยู่ภายในสุญญตสมาบัติ เธอต้องทำให้จิตนิ่ง ทำให้จิตสงบ ทำให้จิตรวม เป็นหนึ่ง ทำให้จิตตั้งมั่น"

(อรรถกถากล่าวถึงพุทธจริยาสำหรับตอนนี้ว่า เวลาที่พุทธบริษัทและคนทั้งหลายเข้าเฝ้า คือเวลาหลังเสวยพระกระยาหาร (หลังเที่ยง) และช่วงต้นปุริมยาม (หัวค่ำ) สำหรับเวลาหลังเสวยพระกระยาหารนั้น ทรงเข้าบรรทม(สีหไสยา)พักผ่อนในพระคันธกุฎี ตื่นจากบรรทมก็ทรงเข้าผลสมาบัติ(เสวยสุขอันเกิดจากอริยผล) ระหว่างเวลานี้(ตอนบ่าย) พุทธบริษัทต่างพร้อมเพรียงกันรอฟังพระธรรมเทศนา ซึ่งเมื่อได้เวลาอันสมควร พระพุทธองค์ก็ทรงออกจากผลสมาบัติไปประทับนั่งบนพุทธอาสน์แสดงธรรมต่อเนื่องไป ให้ผู้ฟังมีจิตใจโน้มน้อมอยู่กับวิเวก จนกระทั่งสิ้นสุดปุริมยาม(ราว 4 ทุ่ม)จึงรับสั่งให้แยกย้ายกันกลับ)

รูปฌานคือบาทฐานของจิตว่าง (สุญญตวิหารธรรม)

(347) การทำให้จิตนิ่ง ทำให้จิตสงบ ทำให้จิตรวมเป็นหนึ่ง ทำให้จิตตั้งมั่นดังกล่าวนั้น พระพุทธองค์ทรงระบุชัดเจนว่า ได้แก่ การเจริญสมาธิจนได้ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌานและจตุตถฌาน ตามลำดับ

ต่อจากนั้นจึงกำหนดหมายในใจถึงความว่างภายในจิตของตนเอง (อชฺฌตฺตำ สุญฺญตำ มนสิกโรติ) แต่เมื่อจิตไม่ดิ่ง ไม่ผุดผ่องไม่ตั้งมั่นไม่นึกน้อมไปในความว่างภายใน ภิกษุก็รู้ชัดว่า

จิตเป็นอย่างนั้นด้วยอาการอย่างนั้น นี่ก็นับว่าเธอมีสัมปชัญญะในเรื่องความว่างภายในจิตนั้นได้ และเมื่อภิกษุนั้นกำหนดหมายในใจถึงความว่างภายนอก(เช่นความว่างของรูปเป็นต้น) ถึงความว่างทั้งภายในและภายนอก ถึงอาเนญชสมาบัติ จิตก็ยังไม่ดิ่งไม่ผุดผ่องไม่ตั้งมั่นไม่นึกน้อมไปในอาเนญชสมาบัติ เธอก็รู้ชัดว่าจิตเป็นอย่างนั้นในลักษณะอย่างนั้น นี่ก็เป็นอันเธอมีสัมปชัญญะในเรื่องอาเนญชสมาบัตินั้นได้

ในทางตรงกันข้าม เมื่อภิกษุกำหนดหมายในใจถึงความว่างดังกล่าวข้างต้น แล้วจิตของเธอดิ่ง ผุดผ่อง ตั้งมั่น นึกน้อมไปในความว่าง...ในอาเนญชสมาบัติ และเธอก็รู้ชัดว่าจิตเป็นอย่างนั้นด้วยอาการอย่างนั้น ก็นับว่าเธอมีสัมปชัญญะในเรื่องความว่าง...ในเรื่องอาเนญชสมาบัตินั้นได้

(การกำหนดหมายในใจถึงความว่างและอาเนญชสมาบัติไม่ว่าจะทำสำเร็จหรือไม่สำเร็จก็ตาม เมื่อภิกษุรู้ชัดว่าจิตของตนเป็นอย่างไรในขณะนั้น ก็ได้ชื่อว่ามีสัมปชัญญะ(สมฺปชาโน)ทั้งนั้น ข้อสำคัญคือต้องไม่ละความเพียร คำว่าจิตดิ่ง-ผุดผ่อง-ตั้งมั่น-นึกน้อมไปในความว่างหรือในอาเนญชสมาบัติ หมายถึงความสำเร็จของการเจริญวิปัสสนา ถ้าทำไม่สำเร็จก็หมายถึงยังอยู่ในขั้นของฌานหรือสมถะ ภิกษุที่ทำสำเร็จในการกำหนดหมายในใจถึงอาเนญชสมาบัติ(หรืออาเนญชสัญญา) จนจิตหลุดพ้น ได้ชื่อว่าอุภโตภาควิมุตต์ คือสำเร็จเป็นพระอรหันต์ทั้งด้วยสมถะและวิปัสสนา)

อยู่ด้วยจิตว่างก็ต้องมีสัมปชัญญะตลอดเวลา

(348) เมื่อจิตดิ่งเป็นสมาธิอยู่ในอาเนญชสมาบัติ ดังกล่าวแล้ว พระพุทธองค์ตรัสแนะนำต่อไปว่า ถ้าจิตนึกน้อมไปเพื่อจะจงกรม หรือเพื่อจะยืน หรือเพื่อจะนั่ง หรือเพื่อจะนอน ก็ทำตามที่จิตนึกน้อมได้ แต่กำหนดในใจว่า อภิชฌา (ความชอบ, ความอยาก) และโทมนัส (ความไม่ชอบ, ความเกลียดชัง) จะครอบงำจิตในขณะนั้นๆ ไม่ได้ นี่ก็คือสัมปชัญญะที่เกิดขึ้นในขณะอยู่ด้วยจิตว่าง(สุญญตวิหารธรรม)

ขณะอยู่ด้วยจิตว่าง พูดก็ได้ คิดนึกก็ได้

ตรัสต่อไปว่า ขณะอยู่ด้วยสุญญตวิหารธรรม ภิกษุมีจิตน้อมไปเพื่อจะพูด ก็กำหนดในใจว่า เราจักไม่พูดเรื่องที่ชาวบ้านและปุถุชนเขาพูดกัน ซึ่งพระอริยะไม่พูดกัน เป็นเรื่องที่ไม่มีประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพิทา วิราคะ...เพื่อนิพพาน เรื่องประเภทดังกล่าวก็คือติรัจฉานกถา มีเรื่องพระราชา เรื่องโจร เป็นต้น โดยวิธีนี้ก็จัดว่ามีสัมปชัญญะในการพูด

และถ้าภิกษุมีจิตน้อมไปเพื่อจะตรึก(วิตักกะ-คิดนึก) ก็กำหนดในใจว่าจักไม่ตรึกเรื่องที่ชาวบ้านและปุถุชนเขาตรึกกัน คือประเภทกามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก แต่จักตรึกตามอย่างพระอริยะ ซึ่งจะนำไปสู่ความดับทุกข์ นั่นก็คือเนกขัมมวิตก (ตรึกในทางปลีกออกจากกาม) อัพยาบาทวิตก(ตรึกในทางไม่พยาบาท) อวิหิงสาวิตก(ตรึกในทางไม่เบียดเบียน) อย่างนี้ก็

เป็นการมีสัมปชัญญะในการตรึก

สัมปชัญญะในเรื่องกามคุณและอุปาทานขันธ์

(349) กามคุณ 5 นั้นคือ รูปที่ตาเห็น เสียงที่หูได้ยิน กลิ่นที่จมูกได้สูดดม รสที่ลิ้นได้ลิ้ม โผฏฐัพพะที่กายได้สัมผัส อันเป็นฝ่ายที่น่าปรารถนาน่ารักใคร่พอใจ ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ทรงให้เพ่งพิจารณาว่า มีไหมที่ทำให้เกิดความฟุ้งซ่านแห่งใจ (เจตโส สมุทาจาโร) โดยให้เพ่งพิจารณาทั้งด้านอายตนะ ภายในและด้านอายตนะภายนอก เมื่อพิจารณาเห็นว่ายังมีความฟุ้งซ่านแห่งใจเพราะกามคุณ 5 อย่างใดอย่างหนึ่งก็จะรู้ชัดว่าตนละความกำหนัดพอใจในกามคุณ 5 ยังไม่ได้ แต่ถ้าพิจารณาเห็นว่าไม่มีความฟุ้งซ่านแห่งใจเพราะกามคุณ 5 อย่างใดอย่างหนึ่งเลย เธอย่อมรู้ชัดว่าตนละความกำหนัดพอใจในกามคุณ 5 ได้แล้ว อย่างนี้เรียกว่ามีสัมปชัญญะในกามคุณ 5 (กามคุณ 5 ให้พิจารณาที่ความฟุ้งซ่านแห่งใจว่ามีหรือไม่มี มีก็รู้ว่ามี ไม่มีก็รู้ว่าไม่มี นั่นคือสัมปชัญญะ)

(350) อุปาทานขันธ์ 5 ทรงให้พิจารณาทั้งความเกิดขึ้นและความดับไปของรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณที่เข้าไปยึดมั่นถือมั่น เมื่อพิจารณาเห็นความเกิดและความดับในอุปาทานขันธ์ 5 ก็ย่อมละอัสมิมานะ (ความยึดถือว่าเป็นตัวเรา) ได้ เธอรู้ชัดว่าตนละอัสมิมานะในอุปาทานขันธ์ 5 ได้แล้ว อย่างนี้ก็เป็นอันว่ามีสัมปชัญญะในเรื่องอุปาทานขันธ์ 5

ตรัสว่า ธรรมดังกล่าวนี้ก่อเกิดมาจากกุศลล้วน เป็นอริยะ

เป็นโลกุตระ มารใจบาปหยั่งไม่ถึง (อนวกฺกนฺตา ปาปิมตา-หยั่งรู้จิตหรือจับทางความคิดไม่ได้)

แล้วตรัสถามพระอานนท์ว่า เข้าใจหรือไม่ว่า สาวกเห็นประโยชน์อะไร จึงต้องใกล้ชิดติดตามศาสดา

พระอานนท์ทูลขอให้โปรดประทานความแจ่มแจ้งในเรื่องนี้

กถาวัตถุ 10-เรื่องที่พุทธสาวกควรพูดควรฟัง

(351) พระพุทธองค์ตรัสว่า

"อานนท์! สาวกไม่ควรจะติดตามศาสดาเพียงเพื่อฟังสุตตะเคยยะ และเวยยากรณะ (หมายถึงไม่ควรติดอยู่ในปริยัติ-ในภาคทฤษฎี) เพราะเหตุว่า ธรรมทั้งหลายที่ได้ฟัง จดจำคล่องปาก เพ่งพินิจเข้าใจแจ่มแจ้งด้วยความเห็นนั้น ใช้เวลายาวนาน

"อานนท์! หากแต่สาวกควรจะใกล้ชิดติดตามศาสดาเพื่อฟังแต่เรื่องที่ขัดเกลากิเลสอย่างแท้จริง อันจะเกื้อหนุนให้เกิดการพิจารณาทางใจ เป็นไปเพื่อนิพพิทาโดยตรง เพื่อวิราคะ...เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน นั่นก็คือ

- **เรื่องความมักน้อย (อปฺปิจฺฉกถา-ถ้อยคำชักนำไปในทางไม่มักมากอยากเด่น)**
- **เรื่องความสันโดษ (สนฺตุฏฺฐิกถา-ถ้อยคำชักนำไปในทางยินดีพอใจเท่าที่มีอยู่เป็นอยู่ ไม่ฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือย)**
- **เรื่องความสงัด (ปวิเวกกถา-ถ้อยคำชักนำไปในทางปลีกตน ไม่คลุกคลีกับหมู่คณะ)**

- เรื่องระดมความเพียร (วิริยารมฺภกถา-ถ้อยคำชักนำไปในทางมุ่งมั่นทำความเพียร)
- เรื่องศีล (สีลกถา-ถ้อยคำชักนำไปในทางให้ตั้งอยู่ในศีล)
- เรื่องสมาธิ (สมาธิกถา-ถ้อยคำชักนำไปในทางทำจิตให้ตั้งมั่น)
- เรื่องปัญญา (ปญฺญากถา-ถ้อยคำชักนำไปในทางทำให้เกิดปัญญา)
- เรื่องวิมุตติ (วิมุตฺติกถา-ถ้อยคำชักนำไปในทางทำใจให้หลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์)
- เรื่องวิมุตติญาณทัสสนะ (วิมุตฺติญาณทสฺสนกถา-ถ้อยคำชักนำไปในทางรู้เห็นภาวะแห่งวิมุตติ)

"อานนท์! เมื่อเป็นอย่างนั้น จึงมีความขัดข้อง(อุปัทวะ) ที่เกิดจากอาจารย์ (อาจริยูปทฺทโว) ความขัดข้องที่เกิดจากศิษย์ (อนฺเตวาสิกูปทฺทโว) ความขัดข้องที่เกิดจากผู้ประพฤติพรหมจรรย์ (พฺรหฺมจริยูปทฺทโว)"

ทุกข์ของผู้ล้มเหลวในการประพฤติพรหมจรรย์

(352-354) ในบรรดาอุปัทวะ (ความขัดข้อง) ทั้ง 3 อย่างนั้น พระพุทธองค์ตรัสสอนพระอานนท์ว่า อุปัทวะที่เกิดจากอาจารย์ ได้แก่การที่ศาสดา (เจ้าลัทธินอกพระศาสนานี้) เบื้องต้นก็ปลีกตนอยู่ในที่สงบสงัด เช่น อยู่ตามป่า โคนไม้ ภูเขา... แล้วมีคนศรัทธาเสื่อมใสเข้าหา ในที่สุดศาสดาคนนั้นก็หมกมุ่นวุ่นวายกลาย

เป็นคนเห่อเหิมมักมาก ฆ่าตัวเองด้วยอกุศลธรรม อุปัทวะที่เกิดจากศิษย์ได้แก่การที่สาวกของศาสดาเช่นนั้นทำตามอย่างผู้เป็นอาจารย์ ในที่สุดก็พ่ายแพ้แก่อกุศลธรรมเช่นกัน (ศาสดาและสาวกนอกพระธรรมวินัยนี้ อาจจะได้สมาบัติ ๘ และได้อภิญญา 5 แต่ก็จะเสื่อมจากคุณวิเศษอันเป็นโลกิยะได้ ทั้งนี้ก็เพราะหลงหมกมุ่นวุ่นวายไปกับลาภสักการะเกียรติยศชื่อเสียงของตัวเอง)

สำหรับอุปัทวะที่เกิดจากผู้ประพฤติพรหมจรรย์ (คือภิกษุ) พระพุทธองค์ตรัสว่า ได้แก่การที่พระสาวกปฏิบัติตามอย่างพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในเบื้องต้นเหมือนกัน (คือพอใจในการปลีกตนอยู่ตามป่า โคนไม้ ภูเขา...ตามอย่างพระสัมมาสัมพุทธเจ้า) แต่พอมีชาวบ้านชาวเมืองไปมาหาสู่ ก็หลงเพลินไปกับการคลุกคลีหวนกลับมาเป็นคนหมกมุ่นมักมากอีก นี่ก็เป็นฆ่าตัวตายด้วยอกุศลธรรม ซึ่งจะทำให้มีการเวียนว่ายตายเกิดต่อไป

ตรัสว่า

"อานนท์! ในอุปัทวะทั้ง ๓ นั้น อุปัทวะของผู้ประพฤติพรหมจรรย์นี้มีผลเป็นทุกข์ มีผลเผ็ดร้อน(รุนแรง)กว่าอุปัทวะของอาจารย์และอุปัทวะของศิษย์ ทั้งเป็นไปเพื่อวินิบาตด้วย"

(วินิบาต คือแดนหรือภูมิที่ต่ำต้อยย่อยยับ บ้างก็ว่าได้แก่นรก บ้างก็ว่าได้แก่กำเนิดอสุรกาย พวกเปรตประเภทวินิปาติกะเป็นเปรตอยู่วิมาน แต่ต้องเสวยสุขและทุกข์สลับกันไป ภิกษุที่ล้มเหลวในการประพฤติพรหมจรรย์เป็นการร่วงหล่นจากโลกุตรธรรม คือมรรค ผล นิพพาน ต่างจากพวกเดียรถีย์ ซึ่งแม้จะล้มเหลวก็ล้มเหลวจากโลกิยสมาบัติ และโลกิยอภิญญาเท่านั้น อรรถ

กถาเปรียบเทียบว่า พวกเดียรถีย์ตกจากโลกิยธรรมเหมือนคนตกจากหลังลา (ไม่เจ็บ-เพียงแต่กายแปดเปื้อนฝุ่น) ส่วนภิกษุผู้พลาดจากโลกุตรธรรม เหมือนคนตกจากหลังช้าง เจ็บมากกว่าเพราะพลาดจากมรรค ผล นิพพาน)

ตรัสอีกว่า

"อานนท์! เพราะฉะนั้น พวกเธอจงปฏิบัติต่อเราให้เป็นไปอย่างมิตร อย่าให้เป็นไปอย่างศัตรู ซึ่งจักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่พวกเธอไปชั่วกาลนาน"

(หมายความว่า ถ้าประพฤติปฏิบัติตามพระศาสดาจนถึงที่สุด พระศาสดาก็กลายเป็นมิตร เพราะทำประโยชน์เกื้อกูลให้ แต่ถ้าประพฤติปฏิบัตินอกลู่นอกทางไป พระศาสดาก็กลายเป็นผู้ทำลาย ไม่ต่างอะไรกับศัตรู แต่จะโทษพระศาสดาก็ไม่ได้ เพราะตัวเองทำแก่ตัวเอง)

ไม่ใช้วิธีเอาใจสาวกในการฝึกฝน

(355-356) ตรัสว่า ศาสดาในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีใจอนุเคราะห์มุ่งประโยชน์เกื้อกูล อาศัยความเอ็นดูแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายว่า นี่เพื่อประโยชน์ นี่เพื่อความสุขสำหรับพวกเธอ แต่เมื่อเหล่าสาวกไม่ฟังให้ดี ไม่ตั้งใจฟัง ไม่ตั้งจิตรับรู้ และประพฤติผิดเพี้ยนไปจากคำสอนของศาสดา อย่างนี้แหละได้ชื่อว่าประพฤติต่อศาสดาอย่างศัตรู ไม่ใช่อย่างมิตร ในทางตรงกันข้าม ถ้าสาวกฟังคำสอนให้ดี ตั้งใจฟัง ตั้งจิตรับรู้คำสอน และไม่ประพฤตินอกทาง ก็ย่อมได้ชื่อว่าประพฤติต่อศาสดาอย่างมิตร

ไม่ใช่อย่างศัตรู...

นิโครธารามใต้ร่มแมกไม้ที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน

แล้วมีพระดำรัสในตอนท้ายว่า

"อานนท์! เราจักไม่ประคับประคอง (ปรกฺกมิสฺสามิ-ทะนุถนอม,เอาอกเอาใจ)พวกเธอ อย่างที่ช่างหม้อทำกับหม้อดินที่ยังไม่แห้งสนิท เราจักพร่ำขย่มแล้วขย่มอีก (นิคฺคยฺหนิคฺคยฺห) เราจักพร่ำยกย่องแล้วยกย่องอีก (ปวยฺหปวยฺห) ผู้ใดมีความแข็งแกร่งจริง ก็จักอยู่ได้"

อัจฉริยัพภูตธัมมสูตร

ชื่อพระสูตรนี้ตรงกับฉบับยุโรป แต่อรรถกถาเรียกว่า อัจฉริยัพภูตสูตร คำว่าอัจฉริยัพภูตธรรม หมายถึงเรื่องราวที่น่าอัศจรรย์ไม่น่าเป็นไปได้ แต่ก็เป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นกับพระพุทธองค์ ซึ่งพระอานนท์ได้ฟังจากพระโอษฐ์โดยตรง กล่าวได้ว่าพุทธประวัติในพระสูตรนี้บอกเล่าในเชิงปาฏิหาริย์เหลือเชื่อสำหรับคนทั่วไปล้วนๆ แต่โปรดสังเกตว่า พระพุทธดำรัสในตอนท้ายเป็นการบอกเตือนให้นับความน่าอัศจรรย์ที่มีอยู่จริงในพระพุทธองค์ว่าเป็นอัจฉริยัพภูตธรรมอีกส่วนหนึ่งด้วย

และโดยที่พุทธประวัติในพระสูตรนี้เป็นเรื่องเชิงปาฏิหาริย์มหัศจรรย์ อรรถกถาจึงมีคำอธิบายขยายความอีกชั้นหนึ่ง

เพื่อให้เห็นแนวคิด มติ และการตีความของอรรถกถาเกี่ยวกับเรื่องราวในพุทธประวัติจากพระสูตรนี้โดยเฉพาะ จึงได้บรรจุเรื่อง "พุทธประวัติในอรรถกถา" ไว้ในภาคผนวกของเล่มนี้ เพื่อให้ผู้ศึกษาได้ใช้ประกอบการพิจารณาอีกทางหนึ่ง

ทรงรับรองเรื่องน่าอัศจรรย์ในพุทธประวัติ

(357-359) หลังเวลาฉันภัตตาหารที่วัดเชตวันวันหนึ่ง มีภิกษุมากรูปด้วยกันนั่งสนทนากันที่โรงฉัน(อุปัฏฐานศาลา)ด้วยเรื่องที่น่าอัศจรรย์ไม่น่าเป็นไปได้เกี่ยวกับพระพุทธองค์ คือกรณีที่ทรงทราบถึงความเป็นไปของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ ได้อย่างละเอียด ไม่ว่าจะเป็นด้านการบรรลุธรรม ด้านชาติกำเนิด หรือด้านความเป็นอยู่ พระอานนท์แสดงความเห็นในเรื่องนี้ว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลายนั้นทั้งทรงน่าอัศจรรย์ทั้งทรงประกอบด้วยธรรมอันน่าอัศจรรย์(อัจฉริยธรรม) ทั้งไม่น่าเป็นไปได้ ทั้งทรงประกอบด้วยธรรมอันไม่น่าจะเป็นไปได้

ระหว่างที่ภิกษุเหล่านั้นสนทนาถึงตรงนี้ พระพุทธองค์ได้เสด็จไปยังที่นั่น หลังจากประทับนั่งบนพุทธอาสน์แล้ว ทรงถามถึงเรื่องที่ภิกษุทั้งหลายกำลังพูดคุยกัน เมื่อทรงสดับคำกราบทูลจึงมีรับสั่งให้พระอานนท์เล่าเรื่องที่ไม่น่าเป็นไปได้และเรื่องที่น่าอัศจรรย์เกี่ยวกับพระองค์ให้มากกว่าที่ภิกษุทั้งหลายได้ยินได้ฟังอีก

พุทธประวัติจากพระโอษฐ์

(360-378) ในการกราบทูลเรื่องความน่าอัศจรรย์ไม่น่าเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธองค์นั้น แต่ละกรณี พระอานนท์ใช้คำว่า ได้ฟัง ณ ที่เฉพาะพระพักตร์(สมฺมุขา ภควโต สุตๆ สมฺมุขา ปฏิคฺคหิตๆ-ก็คือฟังจากพระโอษฐ์โดยตรงนั่นเอง) ท่านลำดับเรื่องที่เป็นกรณีน่าอัศจรรย์ไม่น่าเชื่อตามลำดับ ดังนี้

- พระโพธิสัตว์สมบูรณ์ด้วยสติสัมปชัญญะสถิตอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิต
- พระโพธิสัตว์สถิตอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิตจนสิ้นอายุขัย (ยาวตายุกๆ)
- พระโพธิสัตว์สมบูรณ์ด้วยสติสัมปชัญญะจุติจากดุสิต อุบัติในพระครรภ์พระมารดา
- เมื่อจุติสู่พระครรภ์นั้น เกิดแสงสว่างอันสุดประมาณยิ่งกว่ารัศมีของทวยเทพทั้งปวงสาดส่องไปทั่วโลก ทั่วเทวโลก มารโลก และพรหมโลก และสาดทะลุไปถึงโลกันตริกนรกซึ่งมีแต่ทุกข์และความมืดมิดไม่มีดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ทำให้สัตว์นรกรู้ว่ายังมีสัตว์นรกอื่นๆ อยู่ด้วยกัน และเกิดอาการสะท้านสะเทือนไปทั่วหมื่นโลกธาตุ(ทสสหสฺสี โลกธาตุ)
- เมื่อพระโพธิสัตว์จุติมาเกิดในพระครรภ์นั้น เทวบุตรทั้ง 4 เฝ้าใกล้ชิดถวายการอารักขาประจำ 4 ทิศ ไม่ให้มนุษย์หรืออมนุษย์เบียดเบียนพระมารดาและพระ

โพธิสัตว์ได้เลย

- ขณะที่พระโพธิสัตว์อยู่ในพระครรภ์นั้น พระมารดาทรงเพียบพร้อมด้วยศีลเป็นปกติ คือเว้นขาดจากปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร มุสาวาท และสุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน (มั่นคงในศีล 5)
- ขณะที่พระโพธิสัตว์อยู่ในพระครรภ์นั้น พระมารดาไม่มีพระทัยใฝ่กามคุณกับบุรุษเลย และไม่มีบุรุษใดที่มีจิตกำหนัดล่วงเกินได้
- ขณะที่พระโพธิสัตว์อยู่ในพระครรภ์นั้น พระมารดาทรงเพียบพร้อมด้วยกามคุณทั้ง 5 คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (ปรนเปรอพระองค์อย่างดี)
- ขณะที่พระโพธิสัตว์อยู่ในพระครรภ์นั้น พระมารดาไม่มีพระโรคาพาธใดๆ มีแต่ความสุข ไม่ลำบากพระกาย ทรงเห็นพระโพธิสัตว์ในพระอุทรซึ่งมีอวัยวะน้อยใหญ่ครบถ้วน มีอินทรีย์ไม่ขาดตกบกพร่อง (ติโรกุจฺฉิตฺ ปสฺสติ สพฺพงฺคปจฺจงฺคึ อหีนินฺทฺริยฺ)
- เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติได้ 7 วัน พระมารดาก็เสด็จสวรรคต เกิดเป็นเทพชั้นดุสิต
- การประสูติพระโพธิสัตว์ของพระมารดา ไม่เหมือนหญิงอื่นที่ตั้งครรภ์ 9 เดือนหรือ 10 เดือนแล้วคลอด พระนางทรงพระครรภ์ครบ 10 เดือนพอดี (ทเสว มาสานิ โพธิสตฺตํ โพธิสตฺตมาตา กุจฺฉินา ปริหริตฺวา วิชายติ.) จึงประสูติพระโพธิสัตว์

- พระมารดาประสูติพระโพธิสัตว์ต่างจากหญิงอื่นที่นั่งหรือนอนคลอด โดยประทับยืนท่าเดียว (ฐิตาว โพธิสตฺตํ โพธิสตฺตมาตา วิชายติ.) แล้วประสูติพระโพธิสัตว์
- เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติจากพระอุทรนั้น เทวดาเข้าไปน้อมรับก่อน พวกมนุษย์น้อมรับภายหลัง

ประติมากรรมสมัยคันธาระ (พุทธศตวรรษที่ 8)
แสดงพุทธประวัติตอนประสูติ

- ทันทีที่พระโพธิสัตว์ประสูติ ยังไม่ทันถึงพื้น เทวบุตรทั้ง 4 ก็เข้าไปน้อมรับมาวางลงตรงพระพักตร์พระมารดา ให้ทรงมีพระทัยยินดีว่าพระโอรสผู้ทรงมเหศักดิ์ได้เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว
- เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติจากพระอุทรนั้น ทรงบริสุทธิ์หมดจด ไม่แปดเปื้อนด้วยน้ำ เสมหะ เลือด น้ำเหลือง และของที่ไม่สะอาดใดๆ...
- ขณะที่พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระอุทรนั้น มีธารน้ำ 2 สายหลั่งกระแสจากอากาศ สายหนึ่งเป็นธารน้ำเย็น สายหนึ่งเป็นธารน้ำอุ่น ทำหน้าที่สรงสนานแด่พระโพธิสัตว์และพระมารดา
- ทันทีที่พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์ ก็ประทับพระยุคลบาทอันเรียบเสมอกันลงบนแผ่นดิน ผินพระพักตร์ไปทางทิศอุดร ทรงพระดำเนินโดยย่างพระบาทไป 7 ก้าว (โพธิสตฺโต สเมหิ ปาเทหิ ปจวิย์ ปติฏฺจหิตฺวา อุตฺตราภิมุโข สตฺตปทวีติหาเรน คจฺฉติ.) ขณะที่เทพบุตรกั้นเศวตฉัตรตามเสด็จ ทรงเหลียวไปทั่วทิศ และทรงเปล่งพระวาจาอย่างองอาจว่า "เราคือผู้ล้ำเลิศในโลก เราคือผู้จำเริญที่สุดในโลก เราคือผู้ประเสริฐที่สุดในโลก ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย นับแต่นี้ไม่มีการเกิดอีกแล้ว" (อคฺโคหมสฺมิ โลกสฺส เชฏฺโจหมสฺมิ โลกสฺส เสฏฺโจหมสฺมิ โลกสฺส อยมนฺติมา ชาติ นตฺถิทานิ ปุนพฺภโว.)

- ทันทีที่พระโพธิสัตว์ประสูตินั้น ได้เกิดแสงสว่างโชติช่วงสุดประมาณยิ่งกว่ารัศมีของทวยเทพ สาดส่องไปทั่วโลก ทั่วถึงเทวดา มาร พรหม หมู่สัตว์ และสมณพราหมณ์ทั้งมวล ตลอดจนถึงโลกันตริกนรกซึ่งมีแต่ทุกข์มีแต่ความลี้ลับมืดมิด ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์สาดส่องไม่ถึง...เกิดอาการสะท้านสะเทือนไปทั่วหมื่นโลกธาตุ

ทรงเพิ่มความน่าอัศจรรย์ไม่น่าเป็นไปได้อีกข้อหนึ่ง

(379) เรื่องความน่าอัศจรรย์ไม่น่าเป็นไปได้เกี่ยวกับพระพุทธองค์ทั้งหมดนี้ ทรงให้พระอานนท์จดจำไว้ และรับสั่งเพิ่มเติมว่า

"อานนท์! ในเรื่องนี้ ตถาคตรู้แจ้งชัด(วิทิตา)ถึงเวทนา สัญญา และวิตก (ความนึกคิด) ที่เกิดขึ้น ดำรงอยู่ และดับไป แม้ข้อนี้ก็ให้เธอจดจำไว้เถิดว่าเป็นเรื่องน่าอัศจรรย์ไม่น่าเป็นไปได้ของตถาคต (ประการหนึ่ง)"

(พระดำรัสนี้แปลเอาความจากบาลีว่า "อิธานนฺท ตถาคตสฺส วิทิตา เวทนา อุปฺปชฺชนฺติ วิทิตา อุปฏฺฐหนฺติ วิทิตา อพฺภตฺถํ คจฺฉนฺติ วิทิตา สญฺญา...วิทิตา วิตกฺกา อุปฺปชฺชนฺติ วิทิตา อุปฏฺฐหนฺติ วิทิตา อพฺภตฺถํ คจฺฉนฺติ. อิทมฺปิ โข ตฺวํ อานนฺท ตถาคตสฺส อจฺฉริยํ อพฺภูตธมฺมํ ธาเรหิ." ซึ่ง MLS. แปลว่า "As to this, Ananda, the feelings that arise in the Tathāgata are

known: known they persist: known they go to destruction: perceptions are known: the thoughts that arise are known: known they persist: known they go to destruction..."

อรรถกถาอธิบายเรื่องนี้ว่า พระสาวกทั่วไปสามารถพิจารณารู้สังขารส่วนอดีตเฉพาะที่มีโอกาสกำหนดพิจารณาเท่านั้น สังขารซึ่งไม่ได้กำหนดพิจารณาที่ผ่านไปแล้วก็รู้ไม่ได้ ส่วนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสามารถกำหนดรู้ได้ถึง 7 วันย้อนหลังว่า เวทนา สัญญา และวิตก (รวมเรียกว่าสังขาร) มีการเกิดขึ้นดำรงอยู่ และดับไปอย่างไร หมายความว่า ทุกขณะจิตของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีการกำหนดรู้สังขารว่าเกิดขึ้น ดำรงอยู่และดับไปอย่างไรในทุกโอกาส และทรงสามารถที่จะอธิบายความเป็นไปของสังขารนั้นๆ ย้อนหลังได้ทั้งหมด

ข้อที่น่าพิจารณาต่างไปจากอรรถกถาก็คือ ในบาลีมีคำว่า อิธ ซึ่งแปลว่า"ในเรื่องนี้" จะหมายความว่าอย่างไร? ถ้าหมายความว่าในเรื่องน่าอัศจรรย์ไม่น่าเป็นไปได้ที่พระอานนท์กล่าวถึงทั้งหมด จะเป็นไปได้ไหมว่า ความน่าอัศจรรย์ไม่น่าเป็นไปได้อีกอย่างหนึ่งของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าคือ ทรงสามารถกำหนดรู้เวทนา สัญญา และวิตกของพระองค์เองตั้งแต่เสด็จอุบัติเป็นเทพชั้นดุสิตเรื่อยมา ซึ่งสอดรับกับคำที่ว่า "มีสติสัมปชัญญะ" ในการเสด็จอุบัติและจุติอย่างต่อเนื่อง เรื่องนี้ขอฝากให้ท่านผู้รู้ช่วยพิจารณาวินิจฉัยกันต่อไป)

พักกุลัตเถรัจฉริยัพภูตสูตร

ชื่อพระสูตรนี้ อรรถกถาและฉบับยุโรปเรียกตรงกันว่า พักกุลสูตร พักกุละเป็นชื่อของพระเถระในพระสูตรนี้ ประวัติชีวิตของท่านเล่าไว้ละเอียดในอรรถกถา และมีข้อมูลเพิ่มเติมในเชิงอรรถ MLS. 3/170

บวช 80 พรรษาไม่เคยคิดนึกในทางกาม

(380-384) ที่วัดเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ มีพระเถระรูปหนึ่งชื่อพักกุละ วันหนึ่งเพื่อนเก่าของท่านซึ่งเป็นปริพาชกมีนามว่าอเจลกัสสปะ ได้เข้าไปเยี่ยมท่านที่วัด หลังจากทักทายกันตามธรรมเนียมแล้ว อเจลกัสสปะได้ถามท่านว่า บวชมาได้กี่พรรษา

แล้ว พระเถระตอบว่า บวชมาได้ 80 พรรษาแล้ว

อเจลกัสสปะถามต่อไปว่า ชั่ว 80 ปีที่ผ่านมา ท่านได้เสพเมถุน(ร่วมเพศ)กี่ครั้ง?

พระเถระตอบว่า ไม่ควรจะตั้งคำถามอย่างนั้น แต่ควรจะถามว่า ใน 80 ปีนี้ กามสัญญา(ความนึกหมายในกาม)เคยเกิดขึ้นกับอาตมากี่ครั้ง ซึ่งอาตมาก็ตอบได้ว่า ไม่เคยรู้สึกว่ามีกามสัญญาเกิดขึ้นแม้แต่ครั้งเดียว

อเจลกัสสปะได้ฟังก็กล่าวว่า เป็นเรื่องน่าอัศจรรย์ไม่น่าเป็นไปได้ประการหนึ่ง และเมื่อพระเถระกล่าวอีกว่า นอกจากท่านไม่เคยเกิดกามสัญญาแล้ว ยังรู้สึกว่าไม่เคยมีพยาบาทสัญญา (ความนึกหมายในทางโกรธเคือง) และวิหิงสาสัญญา (ความนึกหมายในทางคิดเบียดเบียน)ด้วย ซึ่งอเจลกัสสปะก็ถือว่าแต่ละกรณีที่กล่าวนั้นเป็นเรื่องน่าอัศจรรย์ไม่น่าเป็นไปได้เช่นกัน

ยิ่งกว่านั้น พระเถระยังกล่าวอีกว่า ท่านไม่เคยมีกามวิตก-พยาบาทวิตก-วิหิงสาวิตก (ความตรึกในใจเกี่ยวกับกาม-พยาบาท-วิหิงสา)เลยตลอดเวลา 80 ปีนั้น

ความน่าอัศจรรย์ไม่น่าเป็นไปได้ของพระเถระยังมีอีก คือ ตลอดเวลา 80 ปีในร่มกาสาวพัสตร์นั้น

- ไม่เคยยินดีกับจีวรที่ชาวบ้านนำมาถวาย (คหบดีจีวร-คือไม่เคยใช้จีวรที่คนนำมาถวาย นอกจากผ้าบังสุกุล)
- ไม่รู้จักใช้มีดตัดจีวร-เข็มเย็บจีวร-สีย้อมจีวร-จีวรทำกับไม้สะดึง-ไม่เคยทำจีวรกับภิกษุด้วยกัน
- ไม่ยินดีในการรับนิมนต์ ไม่เคยนึกคิดอยากให้มีคน

มานิมนต์

- ไม่เคยนั่งในละแวกบ้าน ไม่เคยฉันอาหารในละแวกบ้าน (ไม่เคยนั่งและฉันอาหารในบ้านเมือง หรือในเรือน)
- ไม่เคยมองเห็นสตรีในรายละเอียด(มาตุคามสฺส อนุพยญฺชนโส นิมิตฺตํ คเหตา-of having observed in detail the characteristics of women-kind คือ ไม่เห็นลักษณะส่วนต่างๆ ของสตรีจนเกิดความรักใคร่พอใจ) ไม่เคยแสดงธรรมแก่สตรีเกินคาถา 4 บาท ไม่เคยไปที่สำนักภิกษุณี ไม่เคยแสดงธรรมแก่ภิกษุณี, สิกขมานา และสามเณรี
- ไม่เคยบรรพชาให้ใคร ไม่เคยอุปสมบทให้ใคร ไม่เคยให้นิสัย(รับเป็นอาจารย์)แก่ใคร ไม่เคยมีสามเณรอุปัฏฐาก
- ไม่เคยสรงน้ำในเรือนไฟ ไม่เคยใช้จุณ(ผงสบู่)อาบน้ำ
- ไม่เคยให้ภิกษุด้วยกันนวดฟั้นให้
- ไม่เคยเจ็บไข้ได้ป่วยแม้แต่ชั่วระยะเวลารีดนมโคเสร็จ ไม่เคยฉันยาแม้แต่เท่าชิ้นสมอ
- ไม่เคยนั่งพิงพนัก(เคยแต่นั่งตัวตรง)
- ไม่เคยนอน(เสยฺยํ กปฺเปตา-เอนหลังลงนอน)
- ไม่เคยอยู่จำพรรษาในวัดใกล้บ้านเมือง (คามนฺตเสนาสเน วสฺสํ อุปคนฺตา-หมายความว่าเคยแต่อยู่จำพรรษาในป่า)

แล้วพระเถระได้กล่าวถึงการสำเร็จเป็นพระอรหันต์ของท่าน

ว่า เมื่อบวชเข้ามาแล้วท่านได้ฉันอาหารของชาวแว่นแคว้น (รฏฐปิณฑ์) เพียง 7 วันเท่านั้น พอวันที่ 8 ก็บรรลุอรหัตตผล ปฏิปทาแต่ละอย่าง และอรหัตตผลที่เกิดแก่พระพักกุลเถระดังกล่าวนี้ อเจลกัสสปะได้ฟังก็แสดงความนับถือว่าล้วนแต่เป็นเรื่องน่าอัศจรรย์ไม่น่าเป็นไปได้ทั้งสิ้น

การปรินิพพานอันน่าอัศจรรย์ของพระพักกุละ

(385-387) อเจลกัสสปะได้ฟังเรื่องที่น่าอัศจรรย์ไม่น่าเป็นไปได้ของพระเถระก็เกิดศรัทธาขอบรรพชาอุปสมบท (อรรถกถากล่าวว่า พระเถระได้มอบหมายให้ภิกษุรูปอื่นบวชให้) และได้ปลีกตนมุ่งมั่นบำเพ็ญเพียรอยู่ไม่นาน ก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์

ต่อมา ณ วันหนึ่ง พระพักกุลเถระถือลูกดาล(ไม้ขัดบานประตู) เข้าไปยังวิหารทั่วทุกหลัง ให้ภิกษุทั้งหลายพากันออกมาโดยบอกว่าวันนี้ท่านจักปรินิพพาน เรื่องนี้ก็ทำให้พระกัสสปะ (อดีตอเจลกัสสปะ) ถือว่าน่าอัศจรรย์ไม่น่าเป็นไปได้

และสุดท้าย พระกัสสปะก็ได้เห็นความน่าอัศจรรย์ไม่น่าเป็นไปได้อีก เมื่อพระพักกุลเถระได้นั่งปรินิพพานท่ามกลางภิกษุสงฆ์ในวันนั้น

(โปรดสังเกตว่า ในพระสูตรนี้ไม่มีการกล่าวถึงเลยว่าพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่ไหน อรรถกถาระบุว่า พระสูตรนี้บรรจุเพิ่มเข้ามาในคราวทุติยสังคายนา(ทุติยสังคหวาร) จึงอาจเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นหลังพุทธปรินิพพาน)

ทันตภูมิสูตร

เป็นไปไม่ได้ที่ผู้ไม่ปลีกจากกามจะบรรลุฌาน

เนกขัมมะ

เนื้อหาสำคัญในพระสูตรนี้ มีพระพุทธดำรัสชี้ชัดว่า การได้ฌานสมาบัติ(เอกัคคตาจิต) เป็นเรื่องของบุคคลผู้ปลีกตนออกจากกาม โดยใช้คำว่า "เนกขัมมะ" จึงควรจะได้ทำความเข้าใจกับคำคำนี้ก่อน

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 เก็บคำนี้ว่า "เนกขัม" และให้ความหมายว่า การออก, การออกจากกาม, การออกบวช มีอีกคำหนึ่งที่ไปจาก

คำว่าเนกขัมมะ คือ "มหาภิเนษกรมณ์" ซึ่งหมายถึงการเสด็จออกผนวชของพระพุทธเจ้า ความหมายดังกล่าวนี้ ออกไปทางบอกสัญลักษณ์ คือการออกบวช

ในทางธรรม เนกขัมมะเป็นกุศลธรรมอย่างหนึ่ง นอกจากอยู่ฝ่ายตรงกันข้ามกับกามแล้ว ยังหมายถึงอโลภะ และอุเบกขาได้ด้วย

ที่เป็นฝ่ายตรงข้ามกับกาม ดังพระพุทธดำรัสที่ว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! เมื่อภิกษุใส่ใจถึงกามทั้งหลาย จิตไม่ดิ่ง ไม่ผุดผ่อง ไม่แน่วนิ่ง ย่อมนึกน้อมไปในกามทั้งหลาย แต่เมื่อเธอใส่ใจถึงเนกขัมมะ จิตย่อมดิ่ง ผุดผ่อง แน่วนิ่ง ย่อมนึกน้อมไปในเนกขัมมะ จิตของเธอนั้นเป็นอันดำเนินไปดี เจริญ(อบรม)ดี จากไปดี หลุดพ้นดี ไม่เกาะเกี่ยวกับกามทั้งหลาย..." (ที.ปา.11/301/252: 417/297: องฺ. ปญฺจก. 22/200/272)

ในวิภังค์แห่งพระอภิธรรมปิฎก (อภิ.วิ. 35/122/272) กล่าวว่า เนกขัมมะเท่ากับอโลภะ โดยให้ความหมายของเนกขัมมวิตกว่า ได้แก่ความตรึกที่ปลอดจากโลภะ (โลภะในที่นี้ก็หมายถึงกามหรือราคะนั่นเอง เพราะกามและราคะก็คือความอยาก-ความต้องการอันเป็นฝ่ายกิเลส)

ส่วนที่ว่าเนกขัมมะหมายถึงอุเบกขา ได้แก่

อุเบกขาที่มีสมาธิเป็นบาทฐาน เช่นคำว่า "อุเบกขาเจโควิมุตติ เป็นที่สลัดออก(นิสสรณะ)จากราคะ" (ที.ปา. 11/120/261) **ในเมื่อภาวะแห่งอุเบกขาในฌานเป็นภาวะที่ปลอดจากราคะ** ก็แสดงว่าอุเบกขานั้นเป็น**ฌานขัมมะ**

ในพระสูตรนี้ พระพุทธองค์ตรัสว่า เอกัคคตาจิต **(ฌาน) บุคคลจะเข้าถึงได้ก็ด้วยเนกขัมมะ มีใช่หมายความว่าต้องออกบวชเท่านั้นจึงจะบรรลุฌานสมาบัติได้ แต่หมายความว่า ต้องไม่อยู่ท่ามกลางกาม ต้องไม่ถูกกามวิตกครอบงำจิต ต้องไม่ขวนขวายในทางที่จะได้มาซึ่งกาม ตราบใดที่จิตยังฟุ้งซ่านร่านร้อนอยู่ด้วยกาม สมาธิก็เกิดขึ้นไม่ได้**

(๖๘๘-๖๙๑) ครั้งหนึ่ง ขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่วัดเวฬุวัน สามเณรชื่อ อจิรวตะ (เกิดในอัคคิเวสสนโคตร) อยู่บำเพ็ญเพียรที่กระท่อมในป่า (อรญฺเญ กุฏิกายํ วิหรติ-ในป่าภายในวัดเวฬุวันนั้นเองมีกระท่องสำหรับเป็นที่เจริญสมาธิอยู่ส่วนหนึ่ง) วันหนึ่งราชกุมารชัยเสนะ(โอรสองค์หนึ่งของพระเจ้าพิมพิสาร)ทรงพระดำเนินสำราญอิริยาบถเข้าไปถึงวัดเวฬุวัน ได้เสด็จเข้าไปหาสามเณรเพื่อสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นทางธรรมกัน

ราชกุมารทรงยกเรื่องการบำเพ็ญสมาธิที่พระพุทธองค์ตรัส

ว่า ภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีจิตมุ่งตรงสุดตัว(ปหิตตฺโต) แล้ว สามารถที่จะบรรลุฌานได้ (ผุเสยฺย จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ) ทรง ขอให้สามเณรอธิบายเรื่องนี้เพื่อจะได้เข้าใจยิ่งขึ้น

สามเณรออกตัวว่า คงสนองพระประสงค์ไม่ได้ เกรงว่าเมื่ออธิบายไปแล้ว หากไม่ทรงเข้าใจความ ตนเองก็จะไม่สบายใจ

ราชกุมารทรงให้กำลังใจสามเณรว่า พระองค์อาจจะพอเข้าใจความได้ ขอให้อธิบายดูเถิด และทรงรับปากว่า ถ้าเข้าใจไม่ได้ ก็จะไม่ซักถามอะไรต่อไปอีก

ในที่สุด สามเณรก็ได้แสดงธรรมเรื่องการเจริญสมาธิตามที่ได้ศึกษามา ราชกุมารทรงสดับแล้วก็ลงความเห็นว่าเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ แล้วเสด็จออกไปจากวัดเวฬุวัน

เรื่องที่เกิดขึ้นนี้ สามเณรได้นำความเข้าไปกราบทูลให้พระพุทธองค์ทรงทราบ

(392) พระพุทธองค์ตรัสกะสามเณรว่า

"อัคคิเวสสนะ! ราชกุมารเข้าใจเรื่องที่เธอพูดถึงนั้นไม่ได้หรอก เรื่องนั้นเขารู้เขาเห็นเขาบรรลุเขาทำให้แจ้งกันด้วยเนกขัมมะ แต่ราชกุมารชัยเสนะยังอยู่ท่ามกลางกาม ยังส้องเสพกาม ยังถูกกามวิตกกัดกิน(กามวิตกฺเกหิ ขชฺชมาโน) ยังถูกไฟกามแผดเผา ยังขวนขายในการแสวงหากาม จึงเป็นไปไม่ได้ที่จะทรงรู้เห็นหรือทำให้แจ้งในเรื่องนั้นได้"

ทรงอธิบายด้วยอุปมาเรื่องผู้บรรลุฌาน

(393) แล้วตรัสอธิบายเรื่องนี้ให้สามเณรเข้าใจชัดยิ่งขึ้นด้วยอุปมาอุปไมย ดังนี้

เหมือนช้างเหมือนม้าเหมือนโคที่พร้อมฝึก คู่หนึ่งผ่านการฝึกหัดมาดี อีกคู่หนึ่งไม่ได้ผ่านการฝึกหัดมาเลย คู่ที่ฝึกหัดมาดีแล้วย่อมทำตามบทเรียนที่ฝึกหัดแล้วได้ ส่วนคู่ที่ไม่ได้ฝึกหัดอะไรมาเลย ย่อมทำอย่างนั้นไม่ได้อย่างแน่นอน

(394) เหมือนภูเขาใหญ่ใกล้บ้านที่เพื่อนสองคนจูงมือกันเดินเข้าไปหา คนหนึ่งยืนอยู่ที่เชิงเขาข้างล่าง อีกคนหนึ่งขึ้นไปยืนอยู่บนยอดเขา คนข้างล่างถามเพื่อนข้างบนว่ามองเห็นอะไรบ้าง ก็จะได้รับคำตอบว่าเห็นภูมิประเทศ เห็นสระบัวอันน่ารื่นรมย์ คนข้างล่างได้ฟังก็จะไม่เชื่อ บอกว่าเป็นไปไม่ได้ จนกระทั่งคนทั้งสองสลับที่กัน จึงต่างก็ยอมรับว่า อยู่บนยอดเขามองเห็นป่า ภูมิประเทศ และสระบัวอันน่ารื่นรมย์จริง

พระพุทธองค์ตรัสในตอนนี้ว่า

"อัคคิเวสสนะ! ฉันใดก็ฉันนั้น ราชกุมารชัยเสนะถูกองอวิชชาใหญ่ยิ่งกว่าภูเขาลูกนั้นกั้นไว้ บังไว้ ปิดไว้ คลุมไว้แล้ว พระองค์ยังอยู่ท่ามกลางกาม ยังสั้องเสพกาม ยังถูกกามวิตกกัดกิน ยังถูกไฟกามแผดเผา ยังขวนขวายในการแสวงหากาม เป็นไปไม่ได้ที่จะทรงรู้ทรงเห็น หรือทรงทำให้แจ้งซึ่งข้อที่เขารู้เขาเห็นเขาบรรลุเขาทำให้แจ้งกันได้ด้วยเนกขัมมะ..."

ตรัสกะสามเณรอีกว่า ถ้าได้ยกข้ออุปมาอย่างนี้ให้ราชกุมารฟัง พระองค์ก็จะต้องเข้าใจได้ สามเณรกราบทูลว่า อุปมาอันน่า

อัศจรรย์อย่างนี้ไม่เคยได้ยินได้ฟังที่ไหนมาก่อนเลย ได้แต่เสียดายที่ไม่ได้ยกขึ้นกล่าวให้ราชกุมารฟัง

ฝึกจิตเหมือนฝึกช้างป่า

(395) ทรงเปรียบการฝึกจิตให้เป็นสมาธิเหมือนการฝึกช้างป่าให้สามเณรฟังเพื่อความเข้าใจยิ่งขึ้นว่า

เสมือนหนึ่งว่า พระเจ้าแผ่นดินตรัสเรียกนายพรานแห่งป่านาควันมารับสั่งให้เอาช้างหลวงขี่เข้าไปยังป่าช้าง พอเห็นช้างป่าก็ให้คล้องโยงไว้กับคอช้างหลวง นายพรานได้ทำตามพระบัญชาสามารถพาช้างป่ามาอยู่กลางแจ้ง แต่ธรรมชาติของช้างนั้นย่อมติดถิ่นเดิมคือป่าช้างอยู่ จากนั้นพระเจ้าแผ่นดินทรงให้ควาญช้างแก้นิสัยเคยชินเดิมๆ ของช้างป่าให้ได้ก่อน จนกระทั่งช้างป่ายินดีกับการอยู่ในบ้านในเมืองเหมือนมนุษย์ ถึงเวลานั้นจึงฝังเสาตะลุงใหญ่(เสากลมใหญ่ 2 เสา ฝังดินคู่กันสำหรับล่ามช้าง)ลงในแผ่นดิน ล่ามคอช้างไว้ให้มั่นเพื่อเปลี่ยนพฤติกรรมของความเป็นสัตว์ป่า ให้ช้างป่านั้นหายจากอาการงุ่นง่านฮึดฮัด ค่อยๆ เข้ากันได้กับการเป็นอยู่กับมนุษย์ ระหว่างนั้นควาญช้างจะเรียกและพูดกับช้างด้วยคำพูดเพราะๆ ให้ช้างรู้สึกชื่นชอบใจ และค่อยๆ เพิ่มหญ้าเพิ่มน้ำให้กินขึ้นเรื่อยๆ พอเห็นว่าช้างป่าเข้าที่ดีแล้วก็เพิ่มบทฝึกให้ช้างรู้จักรับรู้จักวาง รู้จักเดินหน้า-ถอยหลัง รู้จักยืนรู้จักเทา(คุกเข่า, หมอบ)ได้ตามคำสั่งทุกอย่าง จากนั้นก็ถึงบทฝึกที่เรียกว่าอาเนญชะ คือติดโล่ใหญ่เข้ากับงวงช้าง จัดคนถือหอกซัด(โตมร-หอกด้ามสั้น เป็นอาวุธสำหรับซัดพุ่งใส่ข้าศึก) ขึ้นนั่งบน

คอช้าง วางคนถือหอกชัดอีกหลายคนยืนรายรอบตัวช้าง ส่วนควาญช้างถือง้าวยาวยืนอยู่ข้างหน้า ขณะอยู่ในบทฝึกนี้ ช้างจะไม่มีการขยับเท้าหน้าเท้าหลัง ไม่มีการขยับเขยื้อนกายทั้งส่วนหน้าและส่วนหลัง ไม่มีการโคลงศีรษะ กระดิกหู ส่ายงา แกว่งหางแกว่งงวง กลายเป็นช้างหลวงพร้อมเผชิญการสู้รบด้วยหอก ดาบ ลูกศร และศาสตราวุธทุกอย่าง ไม่ตื่นเสียงกึกก้องของกลองใหญ่ บัณเฑาะว์ สังข์ และกลองเล็ก หมดความดื้อรั้นขัดขืน สิ้นพยศ ถือได้ว่าเป็นช้างคู่ควรแก่พระราชา เป็นช้างทรง เป็นช้างคู่พระบารมีของพระราชา

(396) ตรัสต่อไปว่า การฝึกคนให้เป็นอริยสาวกก็เหมือนกัน จำเดิมแต่พระองค์ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ประกาศคำสอนออกไป ก็ได้มีผู้คนเกิดศรัทธาออกบวชตามด้วย พิจารณาเห็นว่า ชีวิตครองเรือนไม่เหมาะสมแก่การปฏิบัติให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ได้ สำหรับผู้ออกบวชประพฤติพรหมจรรย์ด้วยความมุ่งมั่นอย่างนี้ พระองค์ตรัสว่า

"อัคคิเวสสนะ! เพียงเท่านี้เขาก็ได้ชื่อว่าเป็นอริยสาวก ได้โอกาสอันยิ่งแล้ว (-เอตฺตาวตา โข อคฺคิเวสฺสน อริยสาวโก อพฺโภกาสคโต โหติ.)"

(แสดงว่า ความเป็นอริยสาวกนั้น เริ่มขึ้นตั้งแต่มีศรัทธาเห็นโทษของชีวิตครองเรือน และสละฆราวาสวิสัยออกบวชเพื่อประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์)

แล้วตรัสว่า ความจริงเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายยังติดถิ่นคือกามคุณทั้ง ๕ อยู่ จึงต้องแนะนำยิ่งๆ ขึ้นไปอีก ให้มีศีล

มีปาติโมกขสังวร เพียบพร้อมด้วยอาจาระและโคจร เห็นภัยในความผิดแม้เล็กน้อย ตั้งใจปฏิบัติตามสิกขาบท ต่อจากนั้นก็ให้ควบคุมดูแลทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย...ให้ละนิวรณ์ 5...และให้เจริญสติปัฏฐานตามลำดับ

(397) มาถึงขั้นนี้ พระพุทธองค์ตรัสว่า เหมือนควาญช้างฝังเสาตะลุงใหญ่ล่ามคอช้างป่าไว้มั่น เพื่อเปลี่ยนพฤติกรรมของความเป็นสัตว์ป่า...

"อัคคิเวสสนะ! เช่นเดียวกัน สติปัฏฐาน 4 นี้ชื่อว่าเป็นหลักคล้องใจ(เจตโส อุปนิพนฺธา)ของอริยสาวก เพื่อแก้ไขจิตปกติที่อิงอยู่กับกามคุณความคิดพล่านที่อิงอยู่กับกามคุณความร้อนรนทรมานที่อิงอยู่กับกามคุณ เพื่อตรัสรู้ เพื่อทำนิพพานให้แจ้ง"

ความสำเร็จที่เกิดจากการเจริญสติปัฏฐาน

(398) การเจริญสติปัฏฐาน 4 ในพระสูตรนี้ พระพุทธองค์ตรัสถึงขั้นที่เข้าถึงปฐมฌานเป็นข้อต้น โดยตรัสว่า

- ให้เพ่งพิจารณากายในกาย แต่อย่าตรึกวิตกที่อิงอาศัยกาย
- ให้เพ่งพิจารณาเวทนาในเวทนา แต่อย่าตรึกวิตกที่อิงอาศัยเวทนา
- ให้เพ่งพิจารณาจิตในจิต แต่อย่าตรึกวิตกที่อิงอาศัยจิต
- ให้เพ่งพิจารณาธรรมในธรรม แต่อย่าตรึกวิตกที่อิงอาศัยธรรม

(คำว่า อย่าตรึกวิตกที่อิงอาศัยกาย-เวทนา-จิต-ธรรม บาลีว่า มา...กายูปสญฺหิตํ...เวทนูปสญฺหิตํ...จิตฺตูปสญฺหิตํ...ธมฺมูปสญฺหิตํ วิตกฺกา วิตกฺเกสิ ขอให้เข้าใจว่า นี้เป็นวิธีปฏิบัติของผู้เข้าถึงปฐมฌาน และจะก้าวสู่ทุติยฌาน ซึ่งจะต้องละวิตกให้ได้ นั่นก็คือ ขณะที่ตั้งสติจ่ออยู่ที่กรรมฐานคือ กาย เวทนา จิต และธรรมนั้น ไม่ให้คิดนึกเกี่ยวกับกรรมฐานนั้นๆ เลย มุ่งแต่เพ่งพิจารณาอยู่ที่ความเป็นไปของกรรมฐานเท่านั้น เพราะเป็นขั้นสมถะ ยังจำเป็นต้องเข้าถึงฌานต่อๆ ไป จนกว่าจะถึงจตุตถฌานจึงจะเริ่มน้อมจิตไปเพื่อเจริญวิปัสสนา หรือเพื่อบรรลุวิชชา(อภิญญา)ได้)

แล้วตรัสถึงการเข้าทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน ตามลำดับ

(399-401) ณ จตุตถฌานนั้นเอง จิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีทั้งกิเลสอย่างหยาบและกิเลสอย่างละเอียด (อนงฺคเณ วิคตูปกฺกิเลเส) มีความนุ่มนวลพร้อมที่จะใช้งาน ตั้งมั่น แน่วนิ่ง ไม่หวั่นไหว (อาเนญฺชปฺปตฺเต) ย่อมนึกน้อมไปเพื่อระลึกชาติได้ (ปุพเพนิวาสานุสติญาณ)... เพื่อหยั่งรู้การตายการเกิดของหมู่สัตว์ (จุตูปปาตญาณ)... เพื่อสิ้นอาสวะเป็นพระอรหันต์ (อาสวักขยญาณ)

(402) ตรัสถึงภิกษุผู้บรรลุถึงขั้นนี้ (คือพระอรหันต์) ว่าเป็นผู้มีความอดทน หรือมีปกติอดกลั้นได้เมื่อเผชิญกับความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย เมื่อเผชิญกับสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน เมื่อเผชิญกับถ้อยคำใส่ร้ายป้ายสี เมื่อเผชิญกับทุกขเวทนาต่างๆ ทางกายไม่ว่าจะมากมายถึงแก่ชีวิตก็ตาม เธอคือผู้กำจัดราคะ โทสะ โมหะ

ได้อย่างสิ้นเชิง เป็นผู้คู่ควรแก่การบูชา การต้อนรับ การทำบุญให้ทาน และการนบไหว้ เป็นเนื้อนาบุญสูงสุดของโลก

ไม่ว่าช้างหรือคน สำคัญที่การฝึก

(403-404) ในที่สุด พระพุทธองค์ตรัสสอนสามเณรอจิรวตะว่า ช้างหลวงนั้นไม่ว่าจะอยู่ในวัยแก่ วัยกลาง หรือวัยหนุ่ม เมื่อล้มตายไปโดยไม่ได้ฝึก ก็เรียกว่าล้มตายไปอย่างไม่ได้ฝึกทั้งสิ้น ภิกษุก็เหมือนกัน ไม่ว่าจะเป็นพระเถระ เป็นภิกษุปูนกลาง หรือเป็นภิกษุบวชใหม่ ถ้ายังไม่สิ้นอาสวะ ตายลง ก็เรียกว่าเป็นภิกษุตายไปอย่างไม่ได้ฝึกทั้งสิ้น

ตรงกันข้าม ช้างหลวงที่ได้ฝึก ไม่ว่าจะเป็นช้างแก่ ช้างวัยกลาง หรือช้างหนุ่ม เมื่อล้มตายลง ก็ได้ชื่อว่าล้มตายอย่างช้างฝึก ภิกษุก็เหมือนกัน ไม่ว่าจะเป็นพระเถระ พระปูนกลาง หรือพระใหม่ ถ้าสิ้นอาสวะตายไป ก็เรียกว่าตายอย่างพระผู้ฝึกดนแล้ว

สามเณรฟังพระโอวาทเรื่องนี้ด้วยความเข้าใจแจ่มแจ้ง และซาบซึ้งเป็นอย่างยิ่ง

ภูมิชสูตร

ขาดโยนิโสมนสิการย่อมล้มเหลวในการปฏิบัติธรรม

(405-407) ดราวนั้น พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่วัดเวฬุวัน พระภูมิชะ (อรรถกถากล่าวว่าเป็นหลานของราชกุมารชัยเสนะ ส่วนราชกุมารชัยเสนะนั้นก็เป็นโอรสองค์หนึ่งของพระเจ้าพิมพิสาร) เข้าไปในวังของราชกุมารชัยเสนะแต่เช้าเพื่อฉันภัตตาหาร ราชกุมารยกข้อสงสัยเรื่องหนึ่งตรัสถามขึ้นว่า มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งแสดงความเห็นว่า การประพฤติพรหมจรรย์นั้น ไม่ว่าจะตั้งความหวังหรือไม่ตั้งความหวังอย่างไรก็ไม่สามารถที่จะบรรลุผลได้ (แสดงว่าสมณพราหมณ์พวกนี้ล้มเหลวในการปฏิบัติธรรมมาแล้ว แม้จะมีความพยายามอย่างไรก็ไม่เห็นผล) ทรงถามพระภูมิชะว่า พระศาสดาของพระคุณท่านมีความเห็นอย่างไรในเรื่องนี้?

พระภูมิชะถวายพระพรว่า ความเห็นในเรื่องนี้ของพระพุทธองค์ แม้ท่านไม่ได้ฟังจากพระโอษฐ์โดยตรง แต่ก็เป็นไปได้ที่จะทรงมีคำตอบว่า ไม่ว่าบุคคลจะตั้งความหวังหรือไม่ตั้งความหวังก็ตาม ถ้าเขาประพฤติพรหมจรรย์โดยขาดโยนิโสมนสิการ เขาก็ไม่สามารถที่จะบรรลุผลได้เลย

ราชกุมารได้ทรงฟังดังนั้นก็ตรัสแก่พระภูมิชะว่า ถ้าพระศาสดาของพระคุณท่านมีความเห็นอย่างนั้น ก็น่าจะอยู่เหนือหัว (มุทฺธานำ อาหจฺจ ติฏฺฐติ)พวกสมณพราหมณ์ส่วนใหญ่แน่ๆ ตรัสแล้วก็ยกสำรับพระกระยาหารส่วนพระองค์ถวายพระภูมิชะเพื่อฉัน

มรรคมีองค์ 8 เกิดขึ้นได้ด้วยโยนิโสมนสิการ

โยนิโสมนสิการ

คำว่า โยนิโสมนสิการ แปลกันโดยทั่วไปว่า การทำในใจโดยแยบคาย ซึ่งเป็นการแปลโดยรักษารูปศัพท์ ความหมายอย่างกว้างๆ ก็คือ การใช้ปัญญาพิจารณาอย่างดี คือคิดอย่างถูกวิธี คิดอย่างมีระเบียบ-อย่างมีเหตุผล คิดยาวไกลไปถึงต้นเค้าหรือมูลเหตุของสิ่งนั้นๆ สามารถแยกแยะจนเห็นสภาวะอันแท้จริงหรือตามความเป็นจริง โดยไม่ถูกตัณหาอุปาทานของตนแอบแฝงครอบงำ

การใช้ปัญญาด้วยวิธีแห่งโยนิโสมนสิการ เป็นวิธีที่อิสระเหนือศรัทธา เป็นวิธีการเข้าถึงสัจจะตามแนวคำสอนของพระพุทธเจ้าจึงมีพระดำรัสเน้นย้ำอยู่มากมาย เช่นดรัสว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! เมื่ออาทิตย์อุทัยอยู่ แสงอรุณย่อมส่องขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันใด ความถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตแห่งการเกิดขึ้นของมรรคมีองค์ 8 แก่ภิกษุฉันนั้น ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ สิ่งที่พึงหวังได้ คือ จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งมรรคมีองค์ 8" (สำ.ม. 19/136/37 และตรัสใน สำ.ม. 19/44/113 ในทำนองเดียวกันว่า เมื่อภิกษุมีโยนิโสมนสิการ ก็หวังได้ว่าจักเจริญจักทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ 7)

ทรงยกย่องโยนิโสมนสิการให้เป็นยอดของธรรมว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! ธรรมใดๆ ก็ตามที่เป็นกุศล อยู่ในส่วนกุศล อยู่ในฝักฝ่ายกุศล ธรรมเหล่านั้นทั้งหมดล้วนมีโยนิโสมนสิการเป็นมูลราก มีจุดศูนย์รวมอยู่ที่โยนิโสมนสิการ เรียกได้ว่า โยนิโสมนสิการเป็นยอดของธรรมเหล่านั้น" (สำ.ม. 19/465/129)

"เราไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้สักอย่างหนึ่ง ที่จะเป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือ

ให้อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไป เหมือนโยนิโส มนสิการเลย เมื่อมีโยนิโสมนสิการ กุศลธรรมที่ยังไม่ เกิดย่อมเกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วย่อม เสื่อมไป" (องฺ.เอก. 20/68/15)

คำว่าโยนิโสมนสิการ ประกอบด้วยคำ 2 คำ คือ โยนิโส+มนสิการ โยนิโส(= โยนิ) แปลว่าต้นเค้า เหตุเดิม, แหล่งที่มา(แหล่งเกิด) และแปลให้อีกว่า ปัญญา อุบาย วิธี ทาง ส่วนมนสิการแปลว่าการทำในใจ การใส่ใจ การพินิจพิจารณา การคิดคำนึง

คัมภีร์มิลินทปัญหากล่าวว่า โยนิโสมนสิกา กับปัญญามีความแตกต่างกัน นั่นก็คือ โยนิโสมนสิการไม่ใช่ตัวปัญญา แต่เป็นปัจจัยให้เกิดปัญญา พวกสัตว์เดรัจฉานมีมนสิการได้ แต่มีปัญญาไม่ได้ โยนิโสมนสิการนั้นทำหน้าที่จับความคิดมาให้ปัญญาทำงานได้ คือทำหน้าที่คิดได้ แต่ทำหน้าที่กำจัดกิเลสอย่างปัญญาไม่ได้ เปรียบโยนิโสมนสิการเหมือนมือซ้ายรวบกำรวงข้าว ส่วนปัญญาเหมือนมือขวาที่ถือเคียวเกี่ยวตัดรวงข้าวได้สำเร็จ (มิลินท. 47)

(โปรดศึกษาเรื่องโยนิโสมนสิการ ซึ่งมีคำอธิบายอย่างละเอียดและครอบคลุมอย่างยิ่งในหนังสือพุทธธรรม (พุ.ธ. 667-732)

(408-409) กลับจากราชนิเวศน์วันนั้น พระภูมิชะก็เข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ กราบทูลเรื่องที่เกิดขึ้นเมื่อตอนเช้า และทูลถามว่า คำตอบที่เจริญพรแก่ราชกุมารไปนั้น ถูกต้องตามหลักคำสอนของพระองค์หรือไม่?

พระพุทธองค์ตรัสว่า เป็นคำตอบที่ถูกต้องแล้ว ไม่มีใครจะตำหนิได้เลย ทรงกล่าวเพิ่มเติมอีกว่า สมณพราหมณ์บางพวกประกอบด้วยมิจฉาทิฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสติ มิจฉาสมาธิ ไม่ว่าจะตั้งความหวังหรือไม่ตั้งความหวังประการใดก็ตาม เขาก็ไม่สามารถที่จะบรรลุผลในการประพฤติพรหมจรรย์ได้ เพราะเหตุว่า เขาไม่สามารถจะบรรลุผลได้โดยอโยนิโสมนสิการ

(410-413) ตรัสเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมาว่า

- เหมือนคนต้องการน้ำมัน แต่ไปเกลี่ยทรายลงราง เอาน้ำพรมแล้วคั้นหาน้ำมัน คั้นอย่างไรน้ำมันก็มีขึ้นมาไม่ได้
- เหมือนคนต้องการนมสด แต่ไปรีดหานมสดจากเขาของโคแม่ลูกอ่อน รีดอย่างไรก็เกิดนมสดไม่ได้
- เหมือนคนต้องการเนยข้น เอาน้ำใส่อ่างผสมกับนมข้น คนน้ำกับนมข้นอย่างไร มันก็กลายเป็นเนยข้นไม่ได้
- เหมือนคนต้องการไฟ เอาไม้สดชุ่มยางมาทำเป็นไม้สีไฟ สีกันไปสักเท่าไร ไฟก็เกิดขึ้นไม่ได้

หวังหรือไม่หวังก็บรรลุมรรคผลได้ด้วยโยนิโสมนสิการ

(414-418) แล้วตรัสถึงสมณพราหมณ์อีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งเป็นผู้ประกอบด้วยสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ว่าแม้จะตั้งความหวังหรือไม่ตั้งความหวังในการประพฤติพรหมจรรย์ เขาก็สามารถที่จะบรรลุผลได้ นั่นก็เพราะเขาบรรลุได้ด้วยโยนิโสมนสิการ แล้วทรงเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมาว่า

- เหมือนคนต้องการน้ำมัน เทงาลงในรางแล้วพรมน้ำไปคั้นไป เขาก็ต้องได้น้ำมัน
- เหมือนคนต้องการนมสด แล้วไปรีดเอาน้ำนมจากเต้านมของแม่โคลูกอ่อน เขาก็ต้องได้นมสด
- เหมือนคนต้องการเนยข้น ใส่นมส้มลงในอ่าง แล้วคนเข้ากับนมข้น เขาก็ต้องได้เนยข้น
- เหมือนคนต้องการไฟ เอาไม้แห้งเกราะมาทำเป็นไม้สีไฟ สีไปๆ เขาก็ต้องได้ไฟ

แต่ละกรณีที่ทรงยกเป็นอุปมานั้น ตรัสว่า ไม่ว่าคนผู้ต้องการผลนั้นๆ จะตั้งความหวังหรือไม่ตั้งความหวังก็ตาม เขาก็ย่อมพบความสำเร็จได้ ทั้งนี้ก็เพราะเขาทำโดยโยนิโสมนสิการ (คือโดยความคิดที่ถูกต้องแยบยล)

(419) พระพุทธองค์ตรัสกะพระภูมิชะว่า ถ้าทำให้ราชกุมารชัยเสนะเข้าใจด้วยอุปมาดังกล่าวมานี้ พระองค์ก็จะเลื่อมใสและแสดงอาการของผู้เลื่อมใสต่อเธออย่างไม่น่าแปลกใจ

พระภูมิชะได้แต่แสดงความเสียดาย เพราะการอธิบายด้วยข้ออุปมาให้เข้าใจแจ่มแจ้งเช่นนี้ ท่านไม่เคยได้ยินได้ฟังที่ไหนมาก่อน เพิ่งได้ฟังจากพระพุทธองค์โดยตรงคราวนี้เอง

อนุรุทธสูตร

พระอนุรุทธะได้เอตทัคคะในด้านทิพยจักษุ คือพระพุทธองค์ทรงยกย่องท่านว่าเป็นเลิศในหมู่พระสาวกผู้มีทิพยจักษุ(ตาทิพย์) ในพระสูตรนี้แสดงถึงความมีทิพยจักษุของท่าน คือสามารถเห็นและอธิบายถึงอัตภาพของเทวดาได้อย่างชัดเจน นอกจากเป็นการเห็นเทวดาด้วยตัวท่านเองแล้ว ท่านยังอธิบายถึงเหตุที่ทำให้เทวดามีความแตกต่างกันด้วย อันได้แก่ฌาน(เจโตวิมุตติ) 2 ประเภท คือ อัปปมาณาเจโตวิมุตติ และมหัคคตาเจโตวิมุตติ คำอธิบายเกี่ยวกับฌาน 2 ประเภทนี้และอัตภาพของเทวดา เป็นคำอธิบายของท่านเอง มิได้อ้างอิงพระพุทธดำรัสแต่อย่างใด

ระหว่างอัปปมาณาเจโตวิมุตติกับมหัคคตาเจโตวิมุตติ

(420-421) เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่วัดเชตวัน วันนั้น ช่างไม้ชื่อปัญจกังคะ (ชาวกรุง

สาวัตถี) มอบหมายให้คนใกล้ชิดไปนิมนต์พระอนุรุทธะไปฉันอาหารที่บ้านในวันรุ่งขึ้น โดยมีภิกษุรูปอื่นอีก 3 รูปด้วย (แสดงว่าธรรมเนียมนิมนต์ภิกษุ 4 รูปเฉพาะสำหรับงานศพ ไม่เคยมีในสมัยพุทธกาล) และให้นิมนต์ไปแต่เช้าเพราะนายช่างมีงานราชการมาก

รุ่งขึ้น พระอนุรุทธะก็ไปตามคำนิมนต์แต่เช้า เมื่อท่านฉันเสร็จและถือบาตรไว้กับมือ นายช่างก็นั่งลงบนอาสนะที่ต่ำกว่าแล้วยกเรื่องหนึ่งขึ้นถามว่า มีพระเถระหลายรูปมาที่บ้าน แนะนำให้เจริญอัปปมาณาเจโตวิมุตติ แต่อีกหลายรูปก็แนะนำให้เจริญมหัคคตาเจโตวิมุตติ อยากจะทราบว่า เจโตวิมุตติ (ฌาน) 2 อย่างนี้เหมือนกันหรือต่างกันอย่างไร? (แสดงว่าอุบาสกอุบาสิกาก็นิยมเจริญสมาธิไม่แพ้ภิกษุ)

ก่อนที่จะตอบคำถามนี้ พระอนุรุทธะขอให้นายช่างบอกก่อนว่าเขาเข้าใจเรื่องนี้ว่าอย่างไร นายช่างแสดงความเห็นตามที่ตนเข้าใจว่า อัปปมาณาเจโตวิมุตติและมหัคคตาเจโตวิมุตติ มีความหมาย(อรรถ)เหมือนกัน ต่างกันแต่รูปคำ(พยัญชนะ) เท่านั้น

(422-423) พระอนุรุทธะ (เรียกนายช่างด้วยคำว่าคฤหบดี) กล่าวว่า เจโตวิมุตติทั้ง 2 อย่างนี้ ต่างกันทั้งโดยอรรถและโดยพยัญชนะ ดังนี้

- อัปปมาณาเจโตวิมุตติ(เจโตวิมุตติที่หาประมาณมิได้) คือการแผ่เมตตาจิตไปทั่วทุกทิศ คือทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง และทิศด้านขวาง(ตีริย์-น่าจะหมายถึงทิศเฉียง ซึ่งจะ

ครอบคลุมได้ทั่วทุกทิศ MLS. แปลว่า across) โดยเมตตาจิตที่แผ่ไปนั้นแผ่ไปเหมือนกันทุกทิศ เมตตาจิตที่แผ่ไปอย่างนี้ เรียกว่าไพบูลย์ ยิ่งใหญ่(มหัคคตะ) มีอารมณ์อันสุดประมาณ (ไร้ขอบเขต) ปลอดเวร ปลอดความคิดเบียดเบียน แผ่ไปทั่วทุกโลก การแผ่กรุณาจิต มุทิตาจิต และอุเบกขาจิต ก็ดำเนินไปในลักษณะเดียวกัน

- มหัคคตาเจโตวิมุตติ(เจโตวิมุตติที่เป็นฌานยิ่งใหญ่) คือการแผ่ฌานจิต(จิตที่ได้ฌาน)ดิ่งไปที่จุดหรือพื้นที่ขนาดต่างๆ เท่าที่กำหนด เช่นที่โคนไม้แห่งหนึ่ง หรือที่บริเวณโคนไม้ 2-3 ต้นรวมกัน หรือเขตหมู่บ้านหนึ่ง...หรือมหาอาณาจักรหนึ่ง...หรือทั่วผืนแผ่นดินซึ่งมีมหาสมุทรเป็นขอบเขต

(คำว่า เจโตวิมุตติ แปลตามศัพท์ว่า ความหลุดพ้นแห่งจิต คือภาวะที่จิตพ้นไปจากอกุศลธรรม(นิวรณ์ 5)ด้วยกำลังของฌาน เป็นความหลุดพ้นด้วยวิธีสมถะ ตามคำอธิบายของพระอนุรุทธะดังกล่าวนี้ อัปปมาณาเจโตวิมุตติ (เรียกอีกชื่อหนึ่งว่าอัปปมัญญาเจโตวิมุตติ มีความหมายเหมือนกัน) เป็นการตั้งจิตแผ่เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขาออกไป จนดิ่งเป็นสมาธิ (อัปปนาสมาธิหรือฌาน) และเมื่อได้ฌานขึ้นมาก็เป็นฌานที่ยิ่งใหญ่จนประมาณขอบเขตไม่ได้ ส่วนมหัคคตาเจโตวิมุตติ เป็นการเพ่งสมาธิจิตไปยังพื้นที่ซึ่งกำหนดให้เป็นกสิณ ไม่เกี่ยวกับสัตว์บุคคล และไม่จำกัดขนาดพื้นที่ จะเห็นได้ว่า เจโตวิมุตติทั้ง 2 อย่างนี้ ต่างกัน

ทั้งโดยอรรถและโดยพยัญชนะ แต่ก็เป็นสมถภาวนาด้วยกัน)

พระอนุรุทธะแจกแจงความต่างกันของเทวดา

(424) ต่อจากนั้น พระอนุรุทธะได้กล่าวถึงการเกิดเป็นเทวดา(ภวูปปตฺติ-การเข้าถึงภพ)ของภิกษุผู้ได้ฌาน 4 ประเภท คือ

1. ภิกษุบางรูปน้อมใจแผ่ไปสู่อารมณ์(กรรมฐาน)ที่มีแสงสว่างเล็กน้อย(ปริตฺตาภานิ) เมื่อตายไป ย่อมเกิดเป็นเทวดาพวกที่มีรัศมีเล็กน้อย
2. ภิกษุบางรูปน้อมใจแผ่ไปสู่อารมณ์ที่มีแสงสว่างสุดประมาณ(อปฺปมาณาภานิ) เมื่อตายไป ย่อมเกิดเป็นเทวดาพวกที่มีรัศมีสุดประมาณ
3. ภิกษุบางรูปน้อมใจแผ่ไปสู่อารมณ์ที่มีแสงหม่นมัว (สงฺกิลิฏฺฐาภานิ) เมื่อตายไป ย่อมเกิดเป็นเทวดาพวกที่มีรัศมีหม่นมัว(รัศมีไม่สุกสว่าง)
4. ภิกษุบางรูปน้อมใจแผ่ไปสู่อารมณ์ที่มีแสงสว่างบริสุทธิ์(ปริสุทฺธาภานิ) เมื่อตายไป ย่อมเกิดเป็นเทวดาพวกที่มีแสงสว่างบริสุทธิ์

(อรรถกถาอธิบายว่า ภิกษุ 4 จำพวกนี้ เป็นพวกได้มหัคคตาเจโตวิมุตติ แต่ไม่ได้ใช้เจโตสมาธินั้นเป็นบาทฐานเจริญวิปัสสนาต่อไป เมื่อตายไปจึงเกิดเป็นเทวดา โดยอาจจะเป็นเทวดาประเภทปริตตาภา(มีรัศมีเล็กน้อย) หรือเป็นเทวดาประเภทอัปปมาณาภา(มีรัศมีเจิดจ้า) ซึ่งขึ้นอยู่กับการไปยัง

กสิณที่แตกต่างกัน)

(425-426) พระอนุรุทธะกล่าวต่อไปว่า ในเวลามีการชุมนุมเทวดารวมกัน พวกเทวดาเหล่านั้นจะปรากฏสีกายต่างกัน (วณฺณนานตฺต) แต่รัศมีไม่ต่างกัน(โน อาภานานตฺต) เปรียบประหนึ่งว่า คนถือประทีปน้ำมันมากดวงเข้าไปในเรือนหลังหนึ่ง ประทีปน้ำมันนั้นจะปรากฏเปลวต่างกัน แต่แสงสว่างของเปลวไม่ต่างกัน

แต่พอเทวดาเหล่านั้นแยกย้ายกันออกจากที่ชุมนุม สีกายและรัศมีย่อมปรากฏต่างกัน เปรียบเหมือนคนถือประทีปน้ำมันมากดวงออกจากเรือนหลังนั้น ประทีปน้ำมันเหล่านั้นย่อมปรากฏเปลวและแสงสว่างของเปลวแตกต่างกัน

(427) เทวดาเหล่านั้นไม่เคยมีความนึกคิดว่าทิพยสมบัติที่ตนเสพเสวยอยู่นั้นจะต้องเป็นอะไรที่ตายตัวอยู่อย่างนั้น(ไม่คิดจำแนกแยกแยะว่า เป็นอุทยาน เป็นวิมาน เป็นต้นกัลปพฤกษ์...) จะอยู่ที่ไหนก็มีแต่ความรื่นรมย์สำราญเหมือนกันไปหมด เปรียบเหมือนแมลงวันที่เกาะไปกับหาบหรือตะกร้า(ไม่ว่าจะเกาะอยู่ที่น้ำผึ้ง น้ำอ้อย หรือปลาเน่า) มันก็จะมีแต่ความพึงพอใจเท่านั้น

รัศมีต่างกันเพราะมหัคคตาเจโตวิมุตติต่างกัน

(428-434) เมื่อได้ฟังพระอนุรุทธะกล่าวอย่างนั้น พระอภิยะ กัจจานะ(ซึ่งเป็น 1 ใน 4 รูปที่ไปฉันวันนั้น) ได้มีข้อสงสัยถามอีกว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เทวดาพวกเดียวกัน

พวกหนึ่งมีรัศมีเล็กน้อย พวกหนึ่งมีรัศมีสุดประมาณ?

พระอนุรุทธะตอบโดยวิธีตั้งคำถามให้พระอภิยะตอบตามลำดับในเรื่องการน้อมจิตเพ่งกสิณของภิกษุผู้อยู่ในฌาน ซึ่งมีวงหรือพื้นที่ของกสิณขยายใหญ่ขึ้นตามลำดับ จากพื้นที่โคนไม้ต้นหนึ่ง-สองต้น-สามต้น-เขตหมู่บ้านหนึ่ง...จนถึงพื้นที่ใหญ่ขนาดผืนแผ่นดินที่มีมหาสมุทรเป็นขอบเขต ว่าจิตตภาวนาอย่างไหนมีความยิ่งใหญ่(มหัคคตะ)กว่ากัน ซึ่งก็ได้คำตอบว่า ยิ่งวงกสิณใหญ่เท่าไร ฌานก็ยิ่งเป็นมหัคคตะเท่านั้น

และในที่สุดก็ได้คำตอบว่า มหัคคตาเจโตวิมุตตินี้เองเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เทวดาพวกเดียวกัน พวกหนึ่งมีรัศมีเล็กน้อย พวกหนึ่งมีรัศมีสุดประมาณ

(435-436) พระอภิยะยังมีข้อสงสัยต่อไปว่า กรณีเทวดาพวกหนึ่งมีรัศมีหม่นมัว พวกหนึ่งมีรัศมีบริสุทธิ์ เกิดจากเหตุปัจจัยอะไร?

พระอนุรุทธะตอบข้อสงสัยนี้ด้วยการยกอุปมาว่า เหมือนประทีปน้ำมันที่ติดไฟอยู่ เมื่อทั้งน้ำมันและไส้ไม่สะอาด ประทีปน้ำมันนั้นก็จะติดไฟอย่างริบๆ หรี่ๆ

"ท่านกัจจานะ! ฉันใดก็ฉันนั้น ภิกษุบางรูปในพระธรรมวินัยนี้น้อมใจแผ่ไปสู่อารมณ์ที่มีแสงสว่างหม่นมัว เธอไม่ระงับความชั่วหยาบทางกายให้ดี ไม่ถอนถีนมิทธะให้ดี ทั้งไม่กำจัดอุทธัจจกุกกุจจะให้ดี เธอก็ย่อมรุ่งเรืองอย่างริบๆ หรี่ๆ...เมื่อตายไป เธอย่อมไปเกิดเป็นเทวดาพวกมีรัศมีหม่นมัว"

ส่วนภิกษุผู้น้อมใจแผ่ไปสู่อารมณ์อันมีแสงสว่างบริสุทธิ์

ระงับความชั่วหยาบทางกายได้ดี ถอนถีนมิทธะและกำจัดอุทธัจจกุกกุจจะได้ดี เธอย่อมรุ่งเรืองเต็มที่ เหมือนประทีปน้ำมันที่ติดไฟอยู่สะอาดหมดจดทั้งน้ำมันและไส้ ประทีปน้ำมันนั้นก็ย่อมติดไฟสว่างไสวเต็มที่

พระอนุรุทธะรู้จักเทวดาจากประสบการณ์จริง

(437-438) พระอภิยะได้ฟังดังนั้นก็แสดงความพอใจในคำตอบ ซึ่งพระอนุรุทธะไม่ได้ใช้คำพูดว่า ได้ฟังมาอย่างนี้ หรือว่าเรื่องนี้น่าจะเป็นอย่างนี้ หากแต่พูดชัดเจนว่า เทวดาเหล่านั้นเป็นอย่างนี้-เป็นด้วยเหตุนี้

แต่พระอภิยะก็ไม่วายสงสัยว่า พระอนุรุทธะคงจะเคยอยู่กับเทวดาและเคยเจรจาพาทีกับเทวดาเหล่านั้นเป็นแน่?

พระอนุรุทธะกล่าวว่า เป็นคำพูดที่น่าฟัง แต่อยากจะบอกว่า ผมเคยอยู่ร่วมและเคยเจรจาพาทีกับเทวดาเหล่านั้นมานาน (อรรถกถาขยายความว่า ในอดีตชาติ พระอนุรุทธะเคยบวชเป็นฤๅษี ได้สมาบัติ เกิดในพรหมโลก 300 ครั้งติดต่อกัน แต่น่าจะอธิบายได้อีกทางหนึ่งว่า การอยู่พูดคุยกับเทวดานั้นอยู่ในวิสัยที่ผู้ได้จตุตถฌานจะทำได้-โปรดย้อนไปอ่านจูฬสกุลุทายิสูตรในเล่ม 8 หน้า 235-236)

วันนั้น พระอภิยะกล่าวแสดงความยินดีต่อช่างไม้ปัญจกังคะ ว่าเป็นลาภยิ่งแล้วที่ได้มาฟังคำตอบแก้ข้อสงสัยในเรื่องนี้

อุปักกิเลสสูตร

เรื่องราวเบื้องต้นในอุปักกิเลสสูตรนี้ ตรงกันกับโกสัมพิขันธกะในพระวินัยปิฎก(ดูเล่ม 3 หน้า 255) เป็นเหตุการณ์ภิกษุชาวโกสัมพีทะเลาะวิวาทกัน แล้วพระพุทธองค์เสด็จออกจากโกสัมพีไปประทับอยู่ที่หมู่บ้านปาลิเลยยกะ ก่อนเสด็จถึงที่นั่นทรงแวะเยี่ยมและแสดงธรรมโปรดพระเถระ 3 รูป คือพระอนุรุทธะ พระนันทิยะ และพระกิมพิละ ที่ปาจีนวังสทายวัน แต่ในโกสัมพิขันธกะไม่ได้กล่าวอย่างพิสดารในเรื่องธรรมที่ทรงแสดงแก่พระอนุรุทธะ เพราะน้ำหนักของเรื่องอยู่ที่ความแตกแยกของภิกษุชาวโกสัมพี

ในจูฬโคสิงคสาลสูตร(ดูเล่ม 7 หน้า 189-195) ก็มีเนื้อหาบางส่วนพ้องกับอุปักกิเลสสูตร ควรจะย้อนไปอ่านประกอบกันด้วย

ขอให้สังเกตด้วยว่า ในพระสูตรนี้ แจกแจงรูปฌานเป็นฌาน 5 ต่างจากในทุกพระสูตรที่ผ่านมาทั้งหมดซึ่งรูปฌานมีเพียง 4 เท่านั้น (รายละเอียดเกี่ยวกับการแจกแจงฌาน 5 โปรดดูในเล่ม 17-พระอภิธรรมปิฎกเล่ม 1 หน้า 111-112)

พระอนุรุทธะในพระสูตรนี้ ยังไม่ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ส่วนในจูฬโคสิงคสาลสูตร ท่านเป็นพระอรหันต์แล้ว แนวธรรมจึงต่างกัน

ปฏิปทาที่เรียกว่าไม่ประมาท มีความเพียร มีจิตมุ่งตรง

(4369-450) เหตุการณ์ทะเลาะวิวาทบาดหมางกันของภิกษุชาวโกสัมพีเกิดขึ้นขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่วัดโฆสิตาราม แม้จะทรงเตือนและปรามอย่างไร ภิกษุพวกนั้นก็ไม่เชื่อฟัง จึงเสด็จออกจากกรุงโกสัมพี (แคว้นวังสะ) บ่ายพระพักตร์ไปทางแคว้นเจติ ทรงแวะที่หมู่บ้านพาลกโลณการเพื่อเยี่ยมพระภคุ เวลานั้น พระอนุรุทธะ พระนันทิยะและพระกิมพิละ อยู่ปฏิบัติธรรมที่ป่าปาจีนวังสทายวัน(น่าจะอยู่ในเขตพื้นที่เดียวกัน) ทรงแวะเยี่ยมภิกษุทั้ง 3 รูปนั้นก่อนที่จะเสด็จต่อไปยังหมู่บ้านปาลิเลยยกะ และเข้าประทับอยู่ที่โคนต้นภัททสาละในราวป่ารักขิตวันใกล้หมู่บ้านนั้น

ขณะที่ทรงแวะเยี่ยมภิกษุ 3 รูป ณ ป่าปาจีนวังสทายวันนั่นเอง พระพุทธองค์ได้ตรัสถามถึงความเป็นอยู่ของท่านเหล่านั้น ทรงถามพระอนุรุทธะตอนหนึ่งว่า พากันเป็นอยู่ไม่ประมาท มีความเพียร มีจิตมุ่งตรง (ปหิตตฺตา-มีตนอันส่งไปแล้ว หมายถึง

ทุ่มเทตัวเองในการปฏิบัติธรรม) กันดีอยู่หรือ? พระอนุรุทธะได้กราบทูลถึงความไม่ประมาท มีความเพียร มีจิตมุ่งตรงของพวกตนว่า

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในเรื่องนี้พวกข้าพระองค์รูปใดกลับจากบิณฑบาตในหมู่บ้านก่อน รูปนั้นก็ทำหน้าที่ปูอาสนะ จัดวางน้ำฉันน้ำใช้และกระโถนไว้ รูปใดกลับทีหลังเมื่อมีอาหารฉันเหลือถ้าท่านต้องการฉัน ท่านก็ฉันต่อไป ถ้าไม่ต้องการฉันก็เอาไปเททิ้งลงบนที่ซึ่งไม่มีหญ้าหรือในน้ำที่ไม่มีตัวสัตว์ รูปนั้นจะเก็บอาสนะ เก็บน้ำฉันน้ำใช้และกระโถน กวาดโรงฉัน รูปใดเห็นหม้อน้ำฉันหรือหม้อน้ำในเวจกุฏีไม่มีน้ำ รูปนั้นก็จะตักน้ำใส่ไว้ หรือถ้าทำ (รูปเดียว) ไม่ได้ ก็จะกวักมือเรียกรูปที่สองมาช่วย...

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์จะไม่มีการปริปากในการทำหน้าที่นั้นเลย และพวกข้าพระองค์จะนั่งอยู่พร้อมหน้าสนทนาธรรมกันตลอดคืนยังรุ่งทุกๆ 5 วัน (ทุกวัน 8 ค่ำ 14 ค่ำ หรือ 15 ค่ำ) พวกข้าพระองค์พากันเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรมีใจมุ่งตรงกันอย่างนี้"

ทรงแนะวิธีแก้สมาธิเคลื่อน

(451) พระพุทธองค์ทรงอนุโมทนาในความเป็นอยู่อย่างนั้นของภิกษุทั้ง 3 รูป และตรัสถามถึงผลก้าวหน้าของการเจริญสมาธิว่า ได้ญาณทัสสนะวิเศษอันยิ่งกว่าที่มนุษย์จะพึงได้กันบ้างหรือไม่?

พระอนุรุทธะกราบทูลว่า ได้รู้ชัดถึงแสงสว่างและมอง

เห็นรูป (ทิพย์) แต่ไม่นาน แสงสว่างและการเห็นรูปนั้นก็หายไป พวกข้าพระองค์ยังไม่บรรลุนิมิต (ปรากฏการณ์ที่เห็นในขณะเข้าฌาน)นั้นได้อย่างแท้จริง

(452-463) ตรัสในเรื่องนี้ว่าต้องบรรลุนิมิตนั้นให้ได้ พระองค์ก็เคยเป็นอย่างนั้นก่อนตรัสรู้ ทรงใช้วิธีไตร่ตรองถึงมูลเหตุที่ทำให้เป็นอย่างนั้น ก็ได้รู้ชัดว่า

- วิจิกิจฉา(ความไม่ปักใจแน่วแน่ว่านิมิตที่เห็นนั้นเป็นอะไร) ทำให้สมาธิเคลื่อน(จวิ-ไหว.กระเพื่อม) ต้องไม่ให้วิจิกิจฉาเกิดขึ้นได้
- อมนสิการ (ความไม่ใส่ใจกำหนด,ความไม่รับรู้ในนิมิตนั้น) ทำให้สมาธิเคลื่อน ต้องไม่ให้อมนสิการเกิดขึ้นได้
- ถีนมิทธะ(ความง่วงซึม, ความเฉื่อยชาเซื่องซึมไม่ตื่นตัวที่จะรับรู้นิมิตนั้น)ทำให้สมาธิเคลื่อน ต้องไม่ให้ถีนมิทธะเกิดขึ้นได้
- ฉัมภิตัตตะ(ความรู้สึกหวาดเสียวขลาดกลัวต่อนิมิตที่เห็น)ทำให้สมาธิเคลื่อน เหมือนคนเดินทางไกลรู้สึกมีคนปองร้ายอยู่สองข้างทาง ก็รู้สึกสะดุ้งกลัว ต้องไม่ให้ฉัมภิตัตตะเกิดขึ้นได้
- อุพพิละ(ความตื่นเต้น)ทำให้สมาธิเคลื่อน เหมือนคนเสาะหาขุมทรัพย์ขุมหนึ่ง แต่ไปพบ 5 ขุมพร้อมกัน ก็ตื่นเต้นคุมใจไม่อยู่ ต้องไม่ให้อุพพิละเกิดขึ้นได้
- ทุฏฐุลละ(ความชั่วหยาบ-ภาวะความเกียจคร้านทางกาย) ทำให้สมาธิเคลื่อน ต้องไม่ให้ทุฏฐุลละเกิดขึ้นได้

- อัจจารัทธวิริยะ(ความเร่งระดมเพียรเกินไป) ทำให้สมาธิเคลื่อน เหมือนคนจับนกคุ่มไว้ได้แล้วกำเสียแน่นจนนกคุ่มตายคามือ ต้องไม่ให้อัจจารัทธวิริยะเกิดขึ้นได้
- อติลีนวิริยะ(ความเพียรที่ย่อหย่อนเกินไป) ทำให้สมาธิเคลื่อน เหมือนคนจับนกคุ่มไว้หลวมๆ นกคุ่มนั้นก็ต้องบินหลุดมือไปได้ ต้องไม่ให้อติลีนวิริยะเกิดขึ้นได้
- อภิชัปปา(ตัณหายั่วใจ)ทำให้สมาธิเคลื่อน ต้องไม่ให้ตัณหายั่วใจเกิดขึ้นได้
- นานัตตสัญญา(ความนึกหมายในภาวะที่แตกต่าง, หมายรู้ในความแตกต่างหลากหลายของนิมิตที่เห็น) ทำให้สมาธิเคลื่อน ต้องไม่ให้นานัตตสัญญาเกิดขึ้นได้
- อตินิชฌายิตัตตะ(ความเพ่งจ้องนิมิตเกินไป)ทำให้สมาธิเคลื่อน ต้องไม่ให้อตินิชฌายิตัตตะเกิดขึ้นได้

เมื่อรู้เท่าทันว่าแต่ละอย่างที่เกิดขึ้นนั้นล้วนแต่ทำให้จิต(สมาธิจิต)เศร้าหมอง จึงต้องละให้ได้

(น่าสังเกตว่า หมวดธรรมที่เรียกว่าอุปกิเลส มี 3 หมวด คือ 1. อุปกิเลสของวิปัสสนา(วิปัสสนูปกิเลส) มี 10 อย่าง (วิ สุทฺธิ.3/267) 2. อุปกิเลสของจิต(จิตตอุปกิเลส) มี 16 อย่าง (ม.มู.12/26/26) 3. อุปกิเลสของสมาธิ(ในพระสูตรนี้) อุปกิเลสแต่ละหมวดแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง)

การเจริญสมาธิของพระพุทธองค์ก่อนตรัสรู้

(464) การรับรู้ในแสงสว่างและการเห็นรูป(ทิพย์)ในฌานนั้น พระพุทธองค์ตรัสถึงประสบการณ์ของพระองค์เองว่า เคยทั้งปรากฏแต่แสงสว่างแต่ไม่เห็นรูป และเคยเห็นแต่รูปไม่ปรากฏแสงสว่าง ปรากฏการณ์ดังกล่าวนั้นเป็นอยู่ทั้งคืนก็มีเป็นอยู่ทั้งวันก็มี และเป็นอยู่ตลอดคืนตลอดวันก็มี ทรงคิดหาเหตุปัจจัยว่าอะไรทำให้เป็นอย่างนั้น ก็ทรงได้คำตอบว่า เมื่อไม่ใส่ใจนึก(อมนสิการ)ถึงนิมิตคือรูป ใส่ใจถึงแต่แสงสว่าง ก็ปรากฏแต่แสงสว่างให้เห็นโดยไม่เห็นรูปเลย ตรงกันข้ามเมื่อไม่ใส่ใจนึกถึงแสงสว่าง หากนึกถึงแต่นิมิตคือรูป ก็ได้เห็นแต่รูปอย่างเดียว โดยไม่ปรากฏแสงสว่างเลย

(465) บางครั้งก็ทรงเห็นแสงสว่างนิดหน่อย เห็นรูปนิดหน่อย และบางครั้งก็ทรงเห็นแสงสว่างเจิดจ้าสุดประมาณ เห็นรูปใหญ่โตสุดประมาณ เป็นอย่างนั้นทั้งคืนก็มี ทั้งวันก็มี และเป็นอยู่อย่างนั้นตลอดคืนตลอดวันก็มี ทรงได้คำตอบในเรื่องนี้ว่า เมื่อมีสมาธินิดหน่อย จักษุ(การเห็น)ก็มีได้นิดหน่อย จึงเห็นแสงสว่างและรูปได้นิดหน่อย เมื่อมีสมาธิอย่างหาประมาณมิได้ ก็มีจักษุ(การเห็น)อย่างหาประมาณมิได้ จึงได้เห็นแสงสว่างและรูปอย่างหาประมาณมิได้

ตรัสย้ำอีกว่า เพราะทรงรู้ว่าอะไรบ้างทำให้จิตเศร้าหมอง (หมายถึงอุปกิเลสทั้ง 11 ดังกล่าวแล้ว) และสามารถละมันได้ทั้งหมด จึงทรงเจริญสมาธิได้อย่างบริบูรณ์

(466) แล้วตรัสว่า

"อนุรุทธะ! เรานั้นได้เจริญสมาธิอันมีวิตกมีวิจารบ้าง ได้เจริญสมาธิอันไม่มีวิตกมีแต่วิจารบ้าง ได้เจริญสมาธิทั้งที่ไม่มีวิตกและไม่มีวิจารบ้าง ได้เจริญสมาธิอันมีปีติบ้าง ได้เจริญสมาธิอันไม่มีปีติบ้าง ได้เจริญสมาธิที่เปี่ยมด้วยสุขบ้าง ได้เจริญสมาธิที่เปี่ยมด้วยอุเบกขาบ้าง

อนุรุทธะ! เพราะสมาธิชนิดที่มีวิตกมีวิจารบ้าง ชนิดที่ไม่มีวิตกมีแต่วิจารบ้าง...ชนิดที่เปี่ยมด้วยอุเบกขาบ้าง เป็นอันเราเจริญแล้วฉะนั้นเราจึงได้เกิดความรู้ความเห็น(ญาณทัสสนะ)ว่า วิมุตติของเราไม่กลับกลาย การเกิดครั้งนี้เป็นครั้งสุดท้าย ไม่มีการเกิดอีกต่อไป"

(จะเห็นได้ว่า อุปักกิเลสสูตรนี้เป็นพระสูตรแรกที่เป็นหลักฐานว่า ปฐมฌานซอยออกเป็น 2 ขั้น คือ 1. ฌานที่มีวิตกมีวิจาร 2. ฌานที่ไม่มีวิตกมีแต่วิจาร เมื่อจัดเรียงข้อ รูปฌาน 4 จึงกลายเป็นรูปฌาน 5 โดยเรียกรูปฌาน 4 ว่าฌานจตุกนัย เรียกรูปฌาน 5 ว่าฌานปัญจกนัย และโปรดสังเกตอีกอย่างหนึ่งว่า การตรัสรู้ของพระพุทธองค์นั้นเกิดขึ้นเพราะมีฌานดังกล่าวนี้เป็นบาทฐาน ไม่ใช่เข้าไปตรัสรู้ในสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติที่ต้องผ่านอรูปฌานเข้าไปอีก)

พาลปัณฑิตสูตร

ทุกข์โทมนัส 3 อย่างของคนพาล

(467-471) วันหนึ่งที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนภิกษุทั้งหลายด้วยเรื่องคนพาลและบัณฑิต ดังนี้

ลักษณะของคนพาล(คนโง่เขลาและโฉดชั่ว) มี 3 อย่างคือ 1. มักคิดด้วยความคิดที่ชั่ว 2. มักพูดด้วยคำพูดที่ชั่ว 3. มักทำด้วยการกระทำที่ชั่ว ถ้าคนพาลไม่เป็นคนคิดชั่วพูดชั่วทำชั่ว บัณฑิตที่ไหนจะรู้ได้ว่าเขาเป็นคนพาลเป็นอสัตบุรุษ

และตรัสว่า คนพาลย่อมประสบทุกข์โทมนัส 3 อย่างในชีวิตปัจจุบัน คือ

- ไม่ว่าคนพาลจะนั่งอยู่ในที่ประชุม หรือที่ริมถนน หรือที่ทางสามแพร่งก็ตาม คนก็จะพูดกับเขาสมกับที่เขาเป็นคนพาล (ไม่ยกย่องให้เกียรติ) ถ้าเขาเป็นคนชอบฆ่าสัตว์ ชอบลักทรัพย์

ชอบประพฤติผิดในกาม ชอบพูดเท็จ ชอบเสพสิ่งมึนเมาสุรา และเมรัยอันเป็ที่ตั้งแห่งความประมาท คนก็จะพูดถึงเขาในสิ่งที่เขาชอบทำ และคนพาลก็จะรู้ตัวเองว่าความชั่วเหล่านั้นมีอยู่ในตัวเรา และตัวเราก็เป็นที่รู้ว่ามีความชั่วเหล่านั้นด้วย นี่คือการประสบทุกข์โทมนัสอย่างที่ 1 ในชีวิตปัจจุบันของคนพาล

- เมื่อคนพาลเห็นพระราชาจับโจรผู้ทำความผิด แล้วสั่งลงโทษ(กรรมกรณ์)ด้วยวิธีต่างๆ คือ

1. โบยด้วยแส้(กสาหิ ตาเฬนฺเต-lash him with whips)
2. โบยด้วยหวาย(เวตฺเตหิ ตาเฬนฺเต-lash him with canes)
3. ตีด้วยตะบองสัน(อฏฺฐกณฺฑเกหิ ตาเฬนฺเต-lash him with(birch) rods)
4. ตัดมือ(หตฺถํ ฉินฺทนฺเต-cut off his hand)
5. ตัดเท้า(ปาทํ ฉินฺทนฺเต-cut off his foot)
6. ตัดทั้งมือและเท้า(หตฺถปาทํ ฉินฺทนฺเต-cut off his hand and foot)
7. ตัดหู(กณฺณํ ฉินฺทนฺเต-cut off his ear)
8. ตัดจมูก(นาสํ ฉินฺทนฺเต-cut off his nose)
9. ตัดทั้งหูและจมูก(กณฺณนาสํ ฉินฺทนฺเต-cut off his ear and nose)
10. ลงโทษชนิดหม้อเคี่ยวน้ำส้ม (พิลงฺคถาลิกํ-the 'gruel-pot'punishment)
11. ลงโทษชนิดขอดสังข์(สงฺขมุณฺฑิกํ-the 'shell-tonsure'

punishment)

12. ลงโทษชนิดปากราหู(ราหุมุขำ-'Rahu's mouth' punishment)
13. ลงโทษชนิดมาลัยไฟ(โชติมาลิกำ-the 'fire-garland' punishment)
14. ลงโทษชนิดคบมือ(หตฺถปชฺโชติกำ-the 'flaming hand' punishment)
15. ลงโทษชนิดริ้วสาย(เอรกวตฺติกำ-the 'hay-twist' punishment)
16. ลงโทษชนิดนุ่งเปลือกไม้(จีรกวาสิกำ-the 'bark-dress' punishment)
17. ลงโทษชนิดยืนกวาง(เอเณยฺยกำ-the 'antelope' punishment)
18. ลงโทษชนิดเกี่ยวเหยื่อเบ็ด(พลิสมำสิกำ-'flesh-hooking' punishment)
19. ลงโทษชนิดเหรียญกษาปณ์(กหาปณกำ-the 'disc-slice' punishment)
20. ลงโทษชนิดแปรงแสบ(ขาราปตจฺฉิกำ-the 'picking process' punishment)
21. ลงโทษชนิดกางเวียน(ปลีฆปริวตฺติกำ-'circling the pin'punishment)
22. ลงโทษชนิดตั่งฟาง(ปลาลปีฐกำ-the 'straw-mattress' punishment)

23. ราดด้วยน้ำมันเดือดๆ (ตตฺเตน เตเลน โอสิญฺจนฺเต-spay him with burning oil)
24. ให้สุนัขทึ้ง(สุนเขหิ ขาทาเปนฺเต-give him as food to the dogs)
25. ให้นอนหงายบนหลาวทั้งเป็น(ชีวนฺตํ สูเล อุตฺตาเสนฺเต-impale him alive on stakes)
26. ตัดศีรษะด้วยดาบ (อสินา สีสํ ฉินฺทนฺเต-decapitate him with a sword)

ในขณะที่เห็นการลงโทษนั้น คนพาลก็จะรู้ได้ว่า เพราะกรรมชั่ว พระราชาจึงจับมาลงโทษอย่างนั้น ความชั่วของโจรเหล่านั้นก็มีอยู่ในตัวเรา และเราก็เป็นที่รู้ว่าเป็นคนมีความชั่วอย่างนั้น ถ้าพระราชาจับได้ เราก็จะต้องถูกลงโทษเช่นนั้นเหมือนกัน นี่คือการประสบทุกข์โทมนัสอย่างที่ 2 ในชีวิตปัจจุบันของคนพาล

ไม่ว่าจะนั่งอยู่บนตั่งหรือบนเตียง หรือนอนบนพื้นดิน กรรมชั่วคือกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ที่คนพาลทำไว้ก่อน ย่อมแผ่คลุมครอบงำเขา เหมือนเงาทะมึนของภูเขาใหญ่ที่ทอดทับแผ่นดินในยามเย็น เวลานั้นคนพาลจะรู้สึกว่าตนไม่ได้ทำความดี ไม่ได้ทำกุศล ไม่ได้ทำเครื่องป้องกันความหวาดกลัวไว้ ทำแต่ความชั่วร้ายเลวทราม เขามีแต่จะทุกข์โศก ยุ่งยากใจ เพ้อครวญร่ำไห้ ทุบอกตัวเอง และสติฟั่นเฟือน ที่คือการประสบทุกข์โทมนัสอย่างที่ 3 ในปัจจุบันของคนพาล

ทุกข์ในนรกสุดจะหาใดเปรียบ

(472-474) ตรัสต่อไปว่า คนพาลเมื่อประพฤติทุจริตทางกายทางวาจาทางใจแล้ว ตายไปย่อมไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก

"ภิกษุทั้งหลาย! เมื่อบุคคลกล่าวถึงอบาย ที่เขาหมายถึงนรกนั้นถูกต้องแล้ว กล่าวได้ว่า นรกเป็นสถานที่ที่ไม่พึงปรารถนา ไม่น่าใคร่ไม่น่าพอใจโดยประการทั้งปวง ถึงกระนั้น จะหาอุปมาให้เห็นนรกเป็นทุกข์(เพียงใด) ก็ไม่ใช่เรื่องง่าย"

เมื่อตรัสอย่างนี้ ก็ได้มีภิกษุรูปหนึ่งทูลถามขึ้นว่า พอจะกล่าวในเชิงเปรียบเทียบได้หรือไม่

พระพุทธองค์ตรัสว่าพอจะเปรียบเทียบได้ดังนี้

เหมือนตำรวจ(ราชบุรุษ)จับโจรทำความผิดมามอบให้พระราชา ขอให้ทรงลงโทษตามพระราชประสงค์ พระราชาจึงมีพระบัญชาให้เจ้าหน้าที่เอาหอกร้อยเล่มทิ่มแทงโจรในตอนเช้า ถึงตอนกลางวันตรัสถามว่าโจรเป็นอย่างไร เขาทูลว่าโจรยังไม่ตาย ก็ทรงให้เอาหอกอีกร้อยเล่มมาแทงโจรอีก ตกเย็นทรงทราบอีกว่าโจรยังไม่ตาย ก็รับสั่งให้แทงโจรด้วยหอกอีกร้อยเล่ม

ตรัสถามภิกษุเหล่านั้นว่า พวกเธอคิดอย่างไร? โจรนั้นถูกแทงด้วยหอกสามร้อยเล่ม เขาจะเจ็บปวดไหม?

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า หอกเล่มเดียวทิ่มแทงก็เจ็บปวดพอแล้ว ไม่ต้องกล่าวถึงหอกตั้งสามร้อยเล่มอย่างนั้น

แล้วทรงหยิบแผ่นหินขนาดเท่าฝ่ามือให้ภิกษุเหล่านั้นดู ตรัสถามว่า แผ่นหินที่ทรงถืออยู่นั้นกับภูผาหิมพานต์ อย่าง

ไหนใหญ่กว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า แผ่นหินในพระหัตถ์นั้นกระจ้อยร่อยนัก เทียบกับภูผาหิมพานต์แม้สักเศษเสี้ยวก็เทียบกันไม่ได้แน่นอน

ทรงเปรียบเทียบในเรื่องนี้ว่า ทุกข์โทมนัสที่โจรนั้นถูกแทงด้วยหอกสามร้อยเล่มก็เปรียบเทียบกับทุกข์ในนรกไม่ได้แม้แต่ขนาดเศษเสี้ยว

ทุกข์ทรมานของสัตว์นรก

(475) ทรงเล่าถึงการลงโทษในนรกว่า พวกนายนิรยบาลลงโทษคนพาล(ที่ไปเกิดในนรก)โดยวิธีที่เรียกว่า"จองจำ 5 สถาน" คือ ใช้ตะปูเหล็กร้อนโชน(ตตฺตํ อโยขีลํ)ตอกตรึงมือ 2 ข้าง เท้า 2 ข้าง และกลางทรวงอก ซึ่งสุดแสนจะเจ็บปวดทรมาน แต่ก็ไม่ตายตราบที่บาปกรรมยังไม่หมดสิ้น

เท่านั้นยังไม่พอ นายนิรยบาลยังจับขึงพืดเอาผึ่ง(เครื่องถาก)ถาก...จับเอาศีรษะตั้งบนพื้นแล้วเอาพร้าถาก...เอาขึ้นรถวิ่งวนไปมาอยู่บนพื้นซึ่งไฟลุกอยู่ฉายฉาน...บังคับให้ปีนขึ้นปีนลงบนภูเขาซึ่งไฟลุกท่วมอยู่โชติช่วง...จับเอาศีรษะปักพุ่งลงไปในหม้อทองแดงเดือดพล่าน...แต่สัตว์นรกนั้นก็ไม่ตายตราบที่บาปกรรมยังไม่หมดสิ้น

ต่อจากนั้น นายนิรยบาลก็จะโยนลงมหานรก ซึ่งเป็นขุมนรกสี่เหลี่ยมสี่ประตูเท่ากันทุกด้าน ล้อมรอบด้วยกำแพงเหล็กและครอบไว้ด้วยแผ่นเหล็ก พื้นมหานรกนั้นก็เป็นเหล็กติดไฟแดงฉาน กินเนื้อที่เป็นร้อยโยชน์รอบทิศทางไม่เคยดับมอด

พระพุทธองค์ตรัสว่า เท่าที่บรรยายมานี้ ก็เป็นการยากที่จะให้รู้ว่าทุกข์ในนรกนั้นมีมากเพียงใด

เดรัจฉาน 5 ประเภท

(476-480) กำเนิดเดรัจฉานเป็นภพหนึ่งที่คนพาลบางพวกต้องไปเกิด ทรงแจกแจงประเภทของสัตว์เดรัจฉานไว้ 5 ประเภท คือ

1. จำพวกกินหญ้า ได้แก่ ม้า โค ลา แพะ กวาง เป็นต้น
2. จำพวกกินคูถ ได้แก่ ไก่ สุนัข เป็นต้น เปรียบสัตว์ประเภทนี้ว่า เหมือนพวกพราหมณ์เดินไปตามกลิ่นเครื่องบูชา
3. จำพวกเกิดแก่ตายในที่มืด ได้แก่ ตั๊กแตน บุ้ง ไส้เดือน เป็นต้น
4. จำพวกเกิดแก่ตายในน้ำ ได้แก่ ปลา เต่า จระเข้ เป็นต้น
5. จำพวกเกิดแก่ตายในของโสโครก เช่น เกิดแก่ตายในปลาเน่า ในศพ ในขนมเน่าเสีย ในน้ำครำ ในหลุมอาจม เป็นต้น

ตรัสว่า คนพาลที่ไปเกิดเป็นเดรัจฉานดังกล่าว ก็เพราะติดใจในรสของกรรมชั่วตั้งแต่อยู่ในโลกนี้ เมื่อตายไปจึงไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน ซึ่งก็ยากเหมือนกันที่จะบอกได้ว่าพวกเขามีความทุกข์ทรมานเพียงใด

โอกาสที่จะได้เกิดเป็นมนุษย์ยากยิ่ง

(มีคำอยู่ 2 คำที่ควรทำความเข้าใจไว้ก่อน คือคำว่าวินิบาต และวินิปาติกะ ทั้งสองคำนี้มาจากรากศัพท์(ธาตุ)เดียวกัน คือ ปตฺ(วิ+นิ+ปตฺ) ที่แปลว่าตกไป เมื่อนำมาใช้เป็นวินิบาต หมายถึง โลก,ภพ,ภูมิหรือวิสัยเป็นที่ตกไปแห่งสัตว์อย่างไร้อำนาจ หรือเป็นที่ตกต่ำพินาศย่อยยับ อรรถกถา(แห่งอิติวุตตกะ)ให้ความหมายไว้เป็น 2 นัย นัยหนึ่งว่าเป็นคำเรียกนรก อีกนัยหนึ่งว่าหมายถึงกำเนิดอสุรกาย ส่วนคำว่าวินิปาติกะหมายถึงเปรตประเภทเวมานิกเปรต ซึ่งเป็นเปรตอยู่วิมาน เสวยทั้งสุขและทุกข์สลับกันไป(ครึ่งเทวดาครึ่งเปรต) พระพุทธดำรัสต่อไปนี้กล่าวถึงวินิบาตหมายถึงพวกที่ไปเกิดในภูมิที่ต่ำทราม โดยเฉพาะอย่างยิ่งสัตว์นรกและสัตว์เดรัจฉาน และน่าจะหมายรวมไปถึงผู้ไปเกิดในอบายทุคติ วินิบาต นรก นั่นเอง)

(481) ทรงอุปมาให้เห็นโอกาสซึ่งเป็นไปได้ยากอย่างยิ่งที่คนพาลผู้ตกสู่ภูมิชั้นต่ำ(วินิบาต)จะได้กลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีกดังนี้

เหมือนคนโยนบ่วงตาเดียว(เอกจฺฉิคฺคฬ ยุคำ-a yoke with one hole)ลงไปในมหาสมุทร ซึ่งจะต้องถูกพัดปลิวไปได้ทุกทิศทาง ขณะที่ในมหาสมุทรนั้นมีเต่าตาบอดอยู่ตัวหนึ่งซึ่งร้อยปีจึงจะผุดขึ้นมาเหนือน้ำครั้งหนึ่ง จะมีโอกาสเป็นไปได้ไหมว่าเต่าตัวนั้นจะเอาคอสอดเข้าบ่วงตาเดียวนั้นได้

ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่าแทบจะเป็นไปไม่ได้เลย ถ้าจะเป็นไปได้ก็คงนานแสนนาน

พระพุทธองค์ตรัสว่า เต่าตาบอดเอาคอสอดเข้าบ่วงตาเดียวในมหาสมุทรนั้น ยังจะเร็วกว่าการที่คนพาลผู้ไปเกิดในวินิบาตจะกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ได้อีกครั้งหนึ่ง

"ภิกษุทั้งหลาย! ที่เป็นอย่างนั้นก็เพราะในตัวคนพาลนี้ไม่มีการประพฤติธรรม ไม่มีการประพฤติความดี ไม่มีการทำกุศล ไม่มีการทำบุญ มีแต่การขบกัดกันเอง(อญฺญมญฺญขาทิกา) มีแต่การเข่นฆ่าผู้อ่อนแอ(ทุพฺพลมาริกา)"

คนพาลกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ก็เป็นมนุษย์ต่ำต้อย

(482) แม้คนพาลพ้นจากวินิบาตแล้ว เมื่อกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ซึ่งมีโอกาสเป็นไปได้ยากดังกล่าวแล้ว ก็จะได้ชาติกำเนิดที่ต่ำต้อยอยู่นั่นเอง ตรัสในเรื่องนี้ว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! คนพาลนั่นเอง ถ้าในเวลาอันยาวนานมีโอกาสมาเกิดเป็นมนุษย์ก็ย่อมจะเกิดในสกุลต่ำคือสกุลคนจัณฑาล สกุลพรานเนื้อ สกุลคนจักสาน สกุลช่างรถ หรือสกุลคนเก็บขยะในที่สุด ซึ่งเป็นสกุลคนยากจน ขัดสนข้าวน้ำและอาหารการกินชีวิตลำเค็ญ ฝืดเคืองในเรื่องอาหารและเครื่องนุ่งห่ม และเขาจะมีผิวพรรณทราม น่ารังเกียจ ค่อมเตี้ย ขี้โรค เป็นคนตาบอดบ้าง เป็นคนง่อยบ้าง เป็นคนพิกลพิการ(ขญฺโช-คนกระจอก)บ้าง เป็นคนเปลี้ย(ปกฺขหโต-คนไม่มีเรี่ยวแรง)บ้าง ขาดแคลนทั้งข้าว น้ำ ผัก ปลา ดอกไม้ ของหอมเครื่องลูบไล้ ที่หลับนอน ที่อยู่อาศัย และเครื่องประทีป(ได้, ตะเกียง) ซึ่งจะเป็นเหตุให้เขาประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต และเมื่อตายไปก็จะเกิดในอบาย

ทุคติ วินิบาต นรก"

(โปรดสังเกตว่า คนต่ำต้อยที่ตรัสถึงนี้ เป็นมนุษย์ที่เกิดมาอาภัพแล้วยังฝักใฝ่แต่ในทางชั่วด้วย ไม่ควรสรุปว่า คนยากไร้ต้อยต่ำพิกลพิการทุกคนจะเป็นคนพาลไปเสียทั้งหมด เพราะความเป็นคนยากไร้ต้อยต่ำพิกลพิการยังมีทางที่จะอธิบายในเชิงกรรมได้อีกมากมาย)

เคราะห์กรรมของนักการพนันไม่ใช่สิ้นสุดเพียงชาตินี้

(483) นักการพนัน(อกฺขธุตฺโต-a gambler)ก็จัดเป็นคนพาลประเภทหนึ่ง พระพุทธองค์ตรัสว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! เช่นเดียวกับนักการพนันที่ต้องเสียลูกบ้าง เสียเมียบ้าง เสียสมบัติทุกอย่างบ้าง มากกว่านั้นไปอีก ที่ต้องถูกจองจำก็เพราะเคราะห์ร้ายเบื้องต้นเท่านั้น(ปฐมเนวกลิคฺคเหน) เคราะห์ร้ายของนักการพนันที่ต้องสูญเสียไปอย่างนั้น เพียงเล็กน้อย แท้จริงแล้วเคราะห์ร้ายอันใหญ่หลวงกว่านั้นคือเคราะห์ร้ายที่คนพาลนั้นประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริตแล้วตายไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ต่างหาก"

(ข้อนี้ก็ทำให้เข้าใจได้ว่า ความเป็นนักการพนันนั้น เมื่อกลายเป็นเหตุให้ทำความชั่วทางกายวาจาหรือทางใจแล้ว ผลร้ายที่จะเกิดตามมา ไม่ใช่เพียงทุกข์โทษในชาติปัจจุบันเท่านั้น แต่ยังพาให้ตกสู่อบายทุคติวินิบาตนรกได้ และเป็นทุกข์โทษที่สาหัสยิ่งกว่าอีกด้วย นั่นก็เท่ากับว่า การพนันเป็นบ่อเกิดแห่งกรรมชั่วทางหนึ่ง)

ทั้งหมดนี้ พระพุทธองค์ตรัสว่า เป็นแดนแห่งคนพาล (พาลภูมิ) อันครบถ้วนทุกประการ

ลักษณะของบัณฑิตที่เห็นได้

(484-487) ลักษณะของบัณฑิตที่ทำให้รู้ว่าเป็นบัณฑิต มีนัยตรงกันข้ามกับลักษณะของคนพาล คือ บัณฑิตมักคิดดี มักพูดดี และมักทำดี ทรงแนะนำภิกษุทั้งหลายว่า ถ้าบัณฑิตไม่เป็นคนมักคิดดีมักพูดดีและมักทำดีแล้ว ก็รู้ไม่ได้ว่าเขาเป็นบัณฑิตเป็นสัตบุรุษ และตรัสว่า บัณฑิตย่อมประสบสุขโสมนัส 3 อย่าง ในชีวิตปัจจุบัน คือ

1. ไม่ว่าจะอยู่ในชุมชนใดหรือในที่ไหนๆ คนก็จะพูดถึงเขาในทางที่ดี ถ้าเขาเป็นคนไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดในกาม ไม่พูดเท็จ ไม่เสพสิ่งมึนเมา คนก็จะพูดถึงเขาว่าเป็นคนมีความดีนั้นๆ และเขาก็จะรู้สึกว่าตัวเองเป็นอย่างนั้นจริง
2. เมื่อบัณฑิตเห็นโจรถูกพระราชาสั่งลงอาญา (26 อย่าง) ก็จะรู้สึกได้ว่า ความผิดที่โจรทำลงไปและได้รับโทษอย่างนั้น ไม่มีแน่สำหรับตน
3. กรรมดีที่บัณฑิตทำไว้ก่อนแล้ว ไม่ว่าจะเป็นกายสุจริต วจีสุจริตหรือมโนสุจริต ย่อมปกแผ่(ความสุขกายสุขใจ)โอบอุ้มบัณฑิตไปทุกที่ เขาจะรู้สึกว่าตัวเองไม่ได้ทำความชั่วความเลว ทำแต่คุณงามความดี ทำแต่สิ่งที่ปลอดภัย เมื่อตายไปก็หวังได้ว่าจะไปสู่สุคติ เขา

จะไม่มีความทุกข์โศกร่ำไห้ และไม่มีสติที่ฟั่นเฟือน

สุขในสวรรค์ของบัณฑิตยากที่จะอธิบาย

(488-500) ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายต่อไปว่า บัณฑิตผู้ซึ่งประพฤติกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริตนั้น เมื่อตายไปย่อมเกิดในสุคติโลกสวรรค์ แต่สุคติที่หมายถึงสวรรค์นั้นก็บรรยายได้แต่เพียงว่า เป็นดินแดนอันน่าปรารถนาน่าใคร่น่าพอใจสถานเดียว ไม่ง่ายเลยที่จะกล่าวเปรียบเทียบให้เข้าใจได้ว่าสวรรค์เป็นสุขนั้นเป็นอย่างไร

มีภิกษุรูปหนึ่งกราบทูลขอให้ทรงแสดงด้วยการอุปมา พระพุทธองค์ตรัสว่า พอจะเทียบได้บ้างกับความสุขโสมนัสของพระเจ้าจักรพรรดิผู้พรั่งพร้อมด้วยแก้ว 7 ประการ และผลบุญ (อิทธิ-ฤทธิ์) 4 ประการ

แก้ว 7 ประการนั้นคือ 1. จักรแก้ว 2. ช้างแก้ว 3. ม้าแก้ว 4. มณีแก้ว 5. นางแก้ว 6. คฤหบดีแก้ว 7. ปริณายกแก้ว ผลบุญ (ฤทธิ์) 4 ประการนั้น คือ 1. พระสิริโฉมงดงามเกินมนุษย์ 2. พระชนมายุยืน 3. พระโรคาพาธน้อย 4. เป็นที่รักใคร่ของปวงชน (เรื่องแก้ว 7 ประการและฤทธิ์ 4 ประการของพระเจ้าจักรพรรดิ ได้กล่าวถึงแล้วในเล่ม 5 หน้า 217-220)

ตรัสถามว่า เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิมีพร้อมทั้งแก้ว 7 ประการและผลบุญ 4 ประการดังกล่าวแล้ว จะทรงเสวยสุขโสมนัสหรือไม่? ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า แม้พระเจ้าจักรพรรดิจะทรงมีแก้วอย่างนั้นเพียงอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ย่อมจะเสวยสุขโสมนัสเพียงพอแล้ว

ไม่ต้องกล่าวถึงว่าจะทรงมีแก้วครบทั้ง 7 ประการและผลบุญทั้ง 4 ประการนั้นเลย

(501) ครั้นแล้ว ทรงหยิบแผ่นหินขนาดเท่าฝ่ามือขึ้นมาถามภิกษุเหล่านั้นว่า แผ่นหินที่ทรงถืออยู่นั้นกับภูผาหิมพานต์อย่างไหนใหญ่กว่ากัน เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่าแผ่นหินในพระหัตถ์นั้นเทียบไม่ได้แม้แต่เศษเสี้ยวของภูผาหิมพานต์ จึงตรัสว่า สุขโสมนัสของพระเจ้าจักรพรรดิที่กล่าวถึงนั้นก็ไม่ถึงเศษเสี้ยวของทิพยสุขในสวรรค์เช่นกัน

(502) และตรัสต่อไปว่า เมื่อบัณฑิตจุติจากสวรรค์มาเกิดเป็นมนุษย์อีก เขาก็ย่อมเกิดในสกุลสูง(อุจฺจากุลานิ) คือสกุลกษัตริย์มหาศาล สกุลพราหมณ์มหาศาล หรือสกุลคฤหบดีมหาศาลในที่สุด ซึ่งเป็นสกุลมั่งคั่ง มากด้วยโภคทรัพย์ ทองเงินและธัญญาหาร ทั้งเกิดมาเป็นคนรูปงามน่าดูชม...เขาจะเป็นคนประพฤติดีทั้งทางกายทางวาจาและทางใจ เมื่อตายไปก็ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์(อีกต่อไป)

(503) ทรงเปรียบเทียบอีกว่า นักการพนันเมื่อได้ชัยชนะจึงได้โภคสมบัติมากมายก่ายกองในเบื้องต้น แต่ก็ถือว่าเล็กน้อยนัก ไม่เหมือนการได้ชัยชนะของบัณฑิตที่เกิดจากการประพฤติกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต แล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

ภิกษุทั้งหลายฟังคำสอนเรื่องนี้ด้วยความซาบซึ้งยิ่ง

เทวทูตสูตร

อรรถกถาแห่งพระสูตรนี้ ให้ข้อมูลเรื่องนายนิรยบาล(ผู้คุมนรก)และพระยายม(ยโม ราชา)ว่า พระเถระบางพวกมีความเห็นว่า นายนิรยบาล(ที่เป็นบุคคล)ไม่มี คือไม่มีตัวตน มีแต่กรรมเท่านั้นทำหน้าที่เหมือนหุ่นยนต์ แต่ในอภิธรรมมีความเห็นตรงกันข้าม คือเห็นว่ามีนายนิรยบาลเป็นตัวเป็นตนทำหน้าที่ลงโทษสัตว์นรก ไม่ใช่กรรม ส่วนพระยายมได้แก่ราชาแห่งเวมานิกเปรต ซึ่งเวลาหนึ่งเสวยทิพยสุขเหมือนเทวดาทุกอย่าง อีกเวลาหนึ่ง(สลับกัน)เสวยผลกรรมอย่างเปรต

ในพระสูตรนี้ พระพุทธองค์เน้นเรื่องนรก จึงทรงสอนโดยเริ่มจากเรื่องเทวโลกไปจบลงด้วยเรื่องนรก

เรื่องเทวทูตก็แสดงไว้ชัดเจนในพระสูตรนี้

ทรงหยั่งรู้การตายการเกิดของหมู่สัตว์อย่างไร

(404-405) ณ วัดเชตวันคราวหนึ่ง พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ทรงหยั่งเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติและอุบัติ ซึ่งเป็นไปด้วยอาการและสภาพต่างๆ กันด้วยทิพยจักษุ โดยทรงทราบว่าจุติและอุบัตินั้นๆ เป็นไปตามธรรม กล่าวคือ ผู้ประพฤติกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ เป็นสัมมาทิฐิ เชื่อในกรรมด้วยสัมมาทิฐิ ครั้นตายไปบางพวกไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ บางพวกก็เกิดเป็นมนุษย์ ผู้ประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต กล่าวร้ายพระอริยะ เป็นมิจฉาทิฐิ เชื่อในกรรมด้วยมิจฉาทิฐิ(เชื่อผิดๆ ในเรื่องกรรม) ครั้นตายไปบางพวกก็ไปเกิดเป็นเปรต บางพวกก็ไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน บางพวกก็ไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก (โปรดสังเกตว่าในที่นี้ภูมิแห่งเปรต(ปิตติวิสัย)และเดรัจฉาน ไม่ใช่ภูมิเดียวกันกับอบาย ทุคติ วินิบาต นรก)

การหยั่งเห็นจุติและอุบัติของหมู่สัตว์ดังกล่าวนี้ ทรงเปรียบพระองค์ว่า เหมือนคนตาดียืนอยู่ระหว่างเรือน 2 หลัง ซึ่งแต่ละหลังมีประตูตรงกัน ใครเดินเข้าเดินออกหรือเดินไปเดินมาก็มองเห็นได้หมด

ปฏิบัติการในนรกและเทวทูตทั้ง 5

(506-511) ต่อจากนั้น ตรัสถึงกระบวนการลงโทษในนรกว่าพวกนายนิรยบาลจะฉุดลากแขนของพวกสัตว์นรกไปรายงาน

ตัวพระยายมว่า คนพวกนี้ไม่ปฏิบัติชอบในมารดา (อเมตฺเตยฺโย-รวมถึงไม่ปฏิบัติชอบในบิดา,ดู MLS. 3/224) ไม่ปฏิบัติชอบในสมณะ(อสามญฺโญ) ไม่ปฏิบัติชอบในพราหมณ์ (อพฺรหฺมญฺโญ) ไม่อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในสกุล(น กุเล เชฏฺฐาปจายี) ขอจงลงทัณฑ์แก่เขา

พระยายมจะซักถามสัตว์นรกตนนั้นไปตามลำดับในเรื่องเทวทูตทั้ง 5 ว่าไม่เคยปรากฏให้เห็นบ้างหรือ ซึ่งสัตว์นรกตนนั้นก็จะตอบว่าไม่เคยเห็น

เทวทูตประเภทที่ 1 พระยายมหมายถึงเด็กอ่อนนอนแบเบาะ ซึ่งตัวเปรอะเลอะไปด้วยอุจจาระปัสสาวะของตัวเอง เมื่อคนเราได้เห็นก็ควรจะคิดได้ว่าตัวเองก็ต้องมีความเกิดเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเกิดไปได้ ควรจะได้ทำความดีทางกาย ทางวาจาและทางใจ

เทวทูตประเภทที่ 2 พระยายมหมายถึงหญิงชรา-ชายชรา อายุ 80 ปี 90 ปี หรือ 100 ปี ซึ่งแก่เฒ่าหลังงอ งกเงิ่น ฟันหัก ผมหงอก หนังย่นเหี่ยว...เมื่อคนเราได้เห็นก็ควรจะคิดได้ว่าตัวเองก็จะต้องมีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ ควรจะได้ทำความดีทางกาย ทางวาจา และทางใจ

เทวทูตประเภทที่ 3 พระยายมหมายถึงหญิง-ชายผู้เจ็บไข้ได้ป่วยทนทุกข์ทรมาน นอนเกลือกกลิ้งอยู่กับอุจจาระปัสสาวะของตัวเอง อาศัยคนอื่นช่วยพยุงให้ลุกให้เดิน เมื่อคนเราได้เห็นก็ควรจะคิดได้ว่าตัวเองก็จะต้องมีความเจ็บป่วยเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บป่วยไปได้ ควรจะได้ทำความดีทางกาย ทาง

วาจาและทางใจ

เทวทูตประเภทที่ 4 พระยายมหมายถึงโจรผู้ร้ายถูกอาญาแผ่นดิน (ต้องโทษ 26 อย่างเหมือนที่กล่าวถึงแล้วในหน้า 113-115) เมื่อคนเราได้เห็นก็ควรจะคิดได้ว่า ผู้ทำกรรมชั่วย่อมถูกลงโทษต่างๆ ในชาติปัจจุบัน ไม่ต้องกล่าวถึงว่าในชาติหน้าจะไม่ถูกลงโทษ ควรจะได้ทำความดีทางกาย ทางวาจา และทางใจ

เทวทูตประเภทที่ 5 พระยายมหมายถึงหญิง-ชายที่ถึงแก่ความตาย ไม่ว่าจะตายมาแล้วหนึ่งวัน สองวัน หรือสามวัน อยู่ในสภาพขึ้นอืด เขียวช้ำ หรือน้ำเหลืองเยิ้ม เมื่อคนเราได้เห็นก็ควรจะคิดได้ว่าตัวเองก็จะต้องมีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ ควรจะได้ทำความดีทางกาย ทางวาจา และทางใจ

สัตว์นรกเมื่อได้ฟังว่า เทวทูตคือเด็กแรกเกิด คนชรา คนเจ็บป่วย คนถูกลงโทษ และคนตาย ดังนี้แล้ว ก็ตอบพระยายมว่าตนเคยเห็นมาแล้วทั้งนั้น แต่ก็ไม่ได้คิด มีแต่ความประมาทมัวเมา ไม่ได้ทำความดีทางกาย ทางวาจา และทางใจ

พระยายมได้สั่งสอนเขาว่า เมื่อไม่ได้ทำความดี มีแต่ความประมาทมัวเมาอย่างนั้น พวกนายนิรยบาลก็จะต้องลงโทษตามลักษณะที่เคยประมาทมัวเมา บาปกรรมนั่นแหละเป็นผู้ลงโทษ ไม่ใช่มารดาบิดา พี่น้อง มิตรสหาย ญาติสาโลหิต สมณ-พราหมณ์ หรือเทวดาเป็นผู้ลงโทษ เมื่อตัวเองทำบาปกรรมไว้ก็ตัวเองนั่นแหละจักได้รับผลของบาปกรรมนั้น

กล่าวจบแล้ว พระยายมก็จะนั่งนิ่ง

เรื่องนรกไม่ได้ตรัสตามคำบอกเล่า

นรก

คำพรรณนาเกี่ยวกับนรกนั้น ในบางพระสูตรที่ผ่านมาแล้ว ก็ตรัสเล่าโดยพระพุทธองค์ และในพระสูตรนี้ การระบุถึงนายนิรยบาลก็ดี พระยายม (ยมราช) ก็ดี เทวทูตก็ดี นรกชั้นต่างๆ ก็ดี ล้วนแต่เป็นพระพุทธดำรัสทั้งสิ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระพุทธองค์ได้ตรัสว่า เรื่องนรกที่ตรัสในพระสูตรนี้เป็นเรื่องที่ทรงเห็นมาด้วยพระองค์เอง มิใช่ตรัสตามคำบอกเล่าของใคร ฉะนั้นจึงขอเก็บความที่เป็นพุทธดำรัสเกี่ยวกับนรกในพระสูตรนี้ไว้เป็นหลักฐานชัดๆ อีกครั้งหนึ่ง

อรรถกถาแห่งพระสูตรนี้ได้อธิบายและให้ข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับอเวจีมหานรก ดังนี้

มหานรก (มหานิรยะ) เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าอเวจีมหานรก คำว่าอเวจีแปลว่าคลื่น หมายความว่าในอเวจีมหานรกนั้นไม่มีช่องว่างของเปลวไฟซึ่งสัตว์นรกหมกไหม้อยู่ เปลวไฟพุ่งโพลงอยู่ตลอดเวลาไม่เคยมอดดับ อาณาบริเวณของอเวจีนั้น พื้นก็เป็นแผ่นโลหะ หลังคาก็เป็นแผ่นโลหะ กว้างยาวด้านละ 900 โยชน์ ผนัง 4 ด้านซึ่งก็เป็นโลหะเหมือนกัน ด้านละ 81 โยชน์ เปลวไฟพุ่งไปทั้ง 4 ทิศ ทิศละ 100 โยชน์ วัดทั้ง

ส่วนยาวและส่วนกว้างของเปลวไฟ ตกประมาณ 318 โยชน์ วัดวงรอบได้ 954 โยชน์ ความร้อนของเปลวไฟนั้นทะลุแผ่นโลหะไปไกลถึงด้านละ 100 โยชน์

เทวทัตตกสู่อเวจีมหานรกนี้ ขนาดของอัตภาพประมาณ 100 โยชน์ เท้าเหยียบจมอยู่ในพื้นโลหะลึกถึงขอเท้า มือก็ฝังอยู่ในผนังโลหะลึกถึงข้อมือ ศีรษะฝังอยู่บนหลังคาโลหะถึงกระดูกคิ้ว มีหลาวเหล็กเสียบตรึงจากพื้นล่างกับหลังคาอันหนึ่ง เสียบตรึงทะลุหัวใจอันหนึ่ง เสียบตรึงทะลุซี่โครงอีกอันหนึ่ง ความเบียดเสียดเยียดยัดในอเวจีมหานรกนั้นเหมือนแป้งยัดทะนาน หาช่องว่างไม่ได้

(512-513) พระพุทธองค์ตรัสถึงความเป็นไปในนรกให้ภิกษุทั้งหลายฟังตามลำดับดังนี้

- พวกนายนิรยบาลลงโทษสัตว์นรกด้วยการจองจำ 5 สถานคือ ตรึงตะปูเหล็กแดงที่มือ 2 ข้าง ที่เท้า 2 ข้าง และที่กลางทรวงอก
- พวกนายนิรยบาลจับสัตว์นรกขึงพืดแล้วเอาผึ่งถาก... จับเอาเท้าชี้ขึ้นบนแล้วเอาพร้าถาก...จับเทียมรถวิ่งกลับไปกลับมาบนพื้นที่ไฟลุกโชน...ไล่ให้ปีนขึ้นปีนลงบนภูเขาถ่านเพลิงซึ่งลุกอยู่โชติช่วง...จับเอาหัวพุ่งลงไปในหม้อน้ำทองแดงเดือดพล่าน ให้สัตว์นรกต่างด่าว

ดิ้นกระเสือกกระสนไปมา

(514) ตรัสถึงมหานรกว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! พวกนายนิรยบาลจะโยนสัตว์เข้าสู่มหานรก มหานรกนั้นมี 4 มุม 4 ประตู แบ่งสัดส่วนเท่ากัน (ทุกด้าน) มีกำแพงเหล็กล้อมรอบ ครอบไว้ด้วยแผ่นเหล็ก พื้นมหานรกนั้นล้วนเป็นเหล็ก(อโยมยา)ติดไฟโพลงกินเนื้อที่ร้อยโยชน์รอบทิศทาง เป็นอยู่อย่างนั้นตลอดกาล"

ตรัสบรรยายต่อไปว่า เปลวไฟพุ่งโพลงจากมหานรกทะลุผนังทุกด้าน(รวมทั้งข้างล่าง-ข้างบน) สัตว์นรกทนทุกข์ทรมานแสนสาหัสอยู่ในนั้น แต่ก็ไม่ตายดับ ตราบเท่าที่บาปกรรมยังไม่สิ้นสุด

(515-516) นานแสนนาน จะมีบางครั้งคราวที่ประตูด้านหน้าของมหานรกเปิด พวกสัตว์นรกก็จะวิ่งกรูเกรียวสุดชีวิตไปยังประตู แล้วก็จะถูกไฟแผดเผาเนื้อหนังและกระดูกจนควันตลบ แต่พอสัตว์นรกขยับเขยื้อนอวัยวะ ร่างก็คืนรูปดังเดิมโดยพลัน พอจะวิ่งไปถึงประตูที่เปิด ประตูก็จะปิดทันที...นานแสนนาน จะมีบางครั้งคราวที่ประตูด้านอื่นๆ ก็จะเปิดอย่างนั้นเหมือนกัน ความเป็นไปของสัตว์นรกก็จะดำเนินไปอย่างนั้น

(517) นานแสนนาน จะมีบางครั้งคราวที่ประตูด้านหน้าของมหานรกนั้นเปิด พวกสัตว์นรกก็จะวิ่งฝ่าเปลวเพลิงออกไปทางประตูนั้นได้ แต่รอบนอกนั้นก็เต็มไปด้วยอาจมมหึมา พวกสัตว์นรกก็จะตกจมลงไปในนั้น ฝูงสัตว์ปากเหมือนเข็มรุมชอนไชเนื้อหนังเข้าไปกินเยื่อในกระดูก

(518-523) ในนรกอาจม(คูถนิรยะ)นั้น มีนรกขี้เถ้า(กุกกุลนิรยะ)ขนาดใหญ่เรียงรายอยู่รอบด้าน (ขี้เถ้าในที่นี้เป็นเถ้ารึงคือมีถ่านไฟคุกรุ่นอยู่ภายใน) พวกสัตว์นรกก็จะพากันตกจมลงไปในนั้น...ในนรกขี้เถ้านั้นมีป่างิ้วใหญ่(สิมพลิวัน)อยู่รายรอบต้นมันสูงโยชน์หนึ่ง มีหนามยาว 16 องคุลีล้วนแต่ติดไฟลุกโชน พวกนายนิรยบาลจะบังคับให้สัตว์นรกปีนขึ้นปีนลงที่ต้นงิ้วนั้น... ในนรกป่างิ้วนั้นมีป่าต้นไม้ใบดาบ (อสิปัตตวัน) อยู่รายรอบ พวกสัตว์นรกจะพลัดเข้าไปในป่านั้น ใบดาบของต้นไม้ก็จะถูกลมพัดปลิวตัดมือ ตัดเท้า ตัดใบหู ตัดจมูกของพวกเขา...ในนรกป่าต้นไม้ใบดาบนั้น มีแม่น้ำด่าง (ขาโรทกา นที-แม่น้ำซึ่งน้ำเป็นด่างเป็นกรด) อยู่รายรอบ พวกสัตว์นรกจะตกลงไปลอยคอและแหวกว่ายอยู่ในน้ำด่าง...ส่วนพวกนายนิรยบาลก็จะพากันเอาเบ็ดเกี่ยวพวกสัตว์นรกขึ้นมากองไว้บนบก แล้วถามว่าเจ้าต้องการอะไร พวกสัตว์นรกก็จะบอกว่าหิว แล้วพวกเขาก็จะถูกขอเหล็กแดงโชนง้างปากกรอกก้อนโลหะติดไฟแดงฉานเข้าให้ ร้อนลวกปากคอท้องไส้ จนลำไส้น้อยใหญ่ทะลักลงข้างล่าง...พวกนายนิรยบาลจะถามอีกว่ายังต้องการอะไรอีก เมื่อสัตว์นรกตอบว่ากระหายน้ำ พวกเขาก็จะเอาขอเหล็กติดไฟโชนนั่นแหละง้างปากเทน้ำทองแดงสุกปลั่งให้ดื่ม ปากคอท้องไส้ถูกน้ำทองแดงลวกไหม้ จนลำไส้น้อยใหญ่ทะลักลงข้างล่าง...แม้จะเจ็บร้อนทรมานแสนสาหัสเพียงใด พวกสัตว์นรกก็ไม่ตาย ตราบที่บาปกรรมยังไม่สิ้นสุด พวกเขาถูกโยนลงมหานรกครั้งแล้วครั้งเล่าอยู่อย่างนั้น

(524) พระพุทธองค์ตรัสเล่าต่อไปว่า พระยายมเมื่อได้

เห็นการลงโทษสัตว์ด้วยวิธีการต่างๆ เพราะกรรมชั่วที่เคยทำไว้แต่ปางก่อนอย่างนั้น ก็คิดอยู่ในใจว่า ขอให้เราได้เกิดเป็นมนุษย์ ขอพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจงเสด็จอุบัติขึ้นในโลก ขอให้เราได้เข้าเฝ้าพระองค์ ขอให้พระองค์ทรงแสดงธรรมโปรดเรา และขอให้เราได้รู้แจ่มแจ้งในคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเถิด

และตรัสกะภิกษุเหล่านั้นว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! เรื่องที่พวกเธอได้ฟังแล้วนั้น มิใช่ว่าเราได้ฟังจากสมณะหรือพราหมณ์อื่นๆ แล้วนำมาบอกเล่า แต่เราบอกเล่าเรื่องที่รู้มาเองเห็นมาเองได้ประจักษ์มาด้วยตัวเองทั้งสิ้น (ตำ โข ปนาหำ ภิกฺขเว นาญฺญสฺส กสฺสจิ สมณสฺส วา พฺราหฺมณสฺส วา สุตฺวา วทามิ,อปิจ โข ยเทว เม สามำ ญาตำ สามำ ทิฏฺฐำ สามำ วิทิตำ ตเทวาหำ วทามิ.)"

(525) แล้วตรัสด้วยพระคาถา มีใจความว่า

ชนเหล่าใดเมื่อยังมีเรี่ยวแรงดี ถูกเทวทูตบอกเตือนแล้วยังประมาทอยู่ ชนเหล่านั้นย่อมจะเกิดเป็นสัตว์ต่ำทราม ทุกข์โศกไปนานเท่านาน ส่วนชนเหล่าใดเป็นสัตบุรุษ จิตใจสงบเย็น เมื่อเทวทูตบอกเตือนก็ไม่ประมาทในธรรมของพระอริยะตลอดเวลา เห็นภัยในอุปาทานอันเป็นเหตุให้มีการเกิดและการตาย ไม่ยึดมั่นถือมั่น หลุดพ้นเพราะดับเหตุแห่งชาติและมรณะได้ ชนเหล่านั้นย่อมถึงความเกษมสุข ดับเย็นสนิทในชีวิตปัจจุบัน ก้าวล่วงเวรภัยและทุกข์ทั้งปวงได้

จบสุญญตวรรคแห่งมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์

มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์

วิภังควรรค

ภัทเทกรัตตสูตร

ผู้ทำให้แต่ละวันของชีวิตเจริญดี

(526-527) วันหนึ่ง พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวัน เรื่องบุคคลผู้ทำให้แต่ละวันของชีวิตเจริญดี (ภัทเทกรัตตบุคคล) โดยทรงยกบทตั้ง(อุเทศ)ขึ้นนำก่อน แล้วตามด้วยคำอธิบาย(วิภังค์)

บทตั้ง

"บุคคลไม่ควรหวนคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว
ไม่พึงวาดหวังในสิ่งที่ยังไม่มาถึง
สิ่งใดเป็นอดีต สิ่งนั้นก็ผ่านเลยไปแล้ว
สิ่งใดเป็นอนาคต สิ่งนั้นก็ยังไม่มาถึง
บุคคลใดเห็นแจ้งชัดซึ่งสิ่งที่เป็นปัจจุบันในแต่ละเรื่อง

ไม่วอกแวกหวั่นไหว(ไปตามกิเลส)
เมื่อเห็นแจ้งชัดแล้ว บุคคลนั้นพึงลงมือทำสิ่งนั้น ควร
ทำความเพียรเสียแต่วันนี้
มีใครล่วงรู้ได้ว่าจะตายในวันพรุ่งนี้
มัจจุราชแม่ทัพใหญ่(ความตาย)นั้น
ไม่มีใครจะผัดเพี้ยนได้เลย
ผู้ที่มีปกติเป็นอยู่อย่างนี้
มีความเพียร ไม่ซึมเซาทั้งคืนและวัน
พระสันตมุนีเรียกเขาว่า ผู้มีแต่ละคืนวันอันเจริญดี"

(528-534) ทรงอธิบายความไปตามลำดับดังนี้

– **หวนคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว** คือหวนคำนึงถึงความเพลินพอใจกับรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ตนเคยมี (ติดใจเบญจขันธ์ในอดีต)

– **วาดหวังในสิ่งที่ยังไม่มาถึง** คือหวนคำนึงถึงความเพลินพอใจกับรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ตนยังไม่มีแต่อยากให้มีในอนาคต

– **วอกแวกหวั่นไหว(ไปตามกิเลส)** คือการที่ปุถุชนผู้ไม่ได้สนใจศึกษาธรรมของพระอริยะ ของสัตบุรุษ พิจารณาเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นอัตตาบ้าง ว่าเป็นของอัตตาบ้าง ว่ามีอยู่ในอัตตาบ้าง

(แต่ละหัวข้อที่ทรงยกมาอธิบายนั้น ทรงอธิบายความหมายที่มีนัยตรงกันข้ามด้วย จึงเป็นคำอธิบายใน 6 หัวข้อ อรรถ

กถากล่าวว่า การลงมือทำความเพียรในปัจจุบันให้ดีก็คือการเจริญวิปัสสนานั่นเอง คำว่าภัทเทกรัตตะจึงมีความหมายว่า มีชีวิตงอกงามอยู่กับขณะปัจจุบัน ไม่เลื่อนลอยไปกับอดีตและอนาคต)

อานันทภัทเทกรัตตสูตร

(535-547) วันหนึ่งที่วัดเชตวัน พระอานนท์สนทนาธรรมกับภิกษุทั้งหลายที่อุปัฏฐานศาลาด้วยเรื่องภัทเทกรัตตบุคคล (เนื้อหาเหมือนในภัทเทกรัตตสูตรทุกประการ) เป็นที่พอกพอใจทั่วกัน เมื่อพระพุทธองค์เสด็จออกจากที่ประทับหลีกเร้นไปประทับนั่งที่นั่นและตรัสถามถึงเรื่องที่ภิกษุกำลังสนทนากันอยู่ ภิกษุทั้งหลายก็กราบทูลว่าพระอานนท์ยกเรื่องภัทเทกรัตตบุคคลมาอธิบายสู่กันฟัง

พระพุทธองค์ตรัสถามพระอานนท์ว่า ได้ตั้งเรื่องและอธิบายเกี่ยวกับภัทเทกรัตตบุคคลสู่กันฟังอย่างไร?

เมื่อพระอานนท์กราบทูลถึงเนื้อหาของธรรมที่ได้แจกแจงให้ภิกษุทั้งหลายฟัง ซึ่งตรงกับที่ทรงแสดงไว้ในภัทเทกรัตตสูตรทุกประการตามลำดับ พระพุทธองค์ก็ได้ทรงอนุโมทนาว่าเป็นการกล่าวถูกต้องทุกอย่าง แล้วทรงแสดงธรรมเรื่องนี้ให้พระอานนท์ฟังอีกครั้งหนึ่ง

มหากัจจานภัทเทกรัตตสูตร

เรื่องราวในพระสูตรนี้เกิดขึ้นที่ตโปทารามกรุงราชคฤห์ ตโปทารามเป็นชื่อของสวนป่าซึ่งอยู่ใกล้ๆ บ่อน้ำร้อนธรรมชาติในสวนป่าแห่งนี้มีพระวิหารที่พระพุทธองค์ได้เสด็จไปประทับอยู่เป็นครั้งคราว ข้อมูลเกี่ยวกับบ่อน้ำร้อนตโปทาได้บันทึกไว้แล้วในเล่ม 1 หน้า 209-210

เรื่องภัทเทกรัตตบุคคลเป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์

(548-553) คราวหนึ่ง เมื่อพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่ตโปทารามกรุงราชคฤห์ ใกล้รุ่งคืนหนึ่ง พระสมิทธิลุกขึ้นไปสรงน้ำที่บ่อน้ำตโปทา เสร็จแล้วก็นุ่งสบงผืนเดียวยืนผึ่งตัวให้แห้ง เวลานั้นเลยปฐมยามไปแล้ว มีเทวดาตนหนึ่ง รัศมีงดงามเจิดจ้าไปทั่ว

บ่อน้ำตโปทาได้เข้าไปยืนอยู่เบื้องหน้าของพระสมิทธิกล่าวถามท่านว่า จำอุเทศและวิภังค์เรื่องภัทเทกรัตตบุคคลได้หรือไม่? สมิทธิตอบว่าจำไม่ได้และได้ถามกลับเทวดาเช่นกัน เทวดาก็ตอบว่าจำไม่ได้เหมือนกัน พร้อมกันนั้นก็ได้แนะนำให้พระสมิทธิเรียนและจดจำทั้งอุเทศ(คาถานำ)และวิภังค์(คำอธิบาย)เรื่องภัทเทกรัตตบุคคล โดยกล่าวว่าเป็นเรื่องที่มีประโยชน์ เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์(อาทิพฺรหฺมจริยโก-เป็นข้อปฏิบัติที่เอื้อต่อการประพฤติพรหมจรรย์)

กล่าวจบแล้ว เทวดาตนนั้นก็หายวับไป

วันรุ่งขึ้น พระสมิทธิได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ ณ ที่ประทับ ได้กราบทูลเรื่องที่ประสบมาเมื่อตอนใกล้รุ่ง และทูลขอให้ทรงแสดงธรรมเรื่องภัทเทกรัตตบุคคลโปรด

พระพุทธองค์ทรงกล่าวแต่พระคาถาซึ่งเป็นอุเทศในเรื่องนี้ตามคำทูลขอ แล้วเสด็จลุกจากที่ประทับนั่งเข้าไปในพระวิหาร ภิกษุทั้งหลายซึ่งเข้าเฝ้าในคราวนั้นด้วย เมื่อได้ฟังเพียงอุเทศอย่างนั้นก็ปรึกษากันว่า น่าจะมีพระเถระสักองค์ที่จะช่วยอธิบายเรื่องนี้ให้เข้าใจได้ ในที่สุดก็พร้อมใจกันเข้าไปหาพระมหากัจจานะเพื่อเรื่องนี้โดยเฉพาะ

ทำแต่ละวันให้ดีตามคำอธิบายของพระมหากัจจานะ

(554-562) พระมหากัจจานะ ในตอนแรกได้แนะนำให้ภิกษุทั้งหลายเข้าเฝ้าและทูลถามข้อธรรมเรื่องนี้กะพระพุทธองค์ให้ได้ โดยเปรียบว่าพระองค์เหมือนแก่นไม้ เมื่อบุคคลแสวงหาแก่น

ไม้ ก็ต้องไปเอาแก่นไม้ ไม่ใช่ไปเก็บเอาแต่กิ่งและใบของต้นไม้ แต่ภิกษุเหล่านั้นก็ยืนยันในความมุ่งหวังเดิม โดยมั่นใจว่าพระเถระจะช่วยอธิบายธรรมเรื่องนี้ให้เป็นที่เข้าใจได้เป็นอย่างดี ในที่สุดพระมหากัจจานะก็รับอาราธนา

ท่านเริ่มด้วยการยกอุเทศที่พระพุทธองค์ตรัสด้วยพระคาถาแล้วตามด้วยคำอธิบายตามลำดับ ดังนี้

- **หวนคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว** หมายถึงมีใจผูกพันอยู่ด้วยฉันทราคะ(ความรักใคร่ติดใจ)ในอายตนะภายใน-อายตนะภายนอกที่เพลินพอใจ

- **วาดหวังในสิ่งที่ยังไม่มาถึง** หมายถึงตั้งจิตมุ่งหวัง (ปฏิลาภาย จิตฺตํ ปณิทหติ)ในสิ่งที่ตนยังไม่ได้เพื่อให้ได้มา สิ่งนั้นคืออายตนะภายใน-อายตนะภายนอกในอนาคต ความตั้งจิตมุ่งหวังทำให้เพลินพอใจในอายตนะภายใน-อายตนะภายนอกที่ยังไม่มาถึง

- **วอกแวกหวั่นไหว(ไปตามกิเลส)** หมายถึงมีใจผูกพันอยู่ด้วยฉันทราคะในอายตนะภายใน-อายตนะภายนอกที่เป็นปัจจุบัน (ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า) เมื่อมีใจผูกพันอยู่ด้วยฉันทราคะอย่างนั้นก็เพลินพอใจกับอายตนะภายใน-อายตนะภายนอกที่กำลังเกิดขึ้น

พระมหากัจจานะได้อธิบายธรรมดังกล่าวโดยนัยตรงกันข้ามด้วย จึงเป็นคำอธิบาย 6 ประเด็น (ตามแนวอธิบายของพระพุทธองค์ ต่างกันที่พระพุทธองค์ทรงอธิบายอิงเบญจขันธ์ ส่วนพระมหากัจจานะอิงฉันทราคะในอายตนะภายใน-อายตนะภายนอก 6 คู่)

กล่าวจบ พระมหากัจจานะก็ขอให้ภิกษุเหล่านั้นนำความ

เข้าไปทูลถามพระพุทธองค์อีกครั้งหนึ่ง หากมีพระดำรัสตอบอย่างไร ขอให้น้อมรับจดจำไว้ตามนั้น

(563-564) ภิกษุเหล่านั้นได้ทำตามคำแนะนำของพระมหากัจจานะ โดยได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์และกราบทูลรายงานเรื่องที่พวกตนได้ไปขอให้พระเถระแสดงธรรมเรื่องนี้โดยลำดับ

บ่อน้ำอีกส่วนหนึ่งในดโปทารามที่ตกแต่งใหม่

พระพุทธองค์ได้ตรัสยกย่องพระมหากัจจานะว่าเป็นบัณฑิตมากด้วยปัญญา คำอธิบายธรรมเรื่องภัทเทกรัตตบุคคลที่ท่านกล่าวแล้วนั้นตรงกับที่พระองค์มีพระประสงค์จะอธิบายทุกประการ ทรงให้ภิกษุทั้งหลายจดจำไว้อย่างนั้น

โลมสกังคิยภัทเทกรัตตสูตร

เนื้อหาของธรรมในพระสูตรนี้ ยังเป็นเรื่องของภัทเทกรัตตบุคคล(เหมือนในภัทเทกรัตตสูตรทุกอย่าง) อรรถกถากล่าวว่า ชื่อภิกษุองค์สำคัญในพระสูตรนี้ คืออังคะ ท่านเป็นคนมีขนทั่วกายเพียงเล็กน้อย คนจึงเรียกท่านว่าพระโลมสกังคิยะ จันทนเทพบุตรในเรื่องนี้เคยเกิดเป็นอุบาสกนามว่าจันทนะในพุทธกาลสมัยพระกัสสปพุทธเจ้า ในชาตินั้นอุบาสกจันทนะเป็นเศรษฐีนับถือพระรัตนตรัย เขาตายไปเกิดในภพดาวดึงส์ ได้ฟังธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดง ณ ดาวดึงส์ในพรรษาที่ 7 ด้วยแสดงว่าธรรมที่ทรงแสดงในดาวดึงส์คราวนั้น ไม่ใช่มีแต่ธรรมที่เรียกว่า"อภิธรรม"เท่านั้น

อีกคำหนึ่งในพระสูตรนี้ที่อรรถกถากล่าวถึง คือคำว่า บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ โดยกล่าวว่า กัมพลศิลาอาสน์นั้นมีสีแดงเหมือนกองดอกชบา จึงได้ชื่อว่าบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ (แต่น่าคิดว่า บัณฑุแปลว่าเหลือง และบัณฑุกัมพลนั้นได้แก่ผ้าขนสัตว์สีเหลือง บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์น่าจะแปลว่าแท่นหินที่มีสีเหมือนผ้ากัมพลเหลือง เป็นไปได้ไหมว่า ที่อรรถกถาเข้าใจว่าบัณฑุคือสีแดง เพราะเอาสีของบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ไปเทียบกับสีของดอกชบา ซึ่งส่วนมากเห็นแต่ดอกชบาแดง แต่ความจริงดอกชบานั้นมีหลายสี โดยเฉพาะอย่างยิ่งดอกชบาสีเหลืองก็มี) โดยปกติบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์นั้นเป็นที่ประทับของพระอินทร์หรือท้าวสักกะ-จอมเทพแห่งดาวดึงส์

เทพดาวดึงส์ก็ได้ฟังธรรมเรื่องภัทเทกรัตตบุคคล

(565-568) เรื่องนี้เกิดขึ้นขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่วัดเชตวัน หลังปฐมยามของคืนวันหนึ่ง ขณะที่พระโลมสกังคิยะพำนักอยู่ที่นิโครธารามใกล้กรุงกบิลพัสดุ์แคว้นสักกะ มีเทพบุตรตนหนึ่งนามว่าจันทนะ ซึ่งมีรัศมีงดงามยิ่งสาดส่องไปทั่วนิโครธาราม ได้เข้าไปยืนกล่าวกะท่านถึงเรื่องภัทเทกรัตตบุคคลที่พระพุทธองค์ตรัสสอนไว้ทั้งพระคาถาและคำอธิบายว่าได้จดจำไว้หรือไม่ เมื่อพระโลมสกังคิยะตอบว่าไม่ได้จดจำไว้ ซ้ำย้อนถามด้วยคำถามเดียวกัน เทพบุตรตอบว่าจำได้แต่ส่วนที่เป็นพระคาถา(อุเทศ)ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสแก่ทวยเทพเมื่อคราวเสด็จไปประทับ(จำพรรษา)อยู่ที่บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ใต้ร่มปาริฉัตรใน

ภพดาวดึงส์ แล้วได้กล่าวทบทวนพระคาถานั้นให้พระโลมสกังคิยะฟังพร้อมแนะนำให้เรียนและจดจำให้ได้ เพราะจะเป็นประโยชน์แก่การประพฤติพรหมจรรย์สืบไป

กล่าวจบ จันทนเทพบุตรก็หายวับไป

(569-578) วันรุ่งขึ้น พระโลมสกังคิยะเก็บเสนาสนะ ถือบาตรจีวรออกเดินทางบ่ายหน้าสู่กรุงสาวัตถี เมื่อถึงวัดเชตวันก็เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ ณ ที่ประทับ ได้กราบทูลถึงเรื่องที่ตนได้พบและพูดคุยกับเทพบุตรที่นิโครธารามนั้น และทูลขอให้ทรงสอนอุเทศและวิภังค์เรื่องการมีชีวิตแต่ละวันให้เจริญดี เพื่อตนจะได้ท่องและจดจำไว้

พระพุทธองค์ตรัสแก่พระโลมสกังคิยะว่า เทพบุตรตนนั้นชื่อจันทนะ เคยได้ทำประโยชน์ ใส่ใจ ตั้งใจเงี่ยโสตสดับธรรม เธอก็จงตั้งใจฟังธรรมนั้นให้ดี แล้วได้ตรัสพระคาถาและคำอธิบายเหมือนที่ตรัสในภัทเทกรัตตสูตรตามลำดับ

(อรรถกถากล่าวว่า คำว่าเรียน(ในสมัยพุทธกาล)หมายถึงตั้งใจนั่งฟัง คำว่าเล่าเรียน หมายถึงการท่องบ่นสาธยาย และคำว่าทรงจำหรือจดจำไว้ได้ หมายถึงทวนความจำบอกแก่คนอื่นได้)

จูฬกัมมวิภังคสูตร

พระสูตรนี้ อรรถกถาเรียกว่าสุภสูตรตามชื่อสุภมาณพ สุภมาณพนั้นเป็นบุตรของโตเทยยพราหมณ์(ปุโรหิตของพระเจ้าปเสนทิโกศล) คนจึงเรียกเขาว่าโตเทยยบุตร(ดูสุภสูตรในเล่ม 5 หน้า 95-96) อรรถกถาเล่าเสริมว่า สุภมาณพเข้าใจว่าบิดาของเขาซึ่งเป็นคนตระหนี่ไปเกิดเป็นพรหม แต่ความจริงบิดาของเขาเกิดเป็นสุนัขในบ้านนั่นเอง เพราะความตระหนี่และหวงแหนทรัพย์สมบัติเหลือเกิน

กรรมจำแนกสัตว์ให้ดีเลวต่างกัน

(579-580) ครั้งหนึ่ง สุภมาณพโตเทยยบุตรได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ที่วัดเชตวัน เขาตั้งปัญหาทูลถามว่า อะไรเป็นเหตุ

เป็นปัจจัยให้พวกมนุษย์ที่เกิดเป็นมนุษย์อยู่ ปรากฏให้เห็นว่าดีเลวต่างกัน คือ

- บางคนมีอายุสั้น บางคนมีอายุยืน
- บางคนมีโรคมาก บางคนมีโรคน้อย
- บางคนมีผิวพรรณทราม บางคนมีผิวพรรณงาม
- บางคนมีศักดิ์น้อย บางคนมีศักดิ์มาก
- บางคนยากจน บางคนร่ำรวย
- บางคนเกิดในสกุลต่ำ บางคนเกิดในสกุลสูง
- บางคนไม่มีปัญญา บางคนมีปัญญา

(581-595) พระพุทธองค์ตรัสตอบในเรื่องนี้ว่า

"มาณพ! สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม(เป็นผู้รับผลของกรรม) มีกรรมเป็นที่เกิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวและประณีตได้ (กมฺมํ สตฺเต วิภชติ ยทิทํ หีนปฺปณีตตาย)"

สุภมาณพทูลขอให้ทรงอธิบายเพื่อความเข้าใจชัดขึ้น พระพุทธองค์ตรัสขยายความตามลำดับ สรุปได้ดังนี้

- คนผู้มักฆ่าสัตว์ตัดชีวิต(ปาณาติบาต) ตายไปจะเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก หรือถ้ามาเกิดเป็นมนุษย์เขาก็จะเป็นคนมีอายุสั้น ตรงกันข้าม คนที่เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต มีใจโอบเอื้อเกื้อกูลต่อชีวิตทั้งหลาย ตายไปย่อมจะเกิดในสุคติโลกสวรรค์ หรือถ้ามาเกิดเป็นมนุษย์ก็จะเป็นคนมีอายุยืน
- คนผู้มักเบียดเบียนสัตว์ด้วยมือ ด้วยก้อนดิน ท่อนไม้

หรือด้วยของมีคม(ศาสตรา) เมื่อตายไปเขาจะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก หรือถ้าเขามาเกิดเป็นมนุษย์ ก็จะเป็นคนมีโรคมาก ตรงกันข้าม คนที่มีปกติไม่เบียดเบียนสัตว์อย่างนั้น ตายไปย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ หรือถ้ามาเกิดเป็นมนุษย์ เขาย่อมจะเป็นคนมีโรคน้อย

- คนผู้มักโกรธ มากด้วยความขุ่นแค้น ขัดใจง่าย อาฆาตมาดร้าย ฉุนเฉียว เมื่อตายไปย่อมเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก หรือถ้ามาเกิดเป็นมนุษย์ก็จะเป็นคนมีผิวพรรณทราม ตรงกันข้าม คนผู้ไม่มักโกรธ...ตายไปย่อมเกิดในสุคติโลกสวรรค์ หรือถ้ามาเกิดเป็นมนุษย์เขาย่อมเป็นคนน่าเลื่อมใส (ปาสาทิโก-มีรูปร่างผิวพรรณที่ดี)
- คนผู้มีใจริษยา คิดร้าย จ้องอยากได้ลาภสักการะ ความเคารพนับถือกราบไหว้และการบูชาจากคนอื่น เมื่อตายไปจะเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก หรือถ้ามาเกิดเป็นมนุษย์ ย่อมเป็นคนมีศักดิ์น้อย (อปฺเปสกฺโข) ตรงกันข้ามผู้ไม่มีใจริษยา ไม่มีจิตคิดร้ายต่อคนอื่น ไม่จ้องอยากได้ลาภสักการะ ความเคารพนับถือและการบูชาจากคนอื่น เมื่อตายไปย่อมเกิดในสุคติโลกสวรรค์ หรือถ้ามาเกิดเป็นมนุษย์ก็จะเป็นคนมีศักดิ์ใหญ่(มเหสกฺโข)
- คนผู้ไม่ให้ทาน คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้...แก่

สมณะหรือพราหมณ์ เมื่อตายไปจะเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก หรือถ้ามาเกิดเป็นมนุษย์ก็จะเป็นคนยากจน(อปฺปโภโค-มีโภคสมบัติน้อย) ตรงกันข้าม คนผู้ให้ทานแก่สมณะหรือพราหมณ์ เมื่อตายไปย่อมเกิดในสุคติโลกสวรรค์ หรือถ้ามาเกิดเป็นมนุษย์ก็เป็นคนร่ำรวย(มหาโภโค-มีโภคสมบัติมาก)

- คนผู้มีใจแข็งกระด้าง เย่อหยิ่ง ไม่กราบไหว้ ไม่ลุกรับ ไม่ให้อาสนะ ไม่หลีกทางให้ ไม่สักการะเคารพนับถือบูชาบุคคลผู้ควรเคารพนับถือบูชา เมื่อตายไปจะเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก หรือถ้ามาเกิดเป็นมนุษย์ก็จะเป็นคนเกิดในสกุลต่ำ(นีจากุลีโน) ตรงกันข้าม คนผู้มีใจอ่อนโยน ไม่เย่อหยิ่ง ให้เกียรติเคารพนับถือผู้ที่ควรเคารพบูชา เมื่อตายไปก็จะเกิดในสุคติโลกสวรรค์ หรือถ้ามาเกิดเป็นมนุษย์ ย่อมจะเป็นคนเกิดในสกุลชั้นสูง(อุจฺจากุลีโน)
- คนผู้ไม่เข้าไปหาสมณะหรือพราหมณ์เพื่อแสวงความรู้ว่าอะไรเป็นกุศลอะไรเป็นอกุศล อะไรมีโทษ อะไรไม่มีโทษ อะไรควรส้องเสพ อะไรไม่ควรส้องเสพ อะไรทำแล้วเป็นประโยชน์หรือไม่เป็นประโยชน์ เมื่อตายไปจะเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก หรือถ้ามาเกิดเป็นมนุษย์ก็จะเป็นคนมีปัญญาทราม(ทุปฺปญฺโญ) ตรงกันข้าม คนผู้เข้าไปหาสมณะหรือพราหมณ์แสวงหาความรู้ว่าอะไรเป็นกุศลอะไรเป็นอกุศล...เมื่อตายไป ย่อม

จะเกิดในสุคติโลกสวรรค์ หรือถ้ามาเกิดเป็นมนุษย์ก็จะเป็นคนมีปัญญามาก(มหาปญฺโญ)

มุมหนึ่งของโบราณสถานเชตวัน

(596-597) แล้วตรัสสรุปว่า ปฏิปทาของคนเป็นไปเพื่ออะไรก็จะทำให้เป็นไปอย่างนั้น เช่นเป็นไปเพื่อมีอายุสั้นก็จะนำไปสู่ความเป็นคนมีอายุสั้นเป็นต้น ซึ่งหมายถึงว่า กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวและประณีตต่างกัน(ดีหรือชั่วขึ้นอยู่กับการกระทำของตัวเอง)

สุภมาณพเกิดความเข้าใจแจ่มแจ้งในพระธรรมเทศนาเรื่องนี้เป็นอย่างยิ่ง ได้ประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิตตั้งแต่วันนั้น

มหากัมมวิภังคสูตร

ความเข้าใจผิดอย่างใหญ่หลวงในเรื่องกรรม

(598-599) ขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่วัดเวฬุวันคราวหนึ่ง พระสมิทธิ(เป็นพระใหม่)พำนักอยู่ที่กุฏิในป่า(ในเขตวัดเวฬุวันนั้นเอง) วันหนึ่งปริพาชกนามว่าโปตลิบุตรเดินเที่ยวชมวัดไปจนถึงกุฏิในป่านั่น เมื่อได้พบกับพระสมิทธิก็นั่งสนทนาธรรมกัน เขายกเรื่องกรรมขึ้นมากล่าวว่า เคยได้ฟังมาจากพระพุทธองค์โดยตรงว่า กรรมที่ทำด้วยกาย(กายกรรม)และกรรมที่ทำด้วยวาจา(วจีกรรม) ไม่มีผลของกรรม คือเป็นโมฆะ มโนกรรมเท่านั้นมีผล และได้ฟังมาอีกว่า มีสมาบัติอย่างหนึ่ง เมื่อเข้าแล้วไม่มีการเสวยเวทนาอะไรๆ เลย

พระสมิทธิกล่าวแก่ปริพาชกว่า การพูดอย่างนั้นเป็นการ

กล่าวบิดเบือนคำสอนของพระพุทธองค์

เมื่อถูกปริพาชกถามว่าบวชมานานเท่าไรแล้ว พระสมิทธิตอบว่าบวชมาได้ 3 พรรษา ปริพาชกกล่าวว่า เมื่อภิกษุใหม่ยังปกป้องศาสดาของตนถึงเพียงนี้แล้วพวกตนคงไปว่าอะไรพวกพระเถระไม่ได้ แล้วตั้งปัญหาถามว่า คนที่มีเจตนาทำกรรมด้วยกายด้วยวาจาด้วยใจนั้น เขาจะได้รับเวทนาประเภทไหน? พระสมิทธิตอบว่า เขาก็จะได้รับทุกขเวทนา

ปริพาชกโปตลิบุตรได้ฟังก็ไม่แสดงอาการว่าเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วย เขาลุกจากไปเฉยๆ

(600-601) หลังจากนั้นไม่นาน พระสมิทธิก็เข้าไปหาพระอานนท์ เล่าเรื่องที่ได้พูดคุยกับโปตลิบุตรให้ท่านฟัง พระอานนท์กล่าวว่า เรื่องนี้มีประเด็นสำคัญควรไปเข้าเฝ้าทูลถามให้ได้คำตอบที่ถูกต้องจากพระพุทธองค์ และได้ชวนพระสมิทธิไปเข้าเฝ้าด้วยกัน

พระพุทธองค์เมื่อได้ทรงสดับเรื่องที่พระอานนท์กราบทูลแล้วก็ตรัสว่า ความเห็นของปริพาชกโปตลิบุตรก็ไม่แจ้งชัด แล้วจะรู้ชัดถึงการสนทนาเรื่องนี้ได้อย่างไร ปัญหาที่พระสมิทธิผู้ยังเขลา(โมฆบุรุษ)ตอบไปอย่างนั้น เป็นเรื่องที่ต้องแยกประเด็นตอบแต่เธอตอบชี้ขาดแง่เดียว

ระหว่างนั้นเอง พระอุทายีซึ่งเข้าเฝ้าอยู่ด้วย ได้ทูลขึ้นกลางคันว่า ถ้าพระสมิทธิเห็นอย่างนั้นก็แสดงว่า อารมณ์ใดๆ ที่บุคคลได้รับก็ต้องจัดว่าเป็นทุกข์ทั้งสิ้น (เป็นความเห็นคล้อยตามกัน)

เวทนาขึ้นอยู่กับชนิดของกรรมที่ทำ-พูด-คิด

(602) พระอุทายี(เรียกอีกชื่อหนึ่งว่าโลลุทายี)ก็เหมือนกับพระสมิทธิ พระพุทธองค์ทรงเรียกว่าโมฆบุรุษ ความเห็นอย่างนั้นตรัสว่าเป็นความเห็นนอกลู่นอกทาง(อุมฺมคฺคํ-บางฉบับเป็นอุมฺมงฺคํ) ไม่คิดให้ดีก่อนพูด และตรัสกะพระอานนท์ว่า

"อานนท์! แรกทีเดียว โปตลิบุตรถามถึงเวทนา 3 อย่าง ถ้าจะตอบให้ถูก โมฆบุรุษสมิทธิควรจะตอบว่า เมื่อบุคคลมีเจตนาทำกรรมด้วยกายด้วยวาจาด้วยใจซึ่งให้ผลเป็นสุข เขาย่อมเสวยสุข เมื่อมีเจตนาทำกรรมด้วยกายด้วยวาจาด้วยใจซึ่งให้ผลเป็นทุกข์ เขาย่อมเสวยทุกข์ เมื่อมีเจตนาทำกรรมด้วยกายด้วยวาจาด้วยใจซึ่งให้ผลไม่ทุกข์ไม่สุข เขาก็ย่อมเสวยอทุกขมสุข (อุเบกขาเวทนา–ความรู้สึกทั้งไม่ทุกข์และไม่สุข) แต่พวกปริพาชกซึ่งถือลัทธิอื่น(อัญเดียรถีย์)นั้นเป็นคนโง่เขลา ใครเล่าจักรู้กัมมวิภังค์ของตถาคตในขณะที่พวกเธอฟังตถาคตแจกแจงมหากัมมวิภังค์อยู่"

(หมายความว่า เวทนาหรือความรู้สึกนั้นเป็นผลที่เกิดอย่างตรงไปตรงมาตามลักษณะของกรรมที่ทำลงไป ไม่มีอะไรซับซ้อน เป็นไปตามกฎของธรรมชาติทั่วไป คำว่ามหากัมมวิภังค์ หมายถึงการจำแนกแยกแยะกรรมตามแนวคำสอนของพระพุทธเจ้าโดยเฉพาะ ซึ่งต่างจากกรรมที่ลัทธิอื่นๆ เข้าใจกันอยู่โดยสิ้นเชิง)

แล้วพระอานนท์ก็ได้กราบทูลอาราธนาให้ทรงแสดงมหากัมมวิภังค์ เพื่อให้ภิกษุทั้งหลายจดจำเป็นแนวคำสอนที่ถูกต้องสืบไป

มหากัมมวิภังค์-การจำแนกกรรมในพระพุทธศาสนา

(603) พระพุทธองค์ทรงจำแนกประเภทของกรรม โดยทรงยกเอาบุคคลผู้ทำกรรมและได้รับผลกรรมเป็นแนวอธิบายแก่พระอานนท์ สรุปได้ดังนี้

1. บางคนทำกรรมชั่วทางกาย ทางวาจา ทางใจ คือมักฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ มากด้วยอภิชฌา (โลภะ) มีจิตพยาบาท มีความเห็นผิด ตายไปแล้วเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ก็มี
2. บางคนทำกรรมชั่วทางกาย ทางวาจา ทางใจ ตายไปแล้วเกิดในสุคติโลกสวรรค์ก็มี
3. บางคนเว้นขาดจากการทำชั่วทางกาย ทางวาจา ทางใจ คือไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ เป็นต้น ตายไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ก็มี
4. บางคนเว้นขาดจากการทำกรรมชั่วทางกาย ทางวาจา ทางใจ ตายไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ก็มี

การรู้เห็นผลกรรมด้วยทิพยจักษุระดับหนึ่ง

(604-607) พระพุทธองค์ตรัสต่อไปว่า

- สมณะหรือพราหมณ์บางคนบำเพ็ญเพียรจนได้เจโตสมาธิ (ฌาน) ชนิดที่เมื่อจิตตั้งมั่นแล้วสามารถหยั่งเห็นบุคคลผู้ทำกรรมชั่วทางกาย ทางวาจา ทางใจ ซึ่งตายไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก โดยเป็นการ

รู้เห็นด้วยทิพยจักษุเกินวิสัยที่ตามนุษย์จะเห็นได้ เมื่อรู้เห็นอย่างนั้นก็ยืนยันว่ากรรมชั่วมี ผลของการประพฤติชั่วมี

- สมณะหรือพราหมณ์บางคนบำเพ็ญเพียรจนได้เจโตสมาธิ ชนิดที่ทำให้หยั่งเห็นบุคคลผู้ทำกรรมชั่วทางกาย ทางวาจา ทางใจ ซึ่งตายไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ โดยเป็นการรู้เห็นด้วยทิพยจักษุ...เมื่อรู้เห็นอย่างนั้นก็ยืนยันว่ากรรมชั่วไม่มี ผลของการประพฤติชั่วไม่มี (เพราะเห็นว่าทำกรรมชั่วแล้วยังได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์)
- สมณะหรือพราหมณ์บางคนบำเพ็ญเพียรจนได้เจโตสมาธิ ชนิดที่ทำให้หยั่งเห็นบุคคลผู้เว้นขาดจากการทำกรรมชั่วทางกาย ทางวาจา ทางใจ ซึ่งตายไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ โดยเป็นการรู้เห็นด้วยทิพยจักษุ... เมื่อรู้เห็นอย่างนั้นก็ยืนยันว่า กรรมดีมี ผลของการประพฤติดีมี
- สมณะหรือพราหมณ์บางคนบำเพ็ญเพียรจนได้เจโตสมาธิ ชนิดที่ทำให้หยั่งเห็นบุคคลผู้เว้นขาดจากการทำกรรมชั่วทางกาย ทางวาจา ทางใจ ซึ่งตายไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก โดยเป็นการรู้เห็นด้วยทิพยจักษุ...เมื่อรู้เห็นอย่างนั้นก็ยืนยันว่ากรรมดีไม่มี ผลของการประพฤติดีไม่มี (เพราะเห็นว่าทำกรรมดีแล้วยังตกอบาย ทุคติ วินิบาต นรก)

สมณะหรือพราหมณ์ทั้ง 4 จำพวกนี้ เมื่อรู้เห็นด้วยทิพยจักษุอย่างนั้นก็เชื่อมั่นในความรู้เห็นของตน ใครเห็นผิดจากนี้ก็จะคัดค้าน

(608) เรื่องนี้พระพุทธองค์ตรัสว่า

ทรงรับรองความเห็นของสมณะหรือพราหมณ์ที่เห็นว่ากรรมชั่วมี ผลของการประพฤติชั่วมี และทรงรับรองคำกล่าวของเขาที่ว่าได้เห็นคนทำกรรมชั่วไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก

แต่ไม่ทรงรับรองความเห็นที่ว่า คนทำกรรมชั่วทุกคนตายแล้วไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก และไม่ทรงรับรองคำกล่าวที่ว่า การรู้เห็นของตนเท่านั้นถูกต้อง ของคนอื่นผิดหมด ทั้งไม่ทรงรับรองคำพูดที่เขาชี้ขาดในสิ่งที่เขาเห็นเองทราบเอง(แม้จะด้วยทิพยจักษุก็ตาม)ในแต่ละกรณีซึ่งเป็นไปตามกำลังฌานและความยึดถือ ที่ตรัสอย่างนั้นก็เพราะทรงมีปัญญาหยั่งรู้(ญาณ)ในมหากัมมวิภังค์แตกต่างไปจากนั้น

(หมายความว่า การจำแนกกรรมได้อย่างถูกต้องนั้น เป็นความรู้ในระดับพระญาณของพระพุทธเจ้า ความรู้เห็นด้วยทิพยจักษุก็อธิบายเรื่องกรรมได้ถูกต้องสิ้นเชิงไม่ได้)

(609-611) ตรัสอีกว่า ทรงไม่รับรองความเห็นของสมณะหรือพราหมณ์ที่กล่าวว่ากรรมชั่วไม่มี ผลของการประพฤติชั่วไม่มี แต่ทรงรับรองการรู้เห็นของเขาที่รู้เห็นว่า มีคนทำกรรมชั่วได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ถึงกระนั้นก็ไม่ทรงรับรองคำกล่าวของเขาที่ว่า คนทำกรรมชั่วทุกคนตายไปแล้วได้อุบัติในสุคติโลกสวรรค์...

ทรงรับรองความเห็นของสมณะหรือพราหมณ์ที่กล่าวว่า กรรมดีมีผลของการประพฤติดีมี และทรงรับรองการรู้เห็นของเขาที่ว่า คนผู้เว้นขาดจากการทำกรรมชั่วได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ แต่ไม่ทรงรับรองคำกล่าวที่ว่า ผู้เว้นขาดจากการทำกรรมชั่วทุกคนได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์...ทรงไม่รับรองความเห็นของสมณะหรือพราหมณ์ที่เห็นว่า กรรมดีไม่มี ผลของการประพฤติดีไม่มี แต่ทรงรับรองการรู้เห็นของเขาที่ว่า คนผู้เว้นขาดจากการทำกรรมชั่วตายไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ถึงกระนั้นก็ไม่ทรงรับรองความเห็นที่ว่า ผู้เว้นขาดจากการทำกรรมชั่วทุกคนตายไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก...

เหตุปัจจัยที่ทำให้ผลกรรมแตกต่างกัน

(612-615) ในบุคคล 4 จำพวกนั้น พระพุทธองค์ตรัสถึงการรับผลของกรรมซึ่งแตกต่างกันดังนี้

- คนทำกรรมชั่ว ซึ่งตายไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ก็เพราะเหตุว่าเขาได้ทำกรรมชั่วที่ให้ผลเป็นทุกข์ไว้ในกาลก่อน (ปุพฺเพ) หรือในกาลภายหลัง (ปจฺฉา) หรือไม่ก็เพราะเขายึดถือมิจฉาทิฐิเข้าไว้เต็มที่ เมื่อใกล้จะตาย(มรณกาเล) คนเช่นนั้นย่อมรับผลของกรรมนั้นในชาติปัจจุบัน(ทิฏเฐว ธมฺเม) หรือในที่ที่ไปเกิด (อุปปชฺเช-ในชาติหน้า) หรือในลำดับต่อๆ ไป (อปเรปริยาเย-ในชาติต่อๆ ไป)
- คนทำกรรมชั่ว ซึ่งตายไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ก็

เพราะเหตุว่าเขาได้ทำกรรมดีที่ให้ผลเป็นสุขไว้ในกาลก่อนหรือในกาลภายหลัง หรือไม่ก็เพราะเขายึดถือสัมมาทิฐิเข้าไว้เต็มที่เมื่อใกล้จะตาย คนเช่นนั้นย่อมรับผลของกรรมนั้นในชาติปัจจุบัน หรือในที่ที่ไปเกิด หรือในลำดับต่อๆ ไป

- คนผู้เว้นขาดจากกรรมชั่ว ซึ่งตายไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ก็เพราะเหตุว่าเขาได้ทำกรรมดีที่ให้ผลเป็นสุขไว้ในกาลก่อนหรือในกาลภายหลัง หรือไม่ก็เพราะเขายึดถือสัมมาทิฐิเข้าไว้เต็มที่เมื่อใกล้จะตาย คนเช่นนั้นย่อมรับผลของกรรมนั้นในชาติปัจจุบัน หรือในที่ที่ไปเกิด หรือในลำดับต่อๆ ไป
- คนผู้เว้นขาดจากกรรมชั่ว ซึ่งตายไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ก็เพราะเหตุว่าเขาได้ทำกรรมชั่วที่ให้ผลเป็นทุกข์ไว้ในกาลก่อนหรือในกาลภายหลัง หรือไม่ก็เพราะเขายึดถือมิจฉาทิฐิเข้าไว้เต็มที่เมื่อใกล้จะตาย คนเช่นนั้นย่อมรับผลของกรรมนั้นในชาติปัจจุบัน หรือในที่ที่ไปเกิด หรือในลำดับต่อๆ ไป

(สรุปว่า ผลของกรรมชั่วกรรมดีนั้นเกิดขึ้นตามลักษณะของกรรมอย่างแน่นอน แต่อาจจะเกิดขึ้นในกาลใดกาลหนึ่งคือ 1. ในชีวิตปัจจุบัน 2. ในชาติหน้า(หลังจากตาย) 3. ในชาติต่อๆ ไป และผลของกรรมไม่ว่าจะเกิดในกาลใดๆ ก็ตาม อาจจะเป็นผลของกรรมที่เคยทำไว้ก่อน(ก่อนกรรมปัจจุบันหรือก่อนชาตินี้) หรือไม่ก็อาจจะเป็นผลของกรรมที่ทำขึ้นภายหลัง เพราะฉะนั้น

จะตัดสินเรื่องผลกรรมด้วยภพที่ไปเกิดหลังตายทันทีเท่านั้นย่อมไม่ได้ ภพหลังตายทันทีนั้นบางทีก็เป็นไปเพราะการมีมิจฉาทิฐิหรือสัมมาทิฐิเมื่อใกล้จะตาย แต่ไม่ได้หมายความว่า กรรมที่เคยทำไว้จะไม่ตามมาให้ผลอีก อย่างไรก็ตาม การให้ผลของกรรมนั้นเป็นเรื่องซับซ้อนอย่างยิ่ง พระญาณของพระพุทธเจ้าเท่านั้นจะหยั่งรู้ทั่วถึงได้)

(616) ในที่สุด พระพุทธองค์จึงตรัสกะพระอานนท์ว่า

"อานนท์! กรรมที่ไม่ดี(อภพฺพ) แสดงผลให้เห็นว่าไม่ดี (อภพฺพาภาสํ)ก็มี กรรมที่ไม่ดีแสดงผลให้เห็นว่าดีก็มี กรรมที่ดีแท้ๆ แสดงผลให้เห็นว่าดีก็มี กรรมที่ดีแสดงผลให้เห็นว่าไม่ดีก็มี"

(ผลของกรรม จะดูที่สิ่งปรากฏให้เห็นในช่วงกาลใดช่วงกาลหนึ่งไม่ได้ การเห็นสิ่งที่ปรากฏว่าเป็นผลของกรรมนั่นเอง ทำให้คนเราเห็นไปได้ว่า ทำดีไม่ได้ดี ทำชั่วไม่ได้ชั่ว ซึ่งเกิดจากความไม่รู้ทั่วถึงในเรื่องกรรม)

สฬายตนวิภังคสูตร

ทรงอธิบายธรรมที่สัมพันธ์กับอายตนะ 6

(617-630) ครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวันด้วยธรรม 7 หมวด คือ

1. **อายตนะภายใน 6**
2. **อายตนะภายนอก 6**
3. **วิญญาณ 6**
4. **ผัสสะ 6**
5. **อุปวิจาร(ความนึกหน่วงของใจ) 18**
6. **สัตตบท(ทางดำเนินของสัตว์) 36**
7. **สติปัฏฐาน (การดำรงสติสัมปชัญญะของพระพุทธเจ้า)**

ทรงแจกแจงธรรมแต่ละหมวดตามลำดับดังนี้

- **อายตนะภายใน 6** ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ
- **อายตนะภายนอก 6** ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ์
- **วิญญาณ 6** ได้แก่ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ
- **ผัสสะ 6** ได้แก่ จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส
- **อุปวิจาร 18** ได้แก่
  1. ตาเห็นรูปแล้วนึกหน่วงรูปที่ทำให้เกิดโสมนัส
  2. ตาเห็นรูปแล้วนึกหน่วงรูปที่ทำให้เกิดโทมนัส
  3. ตาเห็นรูปแล้วนึกหน่วงรูปที่ทำให้เกิดอุเบกขา
  4. หูฟังเสียงแล้วนึกหน่วงเสียงที่ทำให้เกิดโสมนัส
  5. หูฟังเสียงแล้วนึกหน่วงเสียงที่ทำให้เกิดโทมนัส
  6. หูฟังเสียงแล้วนึกหน่วงเสียงที่ทำให้เกิดอุเบกขา
  7. จมูกดมกลิ่นแล้วนึกหน่วงกลิ่นที่ทำให้เกิดโสมนัส
  8. จมูกดมกลิ่นแล้วนึกหน่วงกลิ่นที่ทำให้เกิดโทมนัส
  9. จมูกดมกลิ่นแล้วนึกหน่วงกลิ่นที่ทำให้เกิดอุเบกขา
  10. ลิ้นลิ้มรสแล้วนึกหน่วงรสที่ทำให้เกิดโสมนัส
  11. ลิ้นลิ้มรสแล้วนึกหน่วงรสที่ทำให้เกิดโทมนัส
  12. ลิ้นลิ้มรสแล้วนึกหน่วงรสที่ทำให้เกิดอุเบกขา
  13. กายถูกต้องโผฏฐัพพะแล้วนึกหน่วงโผฏฐัพพะที่ทำให้เกิดโสมนัส
  14. กายถูกต้องโผฏฐัพพะแล้วนึกหน่วงโผฏฐัพพะที่

ทำให้เกิดโทมนัส

15. กายถูกต้องโผฏฐัพพะแล้วนึกหน่วงโผฏฐัพพะที่ทำให้เกิดอุเบกขา

16. ใจรู้ธัมมารมณ์แล้วนึกหน่วงธัมมารมณ์ที่ทำให้เกิดโสมนัส

17. ใจรู้ธัมมารมณ์แล้วนึกหน่วงธัมมารมณ์ที่ทำให้เกิดโทมนัส

18. ใจรู้ธัมมารมณ์แล้วนึกหน่วงธัมมารมณ์ที่ทำให้เกิดอุเบกขา

- **สัตตบท 36** ได้แก่ โสมนัสอิงกามคุณ(เคหสิต) 6, โสมนัสอิงเนกขัมมะ (วิปัสสนา) 6, โทมนัสอิงกามคุณ 6, โทมนัสอิงเนกขัมมะ 6, อุเบกขาอิงกามคุณ 6, อุเบกขาอิงเนกขัมมะ 6, (รวมเป็นสัตตบท 36)

ทรงแจกแจงสัตตบทแต่ละหมวด ดังนี้

โสมนัสอิงกามคุณ ๖ คือการที่ตาเห็นรูปอันน่ารักใคร่พอใจมีตัณหา(โลกามิส)แฝง ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า หรือหวนนึกถึงรูปในอดีตแล้วเกิดโสมนัส (ในกรณี หูฟังเสียง, จมูกดมกลิ่น, ลิ้นลิ้มรส, กายถูกต้องโผฏฐัพพะ, ใจรู้ธัมมารมณ์ ก็เหมือนกัน จึงรวมเป็นโสมนัสอิงกามคุณ 6)

โสมนัสอิงเนกขัมมะ ๖ คือการที่บุคคลทราบถึงความไม่เที่ยง ความแปรปรวน ความสลายแตกดับไปของรูปทั้งหลาย และเกิดปัญญาเห็นถูกต้องตามความเป็นจริงว่ารูปทั้งในอดีตและในปัจจุบันล้วนแต่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา

แล้วเกิดโสมนัส (กับเสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ, ธัมมารมณ์ ก็เหมือนกัน จึงรวมเป็นโสมนัสอิงเนกขัมมะ 6)

โทมนัสอิงกามคุณ 6 คือการที่ตาไม่ได้เห็นรูปที่น่ารักใคร่พอใจ...แล้วเกิดโทมนัส (มีนัยตรงกันข้ามกับโสมนัสอิงกามคุณ จึงรวมเป็นโทมนัสอิงกามคุณ 6)

โทมนัสอิงเนกขัมมะ 6 คือการที่บุคคลทราบถึงความไม่เที่ยง..ของรูป และเกิดปัญญาเห็นถูกต้องตามความเป็นจริง... แล้วตั้งความปรารถนาที่จะเข้าถึงอนุตรวิโมกข์(อรหัตตผล) เมื่อตั้งความปรารถนาว่าเมื่อไรเราจะได้บรรลุธรรมอย่างที่พระอริยะทั้งหลายได้บรรลุเสียที นั่นคือโทมนัสซึ่งเกิดจากความปรารถนา (กับเสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ, ธัมมารมณ์ ก็เหมือนกัน จึงรวมเป็นโทมนัสอิงเนกขัมมะ 6)

อุเบกขาอิงกามคุณ 6 คือการที่ปุถุชนซึ่งโง่เขลาเอาชนะกิเลสยังไม่ได้ เมื่อตาเห็นรูปก็หนีจากรูปไปไม่ได้ (ไม่เบื่อหน่ายในรูป) เกิดอุเบกขา(เพ่งจ้องเกาะติดอยู่กับที่เหมือนแมลงวันเกาะจับอยู่ที่งบน้ำอ้อย อุเบกขาเช่นนั้นไม่ล่วงเลยรูปไปได้(รูป์ สา นาติวตฺตติ) ฉะนั้นจึงเรียกว่าอุเบกขาอิงกามคุณ (ในกรณี หูฟังเสียง, จมูกดมกลิ่น, ลิ้นลิ้มรส, กายถูกต้องโผฏฐัพพะ, ใจรู้ธัมมารมณ์ก็เหมือนกัน จึงรวมเป็นอุเบกขาอิงกามคุณ 6)

อุเบกขาอิงเนกขัมมะ 6 คือการที่บุคคลเมื่อทราบถึงความไม่เที่ยง ความแปรปรวน ความสลายแตกดับของรูปทั้งหลาย แล้วเกิดปัญญาเห็นชอบตามความเป็นจริงว่า ทั้งรูปในอดีตและในปัจจุบันล้วนแต่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา

แล้วเกิดอุเบกขา อุเบกขาเช่นนั้นไม่ล่วงเลยรูปไปได้ ฉะนั้นจึงเรียกว่าอุเบกขาอิงเนกขัมมะ (ในกรณีหูฟังเสียง, จมูกดมกลิ่น, ลิ้นลิ้มรส, กายถูกต้องโผฏฐัพพะ, ใจรู้ธัมมารมณ์ ก็เหมือนกัน จึงรวมเป็นอุเบกขาอิงเนกขัมมะ 6)

(คำว่าอุเบกขาไม่ล่วงเลยรูปไปได้ แปลจากบาลีว่า รูป สา นาติวตฺตติ หมายความว่า อุเบกขาเวทนา(อทุกขมสุขเวทนา-ความรู้สึกไม่ทุกข์ไม่สุข)ที่ยังติดข้องเกาะเกี่ยวหรือติดพันอยู่กับรูป เป็นต้น คือเป็นอุเบกขาที่ยังอยู่ใต้การครอบงำของกามคุณอยู่ นั่นคืออุเบกขาอิงกามคุณ

ในพระบาลี เมื่อกล่าวถึงอุเบกขาอิงเนกขัมมะ ก็ยังเป็น รูป สา นาติวตฺตติ...ทำให้ความหมายไม่ต่างไปจากอุเบกขาอิงกามคุณ ชวนให้เห็นไปว่าน่าจะเป็นความคลาดเคลื่อนทางภาษา? เพราะในอรรถกถาก็กล่าวว่า อุเบกขาอิงเนกขัมมะเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ไม่ยินดีในอารมณ์ที่น่าปรารถนาและไม่ยินร้ายในอารมณ์ที่ไม่น่าประมาท MLS. ให้ความหมายแก่อุเบกขาอิงกามคุณว่า equanimity such as this does not go further than material shape... และให้ความหมายแก่อุเบกขาอิงเนกขัมมะว่า equanimity such as this goes further than material shape... (MLS. 3/267-268) อย่างไรก็ตาม ขอให้พิจารณาข้อความต่อจากนี้ (ซึ่งกล่าวถึงอุเบกขา 2 ประเภท คืออุเบกขาที่อาศัยอารมณ์หลากหลายและอุเบกขาที่มีอารมณ์เพียงอย่างเดียวประกอบด้วย)

แม้แต่อุเบกขาที่ละเอียดที่สุดก็ทรงให้ละ

(631) สัตตบทหรือทางดำเนินของสัตว์ (thirty-six modes for creatures) ทั้ง 36 อย่างนี้ มีอยู่ 2 ส่วน ส่วนหนึ่งควรดำเนิน ส่วนหนึ่งควรละ พระพุทธองค์ทรงแยกส่วนไว้ดังนี้

- อาศัยโสมนัสอิงเนกขัมมะ 6 เพื่อละโสมนัสอิงกามคุณ 6
- อาศัยโทมนัสอิงเนกขัมมะ 6 เพื่อละโทมนัสอิงกามคุณ 6
- อาศัยอุเบกขาอิงเนกขัมมะ 6 เพื่อละอุเบกขาอิงกามคุณ 6
- อาศัยโสมนัสอิงเนกขัมมะ 6 เพื่อละโทมนัสอิงเนกขัมมะ 6
- อาศัยอุเบกขาอิงเนกขัมมะ 6 เพื่อละโสมนัสอิงเนกขัมมะ 6

(632) ส่วนอุเบกขา ทรงกล่าวว่ามี 2 อย่าง คือ

1. อุเบกขาที่มีความต่างและอาศัยอารมณ์ต่างๆ (นานตฺตา นานตฺตสิตา)
2. อุเบกขาที่มีเพียงหนึ่งและอาศัยอารมณ์เพียงหนึ่ง (เอกตฺตา เอกตฺตสิตา)

ทรงอธิบายอุเบกขาทั้ง 2 อย่างนั้นว่า อุเบกขาที่มีกับรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ จัดเป็นอุเบกขาที่มีความต่างและอาศัยอารมณ์ต่างๆ อุเบกขาที่อาศัยอากาสานัญจายตนะ อาศัยวิญญาณัญจายตนะ อาศัยอากิญจัญญายตนะ อาศัยเนวสัญญานา

สัญญายตนะ จัดเป็นอุเบกขาที่มีเพียงหนึ่งและอาศัยอารมณ์เพียงหนึ่ง

ในอุเบกขา 2 อย่างนั้น ทรงให้อาศัยอุเบกขาที่มีเพียงหนึ่ง-อาศัยอารมณ์เพียงหนึ่ง เพื่อละอุเบกขาที่มีความต่าง-อาศัยอารมณ์ต่างๆ

แต่ในที่สุดก็จะต้องละอุเบกขาที่มีเพียงหนึ่ง-อาศัยอารมณ์เพียงหนึ่งให้ได้ด้วย ข้อนี้พระพุทธองค์ตรัสว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! พวกเธอจงอิงอาศัยความเป็นผู้ไม่มีตัณหา(อตมฺมยตำ) แล้วละผ่านซึ่งอุเบกขาที่มีเพียงหนึ่ง-อาศัยอารมณ์เพียงหนึ่ง โดยวิธีนี้ย่อมเป็นอันละอุเบกขานี้ได้ เป็นอันผ่านอเบกขานี้ได้..."

(คำว่า อตมฺมยตา หมายถึงวิปัสสนาที่ช่วยให้ออกไปจากการกลุ้มรุมของตัณหา การที่จะละอุเบกขาซึ่งเกิดขึ้นในอรูปฌานและในวิปัสสนาได้ ต้องละด้วยวิปัสสนาอีกอย่างหนึ่งที่เรียกว่า วุฏฐานคามินีวิปัสสนา นั่นก็คือ ต้องไม่มีตัณหา)

สติสัมปชัญญะของพระพุทธเจ้าในการสั่งสอนสาวก

(633-636) ต่อจากนั้น พระพุทธองค์ตรัสถึงผู้เป็นศาสดาว่าจะต้องมีสติสัมปชัญญะ(สติปัฏฐาน) 3 ลักษณะของพระอริยะ จึงสมควรที่จะทำหน้าที่สั่งสอนคนอื่น นั่นก็คือ

ประการที่ 1 ศาสดาซึ่งสั่งสอนเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลและเพื่อความสุขแก่สาวก เมื่อสาวกนั้นๆ ไม่ตั้งใจสดับตรับฟัง และไม่ทำตามคำสอน

ก็จะต้องมีสติสัมปชัญญะ ไม่ชื่นชม ไม่ขัดเคืองใจ

ประการที่ 2 ศาสดาซึ่งสั่งสอนเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลและเพื่อความสุขแก่สาวก เมื่อสาวกบางพวกไม่ตั้งใจสดับตรับฟังและไม่ทำตามคำสอน บางพวกตั้งใจสดับตรับฟังและทำตามคำสอนด้วยดี ก็จะต้องมีสติสัมปชัญญะปล่อยวางใจทั้งชื่นชมและไม่ชื่นชม คือมีใจเป็นอุเบกขา(อุเปกฺขโก)

ประการที่ 3 ศาสดาซึ่งสั่งสอนเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลและเพื่อความสุขแก่สาวก เมื่อเหล่าสาวกตั้งใจสดับตรับฟังและทำตามคำสอนด้วยดี ก็จะต้องชื่นชมและไม่ขัดเคืองใจ

(พระพุทธองค์ทรงมีสติสัมปชัญญะในการสั่งสอนสาวกครบทั้ง 3 ประการนั้น โดยสรุปก็คือ เมื่อผู้ฟังตั้งใจฟังและประพฤติตามคำสอน ก็ทรงยินดีอนุโมทนา แต่เมื่อเขาไม่ตั้งใจฟังไม่ประพฤติตาม ก็ไม่ทรงยินดียินร้ายต่อผู้ฟัง)

ทรงเป็นเยี่ยมในการสอนสาวกให้บรรลุวิโมกข์ 8

(367) แล้วตรัสถึงการฝึกคนเปรียบเทียบกับการฝึกสัตว์ว่า การที่พระองค์ได้ชื่อว่าเป็นสารถีฝึกคนผู้ควรฝึก(ปุริสทมฺมสารถิ)ได้ดีเยี่ยมกว่านักฝึกทั้งหลาย ก็เพราะนักฝึกทั่วไปนั้นไม่ว่าจะฝึกช้าง ฝึกม้า หรือฝึกโคให้วิ่ง ก็ฝึกให้วิ่งไปได้ในทิศทางเดียว

เท่านั้น (คือพาวิ่งไปทางไหนก็ไปแต่ทางนั้น ไม่สามารถที่จะวิ่งไปทุกทิศทุกทางให้ถึงจุดหมายปลายทางได้เอง) ส่วนพระองค์สามารถสอนสาวกของพระองค์ให้วิ่งไปได้ทั่วทั้ง 8 ทิศ อันหมายถึงวิโมกข์ 8 คือ

1. ผู้มีรูป มองเห็นรูปทั้งหลาย (หมายถึงผู้ได้รูปฌาน 4 โดยอาศัยส่วนต่างๆ ภายในกายของตนเป็นกสิณสำหรับเพ่ง เช่นเพ่งสีผม เป็นต้น)
2. ผู้มีอรูปสัญญาภายใน มองเห็นรูปทั้งหลายภายนอก (หมายถึงผู้ได้รูปฌาน 4 โดยอาศัยสิ่งภายนอกเป็นกสิณสำหรับเพ่ง)
3. ผู้น้อมใจดิ่งไปว่างาม(หมายถึงผู้ได้ฌานโดยเพ่งวัณณกสิณ-เพ่งสีที่สวยงาม หรือผู้เจริญอัปปมัญญา)
4. ผู้เข้าถึงอากาสานัญจายตนสมาบัติ
5. ผู้เข้าถึงวิญญาณัญจายตนสมาบัติ
6. ผู้เข้าถึงอากิญจัญญายตนสมาบัติ
7. ผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ
8. ผู้เข้าถึงสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ

(อรรถกถาอธิบายเรื่องนี้ว่า ช้าง ม้า โค ที่ฝึกดีแล้ว ให้วิ่งไปทางไหนมันก็จะวิ่งไปแต่ทางนั้นทางเดียว ส่วนสาวกที่เจริญสมาธิได้บรรลุวิโมกข์ 8 นั้น สามารถที่จะเข้าถึงวิโมกข์ทั้ง 8 ได้โดยที่นั่งอยู่ในท่าเดียว)

อุทเทสวิภังคสูตร

ทรงสอนวิธีดับชาติ ชรา มรณะ ทุกข์และสมุทัย

(638-639) วันหนึ่งที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายโดยทรงยกหัวข้อธรรมขึ้นแสดง (อุเทศวิภังค์) ดังนี้

"**ภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุพึงพิจารณาโดยวิธีที่ว่า เมื่อพิจารณาอยู่ วิญญาณ(ความรับรู้ทางอายตนะ)ไม่ฟุ้งไป ไม่ซ่านไปภายนอก ไม่หยุดนิ่งอยู่ภายใน และภิกษุไม่พึงหวาดสะดุ้งด้วยการไม่ยึดมั่นถือมั่น(คือด้วยการไม่มีอุปาทาน) เมื่อวิญญาณไม่ฟุ้งไป ไม่ซ่านไปภายนอก ไม่หยุดนิ่งอยู่ภายใน และ(ภิกษุ)ไม่หวาดสะดุ้งเพราะไม่มีอุปาทาน ความเกิดของชาติ ชรา มรณะ ทุกข์และสมุทัย(ตัณหา) ก็ไม่มีอีกต่อไป**"

ตรัสดังนี้แล้วก็ทรงลุกจากอาสนะเสด็จเข้าสู่พระวิหารที่

ประทับ

(640-643) ภิกษุทั้งหลายเมื่อได้ฟังแต่หัวข้อธรรมอย่างนั้น ก็อยากจะได้ฟังคำอธิบายให้เข้าใจชัดขึ้น จึงปรึกษากันเพื่อหาผู้ช่วยอธิบาย ก็ไปลงที่พระมหากัจจานะ โดยได้ไปขอร้องท่านให้ช่วยเหลือในเรื่องนี้ (เรื่องดำเนินไปเหมือนในพระสูตรก่อนๆ ที่มีการไปขอร้องให้พระมหากัจจานะช่วยอธิบายพระพุทธดำรัสที่ตรัสแต่โดยย่อ)

พระมหากัจจานะอธิบายวิธีดับทุกข์และสมุทัย

(644-652) พระมหากัจจานะได้อธิบายอุเทศวิภังค์ที่พระพุทธองค์ตรัสแต่โดยย่อนั้นตามลำดับดังนี้

- **วิญญาณฟุ้งไปซ่านไปภายนอก** ได้แก่การที่ภิกษุมองเห็นรูป...ได้ยินเสียง...ได้ดมกลิ่น...ได้ลิ้มรส...ได้ถูกต้องโผฏฐัพพะ...ได้นึกคิด แล้วปล่อยใจโลดแล่นยินดีผูกพันไปกับสิ่งที่เป็นนิมิตคือรูป...เสียง...กลิ่น...รส...โผฏฐัพพะ...ธัมมารมณ์นั้นๆ
- **จิตหยุดนิ่งอยู่ภายใน** ได้แก่การที่ภิกษุปล่อยใจให้จมดิ่งยินดีผูกพันอยู่กับรูปฌาน 4
- **หวาดสะดุ้งด้วยอุปาทาน** ได้แก่การที่ปุถุชนซึ่งไม่เข้าใจธรรมของพระอริยะและของสัตบุรุษ เห็นรูป... เวทนา ...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ ว่าเป็นอัตตาบ้าง ว่ามีอัตตาบ้าง เมื่อรูปเป็นต้นนั้นปรวนแปรเป็นอย่างอื่นไปก็หวาดสะดุ้ง และอกุศลธรรมที่เกิดจากความปรวน

แปรของรูปเป็นต้นนั้นก็เกิดขึ้นครอบงำจิตของเขาได้ เมื่อจิตถูกอกุศลธรรมครอบงำจิต เขาก็หวาดผวา คับแค้น กังวลและสะดุ้งกลัวเพราะอุปาทาน

ซากโบราณสถานเชตวันอีกมุมหนึ่ง

พระมหากัจจานะได้อธิบายธรรมเรื่องนี้ทั้ง 2 ด้าน คือ ด้านเหตุแห่งทุกข์ดังกล่าวแล้ว และด้านดับทุกข์ซึ่งมีนัยตรงกันข้าม เมื่ออธิบายแล้วก็ขอให้ภิกษุเหล่านั้นนำความเข้ากราบทูลเพื่อให้ทรงตอบอีกทีหนึ่ง ถ้าพระพุทธองค์ตรัสอย่างไรก็ให้ถือตามนั้น

เมื่อภิกษุเหล่านั้นนำความเข้ากราบทูลตามคำแนะนำของพระมหากัจจานะ พระพุทธองค์ได้ตรัสยกย่องท่านว่าเป็นบัณฑิตมากด้วยปัญญา คำตอบของท่านตรงกับคำอธิบายของพระองค์ทุกประการ

อรณวิภังคสูตร

อรณวิภังค์คือคำอธิบายอรณะ คำว่าอรณะแปลว่าไม่มีข้าศึก หมายถึงไม่มีกิเลสซึ่งเปรียบเสมือนข้าศึก คำที่ตรงกันข้ามกับอรณะคือสรณะ(ส+รณะ) แปลว่ามีกิเลสซึ่งเปรียบเสมือนข้าศึก ภาษาไทยเอาคำว่ารณะ มาใช้ในคำว่ารณรงค์ แปลว่ารบ, ทำศึกสงคราม เป็นอันจับความได้ว่า กิเลสประเภทรณะ เป็นกิเลสที่บุคคลต้องเอาชนะให้ได้ เมื่อไม่มีกิเลสประเภทนี้ก็เท่ากับไม่มีข้าศึกครอบงำได้

พระพุทธองค์เมื่อตรัสอรณวิภังค์จบลง ทรงยกย่องภิกษุรูปหนึ่งชื่อสุภูติ ว่าเป็นผู้ปฏิบัติอรณธรรม(ได้รับเอตทัคคะว่าเป็นอรณวิหารี)

อรรถกถาขยายความว่า พระสุภูตินั้นได้ตำแหน่งเอตทัคคะ

2 อย่างคือ 1. เลิศในความเป็นอรณวิหารี 2. เลิศในความเป็นทักขิไณยบุคคล และกล่าวว่า พระสารีบุตรมีปฏิปทาในการทำให้วัตถุทานบริสุทธิ์ โดยการยืนเข้านิโรธสมาบัติใกล้ประตูเรือนก่อนที่จะรับบิณฑบาตทุกครั้งไป ส่วนพระสุภูติจะเข้าฌานโดยการเจริญเมตตาจิตก่อนจะรับบิณฑบาตในลักษณะเดียวกัน การเข้าฌานสมาบัติในเวลาอันสั้นก่อนรับบิณฑบาตนั้น แสดงถึงความเป็นอริยสาวกผู้ได้อภิญญาของท่านทั้งสอง

กิเลสที่เปรียบเสมือนข้าศึก

(653-654) พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวันในวันหนึ่งด้วยหมวดธรรมที่เรียกว่าอรณวิภังค์ จำแนกเป็นหัวข้อได้ดังนี้

- **ไม่ควรสัองเสพธรรม 2 อย่าง คือ 1. สุขที่อิงกาม (กามสุขำ) ซึ่งต่ำทรามแบบชาวบ้าน แบบปุถุชน ไม่ใช่แบบอริยะ อันไม่มีประโยชน์ 2. ความเพียรทรมานตนให้ลำบาก(อตฺตกิลมถานุโยคำ) ซึ่งเป็นทุกข์ ไม่เป็นอริยะ ไม่มีประโยชน์ ทางสายกลาง(มชฺฌิมา ปฏิปทา)อันเลี่ยงจากทางสุดโต่ง 2 ด้านนั้นทรงตรัสรู้แล้ว**
- **ควรรู้จักการยกย่อง(อุสฺสาทนำ) และการตำหนิ(อปสาทนำ) เมื่อรู้แล้วก็อย่ายกย่อง อย่าตำหนิ ให้แสดงแต่ธรรมเท่านั้น**
- **ควรรู้จักการวินิจฉัยความสุข เมื่อรู้แล้วก็ให้หมั่นทำความสุขให้มีในตน**

- **ไม่ควรว่ากล่าวกันลับหลัง(รโห วาทำ น ภาเสยฺย) ไม่ควรกล่าวล่วงเกินกันซึ่งหน้า(สมฺมุขา นาติชีณฺ ภาเณ)**
- **ไม่ควรเป็นคนปากไวพูดจาไม่ยั้งคิด(อตรมาโนว ภาเสยฺย โน ตรมาโน)**
- **ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นกับภาษาชาวเมือง(ชนปทนิรุตฺตึ นาภินิเวเสยฺย) แต่ก็อย่าละเลยไม่รับฟังภาษาพูดทั่วไป (สมญฺญ์ นาติธาเวยฺย)**

(655-659) ต่อจากนั้น ทรงอธิบายแต่ละหัวข้อตามลำดับ สรุปได้ว่า

ทางสุดโต่ง 2 ด้าน มีแต่จะนำทุกข์มาให้ ส่วนทางสายกลางนั้นได้แก่มรรคมีองค์ 8 มีสัมมาทิฐิเป็นต้น

การกล่าวที่เป็นการยกย่องและตำหนิคนอื่นนั้น ทรงหมายถึงการกล่าวระบุหรือพาดพิงถึงคนอื่น ไม่ว่าจะเป็นการยกย่องหรือตำหนิ ก็ไม่ควรทำ ควรจะแสดงธรรมล้วนๆ

การรู้จักวินิจฉัยความสุขนั้น ทรงให้รู้ว่ากามคุณ 5 มีอะไรบ้าง กามคุณ 5 คือ **รูป** เสียง กลิ่น โผฏฐัพพะ ที่น่ารัก ใคร่พอใจ สุขโสมนัสที่เกิดจากกามคุณ 5 นั่นแหละเรียกว่า กามสุข เป็นสุขที่ไม่ควรส้องเสพ เป็นสุขที่ควรกลัว ต่างจากสุขที่เกิดจากฌาน (รูปฌาน 4) ซึ่งจัดเป็นเนกขัมมสุข สุขอย่างหลังนี้ควรส้องเสพให้มาก ไม่ควรกลัว

วิธีใช้คำพูดและปฏิบัติต่อคำพูด

(660-661) ในเรื่องการว่ากล่าวลับหลังและการพูดล่วง

เกินกันซึ่งหน้านั้น ทรงสอนว่า เมื่อรู้ว่าเรื่องใดไม่จริงไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ก็อย่าได้พูดถึงในที่ลับหลังเป็นอันขาด เรื่องใดที่รู้ว่าจริงว่าแท้แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ก็ให้ระวังอย่าเอามาพูดลับหลัง และแม้แต่เรื่องใดที่รู้ว่าจริงว่าแท้ ทั้งมีประโยชน์ที่จะพูดถึง ก็ให้ดูกาลเวลาที่จะพูดลับหลัง

การที่จะพูดล่วงเกินกันซึ่งหน้า ก็ให้ปฏิบัติอย่างเดียวกัน

ความเป็นคนปากไว พูดไม่ยั้งคิด(พูดพล่าม,ด่วนพูด) นั้น ทำให้เหนื่อยกาย จิตก็แกว่ง เสียงก็แหบพร่า คอก็เครือ คำพูดก็ไม่สละสวย คนฟังก็ฟังไม่รู้เรื่อง จึงไม่ควรเป็นคนปากไวด่วนพูด

(662) ที่ตรัสว่าไม่ควรยึดมั่นถือมั่นกับภาษาชาวเมืองแต่ก็อย่าละเลยไม่รับฟังภาษาพูดทั่วไปนั้น ทรงยกตัวอย่างด้วยภาษาพูดในบางท้องถิ่น เช่นภาชนะอย่างเดียวกัน บางแห่งเรียกว่าปาตี บางแห่งเรียกว่าปัตตะ บางแห่งเรียกว่าปิฏฐะ บางแห่งเรียกว่าสราวะ บางแห่งเรียกว่าหโรสะ บางแห่งเรียกว่าโปณะ บางแห่งเรียกว่าหนะ บางแห่งเรียกว่าปิปิละ การที่ภิกษุยึดมั่นในคำเรียกอย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้นว่าถูกต้อง อย่างอื่นผิดหมด จัดว่าเป็นการยึดมั่นถือมั่นกับภาษาชาวเมือง(ภาษาถิ่น) ละเลยภาษาพูดทั่วไป

(663) ตรัสต่อไปว่า ไม่ว่าจะเป็นการส้องเสพสุขที่อิงกาม การทรมานตนให้ลำบาก การยกย่อง การตำหนิ (โดยพาดพิงบุคคล) การไม่รู้จักวินิจฉัยความสุข การว่ากล่าวกันลับหลัง การกล่าวล่วงเกินกันซึ่งหน้า การด่วนพูดจา หรือการยึดมั่นถือมั่น

กับภาษาชาวเมือง ล้วนแต่นำทุกข์มาให้ ทำให้เกิดความคับแค้นเร่าร้อน เป็นความผิด จึงนับเป็นกิเลสที่ต้องรณรงค์ (สรโณ) ถ้าเป็นไปในทางตรงกันข้ามก็เป็นเรื่องที่ไม่ต้องรณรงค์ (อรโณ)

สุดท้าย พระพุทธองค์ตรัสว่า พระสุภูติคือผู้ดำเนินในปฏิปทาที่ไม่มีกิเลสต้องรณรงค์แล้ว

ธาตวิภังคสตร

ปุกกุสาติ-กามนิต

ตามธาตุวิภังคสูตรนี้ ปุกกุสาติเป็นชื่อของชายคนหนึ่งซึ่งพระพุทธองค์ได้พบและสนทนาธรรมด้วยในบ้านพักของนายช่างหม้อ ในพระบาลีไม่มีข้อมูลประวัติว่าเขาเป็นใครมาจากไหน แต่ในอรรถกถามีเรื่องเล่าเกี่ยวกับเขาอย่างละเอียด บทประพันธ์เรื่องกามนิต (The Pilgrime Kamanita) แต่งโดย คาร์ล เจลเลอรุป (Karl Gjellerup) ได้หยิบเอาตอนปุกกุสาติพบพระพุทธองค์ที่โรงช่างหม้อมาผูกเป็นนิยาย โดยให้เป็นพระเอกของเรื่องในชื่อกามนิต นางเอกในเรื่อง

ชื่อวาสิฏฐี แต่ก็กล่าวถึงชีวิตของกามนิตแต่หนหลังต่างไปจากปุกกุสาตีในอรรถกถา

เรื่องเล่าโดยสังเขปในอรรถกถามีดังนี้

ปุกกุสาติเป็นพระเจ้าแผ่นดินแห่งกรุงตักสิลา ในสมัยพุทธกาลกรุงตักสิลาเป็นเมืองชายแดน(ปัจจันตประเทศ) ทรงครองราชย์ตรงกับรัชสมัยของพระเจ้าพิมพิสารแห่งกรุงราชคฤห์ ทั้งสองพระองค์มีพระชนมายุเท่ากัน ได้มีพระราชไมตรีเป็นพระสหายกันโดยมีพ่อค้าเป็นสื่อ

ครั้งหนึ่ง พระเจ้าปุกกุสาตีได้ส่งผ้ากัมพล 8 ผืน ซึ่งเป็นผ้า 5 สี งดงามยิ่ง หุ้มด้วยครั่งใส่ผอบแข็งแรงจำนวน 8 ผอบ ห่อผ้าขาวบรรจุหีบ ประทับตราพระราชลัญจกร ไปทูลเกล้าถวายพระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าพิมพิสารทรงปลาบปลื้มต่อราชบรรณาการครั้งนั้นเป็นอย่างยิ่ง ผ้า 8 ผืนนั้นแต่ละผืนยาว 16 ศอก กว้าง 8 ศอก รับสั่งให้ตีราคาผ้าแต่ละผืน ปรากฏว่าประเมินค่ามิได้ ทรงถวาย 4 ผืนแด่พระพุทธองค์ อีก 4 ผืนเก็บไว้ส่วนพระองค์

พระเจ้าพิมพิสารนั้น จำเดิมแต่เป็นโสดาบันแล้วก็ไม่มีอะไรที่จะทำให้พระองค์เกิดความโสมนัสได้เท่ากับพระรัตนตรัย เพื่อเป็นการแสดงความรักต่อพระสหายต่างแดนและไม่เคยประสบพักตร์กันเลย ทรง

ตัดสินพระทัยเลือกที่จะส่งพระรัตนตรัยไปถวายพระเจ้าปุกกุสาติ แต่ครั้นจะอาราธนาพระพุทธองค์ให้เสด็จไปยังกรุงตักสิลาก็ทำไม่ได้ เพราะพระพุทธเจ้าทั้งหลายจะไม่ทรงแรมคืนในปัจจันตชนบท ที่พอจะทำได้คือให้คนไปนิมนต์พระเถระในปัจจันตชนบทมาถวายการอุปถัมภ์บำรุง และส่งพระราชสาสน์ไปถวายเป็นบรรณาการ ให้เสมือนหนึ่งว่าได้ส่งพระศาสดาและพระสาวกไปโปรดแล้ว

ในพระราชสาสน์ซึ่งทำด้วยแผ่นทองคำ ยาว 4 ศอก กว้างประมาณ 1 คืบ ไม่หนาไม่บางนัก ทรงลิขิตอักษรบันทึกพุทธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณไว้พร้อมสรรพ วันทำพิธีลิขิตแผ่นทองคำนั้นทรงสนานพระเศียรแต่เช้าตรู่ อธิษฐานอุโบสถแล้วเสวยพระกระยาหารเช้า จากนั้นทรงเปลื้องมาลาและอาภรณ์ออก ถือพระขันทองบรรจุชาดสีแดง ปิดพระทวารทุกบานที่ชั้นล่าง เสด็จขึ้นพระประสาท เปิดพระสีหบัญชรด้านทิศตะวันออก แล้วประทับนั่งลิขิตพระอักษรลงในแผ่นทองคำ

พิธีจัดส่งราชบรรณาการครั้งนั้น พระเจ้าพิมพิสารมีพระบัญชาให้จัดอย่างยิ่งใหญ่ประหนึ่งว่าเป็นขบวนส่งเสด็จพระพุทธองค์พร้อมพระธรรมและพระสงฆ์จริงๆ ทรงฝากความทูลพระเจ้าปุกกุสาติด้วยว่า เมื่อ

จะทรงรับบรรณาการนี้ ขออย่าทรงรับท่ามกลางตำหนัก พระสนมกำนัล ขอให้เสด็จขึ้นไปรับในพระปราสาท

ฝ่ายพระเจ้าปุกกุสาติก็ได้มีพระราชฟิธีต้อนรับราชบรรณาการครั้งนี้อย่างสมพระเกียรติเช่นกัน และทรงปฏิบัติตามคำขอของพระเจ้าพิมพิสาร คือเสด็จขึ้นสู่พระประสาทเปิดหีบพระราชสาสน์ออกอ่าน พลันที่ได้ทอดพระเนตรพระอักษรในแผ่นทองคำ ได้ทราบว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลกแล้ว พระโลมชาติก็ลุกชูชัน เกิดพระปีติเหลือกำลังจนทรงอ่านต่อไปไม่ได้ ต้องประทับนั่งสงบพระปีติเป็นระยะๆ จนกระทั่งทรงอ่านไปถึงการเจริญอานาปานสติ และได้เจริญสมาธิจนได้รูปฌาน เสวยสุขในฌานบนพระประสาทเป็นเวลากึ่งเดือน ไม่มีใครอื่นได้เห็นพระองค์เลยนอกจากมหาดเล็กประจำพระองค์เพียงคนเดียว

และในที่สุด พระเจ้าปุกกุสาติก็ตัดสินพระทัยสละราชสมบัติออกผนวช โดยให้มหาดเล็กซื้อผ้ากาสาวพัสตร์ 2 ผืนและบาตรดินจากตลาดมาถือเพศเป็นภิกษุ เสด็จออกจากพระราชวังตามอย่างพุทธจริยา ไม่ทรงใช้ยาน ไม่สรวมฉลองพระบาท ไม่ทรงกั้นร่ม ทรงพระดำเนินร่วมทางกับพวกพ่อค้าด้วยความทุกข์ทรมาน อย่างที่ไม่เคยประสบมาก่อน

ลิขิตในพระราชสาสน์ของพระเจ้าพิมพิสารนั้น

ระบุตอนหนึ่งว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก ทำให้นักบวชปุกกุสาติเข้าใจว่าขณะนั้นพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่กรุงราชคฤห์ของพระเจ้าพิมพิสาร ประกอบกับมีความเคารพในพระพุทธองค์ แม้เดินทางไกลถึง 192 โยชน์จะถึงประตูวัดเชตวันอยู่แล้วก็ไม่ยอมเอ่ยปากถามใครว่าขณะนั้นพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่ไหน จนเดินทางเลยไปอีก 45 โยชน์ถึงกรุงราชคฤห์เมื่อเวลาพลบค่ำจึงถามถึงที่ประทับของพระพุทธองค์ ได้ฟังว่าประทับอยู่ที่วัดเชตวันกรุงสาวัตถี ต้องเดินทางไปอีก 45 โยชน์ ท่านเห็นว่าไม่ใช่เวลาที่จะเดินทางย้อนกลับ จึงถามเขาว่า บรรพชิตควรจะเข้าพักที่ไหนดีในยามวิกาลเช่นนี้ เมื่อได้รับคำแนะนำให้เข้าพักในบ้านพักของนายช่างหม้อ ปุกกุสาติจึงเข้าไปนั่งเพื่อพักแรมในที่นั้น

อรรถกถาเล่าถึงการเสด็จจากวัดเชตวันไปยังกรุงราชคฤห์ของพระพุทธองค์ว่า ใกล้รุ่งวันนั้น พระพุทธองค์ทรงเห็นปุกกุสาติด้วยพระญาณ ทรงทราบถึงความเป็นไปทั้งหมดก่อนที่ปุกกุสาติจะเดินทางมายังกรุงราชคฤห์ และทรงทราบอีกว่าถ้าไม่เสด็จไปโปรดถึงกรุงราชคฤห์ ปุกกุสาติก็จะสิ้นชีวิตก่อนที่จะได้บรรลุธรรม ดังนั้นหลังจากเสด็จบิณฑบาตและเสวยเสร็จแล้ว ได้เสด็จเข้าพักในพระคันธกุฏีครู่หนึ่ง แล้ว

ทรงถือบาตรจีวรเสด็จออกจากวัดเชตวันเพียงลำพัง ไม่ตรัสบอกพระเถระรูปใด เป็นการเสด็จด้วยพระบาทเหมือนภิกษุธรรมดารูปหนึ่ง เสด็จถึงกรุงราชคฤห์ในคืนที่ปุกกุสาติเข้าพักแรมในบ้านพักของนายช่างหม้อนั่นเอง...

การบรรยายถึงเรื่องราวของปุกกุสาตีในอรรถกถานั้น มีความวิจิตรพิสดารเปี่ยมด้วยอรรถรสชวนให้เกิดจินตนาการได้มากมาย จึงได้จุดประกายให้นักประพันธ์ชาวตะวันตกปรุงแต่งเป็นนิยายทางพระพุทธศาสนาเรื่องกามนิตดังกล่าวแล้ว

ณ บ้านพักของนายช่างหม้อ

(673-675) วันหนึ่ง พระพุทธองค์เสด็จจาริกสู่แคว้นมคธ ถึงกรุงราชคฤห์ก็เสด็จแวะเข้าไปยังบ้านพักของนายช่างหม้อ (กุมภการนิเวสน์)นามว่าภัคควะ ตรัสถึงที่ประทับแรมกะเขาว่า ถ้าไม่เป็นการรบกวน ขอเข้าพักในบ้านพักของท่านสักคืนเถิด ช่างหม้อทูลว่า ไม่เป็นการรบกวนแต่ประการใด แต่คืนนี้มีบรรพชิตรูปหนึ่งเข้าพักอยู่ก่อนแล้ว ถ้าท่านรูปนั้นไม่ขัดข้อง ก็นิมนต์พักตามสบาย

บรรพชิตที่เข้าพักอยู่ก่อนแล้วนั้นชื่อปุกกุสาติ ท่านบวชเป็นบรรพชิตอุทิศพระพุทธองค์ด้วยศรัทธา เมื่อพระพุทธองค์เสด็จเข้าไปขอพักในคืนนั้นด้วย ท่านก็กล่าวต้อนรับด้วยความยินดี

ว่าเรือนช่างหม้อออกกว้างขวาง นิมนต์ท่านพักตามสบาย

พระพุทธองค์เสด็จเข้าไปในบ้านพักแล้วก็ทรงปูแผ่นหญ้าสำหรับรองนั่ง(ติณสนฺถรกำ)ที่ด้านหนึ่งของห้อง ประทับนั่งขัดสมาธิจนค่อนคืน ท่านปุกกุสาติก็เหมือนกัน ทรงรู้สึกพอพระทัยและได้ตรัสถามท่านปุกกุสาติว่าท่านบวชอุทิศใคร? ใครเป็นศาสดาของท่าน? ท่านชื่นชอบคำสอนของใคร?

(676) เมื่อท่านปุกกุสาติตอบว่าตนออกบวชอุทิศพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์คือพระศาสดาของตน และตนก็ชื่นชอบในคำสอนของพระองค์ พลางก็พร่ำพรรณนาพุทธคุณแสดงความศรัทธาที่มีต่อพระศาสดาซึ่งตนไม่เคยเห็น พระพุทธองค์จึงตรัสถามท่านว่า เวลานี้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นประทับอยู่ที่ไหน? ท่านตอบว่าพระองค์ประทับอยู่ที่สาวัตถีทางด้านทิศเหนือขึ้นไป ครั้นตรัสถามว่าเคยเห็นพระองค์หรือไม่? และถ้าได้เห็นจะรู้จักไหม?

ท่านปุกกุสาติตอบว่า ตนไม่เคยเห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ถึงได้เห็นก็คงไม่รู้จัก

ทรงสอนปุกกุสาติด้วยเรื่องธาตุ (ธาตุวิภังค์)

(677-678) เมื่อได้ทรงสดับดังนั้น พระพุทธองค์ก็มีพระดำริว่า กุลบุตรนี้บวชอุทิศเรา เราควรแสดงธรรมแก่เขา แล้วพระองค์ก็ตรัสชักชวนให้ปุกกุสาติตั้งใจฟังธรรม ทรงเริ่มด้วยการยกหัวข้อธรรมขึ้นแสดงก่อนว่า คนเรานั้นมี

- ผัสสายตนะ 6
- มโนปวิจาร 18
- อธิษฐาน 4

เมื่อบุคคลมีธรรมอันควรตั้งไว้ในใจแล้ว กิเลสอันให้สำคัญตนและกิเลสหมักหมม(มญฺญสฺสวา)ย่อมไม่เป็นไป ก็เรียกได้ว่าเป็นมุนีผู้สงบ

บุคคลไม่ควรประมาทปัญญา ควรคุ้มครองสัจจะ ควรเพิ่มพูนการเสียสละ(จาคะ) ควรฝึกจิตให้สงบเท่านั้น

(679-682) แล้วทรงอธิบายหัวข้อธรรมดังกล่าวตามลำดับดังนี้

- **ธาตุ 6** ได้แก่ 1. ปฐวีธาตุ 2. อาโปธาตุ 3. เตโชธาตุ 4. วาโยธาตุ 5. อากาสธาตุ 6. วิญญาณธาตุ
- **ผัสสายตนะ (แดนสัมผัส) 6** ได้แก่ 1. จักขุ 2. โสตะ 3. ฆานะ 4. ชิวหา 5. กาย 6. มโน (= อายตนะภายใน 6) แต่ละอย่างคือแดนสัมผัสของอายตนะภายนอก 6 (รูป-เสียง-กลิ่น-รส-โผฏฐัพพะ-ธัมมารมณ์)
- **มโนปวิจาร (ความหน่วงนึกของใจ) 18** ได้แก่
  1. เห็นรูปด้วยตาแล้วหน่วงนึกรูปที่ทำให้เกิดโสมนัส
  2. เห็นรูปด้วยตาแล้วหน่วงนึกรูปที่ทำให้เกิดโทมนัส
  3. เห็นรูปด้วยตาแล้วหน่วงนึกรูปที่ทำให้เกิดอุเบกขา
  4. ฟังเสียงด้วยหูแล้วหน่วงนึกเสียงที่ทำให้เกิดโสมนัส
  5. ฟังเสียงด้วยหูแล้วหน่วงนึกเสียงที่ทำให้เกิดโทมนัส
  6. ฟังเสียงด้วยหูแล้วหน่วงนึกเสียงที่ทำให้เกิดอุเบกขา

7. ดมกลิ่นด้วยจมูกแล้วหน่วงนึกกลิ่นที่ทำให้เกิดโสมนัส
8. ดมกลิ่นด้วยจมูกแล้วหน่วงนึกกลิ่นที่ทำให้เกิดโทมนัส
9. ดมกลิ่นด้วยจมูกแล้วหน่วงนึกกลิ่นที่ทำให้เกิดอุเบกขา
10. ลิ้มรสด้วยลิ้นแล้วหน่วงนึกรสที่ทำให้เกิดโสมนัส
11. ลิ้มรสด้วยลิ้นแล้วหน่วงนึกรสที่ทำให้เกิดโทมนัส
12. ลิ้มรสด้วยลิ้นแล้วหน่วงนึกรสที่ทำให้เกิดอุเบกขา
13. ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกายแล้วหน่วงนึกโผฏฐัพพะที่ทำให้เกิดโสมนัส
14. ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกายแล้วหน่วงนึกโผฏฐัพพะที่ทำให้เกิดโทมนัส
15. ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกายแล้วหน่วงนึกโผฏฐัพพะที่ทำให้เกิดอุเบกขา
16. รู้ธัมมารมณ์ด้วยใจแล้วหน่วงนึกธัมมารมณ์ที่ทำให้เกิดโสมนัส
17. รู้ธัมมารมณ์ด้วยใจแล้วหน่วงนึกธัมมารมณ์ที่ทำให้เกิดโทมนัส
18. รู้ธัมมารมณ์ด้วยใจแล้วหน่วงนึกธัมมารมณ์ที่ทำให้เกิดอุเบกขา

- **อธิษฐาน (ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ) 4** ได้แก่ 1. ปัญญา 2. สัจจะ 3. จาคะ 4. อุปสมะ(ความสงบ

ระงับ,การทำจิตให้สงบ)

(683-690) ข้อว่า ไม่ควรประมาทปัญญา ควรคุ้มครองสัจจะ ควรเพิ่มพูนการเสียสละ ควรฝึกจิตให้สงบเท่านั้น ทรงอธิบายดังนี้

ไม่ควรประมาทปัญญา หมายถึงให้พิจารณาเห็นธาตุทั้ง 6 นั้นด้วยสัมมาปัญญาตามความเป็นจริง คือเห็นว่า นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา เมื่อเห็นแล้วก็จะเกิดความเบื่อหน่าย(นิพพิทา)ในธาตุนั้นๆ เฉพาะสำหรับวิญญาณธาตุ ทรงอธิบายว่า บุคคลจะรู้ว่าอะไรเป็นสุขเป็นทุกข์หรือไม่ทุกข์ไม่สุขก็ด้วยวิญญาณ ไม่ว่าจะเป็นความรู้สึกสุข รู้สึกทุกข์ หรือรู้สึกไม่ทุกข์ไม่สุขก็ล้วนแต่เกิดจากผัสสะที่ทำให้เกิดความรู้สึกชนิดนั้นๆ ให้รู้ชัดว่าความรู้สึกนั้นๆ เกิดจากผัสสะชนิดนั้นๆ เมื่อรู้ชัดอย่างนั้นได้ ความรู้สึกนั้นๆ ก็จะดับไป จิตก็จะสงบ เปรียบเสมือนความร้อนและไฟที่เกิดจากไม้ 2 อันสีกัน เมื่อแยกไม้ 2 อันนั้นออกจากกัน ความร้อนและไฟก็มีไม่ได้

และตรัสว่า

"ต่อจากนั้น สิ่งที่จะเหลืออยู่ก็คืออุเบกขาอันบริสุทธิ์หมดจด นุ่มนวล พร้อมที่จะใช้งาน และผ่องแผ้ว (ปภสฺสรา)"

(อรรถกถากล่าวว่า พระพุทธดำรัสทั้งหมดนี้เป็นเรื่องของการเจริญกรรมฐาน โดย 5 ธาตุแรกเป็นรูปกรรมฐาน ส่วนวิญญาณเป็นอรูปกรรมฐาน เพราะฉะนั้นจึงเป็นคำอธิบายความเป็นไปที่เกิดขึ้นในฌาน อุเบกขาที่ตรัสในตอนสุดท้ายเป็นอุเบกขาในจตุตถฌาน ดังที่ตรัสในลำดับต่อไป)

ความสำคัญของอุเบกขาในจตุตถฌาน

(691) พระพุทธองค์ตรัสถึงคุณสมบัติของอุเบกขาในจตุตถฌานแก่ปุกกุสาติว่า

"ภิกษุ! เปรียบเสมือนนายช่างทองหรือลูกมือของนายช่างทองผู้ชำนาญการ ดิดเตาสุมเบ้าแล้วเอาคีมคีบทองใส่เบ้า หลอมไปชัดน้ำไป สังเกตดูเป็นระยะๆ ทองนั้นจะถูกไล่ขี้ หมดฝ้า เป็นเนื้ออ่อนสลวยและผ่องผุด เขาจะทำให้เป็นเครื่องประดับชนิดใดๆ ไม่ว่าจะเป็นแหวน ตุ้มหู สร้อยคอ หรือมาลัยทองก็ตาม ก็ย่อมสำเร็จได้ดังประสงค์ด้วยทองนั้น ฉันใดก็ฉันนั้น เมื่อมีแต่อุเบกขา (ในจตุดถฌาน)อันบริสุทธิ์หมดจด นุ่มนวล พร้อมที่จะใช้งานและผ่องแผ้ว บุคคลนั้นย่อมรู้แจ้งชัดว่า ถ้าเราน้อมอุเบกขาอันผุดผ่องอย่างนี้เข้าสู่อากาสานัญจายตนฌาน และเจริญจิตที่เอื้อต่อฌานนั้น อย่างนี้อุเบกขาของเราก็จะเป็นอุเบกขาแน่วนิ่งอยู่กับอากาสานัญจายตนฌานนั้น ยึดอากาสานัญจายตนฌานนั้นอยู่ไปชั่วกาลนาน..."

การน้อมอุเบกขาเข้าสู่วิญญาณัญจายตนฌาน อากิญจัญญายตนฌาน และเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ก็สามารถที่จะทำได้เช่นเดียวกัน ซึ่งเมื่อน้อมอเบกขาไปอย่างนั้น อุเบกขาก็จะแน่วนิ่งอยู่กับฌานนั้นๆ และยึดฌานนั้นๆ อยู่ไปชั่วกาลนาน (คำว่ายึดฌานนั้นๆ อยู่ไปชั่วกาลนาน หมายถึงจิตไปติดอยู่ในอรูปภพตามกำลังแห่งอรูปฌานที่อุเบกขาไปแนบนิ่งอยู่ อรรถกถากล่าวว่า อายุของอรูปภพชั้นอากาสานัญจายตนะ 20,000 กัป ชั้นวิญญาณัญจายตนะ 40,000 กัป ชั้นอากิญจัญญายตนะ

60.000 กัป ชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนะ 84.000 กัป เป็นการสื่อให้เห็นความยาวนานของกาลเวลาที่ผู้ติดอยู่ในอรูปฌานนั้นๆ จะไปติดอยู่ในอรูปภพ)

ตรัสต่อไปว่า การน้อมอุเบกขาอย่างนั้นเข้าสู่อากาสานัญจายตนฌาน หรือเข้าสู่วิญญาณัญจายตนฌาน หรือเข้าสู่อากิญจัญญายตนฌาน หรือเข้าสู่เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน บุคคลนั้นก็จะรู้แจ้งชัดว่า จิตที่ประกอบด้วยอุเบกขานั้นก็จะต้องเป็นสังขตะ คือเป็นจิตที่ยังมีปัจจัยปรุงแต่ง (เมื่อเป็นสังขตจิตหรือสังขตธรรม ก็หมายถึงไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ปรวนแปร แตกดับ เป็นทุกข์ หาความแน่นอนอะไรไม่ได้ แม้จะเกิดในอรูปภพซึ่งมีอายุยืนนาน ก็อาจมีเหตุบั่นทอนให้เป็นอย่างอื่นได้ หรืออาจจะมีเหตุให้จุติไปเกิดในอบายก็ได้)

วิธีปฏิบัติเพื่อบรรลุอรหัตตผล

แล้วตรัสว่า เมื่อไม่คิดไม่คำนึงเพื่อความมีความเป็น (และ) เพื่อความไม่มีความไม่เป็น(ภวาย วิภวาย)เสียเลย ก็จะไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรๆ ในโลก เมื่อไม่ยึดมั่นถือมั่น ก็ย่อมไม่หวาดสะดุ้งทุกข์ดับสนิทที่ใจตน ย่อมแจ้งแก่ใจว่าชาติสิ้นสุดแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว ไม่มีกิจอื่นใดต้องทำอีกแล้ว ถ้าเขาเสวยสุขเวทนาอยู่ ก็จะรู้ชัดว่าสุขเวทนานั้นไม่เที่ยง ผู้รู้ไม่ติดใจเพลิน ถ้าเสวยทุกขเวทนาหรืออทุกขมสุขเวทนาอยู่ ก็จะรู้ชัดว่าเวทนานั้นๆ ไม่เที่ยง...ไม่ว่าจะเสวยสุขเวทนาหรือทุกขเวทนหรืออทุกขมสุขเวทนา เขาก็จะไม่เอาจิตเกาะเกี่ยว(วิสัยุตโต)กับเวทนานั้นๆ เมื่อเสวยเวทนา

ที่สุดเพียงกาย (คือเวทนาทางตา หู จมูก ลิ้น กาย) ก็รู้ชัดว่าเราเสวยเวทนาที่สุดเพียงกาย เมื่อเสวยเวทนาที่สุดเพียงชีวิต(คือเวทนาทางใจ) ก็รู้ชัดว่าเราเสวยเวทนาที่สุดเพียงชีวิต และรู้ชัดว่าหลังจากตายไปแล้ว อารมณ์ที่ได้เสวยทั้งหมดซึ่งเป็นที่ติดใจเพลิน(อภินนฺทิตานิ)ในโลกนี้ ก็จักสงบเย็น (ความตอนนี้โปรดเปรียบเทียบกับคำแปลในพุ.ธ. 269)

(692) เพื่อเป็นที่เข้าใจชัดยิ่งขึ้น พระพุทธองค์ตรัสกะปุกกุสาติด้วยการอุปมาว่า

"ภิกษุ! เปรียบเสมือนประทีปน้ำมัน อาศัยน้ำมันและไส้จึงโพลงอยู่ได้ เมื่อหมดน้ำมันหมดไส้นั้น ไม่เติมน้ำมันและไส้อื่น ย่อมจะเป็นประทีปหมดเชื้อ ดับไป ฉันใดก็ฉันนั้น บุคคลเมื่อเสวยเวทนาที่สุดเพียงกาย ก็รู้ชัดว่า เราเสวยเวทนาที่สุดเพียงกาย เมื่อเสวยเวทนาที่สุดเพียงชีวิต ก็รู้ชัดว่า เราเสวยเวทนาที่สุดเพียงชีวิต และรู้ชัดว่าหลังจากตายไป อารมณ์ที่ได้เสวยแล้วทั้งหมดซึ่งเป็นที่ยินดีกันในโลกนี้ จักเป็นของสงบเย็น เพราะฉะนั้น ผู้ถึงพร้อมด้วยอาการอย่างนี้ย่อมได้ชื่อว่าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาอันเป็นธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจอย่างยิ่งโดยแท้"

ความหมายของอธิษฐานธรรม 4 อย่าง

สำหรับอธิษฐานธรรม (ธรรมอันควรตั้งไว้ในใจ) ๔ ประการที่ตรัสไว้เป็นหัวข้อหนึ่งแล้วนั้น พระพุทธองค์ทรงให้ความหมายในตอนนี้ว่า

ปัญญาอันประเสริฐยิ่ง ได้แก่ความรู้ในความดับทุกข์ ความ

หลุดพ้นเช่นนั้นตั้งอยู่ในสัจจะ ไม่ผันแปรได้อีก สิ่งที่เปล่าประโยชน์(โมสธมฺมํ)เป็นเท็จ สิ่งที่ไม่เปล่าประโยชน์คือนิพพาน ผู้ถึงพร้อมด้วยสัจจะอย่างนี้แหละเรียกได้ว่าผู้ถึงพร้อมด้วยสัจจะอันเป็นอธิษฐานธรรม เพราะสัจจะนี้คือนิพพานอันไม่ว่างเปล่าจากประโยชน์ เป็นสัจจะอันประเสริฐยิ่ง

คนเรา เมื่อยังไม่รู้มาก่อน ก็ยึดถืออุปธิ(อุปาทานขันธ์) เข้าไว้เต็มที่ เมื่อเขาละอุปธิชนิดถอนรากถอนโคนได้ ทำให้เหมือนตาลยอดด้วนเกิดอีกไม่ได้ นั่นคือจาคะ เขาได้ชื่อว่าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยจาคะอันเป็นอธิษฐานธรรม จาคะที่เป็นการสละคืนอุปธิทั้งปวง เป็นจาคะอันประเสริฐยิ่ง

อนึ่ง คนเรานั้นเมื่อยังไม่รู้มาก่อน จึงมีอกุศลธรรมต่างๆ คือ อภิชฌา ฉันทะ(ตัณหา) ราคะ อาฆาต พยาบาท ความคิดประทุษร้าย อวิชชา ความลุ่มหลงงมงาย เมื่อเขาละอกุศลธรรมเหล่านั้นได้ ชนิดถอนรากถอนโคน...นั่นคืออุปสมะ(ความสงบระงับ) เขาย่อมได้ชื่อว่าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอุปสมะอันเป็นอธิษฐานธรรม

ตรัสว่า ทั้งหมดนี้คือความหมายของหัวข้อธรรมที่ว่า บุคคลไม่ควรประมาทปัญญา ควรคุ้มครองสัจจะ ควรเพิ่มพูนการเสียสละ ควรฝึกจิตให้สงบเท่านั้น

(693) ต่อจากนั้น ทรงย้อนกล่าวถึงข้อความที่ตรัสไว้ในตอนต้นที่ว่า "เมื่อบุคคลมีธรรมอันควรตั้งไว้ในใจแล้ว กิเลสอันให้สำคัญตนและกิเลสหมักหมม(มญฺญสฺสวา)ย่อมไม่เป็นไป เมื่อกิเลสไม่เป็นไปก็เรียกว่าเป็นมุนีผู้สงบ" นั้น มีคำอธิบายดังนี้

ความสำคัญตน(มัญญะ) คือความคิดที่ว่า เราเป็น เรา

ไม่เป็น เราจักเป็น เราจักไม่เป็น เราจักเป็นสัตว์มีรูป(รูปี) เราจักเป็นสัตว์ไม่มีรูป(อรูปี) เราจักเป็นสัตว์มีสัญญา(สญฺญี) เราจักเป็นสัตว์ไม่มีสัญญา(อสญฺญี) เราจักเป็นสัตว์มีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ความสำคัญตนดังกล่าวนี้จัดเป็นโรค เป็นหัวฝี เป็นลูกศร(คอยเสียบแทงรบกวนจิตให้เป็นทุกข์) เมื่อล่วงพ้นเสียได้ก็จะเป็นมุนีผู้สงบ ไม่มีการแก่ไม่มีการตาย ไม่มีทุกข์กำเริบ ไม่โหยหา ไม่มีเหตุในต้องเกิด เมื่อไม่เกิด จักแก่ได้อย่างไร เมื่อไม่แก่ก็ไม่มีการตาย เมื่อไม่มีการตาย ทุกข์ก็ไม่กำเริบ เมื่อไม่มีทุกข์กำเริบ การโหยหาทะยานอยากจะมีได้อย่างไร

สุดท้าย พระพุทธองค์ตรัสกะปุกกุสาติว่า

"ภิกษุ! เธอจงจดจำธาตุวิภังค์ 6 ที่เรากล่าวโดยสังเขปนี้เถิด"

(โปรดสังเกตว่า ทรงใช้คำเรียกปุกกุสาติว่าภิกษุ ทั้งๆ ที่ท่านยังไม่ได้บรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา เพียงแต่ถือเพศภิกษุเท่านั้น คือครองกาสาวพัสตร์และมีบาตรเป็นบริขาร แต่ก็ชวนกังขากับเรื่องราวที่เกิดขึ้นต่อไปว่า เหตุใด เมื่อปุกกุสาติซึ่งมีจีวรและบาตรประจำกายอยู่แล้ว จึงต้องไปหาจีวรและบาตรเพื่อมาขอบรรพชาอุปสมบทอยู่อีก? เรื่องนี้อรรถกถามีคำตอบว่าเป็นเพราะปุกกุสาติต้องการจีวรและบาตรที่เป็นของบังสุกุล เรื่องราวที่ดูขัดแย้งกันนี้ เนื่องมาจากมีเรื่องเล่าในอรรถกถา ลำพังในพระบาลีก็เข้าใจได้ง่าย)

ปุกกุสาติถูกแม่โคขวิดตาย

(694-697) เมื่อได้ฟังพระดำรัสมาโดยลำดับดังนี้ ปุกกุสาติก็แน่ใจว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดตนแล้ว ท่านลุกจากอาสนะ ห่มจีวรเฉวียงบ่าเข้าไปซบศีรษะลงที่แทบพระยุคลบาท และทูลขออภัยโทษที่ตนได้แสดงความโง่เขลาพูดกับพระพุทธองค์ด้วยคำว่า "อาวุโส" (แปลว่าคุณหรือท่านอย่างธรรมดาทั่วไป) ซึ่งก็ได้รับประทานอภัยโทษด้วยดี โดยพระพุทธองค์ตรัสว่าคนที่ทำผิดแล้วสำนึกผิด แก้ไขให้ถูก และสำรวมระวังต่อไป เป็นความเจริญในอริยวินัย

จากนั้น ปุกกุสาติได้ทูลขออุปสมบท แต่เมื่อมีพระดำรัสถามว่า มีบาตรจีวรพร้อมแล้วหรือ ท่านกราบทูลว่ายังไม่มี พระพุทธองค์จึงรับสั่งว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่อุปสมบทให้แก่คนที่ยังไม่มีบาตรจีวร

ปุกกุสาติรู้สึกยินดีเป็นสุขใจอย่างยิ่งที่ได้ยินพระดำรัสอย่างนั้น และแล้วท่านก็ลุกขึ้นถวายอภิวาทกระทำประทักษิณทูลลาเพื่อไปเสาะหาบาตรจีวรมาขออุปสมบท ระหว่างทางนั้นเองได้มีแม่โค (ดาวี)ตัวหนึ่งวิ่งมาขวิดท่านจนถึงแก่ชีวิต (อรรถกถากล่าวว่า ณ เวลานั้นพระพุทธองค์เสด็จ(เหาะ)กลับไปยังวัดเชตวันแล้ว) มีภิกษุหลายรูปเมื่อทราบเข้า ก็นำความกราบทูลพระพุทธองค์ และทูลถามว่า ปุกกุสาติตายแล้วไปเกิดที่ไหน?

พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุเหล่านั้นว่า ปุกกุสาติเป็นบัณฑิต ได้บรรลุธรรมตามสมควรแล้วโดยพระองค์ไม่รู้สึกลำบากแต่อย่างใด เธอเกิดเป็นอุปปาติกเทพเพราะสิ้นสังโยชน์เบื้องต่ำทั้ง 5

(เป็นอนาคามี) ซึ่งจะปรินิพพานในภพนั้น ไม่มีการกลับมาเกิดอีก

(เรื่องราวเกี่ยวกับท่านปุกกุสาติในอรรถกถา มีเพิ่มเติมจากพระบาลีว่า พระเจ้าพิมพิสารทรงทราบถึงการมาของพระสหายจากพระพุทธองค์ในวันรุ่งขึ้น และเมื่อทรงทราบว่าท่านปุกกุสาติเพิ่งออกเดินทางไปหาบาตรจีวรเพื่อมาขออุปสมบท ก็รับสั่งให้พวกมหาดเล็กแยกย้ายกันตามหา ในที่สุดก็ได้ไปพบร่างไร้วิญญาณของท่านนอนคว่ำหน้าอยู่ที่กองขยะ พระเจ้าพิมพิสารได้เสด็จไปทอดพระเนตรด้วยพระองค์เอง ทรงรู้สึกโศกาดูรกับชะตากรรมของพระสหายต่างแดนเป็นอย่างยิ่ง ทรงจัดการปลงพระศพอย่างสมพระเกียรติ และได้สร้างเจดีย์บรรจุพระธาตุเพื่อเป็นที่สักการะบูชาของชาวเมืองด้วย ส่วนคติภพของท่านปุกกุสาตินั้น อรรถกถากล่าวว่า ท่านอุบัติในพรหมโลกชั้นอวิหา พออุบัติก็ได้บรรลุอรหัตรผลในภพนั้น และกล่าวอีกว่า มีสาวก 7 ท่าน ที่ได้บรรลุอรหัตตผลในอวิหาพรหมโลก คือ 1. อุปกะ 2. ปลคัณฑะ 3. ปุกกุสาติ 4. ภัททิยะ 5. ขัณฑเทวะ 6. พาหุทัตติ 7. ปิงคิยะ)

สัจจวิภังคสูตร

ทรงยกย่องพระอัครสาวกในเรื่องช่วยกันสั่งสอนภิกษุ

(698-699) ครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์ได้ประทานพระโอวาทแก่ภิกษุทั้งหลายที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ทรงกล่าวถึงการประกาศพระธรรมจักร(ปฐมเทศนา)ว่ามีขึ้นที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวันแห่งนี้ แล้วตรัสยกย่องพระสาริบุตรและพระมหาโมคคัลลานะว่าทั้งสองท่านเป็นบัณฑิต ต่างช่วยกันทำหน้าที่อนุเคราะห์เพื่อนพรหมจรรย์ สมควรที่ภิกษุทั้งหลายจะพึงคบหา

ตรัสว่า พระสาริบุตรเปรียบเหมือนผู้ให้กำเนิด(ชเนตา หรือ ชเนตฺตี) พระมหาโมคคัลลานะเปรียบเหมือนผู้เลี้ยงดูทารกที่เกิดแล้ว(ชาตสฺส อาปาเทตา) กล่าวคือ พระสาริบุตรสอนให้ได้เป็นโสดาบัน ส่วนพระมหาโมคคัลลานะรับช่วงพาให้ก้าวสู่มรรคผล

ชั้นสูงต่อๆ ไป ผู้ทำหน้าที่บอกสอนจำแนกแยกแยะให้เข้าใจได้ง่ายในอริยสัจ 4 คือพระสาริบุตร

ตรัสดังนี้แล้ว พระพุทธองค์ก็เสด็จเข้าประทับในพระวิหาร

ร่องรอยสิ่งปลูกสร้างส่วนหนึ่งในอิสิปตนมฤคทายวัน

(700-705) หลังจากพระพุทธองค์เสด็จไปไม่นาน พระสาริบุตรก็เรียกประชุมภิกษุทั้งหลาย ยกเรื่องอริยสัจ 4 ขึ้นมาอธิบายตามแนวพระธรรมจักรที่ทรงประกาศที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวันนั้น

(เนื้อหาทั้งหมดเกี่ยวกับอริยสัจ 4 มีอยู่ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรและสัมมาทิฏฐิสูตร มีคำอธิบายละเอียดในสัจจกถาแห่งคัมภีร์วิสุทธิมัคค์ และควรศึกษาเพิ่มเติมให้เห็นแง่มุมต่างๆ เกี่ยวกับอริยสัจ 4 ในหนังสือพุทธธรรม (พ.ธ. 893-920)

ทักขิณาวิภังคสูตร

ในอรรถกถาแห่งพระสูตรนี้ มีข้อมูลที่น่าสนใจหลายเรื่อง จะได้นำมากล่าวแทรกไว้ตามเหมาะสม เรื่องหนึ่งเกี่ยวกับพระนามของมหาปชาบดีโคตมี อรรถกถากล่าวว่าปชาบดีเป็นพระนาม โคตมีเป็นชื่อโคตร พระนามปชาบดีนั้นตั้งตามที่พราหมณ์ทำนายลักษณะว่า ถ้าพระนางได้พระธิดา พระธิดานั้นจะได้เป็นอัครมเหสีของพระเจ้าจักรพรรดิ ถ้าได้พระโอรส พระโอรสนั้นจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ คำว่า ปชา หมายถึงพระโอรสและพระธิดา พระญาติทั้งหลายจึงขนานนามให้ว่าปชาบดี ในพระสูตรนี้เรียกรวมทั้งพระนามและพระโคตรว่า มหาปชาบดีโคตมี (คำว่า มหา แสดงการยกย่องเป็นพิเศษ)

ทรงปฏิเสธไม่รับผ้าที่มหาปชาบดีถวาย

(706-708) ณ นิโครธารามกรุงกบิลพัสดุ์(คราวพระพุทธองค์เสด็จสู่กรุงกบิลพัสดุ์ครั้งแรก) วันหนึ่ง พระนางมหาปชาบดีโคตมีทรงถือผ้าคู่หนึ่งเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ ณ ที่ประทับ กราบทูลว่าได้ทรงกรอด้ายทอผ้านั้นเอง ตั้งใจเพื่อถวายโดยเฉพาะ ขอได้ทรงอนุเคราะห์รับผืนผ้าทั้งคู่ไว้เถิด

พระพุทธองค์ตรัสกะพระนางว่า

"โคตมี! พระนางจงถวายแก่สงฆ์เถิด เมื่อถวายแก่สงฆ์แล้วก็เป็นอันได้บูชาทั้งอาตมภาพและสงฆ์"

พระนางมหาปชาบดีโคตมีทูลขอให้ทรงอนุเคราะห์รับผ้าอยู่อย่างนั้นถึง 3 หน ก็ได้รับพระดำรัสตอบเหมือนเดิม จนกระทั่งพระอานนท์ได้กราบทูลขอให้ทรงอนุเคราะห์พระนางอีกทางหนึ่ง โดยขอให้ทรงเห็นแก่ความที่พระนางเคยเป็นพระมาตุจฉา(พระน้านาง)บำรุงเลี้ยงพระองค์มาก่อน และแม้พระองค์ก็ทรงมีอุปการะแก่พระนางที่ให้ได้ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ให้ได้งดเว้นจากการล่วงละเมิดศีล 5 ให้ได้เกิดความเลื่อมใสอย่างมั่นคงในพระรัตนตรัย ให้ทรงเพียบพร้อมด้วยศีลที่พระอริยะพึงประสงค์ และให้เป็นผู้หมดความลังเลสงสัยในอริยสัจ 4 (แสดงว่าตอนนั้นพระนางมหาปชาบดีโคตมีได้สำเร็จเป็นโสดาบันแล้ว)

(709) พระพุทธองค์ตรัสแก่พระอานนท์ว่า คำกล่าวที่พูดถึงอุปการคุณระหว่างพระองค์กับพระนางมหาปชาบดีนั้นถูกต้องแล้ว แต่การตอบแทนคุณแก่บุคคลผู้ซึ่งทำให้ตนได้ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะก็ดี ให้ได้งดเว้นจากการประพฤติละเมิดศีลร

ก็ดี ให้ได้เกิดความเลื่อมใสอย่างมั่นคงในพระรัตนตรัยก็ดี ให้ได้เป็นผู้มีศีลอย่างที่พระอริยะพึงประสงค์ก็ดี ให้ได้เป็นผู้หมดความสงสัยในอริยสัจ 4 ก็ดี หาใช่ว่าต้องตอบแทนด้วยการกราบไหว้ลุกรับ นบไหว้ แสดงความเคารพ และอุปถัมภ์บำรุงด้วยปัจจัย 4 ไม่

ผลแตกต่างในการทำบุญให้ทาน

ทักษิณา-ทักษิไณย

ของทำบุญให้ทานซึ่งตรงกับคำว่าไทยธรรมนั้น เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าทักษิณา ฝ่ายผู้รับซึ่งหมายถึงพระสงฆ์ เรียกว่าทักษิไณย (มาจากคำบาลีว่า ทกฺขิเณยฺโย) คำว่าทักษิณา-ทักษิไณยนั้นเขียนอย่างสันสกฤต ส่วนบาลีเป็นทักขิณา-ทักขิเณยยะ

ทักษิณา เป็นคำที่ใช้มาก่อนในพิธีบูชายัญของพราหมณ์ หมายถึงสิ่งของเครื่องใช้และของมีค่าที่มอบให้แก่พราหมณ์ผู้ประกอบพิธีบูชายัญ เช่นเงินทอง ธัญญาหาร ยวดยาน เตียงตั่ง สัตว์เลี้ยง ที่ดิน หมู่บ้าน และอาจจะรวมไปถึงหญิงสาว ทาสชายทาสหญิงเป็นต้น ในพิธีอัศวเมธซึ่งเป็นพิธีบูชายัญอันยิ่งใหญ่ พระราชาอาจจะยกทรัพย์สมบัติและดินแดนบางส่วนที่ยึดครองได้จากฝ่ายปราชัยในสงครามให้เป็นทักษิณาแก่

พราหมณ์เจ้าพิธี พราหมณ์ผู้รับทักษิณานั้นจึงได้ชื่อว่าทักษิไณย

ในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ทรงสอนให้เลิกทำบุญให้ทานอย่างที่ทำกันอยู่ในพิธีบูชายัญซึ่งต้องสังเวยด้วยชีวิตมากมาย เปลี่ยนมาเป็นการให้แต่สิ่งที่ควรให้ ทรงใช้คำว่าทักษิณา-ทักษิไณยในความหมายใหม่ นั่นก็คือ สิ่งที่เรียกว่าทักษิณา หมายถึงสิ่งของบริจาคที่ให้ด้วยศรัทธา ไม่ใช่ค่าตอบแทนแก่ผู้ประกอบพิธี และสิ่งของบริจาคนั้นก็ไม่จำเป็นต้องเป็นของมีค่ามากมาย เป็นเพียงปัจจัย 4 เครื่องยังชีพเท่านั้น โดยผู้ให้เชื่อว่าเป็นการทำบุญเพื่อจะได้เกิดอานิสงส์แก่ตน

เมื่อความหมายของทักษิณาเปลี่ยนไป บุคคลที่เรียกว่าทักษิไณยก็เปลี่ยนไปด้วย กลายเป็นผู้ประพฤติดีประพฤติชอบ โดยตรงคือพระอริยบุคคล ซึ่งระบุไว้ชัดเจนในพระสูตรนี้

ในอรรถกถากล่าวถึงการรับทักษิณาของภิกษุสามเณรเพื่อฉันและใช้สอยว่ามี 4 ประเภท คือ

1. **เถยยบริโภค** ได้แก่การบริโภคทักษิณาอย่างขโมย เพราะผู้รับทักษิณาเป็นคนทุศีล สักแต่ถือเพศเป็นภิกษุสามเณรเท่านั้น

2. **อิณบริโภค** ได้แก่การบริโภคอย่างลูกหนี้

เพราะบริโภคทักษิณาที่เขาถวายโดยไม่พิจารณาก่อน

3. **ทายัชชบริโภค** ได้แก่การบริโภคอย่างทายาท-บริโภคอย่างคนมีสิทธิโดยชอบธรรม หมายถึงเสขบุคคล คืออริยบุคคล 7 ประเภทแรก ซึ่งนับว่าเป็นทายาทของพระพุทธเจ้า

4. **สามิบริโภค** ได้แก่การบริโภคอย่างเจ้าของ-อย่างผู้มีสิทธิสมบูรณ์ในการรับทักษิณา ซึ่งหมายถึงพระอรหันต์

(วินย.อ.2/229; ม.อ.3/318; สํ.อ. 2/250; องฺ.อ. 1/74; วิสุทฺธิ. 1/53; พุ.ธ. 281-284)

(710) ทรงแจกแจงทักษิณาที่ให้เจาะจงแก่บุคคล(ปาฏิปุคคลิก) ว่ามี 14 อย่าง คือ

1. ให้ทานแก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
2. ให้ทานแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า
3. ให้ทานแก่พุทธสาวกผู้เป็นพระอรหันต์
4. ให้ทานแก่ผู้บรรลุอรหัตตมรรค
5. ให้ทานแก่พระอนาคามี
6. ให้ทานแก่ผู้บรรลุอนาคามิมรรค
7. ให้ทานแก่พระสกทาคามี
8. ให้ทานแก่ผู้บรรลุสกทาคามิมรรค
9. ให้ทานแก่พระโสดาบัน

10. ให้ทานแก่ผู้บรรลุโสดาปัตติมรรค
11. ให้ทานแก่คนนอกพระศาสนาผู้ปราศจากกามราคะ (พาหิรเก กาเมสุ วีตราเค ทานำ เทติ)
12. ให้ทานแก่ปุถุชนผู้มีศีล
13. ให้ทานแก่ปุถุชนผู้ทุศีล
14. ให้ทานแก่สัตว์เดรัจฉาน

(711) ในปาฏิปุคคลิกทักษิณา 14 อย่างนั้น พระพุทธองค์ตรัสว่า ให้ทานแก่สัตว์เดรัจฉานหวังผลทักษิณาได้ร้อยเท่า (สตคุณา) ให้ทานแก่ปุถุชนผู้ทุศีลหวังผลทักษิณาได้พันเท่า(สหสฺสคุณา) ให้ทานแก่ปุถุชนผู้มีศีลหวังผลทักษิณาได้แสนเท่า(สตสหสฺสคุณา-ในบาลีไม่มีจำนวนหมื่นโดยตรงเหมือนของไทย) ให้ทานแก่คนนอกพระศาสนาผู้ปราศจากกามราคะหวังผลทักษิณาได้แสนโกฏิเท่า (โกฏิสตสหสฺสคุณา) ให้ทานแก่ผู้บรรลุโสดาปัตติมรรคหวังผลทักษิณาเกินกว่าจะประมาณได้ (อสงฺเขยฺยา อปฺปเมยฺยา) ให้ทานแก่อริยบุคคลนับตั้งแต่โสดาบันขึ้นไปจนถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไม่ต้องพูดถึงว่าจะหวังผลทักษิณาได้มากมายเพียงใด

สังฆทาน-การทำบุญให้ทานแก่สงฆ์

(712) แล้วตรัสถึงทักษิณาที่ให้แก่สงฆ์ว่ามี 7 อย่างคือ

1. ให้ทานแก่สงฆ์ 2 ฝ่าย(ภิกษุสงฆ์-ภิกษุณีสงฆ์) ซึ่งมีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข
2. ให้ทานแก่สงฆ์ 2 ฝ่าย(ภิกษุสงฆ์-ภิกษุณีสงฆ์) หลัง

พุทธปรินิพพาน

3. ให้ทานแก่ภิกษุสงฆ์
4. ให้ทานแก่ภิกษุณีสงฆ์
5. ให้ทานแก่สงฆ์โดยระบุจำนวนภิกษุและภิกษุณีรวมกันเป็นสงฆ์
6. ให้ทานแก่สงฆ์โดยระบุจำนวนภิกษุรวมกันเป็นสงฆ์
7. ให้ทานแก่สงฆ์โดยระบุจำนวนภิกษุณีรวมกันเป็นสงฆ์

(มีสงฆ์อีกประเภทหนึ่ง คือสงฆ์ในหมู่ภิกษุผู้ทุศีล ซึ่งจะมีในอนาคตกาล ภิกษุในยุคนั้นจะมีแต่กาสาวพัสตร์พันไว้ที่คอพอให้รู้ว่าเป็นภิกษุ เรียกว่าโคตรภูภิกษุหรือโคตรภูสงฆ์ คือเป็นภิกษุหรือเป็นสงฆ์แต่ชื่อ อรรถกถากล่าวว่า เรียกภิกษุทุศีลหรืออุบาสกทุศีลได้แต่จะเรียกว่าสงฆ์ทุศีลไม่ได้ ทานที่ให้แก่โคตรภูสงฆ์พูดได้ว่าให้ทานแก่สงฆ์ในหมู่ภิกษุทุศีล นั่นก็หมายความว่า ถึงจะเป็นการทำบุญให้ทานแก่ภิกษุทุศีลที่รวมกันเป็นสงฆ์ ก็ยังถือว่าเป็นการให้ทานแก่สงฆ์อยู่นั่นเอง คือยังหวังผลทักษิณาเกินกว่าจะประมาณได้ และในพระดำรัสต่อไปนี้ พระพุทธองค์ก็ได้ตรัสไว้ด้วยว่า พระองค์ไม่ได้กล่าวว่าทานที่ให้เจาะจงบุคคล(ปาฏิปุคคลิกทาน)มีผลมากกว่าทานที่ให้แก่สงฆ์ ไม่ว่าในกรณีใดๆ

การที่จะได้ชื่อว่าให้ทานแก่สงฆ์นั้น ต้องเกิดจากความรู้สึกเคารพยำเกรงเห็นคุณค่าของความเป็นสงฆ์จริงๆ อรรถกถากล่าวว่าไม่ใช่ทำได้ง่ายๆ ยกตัวอย่างเช่น ตั้งใจจะให้ทานแก่สงฆ์ไปขอให้ทางวัดจัดพระเถระรูปหนึ่งให้ในนามสงฆ์ อย่างนี้ก็ไม่เป็น

ทานที่ถึงสงฆ์ เพราะมีการเจาะจงว่าให้เป็นพระเถระ หรืออยากได้สงฆ์ แต่พอรู้ว่าทางวัดจัดสามเณรให้ ก็มีความรู้สึกที่ไม่ดี อย่างนี้ทานนั้นก็ไม่ถึงสงฆ์ หรือแม้แต่นิมนต์ได้พระมหาเถระแล้วดีใจที่ตนได้ให้ทานแก่พระมหาเถระนั้น อย่างนี้ทานนั้นก็ไม่ถึงสงฆ์เช่นกัน สรุปว่าเมื่อตั้งใจจะให้ทานแก่สงฆ์ ต้องคิดถึงสงฆ์เป็นใหญ่ อย่าได้มีความสงสัยใดๆ เกี่ยวกับผู้เป็นทักษิไณยเป็นอันขาด)

(713) พระพุทธองค์ตรัสกะพระอานนท์อีกว่า

"อานนท์! ในอนาคตกาล จักมีแต่เหล่าภิกษุโคตรภู มีผ้กาสาวะพันคอ เป็นคนทุศีล มีบาปธรรม คนทั้งหลายจักถวายทานอุทิศสงฆ์ได้กับพวกภิกษุทุศีลเหล่านั้น อานนท์! ทักษิณาที่ถึงสงฆ์แม้ในยุคนั้น เราก็กล่าวว่า มีผลเกินจะนับได้ เกินจะประมาณได้ แต่เราก็ไม่กล่าวว่า ปาฏิปุคคลิกทานมีผลมากกว่าทักษิณาที่ถึงสงฆ์ไม่ว่าในกรณีใดๆ"

ผลของทานขึ้นอยู่กับทั้งผู้ให้และผู้รับ

(714-718) ตรัสต่อไปว่า ความบริสุทธิ์แห่งทักษิณา (ทกฺขิณาวิสุทฺธิ) มี 4 อย่าง คือ

1. **ทักษิณาที่บริสุทธิ์ฝ่ายผู้ให้(ทายก) ไม่บริสุทธิ์ฝ่ายผู้รับ(ปฏิคาหก)**
   คือผู้ให้เป็นคนมีศีลมีธรรมอันดี ส่วนผู้รับเป็นคนทุศีลมีบาปธรรม
2. **ทักษิณาบริสุทธิ์ฝ่ายผู้รับ ไม่บริสุทธิ์ฝ่ายผู้ให้**
   คือผู้ให้เป็นคนทุศีลมีบาปธรรม ส่วนผู้รับเป็นคนมี

ศีลมีธรรมอันดี

3. **ทักษิณาที่ไม่บริสุทธิ์ทั้งฝ่ายผู้ให้และฝ่ายผู้รับ** คือผู้ให้ก็เป็นคนทุศีลมีบาปธรรม ผู้รับก็เป็นคนทุศีลมีบาปธรรม
4. **ทักษิณาที่บริสุทธิ์ทั้งฝ่ายผู้ให้และฝ่ายผู้รับ** คือผู้ให้ก็เป็นคนมีศีลมีธรรมอันดี และผู้รับก็เป็นคนมีศีลมีธรรมอันดี

สุดยอดของทักษิณา (อามิสทาน)

(719) แล้วตรัสสรุปเป็นพระคาถาว่า

- **ผู้ใดมีศีล มีจิตเลื่อมใสด้วยดี เชื่อกรรมและผลแห่งกรรมอย่างยิ่ง ให้ทานซึ่งเป็นของที่ได้มาโดยชอบธรรมแก่คนทุศีล ทักษิณาของผู้นั้นชื่อว่าบริสุทธิ์ฝ่ายทายก**
- **ผู้ใดเป็นคนทุศีล มีจิตไม่เลื่อมใส ไม่เชื่อกรรมและผลของกรรมอย่างยิ่ง ให้ทานซึ่งเป็นของที่ได้มาโดยไม่ชอบธรรมแก่คนผู้มีศีล ทักษิณาของผู้นั้นชื่อว่าบริสุทธิ์ฝ่ายปฏิคาหก**
- **ผู้ใดเป็นคนทุศีล มีจิตไม่เลื่อมใส ไม่เชื่อกรรมและผลของกรรมอย่างยิ่ง ให้ทานที่เป็นของได้มาโดยไม่ชอบธรรมแก่คนผู้ทุศีล เราไม่กล่าวว่า ทานของผู้นั้นมีผลอันไพบูลย์**
- **ผู้ใดมีศีล มีจิตเลื่อมใสด้วยดี เชื่อกรรมและผลของ**

กรรมอย่างยิ่ง ให้ทานที่เป็นของได้มาโดยชอบธรรมแก่คนผู้มีศีล เรากล่าวว่า ทานของผู้นั้นมีผลอันไพบูลย์

- **ผู้ใดปราศจากราคะแล้ว มีจิตเลื่อมใสด้วยดี เชื่อกรรมและผลของกรรมอย่างยิ่ง ให้ทานที่เป็นของได้มาโดยชอบธรรมแก่ผู้ปราศจากราคะ ทานของผู้นั้นแลเลิศกว่าอามิสทานทั้งหลาย**

(ผู้ปราศจากราคะ หมายถึงอนาคามีและพระอรหันต์ พุทธวจนะนี้เท่ากับบอกว่า ยิ่งเป็นการให้ที่ไม่มีกิเลสแฝงอยู่ในจิตก็ยิ่งเป็นทานที่บริสุทธิ์ และเท่ากับบอกว่า ในหมู่ผู้เป็นอริยะนั้นไม่ใช่ว่าท่านจะเป็นฝ่ายรับทานหรือเป็นปฏิคาหกอย่างเดียว ท่านยังมีการเอื้อเฟื้อขวนขวายในการให้ทาน หรือเป็นฝ่ายทายกด้วย)

จบวิภังควรรคแห่งมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์

มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์

สฬายตนวรรค

อนาถปิณฑิโกวาทสูตร

อนาถบิณฑิกเศรษฐีป่วยหนักใกล้จะถึงแก่กรรม

อรรถกถากล่าวถึงคำบอกเล่าว่า แต่ไหนแต่ไรมา เมื่อยังเดินได้เป็นปกติ ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีจะเข้าวัดถวายการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธองค์วันละ 2-3 ครั้งไม่เคยขาด และได้อุปถัมภ์บำรุงพระมหาเถระ (เช่น พระสาริบุตร พระมหาโมคคัลลานะ เป็นต้น) เหมือนกับที่ปฏิบัติต่อพระพุทธองค์ทุกอย่าง แต่คราวนี้ท่านป่วยหนัก นอนอยู่กับที่ ลุกเดินไม่ได้ เป็นวาระสุดท้ายของชีวิตท่านแล้ว

(720-726) ครั้งนั้น พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่วัดเชตวัน ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีกำลังป่วยหนัก วันหนึ่งท่านได้เรียกคนมาสั่งความให้ไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์เพื่อกราบทูลรายงานอาการป่วยของท่าน และให้ไปนมัสการแจ้งต่อพระสาริบุตรเช่นเดียวกัน พร้อมกันนั้นก็ให้นิมนต์พระสาริบุตรเพื่ออนุเคราะห์เยี่ยมไข้ที่คฤหาสน์ด้วย

คนผู้ได้รับมอบหมายนั้น หลังจากเข้าเฝ้ากราบทูลพระพุทธองค์ตามคำสั่งนั้นแล้ว ก็ไปกราบเรียนและนิมนต์พระสาริบุตร หลังจากรับนิมนต์ด้วยอาการดุษณีแล้วพระสาริบุตรก็ถือบาตรจีวรไปยังคฤหาสน์ของท่านอนาถบิณฑิกะ โดยมีพระอานนท์เป็นผู้ติดตาม(ปัจฉาสมณะ) หลังจากนั่งเรียบร้อยบนอาสนะแล้ว ได้ถามถึงอาการป่วยว่าดีขึ้นบ้างหรือไม่ ท่านอนาถบิณฑิกะกราบเรียนว่า อาการป่วยนั้นเหลือจะทน ทรมานอย่างยิ่ง มีแต่จะทรุดหนัก อาการที่ปรากฏนั้นคือมีลมกระแทกไปทั่วกระหม่อมเหมือนถูกชายกำยำเอาของมีคมทิ่มแทง...มีลมหมุนติ้วอยู่ในศีรษะเหมือนชายกำยำเอาชะเนาะขันศีรษะไว้แน่น...มีลมปั่นป่วนอยู่ในท้องรู้สึกเหมือนคนฆ่าโคเอามีดคมคว้านท้อง...ความร้อนรุ่มในกายนั้น ปานประหนึ่งว่าชายกำยำ 2 คนจับคนผอมโซนาบย่างอยู่เหนือหลุมถ่านเพลิง...แต่ละอาการนั้น ทุกข์ทรมานเหลือทน ไม่มีทีท่าว่าจะทุเลาลงได้เลย

หลักธรรมสำหรับผู้ป่วยหนัก

(727-735) ในการแสดงธรรมโปรดท่านอนาถบิณฑิก

เศรษฐีวันนั้น พระสาริบุตรได้แนะนำด้วยวิธีไม่ให้ยึดมั่น(น อุปาทิยิสฺสามิ-ไม่ยึดมั่นถือมั่นด้วยอุปาทาน)ในเรื่องต่อไปนี้ คือ

- ไม่ยึดมั่นในอายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และไม่ให้วิญญาณ-ความรับรู้ที่อาศัยอายตนะภายในนั้นๆ เกิดขึ้นได้
- ไม่ยึดมั่นในอายตนะภายนอก ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ์ และไม่ให้วิญญาณ-ความรับรู้ที่อาศัยอายตนะนั้นๆ เกิดขึ้นได้
- ไม่ยึดมั่นในวิญญาณ-ความรับรู้ ๖ คือ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ และไม่ให้วิญญาณ-ความรับรู้ที่อาศัยวิญญาณ ๖ นั้นๆ เกิดขึ้นได้
- ไม่ยึดมั่นในสัมผัส(ผัสสะ) ๖ คือ สัมผัสทางตา-หู-จมูก-ลิ้น-กาย-ใจ และไม่ให้วิญญาณ-ความรับรู้ที่อาศัยสัมผัสนั้นๆ เกิดขึ้นได้
- ไม่ยึดมั่นในเวทนา(ความรู้สึก) ๖ คือ เวทนาที่เกิดจากสัมผัส ๖ นั้นๆ และไม่ให้วิญญาณ-ความรับรู้ที่อาศัยเวทนานั้นๆ เกิดขึ้นได้
- ไม่ยึดมั่นในธาตุ ๖ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาสธาตุ และไม่ให้วิญญาณ-ความรับรู้ที่อาศัยธาตุนั้นๆ เกิดขึ้นได้
- ไม่ยึดมั่นในขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ และไม่ให้วิญญาณ-ความรับรู้ที่อาศัยขันธ์นั้นๆ

เกิดขึ้นได้

- ไม่ยึดมั่นในอรูป 4 คือ อากาสานัญจายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนะ และไม่ให้วิญญาณ-ความรับรู้ที่อาศัยอรูปนั้นๆ เกิดขึ้นได้
- ไม่ยึดมั่นในโลกนี้(อิธโลก) และไม่ให้วิญญาณ-ความรับรู้ที่อาศัยโลกนี้เกิดขึ้นได้
- ไม่ยึดมั่นในโลกหน้า(ปรโลก) และไม่ให้วิญญาณ-ความรับรู้ที่อาศัยโลกหน้าเกิดขึ้นได้

(736) และพระสาริบุตรได้กล่าวแก่ท่านอนาถบิณฑิกะว่า

"คฤหบดี! เพราะฉะนั้น ท่านพึงใส่ใจนึกว่า อารมณ์ใดที่เราได้เห็น ได้ฟัง ได้ทราบ ได้รู้แจ้ง(วิญฺญาตํ) ได้คิดค้นหา(ปริเยสิตํ) ได้เพ่งพิจารณาด้วยใจ (อนุวิจริตํ มนสา) แล้ว เราจักไม่ยึดมั่นในอารมณ์นั้นๆ และจักไม่ให้วิญญาณ-ความรับรู้ที่อาศัยอารมณ์นั้นๆ เกิดขึ้นแก่เราได้ ขอให้ใส่ใจนึกไว้อย่างนี้เถิด"

(โปรดสังเกตว่า ทุกอย่างที่ไม่ให้ยึดมั่นนั้น ล้วนแต่กำกับไว้ด้วยคำว่า "ไม่ให้วิญญาณเกิดขึ้นได้" นั่นก็หมายความว่า ให้หยุดอยู่แค่การได้เห็น ได้ฟัง ได้ทราบ...อย่าไปรับรู้ว่ามันคืออะไรหรือมันเป็นอย่างไร)

คฤหัสถ์ก็ควรได้ฟังธรรมที่สอนบรรพชิต

(737) สิ้นสุดคำเทศนาของพระสาริบุตร ท่านอนาถ

บิณฑิกเศรษฐีร้องไห้น้ำตาไหล พระอานนท์เห็นก็ได้ถามว่า ท่านยังมีความห่วงอาลัยอยู่หรือ? ท่านเศรษฐีตอบว่า หามิได้ หากแต่ว่า ตัวเองได้ใกล้ชิดพระศาสดาและหมู่ภิกษุอันทำให้เจริญใจมานานแล้ว ก็ไม่เคยได้ฟังคำสอนเช่นนี้

พระอานนท์กล่าวว่า คำสอนเช่นนี้ คฤหัสถ์ไม่อาจจะเข้าใจได้ แต่สอนให้บรรพชิตเข้าใจได้

ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีกล่าวขอร้องว่า ควรได้สอนธรรมเช่นนี้ให้คฤหัสถ์ผู้นุ่งขาวได้เข้าใจบ้าง หาไม่แล้ว คนที่เกิดมามีกิเลสเบาบางก็จะเสื่อมคลายไปจากธรรม จะเป็นคนไม่รู้ธรรมเพราะเหตุที่ไม่ได้ฟัง

วันนั้น หลังจากได้เทศนาโปรดท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีด้วยคำสอนดังกล่าวแล้ว พระสารีบุตรและพระอานนท์ก็เจริญพรลา

อนาถบิณฑิกเศรษฐีตายไปเกิดในดุสิตสวรรค์

(738-740) หลังจากพระเถระทั้งสองจากไปไม่นาน ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีก็ถึงแก่กรรมบังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต คืนนั้นหลังปฐมยาม อนาถบิณฑิกเทพบุตรเปล่งรัศมีงดงามสาดสว่างไปทั่ววัดเชตวัน เข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ ณ ที่ประทับ ยืนกราบทูลด้วยคาถาว่า

- *เชตวันแห่งนี้เป็นที่เกื้อกูล สงฆ์ผู้แสวงบุญได้อยู่อาศัย องค์ธรรมราชาได้ประทับอยู่ ก่อเกิดปีติแก่ข้าพระองค์*
- *ปวงสัตว์ย่อมบริสุทธิ์ด้วยธรรม 5 ประการคือ กรรม วิชชา ธรรม ศีล และอุดมชีวิต ไม่ใช่ด้วยโคตร*

ตระกูลหรือด้วยทรัพย์ ฉะนั้น บัณฑิตเมื่อตระหนักในประโยชน์ตน พึงเลือกเฟ้นธรรมให้ดี จะบริสุทธิ์ในธรรมนั้นได้ก็ด้วยวิธีอย่างนี้

◉ *พระคุณเจ้าสารีบุตรนั้น บริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา ด้วยศีล และด้วยความสงบระงับ จริงแท้ ภิกษุผู้ถึงฝั่งแล้ว(พระอรหันต์) อย่างยิ่งก็เท่ากับพระคุณเจ้าองค์นี้แล*

คำกราบทูลนี้ อนาถบิณฑิกเทพบุตรทราบว่าเป็นที่พอพระทัยพระพุทธองค์ จึงในบัดดลก็หายวับไป

รุ่งเช้า พระพุทธองค์ได้ตรัสเล่าถึงปรากฏการณ์นั้นให้ภิกษุทั้งหลายฟัง พระอานนท์กราบทูลขึ้นว่า เทพบุตรตนนั้นน่าจะเป็นอนาถบิณฑิกเทพบุตรเป็นแน่ เพราะเขามีความเลื่อมใสในท่านพระสารีบุตร

พระพุทธองค์ตรัสว่า พระอานนท์คาดคะเนได้ถูกต้องแล้ว

ฉันโนวาทสูตร

พระฉันนะป่วยหนักคิดฆ่าตัวตาย

(741-746) คราวหนึ่ง ขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่วัดเวฬุวัน พระสาริบุตร พระมหาจุนทะ และพระฉันนะ อยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ พระฉันนะนั้น(อรรถกถากล่าวว่าเป็นคนละรูปกับพระฉันนะที่ตามเสด็จในคราวออกผนวช)กำลังป่วยหนัก

วันหนึ่ง พระสาริบุตรออกจากที่หลีกเร้นในเวลาเย็นไปชวนพระมหาจุนทะเพื่อไปเยี่ยมไข้พระฉันนะ ในการไถ่ถามถึงอาการป่วย พระฉันนะกราบเรียนพระเถระทั้งสองว่าหนักหนาสาหัสนัก ไม่มีทีท่าว่าจะทุเลาเลย (คำบรรยายถึงอาการป่วยของท่าน เหมือนคำกล่าวของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีในอนาถปิณฑิโกวาทสูตร) และได้กราบเรียนอีกว่า อยากจะหาศาสตรา(มีด)มา

ฆ่าตัว ไม่อยากจะมีชีวิตอยู่ต่อไป

(747-748) พระสารีบุตรกล่าวให้กำลังใจว่า อย่าคิดฆ่าตัวตายเลย พวกเราปรารถนาให้ท่านมีชีวิตอยู่ต่อไป ถ้าไม่มีโภชนะก็จะจัดหามาให้ ไม่มีเภสัชเยียวยาก็จะหามาให้ ถ้าไม่มีคนเฝ้าดูแล ผมก็จะดูแลท่านเอง

พระฉันนะกล่าวตอบว่า ทุกอย่างที่พระเถระอาสาช่วยเหลือนั้น ท่านมีอยู่พร้อม และกล่าวถึงความพอใจของตัวเองที่ได้ทำหน้าที่ปรนนิบัติพระพุทธองค์เป็นที่พอพระทัยมาเป็นเวลายาวนาน แต่ขอให้รู้ว่า ถึงอย่างไรท่านก็จะต้องหาศาสตรามาฆ่าตัวตาย โดยมิให้ถูกตำหนิได้

พระสารีบุตรขอโอกาสตั้งปัญหาธรรมให้ท่านตอบ พระฉันนะแสดงความยินดีให้ถามได้เต็มที่

ความรู้แจ้งในธรรมของพระฉันนะ

(749-750) ดังนั้น พระสารีบุตรจึงยกข้อธรรมขึ้นถามตามลำดับ เริ่มจากถามว่า ท่านพิจารณาเห็นจักขุ จักขุวิญญาณ สิ่ง(ธรรม)ที่รู้ได้ด้วยจักขุวิญญาณว่า นั่นของเรา นั่นเรา นั่นตัวตน(อัตตา)ของเราอยู่หรือ?

พระฉันนะตอบว่า ตนพิจารณาเห็นว่าจักขุ จักขุวิญญาณ สิ่งที่รู้ได้ด้วยจักขุวิญญาณว่านั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา

การถาม-ตอบในเรื่องโสตะ โสตวิญญาณ สิ่งที่รู้ได้ด้วยโสตวิญญาณ ฯลฯ มโน มโนวิญญาณ สิ่งที่รู้ได้ด้วยมโนวิญญาณ

ก็ดำเนินไปอย่างเดียวกัน

เมื่อพระสารีบุตรถามต่อไปว่า เห็นอย่างไรรู้อย่างไรในเรื่องดังกล่าว พระฉันนะตอบว่า ตนเห็นความดับ รู้ความดับ(นิโรธ)ในเรื่องนั้น ว่านั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่เรา นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา

(751) พระมหาจุนทะเมื่อได้ฟังคำตอบอย่างนั้นตามลำดับก็กล่าวแก่พระฉันนะว่า เมื่อพิจารณาเห็นอย่างนั้น ก็ควรใส่ใจในคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ตลอดเวลา ให้เข้าใจว่าบุคคลเมื่อมีตัณหาและทิฐิ(ความเห็นผิด)อยู่ในจิต ย่อมมีความหวั่นไหว ส่วนผู้ไม่มีตัณหาและทิฐิครองใจ ย่อมไม่มีความหวั่นไหว เมื่อไม่มีความหวั่นไหวก็เกิดความสงบ เมื่อเกิดความสงบก็ไม่มีตัณหาที่จะนำไปสู่ภพ(นติ) เมื่อไม่มีตัณหาที่จะนำไปสู่ภพก็ไม่มีการมาเกิด-การไปเกิด(อาคติ คติ) เมื่อไม่มีการมาเกิดไปเกิด ก็ไม่มีจุติและอุบัติ เมื่อไม่มีจุติและอุบัติ ก็ไม่มีโลกนี้ไม่มีโลกหน้า ไม่มีระหว่างกลางทั้งสองโลก(น อุภยมนฺตเรน-หมายถึงไม่มีในโลกทั้งสอง) นี่แหละคือปลายสุดแห่งทุกข์

กล่าวจบแล้ว พระเถระทั้งสองก็ลำลากลับไป

การฆ่าตัวตายของพระฉันนะไม่ผิด

(752) ครั้นพระสารีบุตรและพระมหาจุนทะจากไปไม่นาน พระฉันนะก็หาศาสตรามาฆ่าตัวตายในทันที เมื่อทราบเรื่อง พระสารีบุตรก็เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ กราบทูลรายงานเรื่องที่เกิดขึ้นให้ทรงทราบ และทูลถามว่า พระฉันนะฆ่าตัวตายอย่างนั้น จะไป

เกิดที่ไหน? ภพหน้าของท่านจะเป็นอย่างไร?

พระพุทธองค์ทรงย้อนถามพระสาริบุตรว่า พระฉันนะได้ตอบเรื่องที่เธอไม่ควรที่ใครจะตำหนิได้ให้ได้ยินมากับหูแล้วมิใช่หรือ?

พระสาริบุตรกราบทูลว่า พระฉันนะยังมีญาติมิตรและผู้คนในหมู่บ้านปุพพชิระคอยตำหนิท่านอยู่

ริมสระน้ำในวัดเวฬุวัน

(753) พระพุทธองค์ตรัสว่า ถึงจะมีญาติมิตรและผู้คนคอยตำหนิอย่างว่าก็จริง แต่ก็ไม่ทรงถือว่า บุคคลควรถูกตำหนิด้วยเหตุเพียงเท่านี้

"สาริบุตร! บุคคลใดทิ้งกายนี้และยึดมั่นกายอื่น(อญฺญํ กายํ อุปาทิยติ) เราถือว่าบุคคลนั้นควรถูกตำหนิ(อุปวชฺโช–มีความผิด) ภิกษุฉันนะหาได้มีลักษณะอย่างนั้นไม่ ภิกษุฉันนะหาศาสตรามาฆ่าตัวอย่างที่ไม่ควรตำหนิเลย"

ปุณโณวาทสูตร

นันทิเกิดทุกข์เกิด นันทิดับทุกข์ดับ

(754-756) ขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่วัดเชตวัน วันหนึ่งพระปุณณะออกจากที่หลีกเร้นในตอนเย็นไปเข้าเฝ้า ณ ที่ประทับ กราบทูลขอให้ทรงแสดงธรรมสั้นๆ โปรด พอได้ปลีกตนเอาเป็นแนวทางปฏิบัติ

พระพุทธองค์ทรงยกเรื่องกามคุณ 5 ขึ้นสั่งสอนโดยตรัสว่า กามคุณ 5 (มีรูปที่ตาเห็น เสียงที่หูได้ยิน เป็นต้น) แต่ละอย่างที่น่ารักใคร่พอใจก่อให้เกิดราคะ ถ้าภิกษุเพลิดเพลิน พูดถึงอยู่ด้วยความติดใจ นันทิ(ความเพลินใจ, ความชื่นชมสมใจ) ย่อมเกิดขึ้น เมื่อนันทิเกิดก็หมายถึงทุกข์เกิด (นันทิเป็นชื่อหนึ่งของตัณหา) ถ้าภิกษุไม่เพลิดเพลิน ไม่พูดถึง ไม่อยู่ด้วยความติดใจ

ในกามคุณ 5 นันทิย่อมดับ เมื่อนันทิดับทุกข์ก็ดับ

ตรัสสอนสั้นๆ ดังนี้แล้วก็ทรงถามพระปุณณะว่าจะไปอยู่ในชนบทไหน? พระปุณณะกราบทูลว่าจะไปอยู่ที่ชนบทชื่อสุนาปรันตะ

(ในเรื่องเล่าที่อรรถกถากล่าวถึง สุนาปรันตะเป็นท้องถิ่นที่อยู่ห่างไกลจากกรุงสาวัตถีมาก คือไกลออกไปราวสามร้อยโยชน์ สันนิษฐานว่าอยู่ฝั่งมหาสมุทรด้านหนึ่ง ในแคว้นนั้นมีแม่น้ำสำคัญสายหนึ่งชื่อนิมมทา(นัมมทา) พระพุทธองค์ได้ประทับรอยพระบาทไว้บนแผ่นหินที่ริมฝั่งแม่น้ำนั้น รอยพระบาทหรือพุทธบาทแห่งแรกมีอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำนัมมทาดังกล่าวนี้ แห่งที่สองอยู่ที่ภูเขาสัจจพันธ์ ตำนานสมัยหลังระบุว่ามีอยู่ที่ภูเขาสุมนกูฏแห่งหนึ่ง มีอยู่ที่สุวรรณบรรพต(สระบุรีของไทย)แห่งหนึ่ง และมีอยู่ที่เมืองโยนกอีกแห่งหนึ่ง รวมเป็น 5 แห่ง โปรดสังเกตว่าในปุณโณวาทสูตรนี้ ซึ่งเป็นชั้นพระบาลี ไม่มีการกล่าวถึงรอยพระบาทเลย)

พระปุณณะพร้อมสละชีพในถิ่นคนดุ

(757-761) พระพุทธองค์ตรัสแก่พระปุณณะว่า ชาวสุนาปรันตะนั้นเป็นคนดุร้ายป่าเถื่อน(จณฺฑา-ผรุสา) ถ้าไปอยู่ที่นั่น จะเตรียมใจพร้อมไว้แค่ไหน ต่อไปนี้คือคำถาม-คำตอบระหว่างพระพุทธองค์กับพระปุณณะ

พระพุทธองค์ : ถ้าชาวสุนาปรันตะด่าว่าเอา จะคิดอย่างไร?

พระปุณณะ : คิดว่า ยังดีนักหนาที่พวกเขาไม่ตบตี

ด้วยมือ

พระพุทธองค์ : ถ้าพวกเขาตบตีด้วยมือล่ะ จะคิดอย่างไร?

พระปุณณะ : คิดว่า ยังดีนักหนาที่พวกเขาไม่ขว้างปาทำร้ายด้วยก้อนดิน

พระพุทธองค์ : ถ้าพวกเขาขว้างปาทำร้ายด้วยก้อนดินล่ะ จะคิดอย่างไร?

พระปุณณะ : คิดว่า ยังดีนักหนาที่พวกเขาไม่เอาท่อนไม้มาทุบตี

พระพุทธองค์ ถ้าพวกเขาเอาท่อนไม้มาทุบตีล่ะ จะคิดอย่างไร?

พระปุณณะ คิดว่า ยังดีนักหนาที่พวกเขาไม่เอามีด(ศาสตรา)มาแทงฟัน

พระพุทธองค์ : ถ้าพวกเขาเอามีดมาแทงฟันล่ะ จะคิดอย่างไร?

พระปุณณะ : คิดว่า ยังดีนักหนาที่พวกเขาไม่ปลิดชีพเราด้วยมีดคม

พระพุทธองค์ : ถ้าพวกเขาปลิดชีพเธอด้วยมีดคมล่ะ จะคิดอย่างไร?

(762-763) คำถามนี้ พระปุณณะทูลตอบว่า

"พระเจ้าข้า! ถ้าชาวสุนาปรันตะจักปลิดชีพข้าพระองค์ด้วยมีดคม ข้าพระองค์ก็จักคิดเสียว่า มีเหล่าสาวกของพระผู้มี

พระภาคเจ้าที่อืดอัดเกลียดชังร่างกายและชีวิต พากันแสวงหาศาสตราฆ่าตัวกันอยู่ ส่วนเราไม่ต้องไปแสวงหาอย่างนั้นเลย ก็ได้ศาสตราฆ่าตัวแล้ว พระเจ้าข้า! ข้าพระองค์จักมีความคิดกับพวกเขาอย่างนี้"

เมื่อได้ทรงสดับดังนี้ พระพุทธองค์ก็ตรัสอนุโมทนาว่าเป็นการข่มจิตสงบใจ(ทมะ-อุปสมะ)ไว้ได้แล้ว สามารถที่จะอยู่ในสุนาปรันตชนบทได้ แล้วทรงอนุญาตให้พระปุณณะออกเดินทาง

ในที่สุด พระปุณณะก็ได้จาริกไปจนถึงชนบทนั้น และได้อยู่จำพรรษา ณ ถิ่นนั้นสมความตั้งใจ

ความสำเร็จของพระปุณณะที่สุนาปรันตะ

(764-765) ในพรรษาแรกที่อยู่ในสุนาปรันตะนั้น พระปุณณะสามารถสั่งสอนผู้คนให้หันมานับถือพระพุทธศาสนา เป็นอุบาสกประมาณห้าร้อยคน เป็นอุบาสิกาประมาณห้าร้อยคน และตัวท่านเองก็ได้บรรลุธรรม(ได้วิชชา 3)เป็นพระอรหันต์ในพรรษานั้นเหมือนกัน ภายหลังต่อมาท่านก็ได้ปรินิพพาน (เป็นที่น่าสังเกตว่า ในพระบาลีเมื่อกล่าวถึงท่านในตอนนี้ใช้คำว่า ปุณณกุลบุตร (ปุณฺโณ นาม กุลปุตฺโต-I.B. Horner กล่าวไว้ในเชิงอรรถ MLS. เล่ม 3 หน้า 322 ว่า อาจจะเป็นไปได้ว่าพระปุณณะปรินิพพานเมื่อยังหนุ่ม)

กาลต่อมา มีภิกษุมากรูปด้วยกันได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ทูลรายงานให้ทรงทราบว่าพระปุณณะมรณภาพแล้ว และทูลถามว่าท่านไปเกิดในภพไหน พระพุทธองค์ตรัสว่า ปุณณกุลบุตรเป็น

บัณฑิต ได้บรรลุธรรมอันคู่ควรแก่การปฏิบัติแล้ว โดยไม่ทำให้พระองค์ยากลำบากเลย เธอปรินิพพานแล้ว

นันทโกวาทสูตร

ในนันทโกวาทสูตรนี้ มีเรื่องที่น่าตั้งข้อสังเกตอยู่หลายประการ คือ

1. น่าสังเกตว่า เมื่อภิกษุณีเข้าเฝ้าเพื่อกราบทูลพระพุทธองค์นั้น พวกเธอยืนกราบทูล แต่ในการฟังโอวาทของภิกษุ พวกเธอนั่งฟัง

2. น่าสังเกตว่า พระนันทกะในพระสูตรนี้ อรรถกถาระบุว่าได้แก่พระอนุชาของพระพุทธองค์ แสดงว่าเป็นโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะกับพระนางมหาปชาบดีโคตมี ถ้าอย่างนั้นพระนันทกะกับพระนันทะก็เป็นภิกษุรูปเดียวกัน แต่รายนามภิกษุผู้ได้เอตทัคคะมีว่า พระนันทกะได้เอตทัคคะในทางให้โอวาทภิกษุณี พระนันทะได้เอตทัคคะในทางเป็นผู้สำรวมอินทรีย์ หากพระนันทกะและพระนันทะเป็นภิกษุรูปเดียวกัน ก็แสดงว่าท่านได้เอตทัคคะ 2 อย่าง คือเป็นเลิศในทางให้โอวาทภิกษุณี และเป็นเลิศ

ในทางเป็นผู้สำรวมอินทรีย์ (องฺ. เอก. 20/146/31: พุ.ธ. 256)

3. พระนันทกะใช้คำเรียกภิกษุณีทั้งหลายซึ่งรวมทั้งภิกษุณีมหาปชาบดีโคตมีว่าภคินีโย(ภคินี-แปลว่าน้องหญิง,น้องนาง, น้องสาว) เป็นไปตามธรรมเนียมการใช้ภาษา เช่นเดียวกับที่ภิกษุในสมัยก่อนพุทธปรินิพพานเรียกภิกษุด้วยกันไม่ว่าจะมีอายุพรรษาแก่อ่อนกว่ากันอย่างไรก็ตาม ด้วยคำว่า อาวุโส (แปลว่าผู้มีอายุ, คุณ) ส่วนพระพุทธองค์ทรงเรียกพระนางมหาปชาบดีโคตมี (แม้จะเป็นพระมาตุจฉาหรือพระน้านาง ทั้งเป็นพระมารดาเลี้ยงหรือแม่นมด้วย) ด้วยคำว่าโคตมี ธรรมเนียมการใช้ภาษาดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่า เมื่อบวชเข้ามาแล้ว ชีวิตก็มาเริ่มด้วยอายุและฐานะใหม่โดยสิ้นเชิง ไม่ยกเว้นแม้แต่ระหว่างมารดากับบุตร

อีกเรื่องหนึ่งคือวัดราชการาม อรรถกถากล่าวว่า วัดนี้พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงสร้างไว้ที่ด้านทิศใต้ของกรุงสาวัตถี คล้ายกับวัดถูปารามในอนุราธปุระ(เกาะลังกา) ส่วนหลักฐานทางโบราณคดีระบุว่า ราชการามตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของตัวเมือง เดิมทีเดียวเป็นอารามของนักบวชนอกพระพุทธศาสนา พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงประสงค์จะให้เป็นที่พอพระทัยพระพุทธองค์ จึงได้ย้ายสำนักของนักบวชพวกนั้นไปไว้ที่อื่น แล้วยกราชการามให้เป็นสำนักภิกษุณี (ดู B.C.A.I. โดย B.N. Chauchury) แสดงว่าราชการามอยู่ไม่ไกลจากวัดเชตวัน เพราะอยู่ทางทิศใต้ของกรุงสาวัตถีด้วยกัน (ได้กล่าวแนะนำกรุงสาวัตถีไว้แล้วในเล่ม 1 หน้า 56-57)

แผนที่แสดงที่ตั้งวัดเชตวัน และวัดราชการาม

การจัดเวรสอนภิกษุณีที่ราชการาม

(766-768) วันหนึ่ง ขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่วัดเชตวัน ภิกษุณีมหาปชาบดีโคตมีพร้อมด้วยภิกษุณีประมาณห้าร้อยรูป ได้ไปเข้าเฝ้า ณ ที่ประทับ หลังจากถวายอภิวาทแล้วก็

ยืนอยู่ในที่อันเหมาะสม กราบทูลขอให้ทรงประทานพระโอวาทแก่ภิกษุณีทั้งหลาย

พระเถระทั้งหลายรับหน้าที่การให้โอวาทแก่ภิกษุณีโดยจัดเวรกันไป แต่พระนันทกะไม่ยอมไปทำหน้าที่ตามเวร เมื่อพระพุทธองค์ตรัสถามพระอานนท์ ได้ทรงทราบเรื่องที่เกิดขึ้นนั้น จึงมีรับสั่งให้พระนันทกะไปช่วยสอนภิกษุณี พระนันทกะน้อมรับพระดำรัสสั่งด้วยดี

วันนั้น หลังจากไปบิณฑบาตในกรุงสาวัตถีในตอนเช้าและฉันเสร็จแล้ว พระนันทกะได้ไปยังราชการามเพียงลำพัง เหล่าภิกษุณีเห็นท่านแต่ไกลก็จัดแจงปูอาสนะและตั้งน้ำสำหรับล้างเท้าต้อนรับ หลังจากท่านนั่งบนอาสนะและล้างเท้าแล้ว (โปรดสังเกตว่า นั่งแล้วจึงล้างเท้า แสดงว่านั่งหย่อนขา?) ภิกษุณีเหล่านั้นก็ถวายอภิวาท และพากันนั่งอยู่ในระยะอันเหมาะสมเพื่อฟังโอวาท

พระนันทกะเริ่มด้วยการทำข้อตกลงกับภิกษุณีเหล่านั้นว่าจะตั้งคำถามให้ตอบ ถ้ารู้ก็ให้ตอบว่ารู้ ไม่รู้ก็ให้ตอบว่าไม่รู้ หรือถ้าน้องนางรูปใดยังมีข้อเคลือบแคลงสงสัยในเรื่องใด ก็ให้ถามอีกได้

การให้โอกาส(ปวารณา)เช่นนั้น เป็นที่พอใจของภิกษุณีเหล่านั้นเป็นอย่างยิ่ง

อายตนะ วิญญาณและเวทนา ล้วนตกอยู่ในไตรลักษณ์

(769-771) การตั้งคำถามให้ภิกษุณีตอบในวันนั้น พระ

นันทกะยกเรื่องอายตนะภายใน อายตนะภายนอก และวิญญาณ (ความรับรู้)ที่เกิดจากอายตนะนั้นๆ เป็นหัวข้อตามลำดับ ให้ภิกษุณีตอบว่าแต่ละอย่างเที่ยงหรือไม่เที่ยง? เป็นทุกข์หรือเป็นสุข? ซึ่งก็ได้คำตอบว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และในที่สุดก็ได้คำตอบว่า สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ย่อมเป็นการไม่สมควรที่คนเราจะเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเรา นั่นตัวตนของเรา (ทุกสิ่งตกอยู่ในไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา)

(772-775) ต่อจากนั้น พระนันทกะนำเข้าสู่การถาม-ตอบในเรื่องเวทนาด้วยวิธีอุปมาว่า เปรียบเหมือนประทีปน้ำมันที่กำลังติดไฟอยู่ ไม่ว่าจะเป็นน้ำมัน ไส้ เปลวไฟ หรือแสงสว่างของประทีปนั้น ล้วนแต่ไม่เที่ยง แปรปรวนอยู่เสมอ คนที่กล่าวว่าน้ำมัน ไส้ และเปลวไฟของประทีป ไม่เที่ยง แปรปรวนอยู่เสมอ แต่แสงสว่างของประทีปนั้นเที่ยง ยั่งยืน เป็นไปอย่างต่อเนื่อง ไม่มีความแปรปรวน เป็นการกล่าวที่ถูกต้องหรือไม่?

ภิกษุณีเหล่านั้นตอบว่า เป็นการกล่าวที่ไม่ถูกต้อง เพราะเมื่อน้ำมันก็ไม่เที่ยง...ไส้ก็ไม่เที่ยง...เปลวไฟก็ไม่เที่ยง....แสงสว่างของประทีปนั้นก็ต้องไม่เที่ยง จะต้องมีความแปรปรวนเป็นธรรมดา

เมื่อได้คำตอบอย่างนั้น พระนันทกะจึงถามต่อไปว่า เมื่อมีใครกล่าวว่าอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ ล้วนไม่เที่ยง แต่เวทนาที่เกิดจากอายตนะนั้นๆ ไม่ว่าสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม ไม่ทุกข์ไม่สุขก็ตาม ที่เราได้เสวย ล้วนแต่เที่ยง ยั่งยืน เป็นไปอย่างต่อเนื่องไม่มีความแปรปรวน อย่างนี้เป็นการกล่าวที่ถูกต้องหรือไม่?

คำตอบจากภิกษุณีคือ เป็นการกล่าวที่ไม่ถูกต้อง เพราะเวทนาที่เกิดจากอายตนะนั้นๆ อาศัยปัจจัยที่เกิดจากอายตนะนั้นๆ จึงเกิดขึ้นได้ ถ้าปัจจัยที่เกิดจากอายตนะนั้นๆ ดับ เวทนาที่เกิดจากอายตนะนั้นๆ ก็ดับไปด้วย

อุปมาอีกข้อหนึ่งที่พระนันทกะยกมากล่าวเปรียบเทียบในลักษณะเดียวกันคือ เปรียบเหมือนต้นไม้ใหญ่ชนิดไม้แก่น ซึ่งรากก็ไม่เที่ยง...ลำต้นก็ไม่เที่ยง...กิ่งและใบก็ไม่เที่ยง...เงาก็ไม่เที่ยง ถ้ามีใครคิดว่าเงาของต้นไม้นั้นเที่ยง ยั่งยืน มีความเป็นไปอย่างต่อเนื่อง ไม่มีความแปรปรวน ย่อมเป็นการกล่าวที่ไม่ถูกต้อง การกล่าวว่าเวทนาเที่ยง ก็เป็นการกล่าวที่ไม่ถูกต้องเช่นกัน

อุปมาให้เห็นอายตนะ นันทิราคะ และปัญญา

(776-777) พระนันทกะยกอุปมาขึ้นกล่าวอีกว่า เหมือนคนฆ่าโคผู้ชำนาญการ ฆ่าโคแล้วใช้มีดแลโคอันคมกริบชำแหละโค แยกเนื้อข้างในกับหนังรอบนอกไว้คนละส่วน(ไม่เฉือนให้ขาดเป็นชิ้นๆ) ส่วนที่เป็นเนื้อนั้นใช้มีดคว้านเข้าไปในเนื้อล่ำและเส้นเอ็นและคลี่หนังรอบนอกทั้งผืนคลุมปิดร่างโคไว้ตามเดิม แล้วพูดว่า โคตัวนี้ยังมีหนังหุ้มอยู่เหมือนเดิม เป็นการพูดที่ถูกต้องหรือไม่?

ภิกษุณีทั้งหลายตอบว่า พูดอย่างนั้นไม่ถูก เพราะการใช้มีดแลโคแล้วเอาหนังปิดคลุมไว้อย่างนั้น ก็เท่ากับว่าตัวโคกับหนังโคแยกออกจากกันแล้ว

พระนันทกะกล่าวว่า ข้ออุปมาที่ยกมากล่าวนี้ก็เพื่อให้

เข้าใจชัดขึ้นว่า ส่วนเนื้อข้างในนั้นหมายถึงอายตนะภายใน 6 (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) หนังรอบนอกนั้นหมายถึงอายตนะภายนอก 6 (รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ์) เนื้อล่ำเส้นเอ็น หมายถึงนันทิราคะ(ความติดใจเพลิน-ทำหน้าที่ยึดโยง) มีดแล่โคอันคมกริบนั้น หมายถึงอริยปัญญาสำหรับเถือ แล่ ควัก เข้าไปในกิเลส สังโยชน์ เครื่องผูกมัดจิต

ทรงให้สอนซ้ำในเรื่องเดียวกัน

(778-794) ต่อจากนั้น พระนันทกะยกเรื่องโพชฌงค์ 7 (มีสติสัมโพชฌงค์เป็นต้น)ขึ้นแสดงเพื่อให้เป็นแนวทางปฏิบัติ โดยกล่าวว่า โพชฌงค์ 7 ที่ภิกษุเจริญภาวนาแล้ว ย่อมทำให้บรรลุเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันปราศจากอาสวะ (คือช่วยให้บรรลุถึงอรหัตตผลได้) โพชฌงค์แต่ละอย่างล้วนแต่กำกับด้วยคำว่า อิงวิเวก(สงัดจากกิเลส) อิงวิราคะ(ไม่แฝงไว้ด้วยความอยาก) อิงนิโรธ(ดับทุกข์) น้อมไปทางโวสสัคคะ(ละคลายเพื่อหลุดพ้นไปจากภพ)

วันนั้น(เป็นวัน 14 ค่ำ) ภิกษุณีเหล่านั้นกราบลาและกระทำประทักษิณพระนันทกะด้วยความรู้สึกดื่มด่ำในรสพระธรรมเป็นอย่างยิ่ง แล้วพากันไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ และกราบทูลลากลับสู่สำนัก (เป็นธรรมเนียมที่ปฏิบัติกันอยู่)

หลังจากนั้นไม่นาน พระพุทธองค์ได้ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ทุกวันอุโบสถ 14 ค่ำนั้น คนส่วนมากไม่เคลือบแคลงสงสัยเลยว่าดวงจันทร์ยังไม่เต็มดวงดี เฉกเช่นภิกษุณีเหล่านั้นที่ดื่มด่ำ

ในธรรมเทศนาของนันทกะทั้งๆ ที่ยังไม่เต็มปรารถนา (โน ปริปุณฺณ สงฺกปฺปา)กันเลย แล้วรับสั่งให้พระนันทกะไปสอนภิกษุณีเหล่านั้นอีกในวันรุ่งขึ้นด้วยคำสอนเรื่องเดียวกัน ซึ่งพระนันทกะก็น้อมรับด้วยความยินดี รุ่งขึ้นซึ่งเป็นวันอุโบสถ 15 ค่ำ ท่านก็ไปทำหน้าที่เดิมในเวลาเดิม และสอนในเรื่องเดิมทุกประการ

วันนั้น พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายหลังจากที่ภิกษุณีเหล่านั้นเข้าเฝ้ากราบทูลลาไปแล้วว่า ทุกวันอุโบสถ 15 ค่ำนั้น คนส่วนมากไม่คิดจะเคลือบแคลงสงสัยกันเลยว่า ดวงจันทร์เพ็ญเต็มดวงหรือยัง และความจริงดวงจันทร์ก็เพ็ญเต็มดวงเต็มที่แล้ว ภิกษุณีเหล่านั้นก็เหมือนกัน พวกเธอได้ดื่มด่ำในธรรมเทศนาของนันทกะ และมีความเต็มปรารถนาทั่วกันแล้ว ภิกษุณีทั้งห้าร้อยรูปนั้น ต่ำสุดก็เป็นถึงพระโสดาบัน เที่ยงแท้ที่จะได้ตรัสรู้ในโอกาสต่อไป

(อรรถกถาแห่งพระสูตรนี้ได้เล่าถึงอดีตชาติของพระนันทกะและภิกษุณีห้าร้อยรูปไว้ด้วยว่าเคยเกิดเป็นหัวหน้าทาสและเป็นบริวารทาสกันมาก่อน)

จูฬราหุโลวาทสูตร

อรรถกถาเรียกพระสูตรนี้ว่าราหุโลวาทสูตร และกล่าวถึงคำว่า "ดวงตาเห็นธรรม-ธัมมจักขุ" ไว้ด้วยว่า ในอุปาลิโอวาทสูตรและทีฆนขสูตร ดวงตาเห็นธรรมหมายถึงโสดาปัตติมรรค ในพรหมายุสูตร ดวงตาเห็นธรรมหมายถึงโสดาปัตติผล สกทาคามิผลและอนาคามิผล ส่วนในจูฬราหุโลวาทสูตรนี้ ดวงตาเห็นธรรมหมายถึงมรรค 4 ผล 4 (คืออริยมรรคและอริยผลทั้งหมด)

วิมุตติของพระราหุลสุกงอมเต็มที่

(795-796) ขณะที่ประทับหลีกเร้น ณ วัดเชตวันในวันหนึ่ง พระพุทธองค์ทรงนึกเห็นด้วยพระทัยของพระองค์ว่า ธรรมบ่มวิมุตติ (วิมุตติปริปาจนิยธรรม)ของพระราหุลสุกงอมแล้ว ควร

จะได้สั่งสอนเธอให้หมดสิ้นอาสวะยิ่งขึ้นไปอีก

อินทรีย์แก่กล้าพร้อมที่จะตรัสรู้

ธรรมที่ชื่อว่าวิมุตติปริปาจนิยธรรม (อ่านว่า วิมุตติปะริ-ปาจะนิยะทำ แปลว่าธรรมบ่มวิมุตติ)นั้น อรรถกถาอธิบายว่าได้แก่ธรรม 15 อย่างที่แจกแจงไปตามลักษณะอาการที่ดีของการมีอินทรีย์ 5 (ศรัทธา-วิริยะ-สติ-สมาธิ-ปัญญา) คือ

1. **สัทธินทรีย์(ศรัทธา) –ความเชื่อ** วัดความบริสุทธิ์ได้ด้วยอาการ 3 อย่าง คือ
   (1) หลีกเลี่ยงบุคคลผู้ไม่มีศรัทธา
   (2) คบหาสมาคมกับบุคคลผู้มีศรัทธา
   (3) สนใจพิจารณาคำสอนที่ก่อให้เกิดความเลื่อมใส
2. **วิริยินทรีย์(วิริยะ)–ความเพียร** วัดความบริสุทธิ์ได้ด้วยอาการ 3 อย่าง คือ
   (1) หลีกเลี่ยงคนเกียจคร้าน
   (2) คบหาสมาคมกับบุคคลผู้หมั่นเพียร
   (3) สนใจพิจารณาเรื่องความเพียรชอบ (สัมมาวายามะ)
3. **สตินทรีย์(สติ)–ความระลึกได้** วัดความ

บริสุทธิ์ได้ด้วยอาการ 3 อย่างคือ

(1) หลีกเลี่ยงบุคคลผู้มีสติเลอะเลือน

(2) คบหาสมาคมกับบุคคลผู้มีสติตั้งมั่น

(3) สนใจพิจารณาวิธีดำรงสติ (สติปัฏฐาน)

4. **สมาธินทรีย์(สมาธิ)–ความมีจิตตั้งมั่น** วัดความบริสุทธิ์ได้ด้วยอาการ 3 อย่างคือ

(1) หลีกเลี่ยงบุคคลผู้มีจิตใจไม่มั่นคง

(2) คบหาสมาคมกับบุคคลผู้มีจิตใจมั่นคง

(3) สนใจพิจารณาฌานและวิโมกข์

5. **ปัญญินทรีย์(ปัญญา)–ความรู้แจ้งชัด** วัดความบริสุทธิ์ได้ด้วยอาการ 3 อย่างคือ

(1) หลีกเลี่ยงคนมีปัญญาทราม(คนโง่)

(2) คบหาสมาคมกับคนมีปัญญา

(3) สนใจพิจารณาญาณจริยา(หลักปฏิบัติเพื่อให้เกิดความรู้)ที่ลึกซึ้ง

คำว่าวัดความบริสุทธิ์ได้นั้น หมายถึงอินทรีย์แต่ละอย่างนั้นมีความพร้อมครบทั้ง 3 อาการ บาลีใช้คำว่า ปริปกฺโก แปลว่าแก่รอบ หมายถึงสุกงอมเต็มที่ เมื่อมีอินทรีย์ทั้ง 5 สุกงอมเต็มที่ ก็เรียกว่ามีอินทรีย์แก่กล้า พร้อมที่จะก้าวสู่การบรรลุธรรมได้ มีอินทรีย์แก่กล้าก็คือมีวิมุตติปริปาจนิยธรรม นั่นเอง

ยังมีธรรมสำหรับบ่มวิมุตติอีก 15 อย่างคือ อินทรีย์ 5 (มีสัทธินทรีย์เป็นต้น นิพเพธภาคิยสัญญา (ความนึกหมายฝ่ายตรัสรู้) 5 (1. นึกหมายว่าไม่เที่ยง 2. นึกหมายในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเป็นทุกข์ 3. นึกหมายในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าไม่มีตัวตน 4. นึกหมายในการละกิเลส 5. นึกหมายในความสิ้นราคะ) และธรรมอีก 5 อย่าง มีความเป็นผู้มีมิตรที่ดีเป็นต้น (ที่ตรัสแก่พระเมฆิยะ)

วันนั้น หลังจากเสด็จบิณฑบาตในกรุงสาวัตถีและเสวยเสร็จแล้ว พระพุทธองค์ทรงชวนพระราหุลให้ถือผ้ารองนั่งเข้าไปพักผ่อนในป่าอันธวันด้วยกัน พวกเทวดาหลายพันตนเมื่อทราบว่าวันนี้พระพุทธองค์จะทรงสั่งสอนพระราหุลให้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ จึงได้พากันตามเสด็จไปด้วย เมื่อไปถึงที่แห่งหนึ่งในป่าอันธวัน พระราหุลก็ปูผ้ารองนั่งถวายให้ประทับนั่ง ท่านเองหลังจากถวายอภิวาทแล้วก็นั่งเฝ้าอยู่ไม่ห่าง

พระราหุลตรัสรู้ธรรมด้วยเรื่องไตรลักษณ์

(797-809) พระพุทธองค์ทรงสอนพระราหุลโดยการตั้งคำถามให้ตอบ เริ่มด้วยเรื่องอายตนะภายใน 6 อายตนะภายนอก 6 วิญญาณ 6 (มีจักขุวิญญาณเป็นต้น) ผัสสะ 6 (มีจักขุสัมผัสเป็นต้น) ซึ่งพระราหุลตอบว่า อายตนะเป็นต้นนั้นล้วนแต่ไม่

เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แม้เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เกิดจากผัสสะ 6 ก็ล้วนแต่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

ทางเข้าสู่บ้านอนาถบิณฑิกเศรษฐีก่อนถึงวัดเชตวัน

เมื่อได้คำตอบอย่างนั้น พระพุทธองค์ก็ตรัสสอนพระราหุล ว่า อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว พิจารณาเห็นอย่างนี้ ย่อมเกิดความเบื่อหน่ายในธรรมเหล่านั้น เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายราคะ เมื่อคลายราคะ จิตก็หลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นก็เกิดญาณรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว และรู้ชัดว่าการเกิดสิ้นสุดลงแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว...

ระหว่างที่พระพุทธองค์ตรัสอยู่อย่างนี้ จิตของพระราหุลก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย ปราศจากอุปาทาน เทวดาหลายพันตนเหล่านั้นก็ได้ดวงตาเห็นธรรมทั่วกัน

ฉฉักกสูตร

เหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดตัณหา

(810-817) คราวหนึ่งที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ทรงแจกแจงธรรมประเภทหมวดละ 6 ข้อ(ฉักกธรรม) จำนวน 6 หมวด ให้ภิกษุทั้งหลายฟัง ดังนี้

หมวดที่ 1 ได้แก่อายตนะภายใน 6 (มีจักษุเป็นต้น)

หมวดที่ 2 ได้แก่อายตนะภายนอก 6 (มีรูปเป็นต้น)

หมวดที่ 3 ได้แก่วิญญาณ 6 (มีจักขุวิญญาณเป็นต้น)

หมวดที่ 4 ได้แก่ผัสสะ 6 (มีจักขุสัมผัสเป็นต้น)

หมวดที่ 5 ได้แก่เวทนา 6 (มีเวทนาที่เกิดจากจักขุสัมผัสเป็นต้น)

หมวดที่ 6 ได้แก่ตัณหา 6 (มีตัณหาซึ่งเกิดจากเวทนาที่อาศัยจักขุสัมผัส เป็นต้น)

(เป็นการอธิบายปฏิจจสมุปบาทช่วงหนึ่ง คือ อายตนะภายใน + อายตนะภายนอก → วิญญาณ→ ผัสสะ→ เวทนา → ตัณหา)

สิ่งใดมีเกิดมีเสื่อมสิ้น สิ่งนั้นเป็นอนัตตา

(818-819) แล้วตรัสว่า คนที่พูดว่า จักขุ(เป็นต้น)เป็นอัตตา คำพูดนั้นไม่ถูกต้อง เพราะจักขุ(เป็นต้น)นั้นปรากฏทั้งความเกิด(อุปฺปาโท)และความเสื่อมสิ้น(วโย) สิ่งใดปรากฏความเกิดความเสื่อมสิ้น สิ่งนั้นต้องพูดว่า อัตตาของเราเกิดขึ้นและเสื่อมสิ้นไป เพราะฉะนั้นจักขุ(เป็นต้น)จึงเป็นอนัตตา (นั่นก็คือ อายตนะภายใน อายตนะภายนอก วิญญาณ ผัสสะ เวทนา และตัณหา ทุกชนิด ล้วนแต่เป็นอนัตตา เพราะมีการเกิดขึ้นและมีการเสื่อมสิ้นไป ถ้าเป็นอัตตาก็จะต้องเป็นสิ่งที่ไม่มีความเกิดและความเสื่อมสิ้น)

(820-821) ความยึดถือว่าเป็นตัวตน(สักกายะ)นั้น พระพุทธองค์ตรัสว่าเกิดจากการที่บุคคลเห็นไปว่า อายตนะ(ทั้งภายในและภายนอก) วิญญาณ ผัสสะ เวทนา และตัณหา เป็นของเรา เป็นเรา เป็นอัตตาของเรา เมื่อบุคคลมีแนวทางปฏิบัติเพื่อไม่ให้คิดเห็นอย่างนั้น สักกายะก็ดับ

ความสิ้นทุกข์ในชีวิตปัจจุบันที่เป็นไปไม่ได้

(822-823) ต่อจากนั้น ทรงกล่าวถึงจุดเริ่มต้นของการเกิดทุกข์ว่ามาจากการประจวบกันเข้าของธรรม 3 อย่างคือ

อายตนะภายใน+อายตนะภายนอก+วิญญาณ

ตัวอย่างเช่น

จักษุ + รูป + จักขุวิญญาณ

เมื่อธรรม 3 อย่างนั้นประจวบกันเข้าก็เกิดผัสสะ เมื่อมีผัสสะเป็นปัจจัยก็มีการเสวยอารมณ์(เวทนา) คือสุขบ้าง ทุกข์บ้าง มิใช่ทุกข์มิใช่สุข(อุเบกขา)บ้าง

- เมื่อประสบสุขเวทนา ย่อมเพลิดเพลิน เพ้อหา เป็นอยู่ด้วยความติดใจ มีราคานุสัยนอนเนื่องอยู่ในจิต(สะสมราคะไว้ในจิตไม่รู้ตัว)

- เมื่อประสบทุกขเวทนา ย่อมเศร้าโศก ลำบาก ร่ำไห้ตีอกคร่ำครวญ งมงาย มีปฏิฆานุสัยนอนเนื่องอยู่ในจิต(สะสมความขัดเคืองไว้ในจิตไม่รู้ตัว)

- เมื่อประสบอทุกขมสุขเวทนา(อุเบกขา) ย่อมไม่รู้เท่าทันในความเกิดขึ้น ความดับไป คุณ โทษ และวิธีสลัดเวทนานั้นตามความเป็นจริง มีอวิชชานุสัยนอนเนื่องอยู่ในจิต (สะสมความไม่รู้ไว้ในจิตไม่รู้ตัว)

ตรัสในตอนนี้ว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! ข้อที่บุคคลนั้นยังไม่ละราคานุสัยอันเกิดจากสุขเวทนา ยังไม่กำจัดปฏิฆานุสัยอันเกิดจากทุกขเวทนา ยังไม่ถอนอวิชชานุสัยอันเกิดจากอทุกขมสุขเวทนา ยังไม่ทำวิชชาให้เกิดเพราะยังละอวิชชาไม่ได้ ย่อมเป็นไปไม่ได้ที่เขาจักเป็นผู้กระทำที่สุดแห่งทุกข์ในปัจจุบันได้"

แล้วตรัสในทางตรงกันข้ามว่า ถ้าบุคคลละราคานุสัย... กำจัดปฏิฆานุสัย...ถอนอวิชชานุสัย...ทำวิชชาให้เกิด...ก็ย่อมเป็นไปได้ที่เขาจักเป็นผู้กระทำที่สุดแห่งทุกข์ในปัจจุบันได้

ฐานรากวิหารก่อด้วยอิฐหลังหนึ่งในโบราณสถานเชตวัน

(824) สุดท้าย พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุเหล่านั้นว่า อริยสาวกผู้ได้ศึกษาเข้าใจอยู่อย่างนี้ย่อมเบื่อหน่ายในอายตนะ ในวิญญาณ ในผัสสะ ในเวทนา และในตัณหา เมื่อเบื่อหน่ายก็ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดจึงหลุดพ้น เกิดญาณรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว...

วันนั้น มีภิกษุประมาณ 60 รูปได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์เพราะพระธรรมเทศนาเรื่องนี้

มหาสฬายตนวิภังคสูตร

ชื่อพระสูตรนี้ พระบาลีฉบับสยามรัฐเป็นสฬายตนวิภังคสูตร (พ้องกับสฬายตนวิภังคสูตรในวิภังควรรคที่เพิ่งผ่านมา) ส่วนในฉบับยุโรปและอรรถกถาเป็นมหาสฬายตนวิภังคสูตร เพื่อไม่ให้ชื่อพระสูตรซ้ำกัน จึงเลือกเอาอย่างฉบับยุโรปและอรรถกถา

เหตุปัจจัยที่ทำให้อุปาทานขันธ์เจริญพอกพูน

(825-827) ครั้งหนึ่งที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายด้วยเรื่องอายตนะภายใน อายตนะภายนอก วิญญาณ ผัสสะ เวทนา ในแง่ว่า เมื่อบุคคลไม่รู้ไม่เห็นตามความเป็นจริง ย่อมติดใจ(เกิดราคะ)ในธรรมนั้นๆ เมื่อติดใจมากเข้า ก็ลุ่มหลงเห็นว่าธรรมนั้นๆ เป็นคุณ ทำให้อุปาทานขันธ์ 5 พอกพูนต่อไป

มีตัณหานำไปสูภพใหม่ ซึ่งเป็นไปด้วยความยินดีเพลิดเพลินในอารมณ์นั้นๆ เกิดความกระวนกระวายร้อนรุ่มทั้งทางกายและทางใจไปทั่ว ต้องเสวยทุกข์ทางกายบ้างทางใจบ้าง

ในมรรคมีองค์ 8 เป็นทั้งสมถะและวิปัสสนา

(828) ทรงอธิบายโดยนัยตรงกันข้ามว่า เมื่อบุคคลรู้เห็นตามความเป็นจริงในอายตนะภายใน อายตนะภายนอก วิญญาณ ผัสสะ และเวทนา...อุปาทานขันธ์ 5 ก็ไม่เจริญพอกพูน...ความกระวนกระวายร้อนรุ่มทางกายทางใจก็ไม่มี เขาย่อมเสวยแต่สุขทางกายและทางใจ

"เมื่อบุคคลเป็นเช่นนั้นแล้ว เขามีความเห็นอันใด ความเห็นอันนั้นย่อมเป็นสัมมาทิฐิ มีความดำริอันใด ความดำริอันนั้นย่อมเป็นสัมมาสังกัปปะ มีความเพียรอันใด ความเพียรอันนั้นย่อมเป็นสัมมาวายามะ มีความระลึกอันใด ความระลึกอันนั้นย่อมเป็นสัมมาสติ มีความตั้งมั่นของจิตอันใด ความตั้งมั่นของจิตอันนั้นย่อมเป็นสัมมาสมาธิ ส่วนกายกรรม วจีกรรม อาชีวะของเขา ย่อมหมดจดดีเป็นเบื้องต้นอยู่แล้ว อย่างนี้แหละเขาได้ชื่อว่าเจริญบริบูรณ์ด้วยมรรคมีองค์ 8 อันประเสริฐ(อริยอัฏฐังคิกมรรค)"

(หมายความว่า ผู้ที่จะได้ชื่อว่าประกอบด้วยมรรคมีองค์ 8 นั้น จะต้องมีกายกรรมวจีกรรมและอาชีวะบริสุทธิ์หมดจดเป็นพื้นอยู่แล้ว คือเท่ากับมีสัมมากัมมันตะ สัมมาวาจา สัมมาอาชีวะเป็นองค์มรรคอยู่แล้ว ส่วน 5 องค์มรรคที่เหลือคือ สัมมาทิฐิ

สัมมาสังกัปปะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ เป็นองค์มรรคสนับสนุน พระพุทธดำรัสนี้ เป็นการอธิบายมรรคมีองค์ 8 อีกแบบหนึ่ง)

(829) ตรัสอีกว่า

"เมื่อบุคคลนั้นเจริญมรรคมีองค์ 8 อันประเสริฐอยู่อย่างนี้ ชื่อว่ามีสติปัฏฐาน 4 สัมมัปปธาน 4 อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 ครบถ้วนบริบูรณ์ เท่ากับว่าเขามีธรรมทั้ง 2 อย่าง คือสมถะและวิปัสสนาเคียงคู่กันไป(ยุคนทฺธา) ชื่อว่าได้กำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง ได้ละธรรมที่ควรละด้วยปัญญาอันยิ่ง ได้เจริญธรรมที่ควรเจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง ได้ทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง(อภิญญา)"

และตรัสว่า

- ธรรมที่ควรกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง ได้แก่อุปาทานขันธ์ 5
- ธรรมที่ควรละด้วยปัญญาอันยิ่ง ได้แก่อวิชชาและภวตัณหา
- ธรรมที่ควรเจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง ได้แก่สมถะและวิปัสสนา
- ธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง ได้แก่วิชชาและวิมุตติ

นครวินเทยยสูตร

สมณพราหมณ์ที่ควรได้รับการยกย่องนับถือ

(832-834) เมื่อเสด็จจาริกไปในแคว้นโกศลคราวหนึ่ง พระพุทธองค์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ได้ทรงแวะที่หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อนครวินทะ ซึ่งเป็นหมู่บ้านหนึ่งในแคว้นนั้น พวกชาวบ้านซึ่งได้ยินกิตติศัพท์ของพระพุทธองค์มาก่อนแล้ว เมื่อได้ข่าวการเสด็จมาที่นั่นต่างก็ชักชวนกันออกไปเข้าเฝ้ายังที่ประทับด้วยกิริยาอาการต่างๆ กัน เพราะบางพวกก็มีศรัทธา บางพวกก็ยังลังเลในความเป็นพระพุทธเจ้ากันอยู่

หลังจากพวกเขานั่งกันเรียบร้อยแล้ว พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนว่า ถ้าพวกนักบวช(ปริพาชก)ลัทธิอื่นถามว่า สมณ

พราหมณ์เช่นไรควรสักการะเคารพนับถือบูชา? ขอให้ตอบไปว่า สมณพราหมณ์เหล่าใดยังมีความรัก ความชัง ความหลงอยู่ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ(กามคุณ 5) ภายในจิตยังไม่สงบ ยังมีความประพฤติทางกายวาจาใจลุ่มๆ ดอนๆ (สมวิสมं จรนฺติ- ยังทำดีทำชั่วคละเคล้ากันอยู่) สมณพราหมณ์เหล่านั้นไม่ควรได้รับการสักการะเคารพนับถือบูชา เพราะเหตุใด? เพราะพวกเราชาวบ้านก็เป็นอย่างนั้นกันอยู่ เมื่อไม่เห็นความประพฤติของสมณพราหมณ์ดีไปกว่า ก็ไม่ควรสักการะเคารพนับถือบูชา ในทางตรงกันข้าม สมณพราหมณ์ที่ปราศจากความรัก ความชัง ความหลงในกามคุณ 5...ควรได้รับการสักการะเคารพนับถือบูชา

วิธีหยั่งทราบความประพฤติของสมณพราหมณ์

(835-836) ตรัสแนะนำต่อไปว่า เมื่อนักบวชลัทธิอื่นถามว่า มีเหตุผล(อาการา)และวิธีหยั่งทราบ(อนฺวยา)อย่างไรว่าใครเป็นผู้ปราศจากราคะโทสะโมหะ หรือปฏิบัติเพื่อปราศจากราคะโทสะโมหะ? ให้ตอบเขาไปว่า ผู้ที่อยู่ในที่อันสงัดคือป่าดง(อรญฺญวนปนฺถานิ ปนฺตานิ เสนาสนานิ ปฏิเสวนฺติ) ซึ่งเป็นที่อันปลอดจากกามคุณ 5 นั่นแหละคือเหตุผลและวิธีหยั่งทราบว่าเขาเป็นผู้ปราศจากราคะโทสะโมหะแล้ว หรือปฏิบัติเพื่อปราศจากราคะโทสะ โมหะอย่างแน่นอน

ครานั้น ชาวหมู่บ้านนครวินเทยยะได้ประกาศตนเป็นอุบาสก(และอุบาสิกา)โดยทั่วกัน

ปิณฑปาตปาริสุทธิสูตร

ชื่อพระสูตรนี้มีความหมายว่า"การทำบิณฑบาตให้บริสุทธิ์" เป็นวิธีอยู่ด้วยจิตที่ว่างจากอกุศลธรรมต่างๆ ที่เรียกว่าสุญญตวิหาร (ส่วนธรรมเป็นเครื่องอยู่หรือธรรมสำหรับเป็นที่พักของจิต เรียกว่าวิหารธรรม) คำว่าทำบิณฑบาตให้บริสุทธิ์คือให้พิจารณาเห็นความบริสุทธิ์หมดจดของจิตในระหว่างเข้าไปบิณฑบาตและกลับจากบิณฑบาต เมื่อเห็นว่าจิตยังมีอกุศลธรรมอยู่ก็ให้ละอกุศลธรรมนั้นๆ เสีย เมื่อเห็นว่าจิตปราศจากอกุศลธรรมที่ยกขึ้นพิจารณา ก็ให้อยู่กับจิตเช่นนั้นด้วยปีติและปราโมทย์ จัดว่าเป็นการอยู่ด้วยสุญญตวิหาร คำสอนเรื่องนี้เป็นวิหารธรรมแม้แต่สำหรับพระอรหันต์อย่างพระสารีบุตร

สุญญตสมาบัติเป็นวิหารธรรมของมหาบุรุษ

(837) เย็นวันหนึ่ง ขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่วัดเวฬุวัน พระสาริบุตรออกจากที่หลีกเร้นเข้าไปเฝ้ายังที่ประทับ พระพุทธองค์ตรัสถามท่านว่า ดูเธอมีอินทรีย์ผิวพรรณผุดผ่องดีแท้ เวลานี้ส่วนมากอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร? ท่านกราบทูลว่าสุญญตสมาบัติคือวิหารธรรมที่ท่านได้เข้าอยู่เป็นส่วนมาก

(838-851) พระพุทธองค์ตรัสว่า เป็นการดีแล้ว ถือว่าอยู่ด้วยวิหารธรรมของมหาบุรุษ (อรรถกถากล่าวว่า คำว่ามหาบุรุษในที่นี้ หมายถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระมหาสาวกหรือพระสาวกใหญ่ๆ วิหารธรรมของมหาบุรุษใช้ศัพท์ว่ามหาปุริสวิหาร) เพราะเหตุว่าสุญญตสมาบัติเป็นวิหารธรรมของมหาบุรุษ

วิธีอยู่ด้วยสุญญตสมาบัติ

แล้วตรัสถึงวิธีอยู่ด้วยสุญญตสมาบัติ โดยให้ภิกษุพิจารณาธรรมที่เกิดขึ้นในจิตของตนระหว่างที่เข้าไปบิณฑบาตและกลับจากบิณฑบาต ถ้าพบว่ายังมีอกุศลธรรมครอบงำจิตได้อยู่ก็ให้ละเสีย และถ้าพบว่าอกุศลธรรมนั้นๆ ตนละได้แล้ว ก็ให้เพียรเพ่งจิตไว้กับกุศลธรรมทั้งหลายทั้งกลางวันและกลางคืน อยู่ด้วยปีติและปราโมทย์นั้น

ธรรมทั้งหลายที่ทรงให้นำมาพิจารณา คือ

- **อายตนะภายใน-อายตนะภายนอก** ให้พิจารณาว่า ในระหว่างไปบิณฑบาตและกลับจากบิณฑบาต ตนได้มี

ความพอใจรักใคร่ ขัดใจ ลุ่มหลง หรือความกระทบกระทั่งทางใจในรูปที่ตาเห็น-ในเสียงที่หูได้ยิน-ในกลิ่นที่จมูกได้สูดดม-ในรสที่ลิ้นได้ลิ้ม-ในโผฏฐัพพะที่กายได้ถูกต้อง-ในธัมมารมณ์ที่ใจได้รู้หรือไม่

- **กามคุณ 5** (รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่น่ายินดี)
- **นิวรณ์ 5** (มีกามฉันท์เป็นต้น)

  (ทั้งกามคุณ 5 และนิวรณ์ 5 ให้พิจารณาว่าตนละได้แล้วหรือยัง)
- **อุปาทานขันธ์ 5** (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณที่เข้าไปยึดมั่นถือมั่น ให้พิจารณาว่าตนกำหนดรู้(ปริญญาตา)ได้แล้วหรือยัง
- **สติปัฏฐาน 4** (มีกายานุปัสสนาเป็นต้น)
- **สัมมัปปธาน 4** (มีสังวรปธานเป็นต้น)
- **อิทธิบาท 4** (มีฉันทะเป็นต้น)
- **อินทรีย์ 5** (มีสัทธินทรีย์-ศรัทธาเป็นต้น)
- **พละ 5** (มีสัทธาพละเป็นต้น)
- **โพชฌงค์ 7** (มีสติสัมโพชฌงค์เป็นต้น)
- **อัฏฐังคิกมรรค** (มรรคมีองค์ 8 มีสัมมาทิฐิเป็นต้น)
- **สมถะและวิปัสสนา**

  ตั้งแต่สติปัฏฐาน 4 ถึงสมถะและวิปัสสนา ให้พิจารณาว่าตนได้เจริญ(ภาวิตา)แล้วหรือยัง
- **วิชชาและวิมุตติ** ให้พิจารณาว่าตนได้ทำให้แจ้ง (สจฉิกตา)แล้วหรือยัง

(การพิจารณาธรรมดังกล่าวนี้ เป็นวิธีอยู่ด้วยสุญญตสมาบัติ จะยกธรรมประเภทใดขึ้นมาพิจารณาก็ขึ้นอยู่กับภิกษุแต่ละรูป ไม่ใช่พิจารณาทุกหมวดธรรมตามลำดับเหมือนกันหมด การอยู่ด้วยสุญญตสมาบัติของพระอรหันต์ เป็นการพักเสวยสุขที่เรียกว่าทิฏฐธัมมสุขวิหาร-อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน คืออยู่ด้วยปีติและปราโมทย์ สำหรับผู้ที่ยังไม่บรรลุอรหัตตผล สุญญตสมาบัติก็เป็นหนทางนำไปสู่การบรรลุธรรมสูงๆ ขึ้นไป)

ทิวทัศน์เทือกเขาใกล้วัดเวฬุวัน

(852) ในที่สุด พระพุทธองค์ตรัสกะพระสารีบุตรว่า สมณะหรือพราหมณ์ที่ได้ชื่อว่าเป็นผู้ทำบิณฑบาตให้บริสุทธิ์นั้น ไม่ว่าในอดีต ในอนาคต หรือในปัจจุบัน ล้วนแต่ต้องมีการพิจารณาอย่างนี้ทั้งนั้น

อินทริยภาวนาสูตร

ปิดทวารทั้ง 6 ไม่ใช่การเจริญอินทรีย์

(853-854) คราวหนึ่ง เมื่อพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่ป่าไผ่ใกล้เมือง(นิคม)กัชชังคลา (อรรถกถาเป็นชังกลา-ไม่ระบุว่าอยู่ในแคว้นใด) อุตตรมาณพ ศิษย์ของพราหมณ์ชื่อ ปาราสิริยะ (บางฉบับเป็นปาราสิวิ)เข้าไปเฝ้า ณ ที่ประทับ พระพุทธองค์ตรัสถามเขาว่า พราหมณ์ปาราสิริยะได้สอนเรื่องการฝึกอบรมอินทรีย์ (อินทริยภาวนาหรืออินทรียภาวนา)แก่ลูกศิษย์หรือไม่? เมื่อเขากราบทูลว่ามีการสอนกันอยู่ จึงตรัสถามว่า สอนอย่างไร?

อุตตระกราบทูลว่า ท่านปาราสิริยะสอนว่า อย่าให้ตาเห็นรูป อย่าให้หูได้ยินเสียง นั่นแหละคือการเจริญหรือการฝึกอบรมอินทรีย์

พระพุทธองค์ตรัสแก่เขาว่า ถ้าการฝึกอบรมอินทรีย์ทำอย่างนั้น ก็ต้องเป็นคนตาบอด เป็นคนหูหนวก เพราะคนตาบอดมองไม่เห็นรูปด้วยตา คนหูหนวกไม่ได้ยินเสียงด้วยหู อุตตรมาณพได้แต่นั่งก้มหน้า ไม่มีคำจะพูด

(855-861) พระพุทธองค์จึงรับสั่งกะพระอานนท์ว่า การฝึกอบรมอินทรีย์ของพราหมณ์ปาราสิริยะเป็นคนละอย่างกับการฝึกอบรมอินทรีย์อันยอดเยี่ยมตามแบบพระอริยะ แล้วทรงแจกแจงวิธีฝึกอบรมอินทรีย์แก่พระอานนท์ตามคำทูลอาราธนาดังนี้

1. การฝึกอบรมอินทรีย์ในการเห็นรูป

เมื่อภิกษุเห็นรูปด้วยตา เกิดความชอบใจไม่ชอบใจหรือทั้งชอบใจและไม่ชอบใจ ก็รู้ชัดว่าชอบใจไม่ชอบใจ...สิ่งนั้นมีปัจจัยปรุงแต่ง(เป็นสังขตะ)ที่หยาบ ยังมีสิ่งที่ละเอียดประณีต(ยิ่งกว่า)คืออุเบกขา เธอจึงดับความชอบใจไม่ชอบใจ...ที่เกิดขึ้นนั้นเสีย คงมีแต่อุเบกขาแน่วนิ่ง ภิกษุบางรูปสามารถดับความชอบใจไม่ชอบใจ...อันเกิดขึ้นนี้ได้อย่างฉับพลันง่ายดาย เหมือนชั่วกะพริบตา

2. การฝึกอบรมอินทรีย์ในการฟังเสียง

เมื่อภิกษุได้ยินเสียงด้วยหู เกิดความชอบใจไม่ชอบใจ...ก็รู้ชัดว่าชอบใจไม่ชอบใจ...สิ่งนั้นมีปัจจัยปรุงแต่งที่หยาบ ยังมีสิ่งที่ละเอียดประณีตยิ่งกว่าคืออุเบกขา

เธอจึงดับความชอบใจไม่ชอบใจ...ที่เกิดขึ้นนั้นเสีย คงมีแต่อุเบกขาแน่วนิ่ง ภิกษุบางรูปสามารถดับความชอบใจไม่ชอบใจ...อันเกิดขึ้นนี้ได้อย่างฉับพลันง่ายดาย เหมือนชั่วดีดนิ้วมือ

3. การฝึกอบรมอินทรีย์ในการดมกลิ่น

เมื่อภิกษุได้สูดดมกลิ่นด้วยจมูก เกิดความชอบใจไม่ชอบใจ...ก็รู้ชัดว่าชอบใจไม่ชอบใจ...สิ่งนั้นมีปัจจัยปรุงแต่งที่หยาบ ยังมีสิ่งที่ละเอียดประณีตยิ่งกว่าคืออุเบกขา เธอจึงดับความชอบใจไม่ชอบใจ...ที่เกิดขึ้นนั้นเสีย คงมีแต่อุเบกขาแน่วนิ่ง ภิกษุบางรูปสามารถดับความชอบใจไม่ชอบใจ...อันเกิดขึ้นนี้ได้อย่างฉับพลันง่ายดาย เหมือนหยดน้ำกลิ้งบนใบบัว ไม่มีการเกาะซึมแม้แต่นิดเดียว

4. การฝึกอบรมอินทรีย์ในการลิ้มรส

เมื่อภิกษุได้ลิ้มรสด้วยลิ้น เกิดความชอบใจไม่ชอบใจ... ก็รู้ชัดว่าชอบใจไม่ชอบใจ...สิ่งนั้นมีปัจจัยปรุงแต่งที่หยาบ ยังมีสิ่งที่ละเอียดประณีตยิ่งกว่าคืออุเบกขา เธอจึงดับความชอบใจไม่ชอบใจ...ที่เกิดขึ้นนั้นเสีย คงมีแต่อุเบกขาแน่วนิ่ง ภิกษุบางรูปสามารถดับความชอบใจไม่ชอบใจ...อันเกิดขึ้นนี้ได้อย่างฉับพลันง่ายดาย เหมือนถ่มน้ำลายจากปลายลิ้น

5. การฝึกอบรมอินทรีย์ในการสัมผัสทางกาย

เมื่อภิกษุถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย เกิดความชอบใจไม่ชอบใจ...ก็รู้ชัดว่าชอบใจไม่ชอบใจ...สิ่งนั้นมีปัจจัยปรุงแต่งที่หยาบ ยังมีสิ่งที่ละเอียดประณีตคืออุเบกขา เธอจึงดับความชอบใจไม่ชอบใจ...ที่เกิดขึ้นนั้นเสีย คงมีแต่อุเบกขาแน่วนิ่ง ภิกษุบางรูปสามารถดับความชอบใจไม่ชอบใจ...อันเกิดขึ้นนี้ได้อย่างฉับพลันง่ายดาย เหมือนชั่วเหยียดแขนคู้แขน

6. การฝึกอบรมอินทรีย์ในการคิดนึก

เมื่อภิกษุรู้ธัมมารมณ์ด้วยใจ(มีเรื่องคิดนึก) เกิดความชอบใจไม่ชอบใจ...ก็รู้ชัดว่าชอบใจไม่ชอบใจ...สิ่งนั้นมีปัจจัยปรุงแต่งที่หยาบ ยังมีสิ่งที่ละเอียดประณีตคืออุเบกขา เธอจึงดับความชอบใจไม่ชอบใจ...ที่เกิดขึ้นนั้นเสีย คงมีแต่อุเบกขาแน่วนิ่ง ภิกษุบางรูปสามารถดับความชอบใจไม่ชอบใจ...อันเกิดขึ้นนี้ได้อย่างฉับพลันง่ายดาย หยดหยาดน้ำ 2-3 หยดลงในกระทะเหล็กร้อนจัดทั้งวัน ยังเหือดหายไปช้ากว่า

ผลของการฝึกอบรมอินทรีย์ที่แตกต่าง

(863-865) ต่อจากนั้น พระพุทธองค์ตรัสถึงความแตกต่างระหว่างพระเสขะ(อริยบุคคลผู้ยังไม่ได้บรรลุอรหัตตผล)กับพระอรหันต์ผู้ได้ฝึกอบรมอินทรีย์ว่า

"อานนท์! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เกิดความชอบใจความไม่ชอบใจ ทั้งความชอบใจและไม่ชอบใจ เพราะเห็นรูปด้วยตา เธอย่อมอึดอึด เบื่อหน่าย เกลียดชังความชอบใจความไม่ชอบใจทั้งความชอบใจและไม่ชอบใจ อานนท์! อย่างนี้แหละคือพระเสขะผู้ยังปฏิบัติอยู่(ปาฏิปโท)"

(ในกรณีฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ รู้ธัมมารมณ์ ก็เหมือนกัน)

"อานนท์! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เกิดความชอบใจความไม่ชอบใจ ทั้งความชอบใจและไม่ชอบใจ เพราะเห็นรูปด้วยตา ถ้าเธอคิดจะเห็นสิ่งปฏิกูลว่าเป็นของไม่ปฏิกูลก็ย่อมนึกหมายในสิ่งนั้นๆ ว่าเป็นของไม่ปฏิกูลอยู่ได้ ถ้าเธอคิดจะเห็นสิ่งไม่ปฏิกูลว่าปฏิกูลก็ย่อมนึกหมายในสิ่งนั้นๆ ว่าเป็นของปฏิกูลอยู่ได้ ถ้าเธอคิดจะเห็นสิ่งทั้งปฏิกูลและไม่ปฏิกูลว่าเป็นของไม่ปฏิกูล ก็ย่อมนึกหมายในสิ่งนั้นๆ ว่าเป็นของไม่ปฏิกูลอยู่ได้ ถ้าเธอคิดจะเห็นสิ่งทั้งไม่ปฏิกูลและปฏิกูลว่าเป็นของปฏิกูล ก็ย่อมนึกหมายในสิ่งนั้นๆ ว่าเป็นของปฏิกูลอยู่ได้ ถ้าเธอคิดจะวางเฉยไม่ข้องแวะทั้งสิ่งปฏิกูลและไม่ปฏิกูลทั้งสองนั้น มีแต่สติสัมปชัญญะอยู่ เธอก็วางเฉยในสิ่งนั้นๆ อยู่อย่างมีสติสัมปชัญญะได้ อานนท์! อย่างนี้แหละคือพระอริยะผู้เจริญอินทรีย์แล้ว (หมายถึงพระอรหันต์)"

(ในกรณีฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ รู้ธัมมารมณ์ ก็หมือนกัน)

สุดท้าย มีรับสั่งเตือนพระอานนท์ว่า นี่คือหน้าที่ที่ศาสดา

ผู้หวังประโยชน์เกื้อกูลแก่สาวกได้ทำให้แล้ว จงเร่งบำเพ็ญฌานที่โคนไม้ ที่เรือนว่าง อย่าได้ประมาท อย่าต้องเดือดร้อนในภายหลัง

จบสพายตนวรรคแห่งมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์

ในบทส่งท้ายของคัมภีร์ปปัญจสูทนี ซึ่งเป็นอรรถกถาแห่งมัชฌิมนิกาย พระพุทธโฆสผู้แต่งได้บันทึกไว้ว่า ปปัญจสูทนีแต่งขึ้นตามคำขอของพระพุทธมิตตเถระซึ่งเคยอยู่ด้วยกันที่ท่ามยูรสูต(เกาะลังกา) โดยยึดแนวเนื้อหาของมหาอรรถกถาหรือมูลอรรถกถาที่มีอยู่เดิม เพื่อเจริญรอยตามเถรวาทแห่งมหาวิหาร

มัชฌิมนิกาย (พระไตรปิฎกบาลีเล่ม 12-13-14)

รวม 15 วรรค 152 พระสูตร

จบบริบูรณ์

ภาคผนวก

พุทธประวัติในอรรถกถา

ดรรชนี

นามานุกรม

พุทธประวัติในอรรถกถา

คัมภีร์ปปัญจสูทนี ซึ่งเป็นอรรถกถาแห่งอัจฉริยัพภูตธัมมสูตร ได้อธิบายเสริมเรื่องราวที่น่าอัศจรรย์ของพระพุทธองค์(และพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย) ซึ่งพระอานนท์ได้ฟังจากพระโอษฐ์โดยตรงตามลำดับ ทั้งโดยการวิเคราะห์คำและขยายความตลอดถึงตีความในประเด็นต่างๆ เมื่อร้อยเรียงเข้ากันแล้วก็เป็นพุทธประวัติในช่วงตอนหนึ่ง เริ่มตั้งแต่พระโพธิสัตว์เสด็จอุบัติเป็นเทพชั้นดุสิต จนกระทั่งจุติลงสู่พระครรภ์ และประสูติที่ลุมพินีวัน

พุทธประวัติตามแนวอรรถกถานี้ จะเห็นได้ว่าเนื้อหาเป็นไปในเชิงน่าอัศจรรย์ แต่เราก็ได้เห็นแล้วว่า พระอรรถกถาจารย์อาศัยพระบาลีในอัจฉริยัพภูตธัมมสูตรนั่นเองเป็นแนวทางบอกเล่าและแสดงมติ มิได้คิดเสกสรรค์ปั้นแต่งให้เป็นนิยายเพ้อฝัน

แต่อย่างใด

อย่างไรก็ตาม ผู้ศึกษาก็จะต้องแยกแยะให้ออกว่า ส่วนไหนบอกเล่าในชั้นพระบาลี ส่วนไหนบอกเล่าในชั้นอรรถกถา เพื่อจะได้พินิจพิจารณาอย่างไม่สับสนในทางวิชาการ

พระโพธิสัตว์มีสติสัมปชัญญะข้ามภพข้ามชาติ

ความน่าอัศจรรย์อย่างหนึ่งของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าคือ เมื่อเป็นพระโพธิสัตว์(ในชาติเป็นพระเวสสันดร) ละจากโลกนี้ไปสู่เทวโลกชั้นดุสิตนั้น ทรงมีสติสัมปชัญญะทั้งเมื่อไปเกิดที่นั่นและตลอดเวลาที่สถิตอยู่ที่นั่น และเมื่อจุติจากดุสิตลงสู่พระครรภ์ก็ทรงมีสติสัมปชัญญะเช่นกัน

อรรถกถาอธิบายเรื่องนี้ว่า สัมปชัญญะมี 2 อย่างคือ สัมปชัญญะในมนุษยโลก และสัมปชัญญะในเทวโลก

ตามเรื่องในเวสสันดรชาดก เมื่อพระเวสสันดรประทานพระโอรสทั้งสองแก่พราหมณ์แล้ว วันรุ่งขึ้นได้ถวายพระมเหสีแก่ท้าวสักกะ เมื่อจะเลือกเอาพร 8 อย่างที่ท้าวสักกะจะประทานให้อย่างหนึ่ง พระเวสสันดรได้เลือกที่จะไปเกิดในภพดุสิต โดยขอว่า "เมื่อละอัตภาพนี้ไป ขอให้ได้ไปสวรรค์ ณ ชั้นดุสิตอันวิเศษไม่ต้องกลับจากที่นั่น" ตั้งแต่นั้นมาพระเวสสันดรก็รู้พระองค์ว่าจักบังเกิดในภพดุสิต ความรู้ตัวอย่างนี้แหละอรรถกถาเรียกว่าสัมปชัญญะในมนุษยโลก (คือรู้ว่าตายแล้วจะต้องไปเกิดที่ไหน)

และเมื่อบังเกิดในภพดุสิต พระเวสสันดรก็รู้ตัวว่า พระองค์ได้บังเกิดแล้วที่นั่น ความรู้ตัวนี้เรียกว่าสัมปชัญญะในเทวโลก

หมายความว่า รู้ตัวทั้งก่อนตายว่าจะไปเกิดที่ไหน และเมื่อตายแล้วไปเกิดที่นั่นก็รู้ตัว เรียกว่าตายและเกิดอย่างมีสติสัมปชัญญะ

ความจริงเทวดาเหล่าอื่นก็รู้ตัวว่าตนเกิดในเทวโลกอย่างนั้น แต่กว่าจะรู้ว่าเป็นเทวโลกก็ต่อเมื่อพวกนางอัปสรร่ายรำปลุกให้ตื่นด้วยเสียงทิพยดนตรี และบอกให้รู้ว่านี่คือเทวโลก ท่านเกิดในเทวโลกแล้ว แม้ขณะที่สถิตอยู่ในเทวโลกนั้นเทวดาทั่วไปก็รู้ว่าตัวเองอยู่ในเทวโลก แต่ก็ขาดสติเพราะเพลินใจไปกับอารมณ์ยั่วยวนทางอินทรีย์ทั้ง ๖ ในที่สุดก็ไม่รู้ตัวว่าบริโภคอะไรอยู่ ดื่มอะไรอยู่ จนจุติเพราะหมดอาหาร(อันเป็นทิพย์) ส่วนพระโพธิสัตว์แม้จะเสพทิพยสุขเหมือนกัน แต่พระองค์ก็ข่มอารมณ์ได้ ไม่ยอมให้อารมณ์ยั่วยวนครอบงำจิตได้

พระโพธิสัตว์สถิตอยู่ในภพดุสิตจนสิ้นอายุขัย

มีคำถามว่า เมื่อเกิดในอัตภาพอื่นๆ พระโพธิสัตว์ไม่ดำรง(อัตภาพ)อยู่จนสิ้นอายุขัยหรือ?

อรรถกถาให้คำตอบในเรื่องนี้ว่า การมีอัตภาพอยู่ก็เพื่อบำเพ็ญบารมี ฉะนั้น คราวใดก็ตามที่พระองค์เกิดในเทวโลกที่เทวดามีอายุยืน โดยที่ไม่มีช่องทางให้บำเพ็ญบารมีได้ พระองค์ก็จะจุติก่อนอายุขัย โดยวิธีลืมพระเนตรทั้งสอง กระทำอธิมุตตกาลกิริยา (คือน้อมจิตละอัตภาพ-ถ้าเป็นมนุษย์ก็คือกลั้นใจตาย)แล้วบังเกิดในมนุษยโลก การตาย(กาลกิริยา)อย่างนี้ไม่มีในหมู่เทวดาอื่นๆ เหตุที่ทรงสถิตอยู่ในดุสิตจนสิ้นอายุขัยครั้งนี้ก็เพราะช่วงกาล

นั้นไม่มีการลักทรัพย์ ไม่มีใครๆ ที่ไม่รักษาศีล บารมีทุกอย่าง ทรงบำเพ็ญครบถ้วนแล้ว

อรรถกถาได้บรรยายถึงความเป็นไปเกี่ยวกับการจุติของเทวดาว่า ก่อนจะถึงวันจุติ 7 วัน (7 วันในเทวโลก) จะเกิดบุพนิมิต 5 อย่างเป็นสัญญาณให้เทวดาผู้จะจุติรู้ตัว คือ 1. ดอกไม้ประดับกายเหี่ยว 2. ผ้าครองกายเศร้าหมอง 3. เหงื่อไหลที่รักแร้ 4. กายเริ่มหม่นหมอง 5. หงุดหงิดหวาดสะดุ้งไม่เป็นอันอยู่กับอาสน์ของตน บุพนิมิตดังกล่าวนี้จะปรากฏเฉพาะแก่เทวดาศักดิ์ใหญ่เท่านั้น ไม่ปรากฏแก่เทวดาทั่วไป และเทวดาผู้ฉลาดเท่านั้นจะรู้ สำหรับเทวดาผู้เกิดด้วยกุศลกรรมเล็กน้อย เมื่อปรากฏบุพนิมิตดังกล่าวก็จะหวาดหวั่น เพราะไม่รู้ว่าตัวเองจะจุติไปเกิดที่ไหนต่อไป ส่วนเทวดาผู้มีบุญมากจะไม่รู้สึกอย่างนั้น เพราะ

ภาพเขียนจากจินตนาการในหนังสือ Daily Buddhist Devotions
แสดงตอนพระโพธิสัตว์เมื่อทวยเทพทูลอัญเชิญจุติสู่มนุษยโลก

มั่นใจว่าทานศีลหรือภาวนาที่สั่งสมไว้แล้วจะช่วยให้ไปเกิดในเทวโลกชั้นสูงๆ ขึ้นไป ส่วนพระโพธิสัตว์เมื่อบุพนิมิตปรากฏอย่างนั้นก็ทรงรู้ว่าอัตภาพต่อไปจะได้เป็นพระพุทธเจ้า จึงไม่หวั่นพระทัยแต่ประการใด

เมื่อบุพนิมิตปรากฏแก่พระโพธิสัตว์แล้ว เทวดาในหมื่นจักรวาลก็มาประชุมกันและทูลอัญเชิญว่า ทรงบำเพ็ญทศบารมีโดยมิได้หวังจะเป็นท้าวสักกะ มิได้หวังจะเป็นมารเป็นพรหม หรือเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ แต่ทรงปรารถนาจะได้เป็นพระพุทธเจ้าเพื่อช่วยเหลือสัตว์โลก บัดนี้ถึงเวลานั้นแล้วสำหรับการตรัสรู้ของพระองค์

มหาวิโลกนะ-การตรวจดูโลกครั้งยิ่งใหญ่

พระโพธิสัตว์เมื่อได้รับการทูลเชิญอย่างนั้น ก็ยังไม่ตัดสินพระทัยในทันที ทรงเพ่งดูมหาวิโลกนะ 5 อย่าง(ปัญจมหาวิโลกนะ)ก่อน ว่ามีความพร้อมเพียงใด

มหาวิโลกนะ 5 อย่างนั้น คือ

1. **กาละ** ได้แก่อายุกาลของมนุษย์ในยุคนั้น ต้องอยู่ระหว่าง 100 ปี ไม่เกิน 100,000 ปี ถ้าอายุยืนกว่าแสนปี มนุษย์ก็ไม่มีการพิจารณาเห็นไตรลักษณ์ได้ การแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าก็จะไม่เป็นผล ถ้าอายุสั้นกว่าร้อยปี ก็เป็นยุคที่มนุษย์มีกิเลสหนาจนรับคำสอนไม่ได้ ทรงเล็งเห็นว่า ยุคนี้มนุษย์มีอายุประมาณ 100 ปี

2. **ทีปะ** ได้แก่ทวีป ในบรรดาทวีปทั้ง 4 (ชมพูทวีป-อปรโคยานทวีป-อุตรกุรุทวีป-บุพวิเทหทวีป) ชมพูทวีปเป็นทวีปกว้าง

ใหญ่ถึงหมื่นโยชน์ ทรงเล็งเห็นว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายอุบัติขึ้นในชมพูทวีปเท่านั้น

3. **เทสะ** ได้แก่ถิ่นประเทศ ทรงเล็งเห็นว่า มัชฌิมประเทศซึ่งมีพื้นที่ประมาณ 900 โยชน์ เป็นที่อุบัติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระมหาสาวก (เช่นพระสาริบุตร เป็นต้น) รวมถึงกษัตริย์ พราหมณ์และคฤหบดีผู้ยิ่งใหญ่(มหาศาล) ในมัชฌิมประเทศเวลานั้น กรุงกบิลพัสดุ์เป็นราชธานีที่เหมาะสม

4. **กุละ** ได้แก่ตระกูล พระพุทธเจ้าทั้งหลายอุบัติขึ้นในตระกูลกษัตริย์หรือพราหมณ์เท่านั้น ทรงพิจารณาเห็นว่า ในเวลานั้นตระกูลกษัตริย์ซึ่งมีพระเจ้าสุทโธทนะเป็นประมุขเป็นที่ยอมรับนับถือของชาวโลก

5. **ชเนตติอายุปริจเฉท** ได้แก่มารดาและอายุขัยของมารดา กล่าวคือพุทธมารดาจะต้องมีศีลห้าบริสุทธิ์ ไม่มีจิตใจโลเล ได้บำเพ็ญบารมีมาแล้วแสนกัป ทรงเล็งเห็นว่าพระนางมหามายาจะเป็นพระมารดา หลังประสูติพระโอรส 7 วัน จะทรงสิ้นพระชนม์

เมื่อทรงพิจารณาเห็นความพร้อมของมหาวิโลกนะทั้ง 5 ดังกล่าวนั้นแล้ว ก็ทรงรับอัญเชิญเพื่ออุบัติในโลก แล้วเสด็จเข้าไปยังอุทยานนันทวันในดุสิตสวรรค์นั้น ท่ามกลางการแวดล้อมของทวยเทพ

อรรถกถากล่าวในตอนนี้ว่า อุทยานนันทวันนั้นมีอยู่ในทุกชั้น การแวดล้อมของทวยเทพในครั้งนั้นมีการแซ่ซ้องให้พระโพธิสัตว์ระลึกถึงแต่กุศลกรรมที่ทรงบำเพ็ญมา เพื่อดำเนินสู่สุคติเป็นเบื้องหน้าสืบไป

การจุติของพระโพธิสัตว์

ท่ามกลางการแวดล้อมแซ่ซ้องสดุดีของทวยเทพชาวดุสิต ในอุทยานนันทวันนั้นเอง พระโพธิสัตว์ก็ได้จุติ ขณะที่จุตินั้นทรงรู้พระองค์ว่ากำลังจุติ ไม่ใช่ทรงรู้จุติจิต เช่นเดียวกับเมื่อถือปฏิสนธิจิตหยั่งลงสู่พระครรภ์ ก็ทรงรู้พระองค์ว่ากำลังถือปฏิสนธิ ไม่ใช่ทรงรู้ปฏิสนธิจิต คือรู้ว่าถือปฏิสนธิที่ไหนอย่างไร เป็นการถือปฏิสนธิอย่างมีสติสัมปชัญญะ แต่ไม่ใช่รู้ถึงขณะจิตที่ปฏิสนธินั้น

อรรถกถายกคำอธิบายของพระมหาสิวะผู้เชี่ยวชาญในพระไตรปิฎกสำหรับเรื่องนี้ว่า การถือปฏิสนธิอย่างมีสติสัมปชัญญะของพระโพธิสัตว์ มีความพร้อมบริบูรณ์เต็มที่ต่างจากสัตว์อื่นทั่วไป แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าทรงรู้ปฏิสนธิจิต เพราะจิตทำหน้าที่รู้จิตดวงเดียวกันไม่ได้ เพราะฉะนั้น คำว่าพระโพธิสัตว์รู้พระองค์ว่ากำลังถือปฏิสนธิ หมายถึงรู้ว่าถือปฏิสนธิที่ไหน เมื่อไร และเกิดปรากฏการณ์อะไร (ทรงรู้ว่าเมื่อถือปฏิสนธินั้น เกิดปรากฏการณ์สะท้านสะเทือนไปทั่วหมื่นโลกธาตุ)

การถือปฏิสนธิของพระโพธิสัตว์ครั้งนั้น เกิดขึ้นในวันเพ็ญเดือน 8 หลัง (ก่อนวันเข้าพรรษาหลัง 1 วัน)

สุบินนิมิต(ความฝัน)ของพระมารดา

ก่อนวันเพ็ญเดือน 8 แรกของปีนั้น 7 วัน (วันขึ้น 9 ค่ำ) หลังจากทรงสำราญกับเทศกาลเล่นนักษัตรแล้ว วันรุ่งขึ้น พระนางมหามายาเสด็จไปสรงสนานพระวรกายแต่เช้า หลังจากเสวยเสร็จ

ก็อธิษฐานรักษาอุโบสถแล้วเข้าบรรทมหลับไป ทรงฝันเห็นท้าวมหาราชทั้ง 4 ยกพระนางพร้อมทั้งที่บรรทมไปวางไว้ที่ฝั่งสระอโนดาตด้านหนึ่ง ให้พระนางอาบล้างเหงื่อไคลที่เป็นส่วนของกายมนุษย์แล้วให้นุ่งห่มและตกแต่งพระวรกายใหม่ ซึ่งล้วนแต่เป็นทิพย์ จากนั้นให้ทรงบรรทมรักษาศีลอยู่ในวิมานทองภายในภูเขาเงินใกล้สระอโนดาตนั้น

ในความฝันนั้น พระนางมหามายาทรงเห็นช้างเผือกโพธิสัตว์เหยาะย่างอยู่บนภูเขาทองลูกหนึ่งไม่ไกลจากสระอโนดาตนั้น ครั้นแล้วก็ลงจากภูเขาทองสู่ภูเขาเงินทางทิศอุดร เข้าไปยังวิมานทองที่บรรทม และเดินวนขวา(ทำประทักษิณ)รอบที่บรรทมจากนั้นก็ดูประหนึ่งว่าช้างเผือกได้แทรกกายเข้าสู่พระครรภ์ทางสีข้างด้านขวา(พระปรัศว์ขวา)ของพระนางมหามายา

เมื่อตื่นบรรทม พระนางมหามายาได้กราบทูลพระเจ้าสุทโธทนะเรื่องความฝันนั้น เช้าวันนั้นพระเจ้าสุทโธทนะมีรับสั่งให้พราหมณ์ 64 คนเข้าเฝ้า หลังจากทรงเลี้ยงและมอบเครื่องสักการะไทยธรรมเป็นคราวพิเศษแก่พราหมณ์เหล่านั้นแล้ว ก็ทรงแจ้งเรื่องความฝันของพระนางมหามายาให้พราหมณ์ฟัง ทรงถามว่าจะเกิดอะไรขึ้น พวกพราหมณ์ขอให้ทรงดลายวิตก กราบทูลว่าพระราชเทวีทรงพระครรภ์แล้ว และพระครรภ์นั้นก็เป็นพระครรภ์พระโอรสไม่ใช่พระธิดา พระโอรสนั้นถ้าอยู่ครองเรือน จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ถ้าออกผนวชจักได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

การประสูติของพระโพธิสัตว์

อรรถกถาอ้างถึงพระบาลีว่า การถือกำเนิดในครรภ์มี 4 ประเภท คือ

1. ขณะที่ถือปฏิสนธิก็ไม่รู้ตัว อยู่ในครรภ์ก็ไม่รู้ตัว คลอดจากครรภ์ก็ไม่รู้ตัว อย่างนี้เป็นการถือกำเนิดของโลกียมนุษย์ทั่วไป

2. ขณะที่ถือปฏิสนธิรู้ตัว อยู่ในครรภ์ไม่รู้ตัว และเมื่อคลอดจากครรภ์ก็ไม่รู้ตัวอย่างนี้เป็นการถือกำเนิดของพระมหาสาวก 80 องค์ (อสีติมหาสาวก)

3. ขณะถือปฏิสนธิรู้ตัว และอยู่ในครรภ์ก็รู้ตัว แต่ไม่รู้ตัวเมื่อคลอดจากครรภ์ อย่างนี้เป็นการถือกำเนิดของพระอัครสาวกทั้งสองและพระปัจเจกโพธิสัตว์ทั้งหลาย

4. ขณะถือปฏิสนธิก็รู้ตัว อยู่ในครรภ์ก็รู้ตัว และเมื่อคลอดจากครรภ์ก็รู้ตัว อย่างนี้เป็นการถือกำเนิดของพระโพธิสัตว์ผู้เป็นสัพพัญญูพุทธเจ้า

กล่าวกันว่า บุคคล 3 จำพวกแรกนั้น เมื่อจะคลอดจากครรภ์ ถูกลมกรรมชวาต(ลมเบ่งของมารดา)ป่วนเอา เท้าก็จะอยู่ข้างบน ศีรษะห้อยลงข้างล่าง แล้วจึงคลอดด้วยความทุกข์ทรมานอย่างยิ่งอุปมาเหมือนถูกจับเหวี่ยงลงสู่เหวลึกหลายชั่วร้อยคน หรือเหมือนช้างที่ต้องออกจากช่องลูกดาลของประตู ด้วยเหตุนี้ บุคคล 3 จำพวกนั้นจึงไม่มีสติสัมปชัญญะในขณะที่คลอดจากครรภ์

ส่วนพระโพธิสัตว์ เวลาจะประสูติ ลมกรรมชวาตทำอะไรไม่ได้เลย ทรงสามารถที่จะเหยียดพระหัตถ์ทั้งสองและลืมพระเนตร

ภาพถ่ายโบราณสถานที่ประสูติ ณ ลุมพินีวัน
พระเจ้าอโศกมหาราชทรงให้ประดิษฐานเสาศิลาไว้เป็นหลักฐาน

อยู่ในอิริยาบถยืนประสูติจากพระครรภ์

ในวันที่จะมีพระประสูติกาล(คลอด)นั้น พระนางมหามายาทรงประสงค์จะไปเยี่ยมพระญาติที่กรุงเทวทหะ พระเจ้าสุทโธทนะจึงมีพระบัญชาให้ตกแต่งตลอดเส้นทางที่พระนางเสด็จไปด้วยวอทอง เจ้าศากยะทุกองค์แวดล้อมตามเสด็จอย่างสมพระเกียรติ พอถึงอุทยานสาลวันที่ลุมพินี ใกล้จะถึงกรุงเทวทหะ พระนางทรงรู้สึกพอพระทัยที่จะแวะประพาสในอุทยานนั้น พระเจ้าสุทโธทนะทรงเห็นพระอาการจึงรับสั่งให้จัดแต่งอุทยานสำหรับแวะประทับดังประสงค์ และเมื่อเสด็จเข้าสู่อุทยานนั่นเอง พระนางมหามายาก็ทรงรู้สึกเหนื่อยอ่อน พวกพนักงานได้ปูลาดที่บรรทมที่โคนต้นสาละต้นหนึ่งพร้อมกับกั้นม่านถวาย ครั้นพระนางเสด็จ

เข้าไปภายในม่านกั้นก็ประทับยืนเหนี่ยวกิ่งสาละ ประสูติพระโอรส การประสูติเป็นไปอย่างสะดวกง่ายดาย เหมือนน้ำที่ไหลออกจากกระบอกกรอง

ประสูติแล้วทรงพระดำเนิน 7 ก้าว

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อประสูติได้เพียงชั่วครู่ (สมฺปติชาโต) ถ้ากล่าวตามพระบาลีก็ดูเหมือนว่า ทันทีที่พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์ก็ประทับพระยุคลบาทลงบนแผ่นดินทันที

ความข้อนี้ อรรถกถาทักท้วงว่าไม่ควรคิดเห็นอย่างนั้น และกล่าวว่า

"แท้จริง พอพระโพธิสัตว์ประสูติ พรหมทั้งหลายก็น้อมรับด้วยตาข่ายทองไว้ก่อน แล้วท้าวมหาราชทั้ง 4 รับช่วงต่อจากพรหมด้วยตาข่ายหนังเสืออันนุ่มละมุน จากนั้นมนุษย์จึงน้อมรับจากหัตถ์ของท้าวมหาราชเหล่านั้นด้วยเทริดอย่างดี พ้นจากมือมนุษย์จึงประทับยืนบนแผ่นดิน"

กล่าวตามพระบาลี ได้ปรากฏฉัตรทิพย์อยู่เหนือพระเศียรพระโพธิสัตว์ ไม่ปรากฏราชกกุธภัณฑ์ทั้ง 5 มีพระขรรค์เป็นต้น เรื่องนี้อรรถกถาแสดงความเห็นว่า ความจริงราชกกุธภัณฑ์ทั้ง 5 ก็มีพร้อม (แต่พระบาลีไม่กล่าวถึงเท่านั้นเอง) ไม่ต่างอะไรกับเครื่องแสดงพระยศของพระมหากษัตริย์เมื่อเสด็จพระราชดำเนิน ทั้งฉัตรและกกุธภัณฑ์ทั้ง 5 อันเป็นทิพย์นั้น ไม่ปรากฏคนถือ เทพบุตรเป็นผู้ถือทั้งสิ้น

คำกล่าวที่ว่าพระโพธิสัตว์ทรงตรวจดูทิศทั้งปวงพร้อมกับย่างพระบาทไป 7 ก้าวนั้น อรรถกถาเห็นว่าไม่ใช่อย่างนั้น ความจริงเมื่อพระโพธิสัตว์พ้นจากมือมนุษย์ก็ทรงแลไปทางทิศบูรพาเป็นอันดับแรก บัดดลนั้นจักรวาลหลายพันได้ปรากฏเป็นเนินเดียวกัน เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายในจักรวาลเหล่านั้น ต่างพากันน้อมบูชาพระองค์ด้วยเครื่องสักการะพร้อมกับเปล่งวาจาสดุดีว่า ในโลกนี้ไม่มีใครเทียบเท่าพระองค์ได้ แล้วที่ไหนเล่าจะมีผู้เหนือกว่าพระองค์ได้ ทั่วทั้ง 10 ทิศ คือทิศใหญ่ 4 ทิศน้อย (ทิศเฉียง) 4 ทิศเบื้องบนและทิศเบื้องล่าง ก็ทรงแลดูในลักษณะเดียวกัน ทรงมองไม่เห็นใครเสมอพระองค์ แล้วจึงเสด็จย่างพระบาท 7 ก้าวไปทางทิศอุดร

อรรถกถาตีความ(วินิจฉัย)ในเรื่องนี้ ดังนี้

- ประทับยืนบนแผ่นดินด้วยพระบาทอันเรียบเสมอกัน เป็นบุพนิมิต(นิมิตหมายบอกให้รู้ล่วงหน้า)ถึงการได้บรรลุอิทธิบาท 4
- หันพระพักตร์ไปทางทิศอุดร เป็นบุพนิมิตถึงการเสด็จไปอย่างผู้ยิ่งใหญ่เหนือมหาชน
- ทรงพระดำเนิน 7 ก้าว เป็นบุพนิมิตถึงการบรรลุโพชฌงค์ 7
- ทรงฉัตรทิพย์ เป็นบุพนิมิตถึงการบรรลุวิมุตติ
- ราชกกุธภัณฑ์ทั้ง 5 เป็นบุพนิมิตถึงการหลุดพ้นด้วยวิมุตติ 5
- ทรงแลดูทิศทั้งปวง เป็นบุพนิมิตถึงการบรรลุอนาวรณ

ญาณ (ญาณทะลุทะลวงไม่มีอะไรทำให้ติดขัดหรือขัดขวางได้)

- ทรงเปล่งอาสภิวาจา(กล่าวอย่างองอาจว่าไม่มีใครเสมอพระองค์) เป็นบุพนิมิตถึงการประกาศธรรมจักรที่ใครๆ ก็ทัดทานให้หมุนกลับหรือให้เปลี่ยนทางไม่ได้
- ทรงบันลือสีหนาทว่าชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย (อยมนฺติมา ชาติ) เป็นบุพนิมิตถึงการดับขันธปรินิพพาน

ตีความปรากฏการณ์มหัศจรรย์คราวประสูติ

ความเป็นไปอันน่าอัศจรรย์ที่กล่าวถึงข้างต้นนั้น เป็นการกล่าวถึงในชั้นพระบาลี ยังมีเหตุการณ์น่าอัศจรรย์อีกมากมาย ในวันที่พระโพธิสัตว์ประสูติ ซึ่งไม่ปรากฏในพระบาลี อรรถกถายกมากล่าวถึงพร้อมกับให้ค่าวินิจฉัยตามลำดับ ดังนี้

- หมื่นโลกธาตุไหวสะเทือนไปทั่ว บอกถึงการได้บรรลุสัพพัญญุตญาณ
- เทวดาประชุมพร้อมในจักรวาลเดียวกัน บอกถึงการฟังธรรมที่พร้อมเพรียงครั้งใหญ่ในคราวทรงประกาศธรรมจักร
- เทวดาน้อมรับพระโพธิสัตว์ก่อน บอกถึงการบรรลุรูปาวจรฌาน 4
- มนุษย์น้อมรับพระโพธิสัตว์ภายหลัง บอกถึงการบรรลุอรูปาวจรฌาน 4

พิณขึงด้วยเส้นด้ายส่งเสียงดังขึ้นเอง บอกถึงการ

บรรลุอนุบุพวิหารธรรม (สมาบัติ 8 และสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ)

- กลองหุ้มด้วยหนังดังกึกก้องขึ้นเอง บอกถึงการสั่งสอนธรรมด้วยธรรมเภรีอันยิ่งใหญ่
- เครื่องพันธนาการเช่นขื่อคาและโซ่ตรวนเป็นต้น ขาดจากกันได้เอง บอกถึงการตัดอัสมิมานะได้เด็ดขาด
- คนทั้งหลายหายจากโรคต่างๆ บอกถึงการดับสิ้นกิเลสทั้งปวง
- คนบอดแต่กำเนิดกลายเป็นคนตาดีมองเห็นได้ บอกถึงการได้ทิพยจักษุ
- คนหูหนวกแต่กำเนิดกลายเป็นคนหูดีได้ยินเสียง บอกถึงการได้ทิพยโสต
- คนง่อยเปลี้ยกลับมีเรี่ยวแรงสมบูรณ์ บอกถึงการบรรลุอิทธิบาท 4
- คนบ้าน้ำลายกลับได้สติ บอกถึงการได้สติปัฏฐาน 4
- เรือแล่นออกนอกประเทศกลับถึงท่าได้สะดวกปลอดภัย บอกถึงการได้บรรลุปฏิสัมภิทา 4 -
- รัตนะทั้งหลายส่องสว่างได้เอง บอกถึงแสงสว่างแห่งธรรมที่ทรงแสดงแก่ชาวโลก
- ศัตรูทั้งหลายเกิดเมตตาจิต บอกถึงการมีพรหมวิหาร 4
- ไฟในนรกอเวจีดับมอดลง บอกถึงการดับไฟ 11 กองได้ (ไฟ 11 กอง คือ ราคะ-โทสะ-โมหะ-ชาติ-ชรา-มรณะ-โสกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส)

- โลกันตนรกมีแสงสว่างให้มองเห็นกันได้ บอกถึงการกำจัดความมืดคืออวิชชาได้ และทรงเห็นแสงสว่างด้วยพระญาณ
- น้ำในมหาสมุทรมีรสหวาน บอกถึงพระธรรมที่ทรงสั่งสอนมีรสเดียวกัน
- ไม่มีการเกิดวาตภัย(ลมหยุดกระพือพัด) บอกถึงการที่พุทธบริษัทไม่มีความแตกแยกกันด้วยทิฐิ 62
- นกทั้งหลายตกลงสู่ดิน บอกถึงการที่มหาชนได้ฟังคำสอนแล้วถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะด้วยชีวิต
- ดวงจันทร์ส่องแสงงดงามยิ่ง บอกถึงการที่มหาชนสนใจฟังธรรมที่ทรงสั่งสอน
- ดวงอาทิตย์ไม่ร้อนไม่เย็น ทำหน้าที่ตามฤดูกาล บอกถึงการที่มหาชนได้ความสุขกายสุขใจอันเกิดจากการประพฤติตามคำสอน
- เหล่าเทวดาเล่นกีฬาร่าเริงที่ประตูวิมาน บอกถึงการที่พระโพธิสัตว์ได้ตรัสรู้แล้วทรงเปล่งอุทาน
- เกิดมหาเมฆทั่วทิศถั่งเทสายฝน บอกถึงการโปรยปรายไหลหลั่งของสายน้ำคือพระธรรม
- คนทั้งหลายไม่ถูกความหิวครอบงำได้ บอกถึงการบรรลุกายคตาสติของผู้ปฏิบัติธรรม
- คนทั้งหลายไม่ถูกความกระหายครอบงำได้ บอกถึงการที่พุทธบริษัทเปี่ยมด้วยวิมุตติสุข
- ประตูหน้าต่างทั้งหลายเปิดได้เอง บอกถึงการเปิด

ประดูแห่งมรรคมีองค์ 8

- ต้นไม้ทั้งหลายผลิดอกออกผลสะพรั่ง บอกถึงความที่พระธรรมบานสะพรั่งด้วยวิมุตติ และแน่นขนัดด้วยสามัญญผล
- หมื่นโลกธาตุมีธงทิวปลิวไสวเป็นระเบียบอันเดียวกัน บอกถึงการที่พุทธบริษัทมีธงของพระอริยเจ้าเป็นมาลัย

(พิจารณาตามคำวินิจฉัยของอรรถกถาดังกล่าว เป็นไปในทางคงความเชื่อในเรื่องที่น่าอัศจรรย์ทุกอย่าง เมื่ออธิบายถึงความน่าอัศจรรย์นั้นๆ ก็ใช้คำว่าเป็นบุพนิมิตแต่ละอย่างว่าหมายถึงอะไรบ้างที่เกิดขึ้นจริงในกาลต่อมา แสดงให้เห็นความศรัทธาและความเคารพที่พระอรรถกถาจารย์มีต่อพระศาสดาอย่างสูงยิ่ง)

ตอบปัญหาเรื่องทรงพระดำเนิน 7 ก้าว

อรรถกถาแห่งอัจฉริยัพภูตธัมมสูตรได้ยกข้อสงสัยที่คนเป็นอันมากตั้งคำถามว่า เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์ทรงเหยียบแผ่นดินและเสด็จพระดำเนินบ่ายพระพักตร์ไปทางทิศอุดรพร้อมกับเปล่งอาสภิวาจานั้น

ประทับยืนอยู่บนแผ่นดินหรืออยู่ในอากาศ?
ปรากฏพระองค์ให้เห็นหรือไม่ปรากฏ?
ไม่ทรงเครื่องนุ่ง หรือตกแต่งพระวรกายอย่างดี?
เป็นคนหนุ่มหรือแก่ คงอยู่ในวัยนั้นหรือเป็นเด็กอ่อน?
เรื่องนี้เคยมีการตอบปัญหาในที่ประชุม ณ โลหปราสาท โดยพระเถระชื่อจุลลาภัยผู้เชี่ยวชาญในพระไตรปิฎก ซึ่งตอบไว้

หลายนัย ทั้งในแง่นิตยวาทะ(ว่าเป็นธรรมดาของพระโพธิสัตว์ซึ่งจะต้องเป็นอย่างนั้น) ทั้งในแง่บุพเพกตกัมมวาท(ว่าเป็นเพราะผลของกุศลกรรมที่ทรงบำเพ็ญไว้) ทั้งในแง่อิสสรนิมมานวาท(ว่าเป็นเพราะเทวฤทธิ์อำนวยให้เป็นไป) สุดท้ายพระเถระนั้นให้คำตอบว่า

พระโพธิสัตว์ทรงยืนบนแผ่นดิน แต่มหาชนเห็นเหมือนเสด็จไปในอากาศ และเมื่อเสด็จไปนั้นมีคนเห็น แต่ปรากฏแก่มหาชนเหมือนมองไม่เห็น

เสด็จไปโดยไม่มีเครื่องนุ่งห่มห่อหุ้มพระวรกาย แต่ปรากฏแก่มหาชนเหมือนได้ตกแต่งพระวรกายไว้อย่างดี

ทรงยังเป็นเด็กอ่อน แต่ปรากฏแก่มหาชนเหมือนมีพระชันษา 16 ปี คือเป็นเด็กอ่อนธรรมดา ไม่ได้เป็นเหมือนที่ปรากฏให้เห็น

ใจความในอรรถกถาแห่งอัจฉริยัพภูตธัมมสูตรจบลงเพียงนี้

ดรรชนี

เรียงตามลำดับพยัญชนะและสระที่อักษรตัวแรกของคำหน้า
(จัดทำพอได้ใช้สืบค้นเนื้อหาในระดับหนึ่งสำหรับงานวิชาการ)

ก

กฎของธรรมชาติ 151

กณฺณนาสํ ฉินฺทนฺเต 113

กณฺณํ ฉินฺทนฺเต 113

กถาวัตถุ 65

กมฺมํ สตฺเต วิภชติ 145

กรรม 48, 121, 126, 145, 148, 149, 151, กรรมดี 153, 155, 156, กรรมจำแนกสัตว์ 144, กรรมกรณ์ 113, กรรมชั่ว 115, 153, 154, 155, 156, กรรมฐาน 23, 34, 90, 183, กรรมที่ไม่ดี(อภพฺพ) 157, กรรมเท่านั้นทำหน้าที่เหมือนหุ่นยนต์ 125, กรรมเป็นที่เกิด 145, กรรมเป็นที่พึ่งอาศัย 145, กรรมเป็นเผ่าพันธุ์ 145

กรุณา 18

กรุณาจิต 100

กลองหุ้มด้วยหนังดังก็กก้องขึ้นเอง 263

กล่าวร้ายพระอริยะ 126, กล่าวล่วงเกินกันซึ่งหน้า 172

กสาหิ ตาเฬนฺเต 113

กวักมือเรียก 107

กษัตริย์มหาศาล 48, 124

กสิณ 50, 100, 102, 103, 166

กหาปณกำ 114

กระท่อมในป่า 84

กระบวนการเจริญอานาปานสติ 22

กัตติกมาส 14

กัมมันตะ 7

กัลปพฤกษ์ 102

กางเวียน 114

กาม 5, 64, 78, 82, 83, 84, 85, 86, กามคุณ 31, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 64, 73, 88, 161, 162, 172, 213, 214, 238, 241, กามาสวะ 57, กามวิตก 63,

79, 84, กามวิตกกัดกิน(กามวิตกฺเกหิ ขชฺชมาโน) 85, 86, กามสัญญา 79, กามสุข 172, กามสุขั 171
กามสุมิจฉาจาร 7, 73
กาย(ลมหายใจ) 19, 24, กายสังขาร 21, 22, กายสุจริต 122, 123, 124, 126, กายคตาสติ 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 264, กายคตาสติสูตร 34, กายกรรม 149, 235, กายทุจริต 7, 126, กายเริ่มหม่นหมอง 253
กายานุปัสสนา 36, กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน 21
กาย กายานุปสฺสี 24
การกบุคคล 14
กาละ 254, กาลกิริยา 252
กาลเวลาที่ผู้ติดอยู่ในอรูปฌาน 185
กาสาวพัสตร์พันไว้ที่คอ 199, 200
ก้าวลงสู่ความว่าง 54, 55, 57
กำหนดจิต 21, กำหนดรู้จิต 21, 25
กำเนิดของโลกิยมนุษย์ 258, กำเนิดของพระมหาสาวก 80 องค์ 258, กำเนิดของพระโพธิสัตว์ 258, กำเนิดของพระอัครสาวก 258, กำเนิดในครรภ์มี 4 ประเภท 258
กิเลสซึ่งเปรียบเสมือนข้าศึก 170, กิเลสที่ต้องรณรงค์(สรโณ) 174, กิเลสหมักหมม 181, 187, กิเลสอันให้สำคัญตน 181, 187
กุกกุลนิรยะ 132
กุฏิ 58, กุฏิในป่า 149
กุละ 255, กุลบุตร 216
กุศลธรรม 94, 95, 240, 255, 266, กุศลธรรมฝ่ายวิชชา 42
เกียจคร้าน 226
เกิด(อุปฺปาโท) 231, เกิดเป็นสุนัขในบ้าน 144, เกิดเป็นมนุษย์ยากยิ่ง 119, เกิดในภพที่ต้องการ 47
เกินกว่าจะประมาณได้(อสงฺเขยฺยา อปฺปเมยฺยา) 198
เกี่ยวเหยื่อเบ็ด 114
แก่รอบ 227
แก้วไพฑูรย์ 49, แก้ว 7 ประการ 123
โกง(กุหนา-หลอกลวง) 7
โกมุท 17, โกมุที จาตุมาสินี 14
โกสัมพิขันธกะ 105
ใกล้จะตาย 155, 156

ข

ขบกัดกันเอง 120
ข่มความชลาดกลัว 45, ข่มจิตสงบใจ(ทมะ-อุปสมะ) 216
ขโม 46
ขยี้มแล้วขยี้มอีก 69
ขว้างก้อนหินหนักไปที่โคลน 42
ขอดสังข์ 113
ขันธ์ 27, 205
ขั้นตอนการเจริญอานาปานสติ 21
ขาราปตจฺฉิกำ 114
ขาโรทกา นที 132
ขื่อคาและโซ่ตรวนเป็นต้นขาดจากกันได้เอง 263
เข่นฆ่าผู้อ่อนแอ 120
เข็มเย็บจีวร 79

ค

คนจักสาน 120, คนตาบอด 244, คนต่ำต้อย 121, คนต้องการนมสด 96, คนต้องการน้ำมัน 96, คนต้องการเนยข้น 96, คนต้องการไฟ 96, คนฆ่าโค 222, คนฆ่าโคมือชีพ 37, คนทั้งหลาย

หายจากโรคต่างๆ 263. คนทำกรรมชั่วได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ 154, คนนอกพระศาสนาผู้ปราศจากกามราคะ 198, คนบ้าน้ำลายกลับได้สติ 263. คนบอดแต่กำเนิดกลายเป็นคนตาดี 263, คนเก็บขยะ 120. คนเปลี้ย 120. คนหูหนวก 244. คนหูหนวกแต่กำเนิดกลายเป็นคนหูดี 263. คนง่อยเปลี้ยกลับมีเรี่ยวแรง 263
คบมือ 114
ครรภ์พระมารดา 72
ครึ่งเทวดาครึ่งเปรต 119
คฤหัสถ์ก็ควรได้ฟังธรรมที่สอนบรรพชิต 206
คฤหบดี 99, คฤหบดีมหาศาล 48, 124, คฤหบดีแก้ว 123, คหบดีจีวร 79
คลายปีติ 40, 41
คลุกคลีกัน 59, 60
ควาญช้าง 87, 88, 89
คหสิตา สรสงฺกปฺปา 36
ความนึกหมายว่ามีแต่แผ่นดิน 54, ความนึกหมายว่ามีแต่วิญญาณ 54, ความนึกหมายว่ามีแต่ป่า 53, ความนึกหมายว่ามีแต่อากาส(ช่องว่าง) 54, ความหมายโดยย่อของโพชฌงค์ 29
คามนฺตเสนาสเน วสฺสํ อุปคนฺตา 80
คันธกุฎี 61, 178
คาวี 189
คำเรียกภิกษุณี 218, คำอธิบาย(วิภังค์) 134
คิดดี 122, คิดด้วยความคิดที่ชั่ว 112, คิดค้นหา(ปริเยสติ) 206, คิดถึงสงฆ์เป็นใหญ่ 200, คิดนึก (วิตกฺโก) 6, คิดอย่างถูกวิธี 93
คุ้มครองสัจจะ 181, 183, 187
คูถนิรยะ 132
คู้บัลลังก์ 19, 23, 35
เคยยะ 65
เครื่องพันธนาการ 263
โคจร 89
โคตร 207, โคตรภูสงฆ์ 199, โคตรภูภิกษุ 199
โคที่พร้อมฝึก 86
โคนไม้ 19, 35, 59, 248
โคลนดินเหนียว 42

ง
งด (อารติ-หลีกห่าง) 6
งานศพ 99
เงาทะมึนของภูเขาใหญ่ 115

ฆ
ฆ่าสัตว์ 7, 122, 145, 152, ฆ่าตัวตาย 209, 210, 211, ฆ่าตัวตายด้วยอกุศลธรรม 67, ฆ่าตัวอย่างที่ไม่ควรตำหนิ 212

จ
จงกรม 63
จดจำ 143
จุดเริ่มต้นของการเกิดทุกข์ 231
จตุกกะ 22
จตุตถฌาน 41, 61, 90, 104, 183
จวิ-ไหว,กระเพื่อม 108
จองจำ 5 สถาน 117, 130
จ่อจิต (เจตโส อภินิโรปนา) 6
จัดเวรสอนภิกษุณี 219, จัดพระเถระรูปหนึ่งให้ในนามสงฆ์ 199
จักรแก้ว 123
จักรวาลหลายพัน 261
จักรพรรดิ 123, 193, 254, 257
จักขุสัมผัส 228, จักขุวิญญาณ 210, 228
จัณฑาล 120
จันทร์ส่องแสงงดงามยิ่ง 264
จับนกคุ่ม 109

จาคะ 48, 51, 181, 182, 187, จาคะอันประเสริฐยิ่ง 187
จาตุมาสินี 14
จำพรรษาในวัดใกล้บ้านเมือง 80
จิต 25, 50, 61, จิตตสังขาร 20, 24, 25, จิตตั้งมั่น 227, จิตตภาวนา 103, จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน 21, จิตตอุปกิเลส 109, จิตแพทย์ 28, จิตทำหน้าที่รู้จิตดวงเดียวกันไม่ได้ 256, จิตที่ยังมีปัจจัยปรุงแต่ง 185, จิตตปฏิสังเวที 20, จิตวิเคราะห์ 28, จิตเลื่อมใส 201, จิตหยุดนิ่งอยู่ภายใน 168, จิตว่าง 63, จิตว่างในความหมายของสุญญตา 57
จีรกาวาสิกา 114
จุติ 211, จุติสู่พระครรภ์ 72, 250, จุติจิต 256, จุติก่อนอายุขัย 252, จุติและอุบัติ 126, จุติเพราะหมดอาหาร 252
จุตูปปาตญาณ 90
จุณ 80
จูฬสกุลุทายิสูตร 104
จูฬสุญญตสูตร 52, 58
จูฬกัมมวิภังคสูตร 144
จูฬราหุโลวาทสูตร 225
จูฬโคสิงคสาลสูตร 105, 106
เจตสิกธรรม 20
เจตโส สมุทาจาโร 64, เจตโส อุปนิพนฺธา 89
เจริญกายคตาสติมีขึ้นในขณะอยู่ในฌานได้ 42, เจริญกายคตาสติให้มีผลมาก 35, เจริญบริบูรณ์ด้วยมรรคมีองค์ 8 235, เจริญอินทรีย์ 243
เจาะคันคูให้เกิดทางน้ำไหล 45
เจโตสมาธิ 57, 101, 152, 153, เจโตสมาธิอันไม่มีนิมิต 55
เจโตวิมุตติ 46, 51, 98, 99, 100, 223, เจโตวิมุตติที่ไม่กลับกลาย 60, เจโตวิมุตติชั่วคราว 60
เจ้าลัทธินอกพระศาสนานี้ 66
แจกแจงความต่างกันของเทวดา 101
โจรถูกพระราชาสั่งลงอาญา 122
โจรผู้ร้ายถูกอาญาแผ่นดิน 128

ฉ
ฉฉักกสูตร 230
ฉักกธรรม 230
ฉัตรทิพย์ 261
ฉันทะ(ตัณหา) 187, ฉันทราคะ 139
ฉันโนวาทสูตร 209
ฉัมภิตัตตะ 108

ช
ชนปทนิรุตติ นาภินิเวเสยฺย 172
ชเนตา 191
ชเนตติอายุปริจเฉท 255
ชเนตฺติ 191
ชนบท 21
ชนมายุยืน 123
ช่วงเพ่งพิจารณาธรรม 22
ช่างทอง 184, ช่างรถ 120, ช่างไม้ 98, ช่างหม้อ 174, 178, 179, 180, ช่างหม้อทำกับหม้อดิน 69
ช้างแก้ว 123, ช้างทรง 88, ช้างที่ต้องออกจากช่องลูกดาล 258, ช้างเผือกโพธิสัตว์ 257, ช้างหลวง 87, 88, 91, ช้างป่า 87, 89
ชั่วดีดนิ้วมือ 245, ชั่วกะพริบตา 244, ชั่วเหยียดแขนคู้แขน 246
ชาตสฺส อาปาเทตา 191
ชีวนฺตํ สูเล อุตฺตาเสนฺเต 115
ชีวิตงอกงามอยู่กับขณะ

ปัจจุบัน 136
ชุมนุม 18, ชุมนุมเทวดา 102
เชื่อกรรมและผลแห่งกรรม 201, เชื่อในกรรม 126
โชติมาลิก์ 114

ฌ

ฌาน 17, 22, 38, 41, 55, 56, 57, 62, 82, 84, 85, 98, 99, 100, 101, 103, 108, 110, 152, 154, 166, 171, 172, 227, 248, ฌานสมาบัติ 82, ฌาน 5 106, ฌานจิต 100, ฌานจตุกนัย 111, ฌานปัญจกนัย 111

ญ

ญัตติทุติยกรรมวาจา 14
ญาณจริยา 227, ญาณทะลุทะลวงไม่มีอะไรทำให้ติดขัด 262, ญาณทัสสนะ 111, ญาณทัสสนะวิเศษ 107, ญาณรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว 229

ด

ดวงตาเห็นธรรม 225, 229, ดวงตาเห็นธรรมหมายถึงมรรค 4 ผล 4 225, ดวงตาเห็นธรรมหมายถึงโสดาปัตติมรรคในพรหมายุสูตร 225, ดวงตาเห็นธรรมหมายถึงโสดาปัตติผล สกทาคามิผลและอนาคามิผล 225
ดอกไม้ประดับกายเทียว 253
ดับสิ้นกิเลสทั้งปวง 263, ดับขันธปรินิพพาน 262
ดำริ (สงฺกปฺโป) 6, ดำริพล่าน 36, 37, 38, 39, 40, 41
ดำเนิน 7 ก้าว 260, 265
ด่าว่า 214
ดิ่งลง (อปฺปนา) 6
ดุร้ายป่าเถื่อน(จณฑา-ผรุสา) 214
เด็กอ่อน 127
เดรัจฉาน 126, 198, เดรัจฉาน 5 ประเภท 118, เดรัจฉานมีมนสิการ 95
เดินวนขวา 257
เดียรถีย์ 67, เดียรถีย์ตกจากโลกิยธรรม 68
แดนสัมผัสของอายตนะภายนอก 181, แดนแห่งคนพาล 122

ต

ตกจากหลังช้าง 68, ตกจากหลังลา 68
ตถตา อโยนิโส 117
ตถเตน เตเลน โอสิญฺจนฺเต 115
ตติยฌาน 40, 61, 90
ต้นไม้ใบดาบ 132, ต้นไม้ใหญ่ชนิดไม้แก่น 222
ตบตีด้วยมือ 215
ตรวจดูโลกครั้งยิ่งใหญ่ 254
ตรึก (ตกฺโก) 6, ตรึกวิตกที่อิงอาศัยกาย-เวทนา-จิต-ธรรม 90, ตรึก (วิตักกะ-คิดนึก) 63
ตลบตะแลง (เนมิตฺตกตา-ทำบุ้ยใบ้ให้หลงผิด) 7
ตะปูเหล็กร้อนโชน 117
ตัณหา 160, 164, 167, 211, 231, 233, ตัณหา 6 230, ตัณหาที่จะนำไปสู่ภพ (นติ) 211
ตัดมือ 113, ตัดจมูก 113, ตัดทั้งมือและเท้า 113, ตัดทั้งหูและจมูก 113, ตัดศีรษะด้วยดาบ 115, ตัดเท้า 113, ตัดหู 113
ตังฟาง 114
ตั้งความหวัง 92, 93, 97, ตั้งจิต (จิตฺตํ ปทหติ) 47, ตั้งจิตมั่น 20, 25, ตั้งจิตมุ่งหวัง 139, ตั้งใจจะให้ทานแก่สงฆ์ 200, ตั้งใจฝึกฝน 19, 20, 21, 24, 25, 26, 35

ดาช่ายทอง 260.
ดาช่ายหนังเสือ 260
ดาลยอดด้วน 187
ดามพิจารณา 22
ดำหนิ(อปสาทน์) 171
ดิณสนฺถรกำ 180
ดิดใจในรสของกรรมชั่ว 118
ดิรัจฉานกถา 63
ดิริย์ 99
ดิโรกุจฺฉิตำ ปสฺสติ
สพฺพงฺคปจฺจงฺคำ อหินิน
ทฺริย์ 73
ดีด้วยดะบองสั้น 113
เดโชธาตุ 181, 205
เด็ะมปรารถนา 224
เต่าดาบอด 119, 120
โตมร-หอกด้ามสั้น 87
ไตรลักษณ์ 220, 221, 228.
254

ถ
ถ่มน้ำลายจากปลายลิ้น 245
ถีนมิทธะ 103, 104, 108
ถือปฏิสนธิอย่างมี
สติสัมปชัญญะ 256
ถูกจับเหวี่ยงลงสู่เหว 258
เถยยบริโภค 196
เถรวาทแห่งมหาวิหาร 248
เถ้ารึง 132
ไถ้(ถุงยาว) 37

ท
ทกฺขิณาวิสุทฺธิ 200
ทรงจำ 143
ทรถา 57
ทรมานตนให้ลำบาก 171,
173
ทวนความจำ 143
ทวีปทั้ง 4 254
ทสสหสฺสี โลกธาตุ 72
ทองชมพูนุท 49
ท่อนไม้มาทุบตี 215
ทักขิณา 195, ทักขิณาวิภังค
สูตร 193
ทักขิเณยยะ 195
ทักขิไณยบุคคล 171
ทักษิณา 195, 196, 197,
198, 200, 201,
ทักษิณา-ทักษีไณยใน
ความหมายใหม่ 196,
ทักษิณาทาน 17,
ทักษิณาที่ถึงสงฆ์ 200,
ทักษิณาที่บริสุทธิ์ทั้งฝ่าย
ผู้ให้และฝ่ายผู้รับ 201,
ทักษิณาที่บริสุทธิ์ฝ่ายผู้
ให้ 200, ทักษิณาที่ให้
เจาะจงแก่บุคคล 197,
ทักษิณาที่ไม่บริสุทธิ์ทั้ง
ฝ่ายผู้ให้และฝ่ายผู้รับ
201, ทักษิณาบริสุทธิ์
ฝ่ายผู้รับ 200
ทักษีไณย 195, 196, 200
ทัณฑ์ 127
ทันตภูมิสูตร 82
ทางสายกลาง 171, 172,
ทางสุดโต่ง 171, 172,
ทางดำเนินของสัตว์ 163
ทาน 3, 146, 147, 201
ทานที่เป็นของได้มาโดยชอบ
ธรรม 202, ทานที่เป็น
ของได้มาโดยไม่ชอบ
ธรรม 201, ทานที่ให้
เจาะจงบุคคล 199
ทายก 200, 201, 202
ทายัชชบริโภค 197
ทายาท 145, ทายาทของ
พระพุทธเจ้า 197,
ทายาทแห่งกรรม 145
ท้าวมหาราชทั้ง 4 257, 260
ทำกรรมชั่วย่อมถูกลงโทษ
128, ทำจิตให้สงบ 183,
ทำจิตให้ร่าเริง 20, ทำ
จิตให้ว่าง 55, 56, ทำ
ด้วยการกระทำที่ชั่ว
112, ทำดี 122, ทำดีทำ
ชั่วคละเคล้ากัน 238,
ทำที่สุดแห่งทุกข์ใน
ปัจจุบัน 232, 233, ทำ
ดีไม่ได้ดี ทำชั่วไม่ได้ชั่ว
157, ทำแต่ละวันให้ดี
138, ทำบิณฑบาตให้
บริสุทธิ์ 239, 242, ทำ
ในใจโดยแยบคาย 93,
ทำบุญให้ทาน 195,
ทำบุญให้ทานแก่สงฆ์

198. ทำร้ายด้วยก้อนดิน
215. ทำให้จิตบันเทิง
25. ทำให้แต่ละวันของชีวิตเจริญ 134. ทำอุบายใช้เล่ห์ (นิปุเปสิกตา-อุบายคดโกง) 7
ทิฏฐธัมมสุขวิหาร 242
ทิฏเฐว ธมฺเม 155
ทิฐิ 211. ทิฐิ 62 264
ทิพยสมบัติ 102
ทิพยดนตรี 252. ทิพยจักษุ 46. 50. 98. 126. 153. 154. 263. ทิพยโสต 46. 263
ทิศเฉียง 99. ทิศด้านขวาง 99
ทิ้งกายนี้ 212
ทีฆนขสูตร 225
ทีปะ 254
ทุกข์ 169. 229. ทุกขเวทนา 150. 185. 232. ทุกข์ทรมานของสัตว์นรก 117. ทุกข์โทมนัส 3 อย่างของคนพาล 112. ทุกข์ในนรก 116. 118. ทุกข์ 221
ทุกรกิริยา 23
ทุคติ 116. 121
ทุฏฐุลละ 108
ทุติยสังคายนา 81. ทุติยสังคหวาร 81. ทุติยฌาน 39. 40. 61. 90
ทุปปญโญ 147
ทุพพลมาริกา 120
ทุ่มเทตัวเองในการปฏิบัติธรรม 107
ทุศีล 200. 201
เทวดา 3. 48. 50. 76. 98. 101. 102. 103. 104. 125. 128. 137. 138. 228. 229. 252. 254. เทวดาพวกที่มีรัศมีสุดประมาณ 101. เทวดาน้อมรับพระโพธิสัตว์ก่อน 262. เทวดาเล่นกีฬาร่าเริงที่ประตูวิมาน 264. เทวดาประชุมพร้อมในจักรวาลเดียวกัน 262. เทวดาพวกที่มีแสงสว่างบริสุทธิ์ 101. เทวดาพวกที่มีรัศมีเล็กน้อย 101. เทวดาพวกที่มีรัศมีหม่นมัว 101. เทวบุตร 72. 75. เทวโลก 48. 50. 72. 125. 252. 253. 254
เทศกาลเล่นนักษัตร 256
เทวทูต 125. 126. 127. 128. 129. 133. เทวทูตสูตร 125
เทสะ 255
โทมนัส 24. 26. 27. 31. 63. 159. 160. 161. 181. 182. โทมนัสอิงกามคุณ 163. โทมนัสอิงเนกขัมมะ 163
โทสะ 90
ไทยธรรม 195

ธ

ธรรม 207. ธรรม 5 ประการ 207. ธรรมสำหรับเป็นที่พักของจิต 239. ธรรมสำหรับผู้ป่วยหนัก 204. ธรรมจักร 191. 262. ธรรมที่สัมพันธ์กับอายตนะ 6 150. ธรรมที่ควรกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง 236. ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ 181. 186. ธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง 236. ธรรมที่ควรละด้วยปัญญาอันยิ่ง 236. ธรรมที่ควรเจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง 236. ธรรมที่ทรงสั่งสอนมีรสเดียวกัน 264. ธรรมบ่มวิมุตติ 225. 226. ธรรมเภรี 263. ธรรมเนียมนิมนต์ภิกษุ 4 รูป 99. ธรรมประจำใจ 47
ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร 192. ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ 4. 29. ธัมมวิจยะ 28. 30. ธัมมานุปัสสนาสติปัฏ

ฐาน 22
ธาตุ 180, 183, ธาตุ 4 37, ธาตุ S 205, ธาตุ 6 181, ธาตุวิภังคสูตร 174, ธาตุวิภังค์ 180, 188

น
นกทั้งหลายตกลงสู่ดิน 264
น กุเล เชฏฐาปจายี 127
นครวินเทยยสูตร 237
นมสด 96, นมข้น 96
นรก 67, 116, 117, 119, 121, 125, 129, 130, นรกขี้เถ้า 132, นรกไม่ได้ตรัสตามคำบอกเล่า 129, นรกป่าต้นไม้ใบคาบ 132, นรกป่างิ้ว 132, นรกอาจม 132
นวกะ(พระใหม่) 17
นวดฟั้น 80
นอกลู่นอกทาง 151
นอนหงายบนหลาว 115
น้องหญิง.น้องนาง.น้องสาว 218
น้อมจิตแผ่อาเนญชภาพ 50, น้อมจิตละอัตภาพ 252, น้อมไปเพื่อการปล่อยวาง 33, น้อมอุเบกขา 184, 185
น อุปาทิยสามิ 205
น้ำการพนัน 121, 124
นัตถิกวาท 12
นันทิ(ความเพลินใจ, ความชื่นชมสมใจ) 213, 214, นันทิดับทุกข์ดับ 213, นันทิราคะ 222, 223, นันทิเกิดทุกข์เกิด 213, นันทิเป็นชื่อหนึ่งของตัณหา 213
นันทโกวาทสูตร 217
นั่งขัดสมาธิ 19, 23, นั่งในละแวกบ้าน 80, นั่งปรินิพพาน 81, นั่งพิงพนัก 80
นางแก้ว 123
นานัตตสัญญา 109, นานตฺตา นานตฺตสิตา 163
นามกาย 40, 41
นาส์ ฉินทนฺเต 113
น้ำมัน 96
น้ำที่ไม่มีตัวสัตว์ 107, น้ำที่ไหลออกจากกระบอกกรอง 260, น้ำทองแดง 132, น้ำในมหาสมุทรมีรสหวาน 264
นิคฺคยฺหนิคฺคยฺห 69
นิตยวาทะ 266
นิพพาน 33, 51, 63, 65, 66, 89, 187
นิพเพธภาคิยสัญญา 228
นิพพิทา 63, 65, 183
นิมิต 108, 110
นิรยบาล 117, 125, 126, 128, 129, 130, 131, 132
นิโรธ 33, 211, นิโรธสมาบัติ 171, นิโรธนิสฺสิต์ 33, นิโรธานุปสฺสี 20
นิวรณ์ 27, 39, 89, 100, 241
นิสสรณะ 84
นีจากุลีโน 147
นึกหน่วง 159
นุ่งเปลือกไม้ 114
เนกขัมมสุข 172, เนกขัมมะ 5, 60, 82, 83, 84, 85, 86, 160, เนกขัมมวิตก 63, 83
เนวสัญญานาสัญญายตนสัญญา 55, เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ 166, เนวสัญญานาสัญญายตนะ 56, 206, เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน 184, 185, เนวสัญญานาสัญญายตนภาพ 48
เนื้อนาบุญ 17
แน่วนิ่ง (พยปฺปนา) 6
โน อาภานานตฺตา 102
ในฌานก็เจริญวิปัสสนาได้ 42

บ
บทตั้ง(อุเทศ) 134

บรรพชา 80
บรรลุอรหัตตผลในอวิหาพรหมโลก 190
บริษัท(คำสันสกฤต) 18
บริโภคทักษิณาที่เขาถวายโดยไม่พิจารณาก่อน 197. บริโภคทักษิณาอย่างขโมย 196. บริโภคอย่างคนมีสิทธิโดยชอบธรรม 197. บริโภคอย่างทายาท 197. บริโภคอย่างลูกหนี้ 196. บริโภคอย่างเจ้าของ 197
บทส่งท้ายของคัมภีร์ปปัญจสูทนี 248
บอกเล่าในชั้นพระบาลี 251. บอกเล่าในชั้นอรรถกถา 251
บ่วงดาเดียว 119. 120
บ่อน้ำร้อนธรรมชาติ 137
บังสุกุล 79. 188
บัณฑิต 112. 122
บัณฑุกัมพล 142. บัณฑุแปลว่าเหลือง 142
บันลือสีหนาท 262
บัวขาว 40. บัวขาบ 40. บัวหลวง 40
บาทฐานของจิตว่าง 61
บาปกรรม 128. 131. 132. บาปธรรม 200
บาลีไม่มีจำนวนหมื่น 198
บำเพ็ญบารมี 252. บำเพ็ญบารมีมาแล้วแสนกัป 255
บิดาไม่มี 3
บิดเบือนคำสอน 150
บุพนิมิต 94. 253. 261. 262. 265
บุพเพกตกัมมวาท 266
บูชา 3
เบญจขันธ์ในอดีต 135
เบียดเบียน (วิหิสา) 5
เบื่อหน่าย 183. 229. 233
เบื้องต้นของพรหมจรรย์ 137
แบกชนเสบียงเดินทางไกล 18
โบยด้วยแส้ 113. โบยด้วยหวาย 113
โบราณสถานที่ประสูติ 259

ป

ปกฺขหโต-คนไม่มีเรี่ยวแรง 120
ปฐมฌาน 38. 39. 61. 89. 90. 111. ปฐมยาม 137. 142. 207. ปฐมเทศนา 191
ปฐมเนว กลิคฺคเหน 121
ปฐวีธาตุ 181. 205. ปฐวีสัญญา 54
ปชา 193
ปญฺญากถา 66
ปรกฺกมิสฺสามิ-ทะนุถนอม.เอาอกเอาใจ 69
ปรโลก 206
ปรากฏการณ์มหัศจรรย์คราวประสูติ 262
ปราณยาม 23
ปราโมทย์ 240. 242
ปราสาท 58
ปรัศว์ขวา 257
ปฏิจจสมุปบาทช่วงหนึ่ง 231
ปฏิคาหก 200. 201. 202
ปฏิฆานุสัย 232. 233
ปัฏฐะ 173
ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี 21
ปฏิบัติการในนรก 126. ปฏิบัติต่อคำพูด 172. ปฏิบัติชอบในสมณะ 127. ปฏิบัติชอบในมารดา 127. ปฏิบัติชอบในบิดา 127. ปฏิบัติชอบในพราหมณ์ 127
ปฏิลาภาย จิตฺตํ ปณิทหติ 139
ปฏิสนธิ 256. 258
ปฏิสัมภิทา 263
ปฏิเสธมรรคผลนิพพาน 4. ปฏิเสธคุณของมารดา 3. ปฏิเสธคุณของบิดา 3. ปฏิเสธการทำบุญ 3. ปฏิเสธกรรม 3. ปฏิเสธภพก่อน 3. ปฏิเสธภพหน้า 3. ปฏิเสธผลของทาน 3
ปริณายกแก้ว 123

ปริตตาภา 101, ปริตตาภานิ 101
ปริปกโก 227
ปริปุณณสงกปปา 224
ปริพาชก 78, 149, 150, 151, 237
ปรินิพพานอันน่าอัศจรรย์ 81
ปริยัติ 65
ปริสา 18
ปรุงแต่งวาจา 6
ปลายสุดแห่งทุกข์ 211
ปลีกตนออกจากกาม 82, ปลีกตนออกจากหมู่ 60
ปลีฬปริวตฺติกำ 114
ปลาลปีฐกำ 114
ปวยฺหปวยฺหำ 69
ปวารณา 13, 220, ปวารณากรรม 14, ปวารณาสงเคราะห์ 13, 14, 15, 16, ปวารณาขันธกะ 13, 16
ปวิเวกกถา 65
ปหิตตฺโต 36, 85
ปโหติ 9
ประติมากรรม 74
ประตูหน้าต่างทั้งหลายเปิดได้เอง 264
ประทักษิณ 257
ประทีปน้ำมัน 102, 103, 104, 186, 221
ประทุษร้าย 187
ประเภทของกรรม 152
ประพฤติต่อศาสดาอย่างศัตรู 68, ประพฤติทางกายวาจาใจลุ่มๆ ดอนๆ 238, ประพฤติผิดในกาม 7, 152
ประมาทปัญญา 181, 183, 187ปากราษฎ 114
ประสูติกาล(คลอด) 259, ประสูติที่ลุมพินีวัน 250, ประสูติได้ 7 วัน 73, ประสูติพระโพธิสัตว์ 73, 74
ปัจจเวกขณญาณ 9
ปัจจัยแวดล้อมของสัมมาทิฐิ 4
ปัจจันตชนบท 176
ปัจเจกโพธิสัตว์ 258, ปัจเจกพุทธเจ้า 197, 255
ปัจฉาสมณะ 204
ปัญจมหาวิโลกนะ 254
ปัญญา 4, 8, 44, 48, 51, 66, 95, 145, 182, 186, 208, 222, 226, 227, ปัญญาวิมุตติ 46, 51, 223, ปัญญาตรัสรู้ 44, ปัญญาทราม 227, ปัญญินทรีย์ 4, 227, ปัญญาพละ 4, ปัญญาอันยิ่ง 44, 236
ปัตตะ 173
ปัสสัทธิ 28, ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ 30, 32
ปากไว 173, ปากไวพูดจาไม่ยั้งคิด 172
ปาฏิปุคคลิก 197, ปาฏิปุคคลิกทักษิณา 14 อย่าง 198, ปาฏิปุคคลิกทาน 199, 200
ปาฏิปโท 247
ปาฏิหาริย์ 70
ปาณาติบาต 7, 73, 145
ปาติโมกขสังวร 89
ปาตี 173
ปาท ฉินฺทนฺเต 113
ปาสาทิโก-มีรูปร่างผิวพรรณที่ดี 146
ปาเจ๋ยยใหญ่ 132, ปาจิตตีย์ 87
ปิณฑปาตปาริสุทธิสูตร 239
ปิดทวารทั้ง 6 243
ปิตติวิสัย 126
ปิปิละ 173
ปีติ 20, 24, 28, 32, 111, 239, 240, 242, ปีติสัมโพชฌงค์ 30, 31, ปีตินิรามิสา 31, ปีติยา วิราคา 40, ปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก 39, ปีติที่ปราศจากอามิส 31
ปุณฺณภาคิยา อุปธิเวปกฺกา 4
ปุณฺโณ นาม กุลปุตฺโต 216
ปุณโณวาทสูตร 213, 214
ปุถุชนผู้มีศีล 198, ปุถุชนผู้ทุศีล 198
ปุพฺพงฺคมา 3, 5, 8

ปุพเพนิวาสานุสติญาณ 90
ปุริมยาม (หัวค่ำ) 61
ปุริสทมฺมสารถิ 165
เป็นที่รักใคร่ 123
เปรต 67, 125, 126, เปรตอยู่วิมาน 67, 119
เปลื้องจิต 20, 21, 25
แปรงแสบ 114
แป้งยัดทะนาน 130
โปณะ 173

ผ
ผริตฺวา อธิมุจฺจิตฺวา 50
ผล 68, ผลกรรมแตกต่างกัน 155, ผลของกรรม 149, ผลของทาน 152, 157, 200, ผลญาณ 9, ผลบุญ 123, ผลสมาบัติ 61
ผ่องแผ้ว (ปภสฺสรา) 183
ผ่อนคลายจิต 20
ผัสสะ 6 158, 159, 183, 205, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, ผัสสายตนะ (แดนสัมผัส) 6 181
ผ้าขาวคลุมทั่วศีรษะ 41, ผ้าขนสัตว์สีเหลือง 142, ผ้าครองกายเศร้าหมอง 253
ผิดในกาม 122
ผินพระพักตร์ไปทางทิศอุดร 75
ผิวพรรณทราม 145, ผิวพรรณงาม 145
ผึ่ง 117
ผุเสยฺย จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ 85
ผู้รับทักษิณาเป็นคนทุศีล 196, ผู้เลี้ยงดูทารกที่เกิดแล้ว 191, ผู้ให้กำเนิด 191
แผ่ไปด้วยสรีระ 50, แผ่ไปด้วยจิต 50, แผ่ไปด้วยกสิณ 50, แผ่ไปด้วยแสงสว่าง 50, แผ่ไปด้วยทิพยจักษุ 50, แผ่เมตตาจิตไปทั่วทุกทิศ 99
แผ่นหญ้าสำหรับรองนั่ง 180, แผ่นหินขนาดเท่าฝ่ามือ 116

ฝ
ฝึกคนเปรียบเทียบกับการฝึกสัตว์ 165, ฝึกคนให้เป็นอริยสาวก 88, ฝึกจิต 21, 87, ฝึกจิตให้สงบ 181, 183, 187, ฝึกจิตให้เป็นสมาธิ 87, ฝึกช้างป่า 87, ฝึกเพ่งพิจารณาจิตในจิต 25, ฝึกเพ่งพิจารณากายในกาย 23, ฝึกเพ่งพิจารณาธรรมใน ธรรม 26, ฝึกเพ่งพิจารณาเวทนาในเวทนา 24, ฝึกสติ 23, ฝึกหายใจ 23, ฝึกอบรมอินทรีย์ 243, 244, ฝึกอบรมอินทรีย์ในการสัมผัสทางกาย 246, ฝึกอบรมอินทรีย์ในการดมกลิ่น 245, ฝึกอบรมอินทรีย์ในการคิดนึก 246, ฝึกอบรมอินทรีย์ในการลิ้มรส 245, ฝึกอบรมอินทรีย์ในการเห็นรูป 244, ฝึกอบรมอินทรีย์ในการฟังเสียง 244

พ
พนักงานสรงสนาน 39
พนันเป็นบ่อเกิดแห่งกรรมชั่ว 121
พยาบาท 5, 152, 187, พยาบาทวิตก 63, 79, พยาบาทสัญญา 79
พร 8 อย่าง 251
พรานเนื้อ 120
พรหม 3, 48, 49, 50, 76, 144, 254, 260, พรหมจรรย์ 66, 67, 88, 92, 93, 96, 97, 138, 143, 185, 229, พรหมจริยูปทฺทโว 66,

พรหมโลก 48, 51, 72, 104, 190, พรหมวิหาร 263
พราหมณ์มหาศาล 48, 124, พราหมณ์ทำนายลักษณะ 193, พราหมณ์เจ้าพิธี 195
พร้อมสละชีพในถิ่นคนดุ 214
พละ 18, 236, 241
พลาดจากโลกุตรธรรม 68
พลิสมัสิกี 114
พระยายม(ยโม ราชา) 125, 127, 128, 129, 132
พักกุลสูตร(พักกุลัตเถรัจฉริยัพภูตสูตร) 78
พันเท่า(สหสฺ สคุณา) 198
พาล 112, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, พาลปัณฑิตสูตร 112, พาลภูมิ 122
พาหิรเก กามสุ วีตราเค ทาน์ เทติ 198
พิจารณา(ปจฺจเวกฺขติ) 37, พิจารณาด้วยใจ(อนุวิจริต์ มนสา) 206, พิจารณาธรรมในธรรม 27
พิณซึงด้วยเสน้ด้ายส่งเสียงดังขึ้นเอง 262
พิธีบูชายัญ 195, 196
พิลงฺคถาลิกี 113
พูดคำหยาบ 152, พูดด้วยคำพูดที่ชั่ว 112, พูดดี 122, พูดลับหลัง 173, พูดล่วงเกินกันซึ่งหน้า 173, พูดเท็จ 122, 152, พูดเพ้อเจ้อ 152, พูดส่อเสียด 152
พุทธบาทแห่งแรก 214, พุทธบริษัท 18, พุทธประวัติ 70, 71, พุทธประวัติจากพระโอษฐ์ 72, พุทธประวัติตอนประสูติ 74, พุทธประวัติในอรรถกถา 71, 249, 250, พุทธปรินิพพาน 81, 199
เพ็ญเดือน 8 หลัง 256
เพ่งจ้องนิมิตเกินไป 109, เพ่งพิจารณา 22, เพ่งพิจารณาความสละคืนกิเลส 21, 22, 27, เพ่งพิจารณาความดับกิเลส 20, เพ่งพิจารณาความคลายกำหนัด 20, 26, เพ่งพิจารณาความไม่เที่ยง 20, 26, เพ่งพิจารณาจิตในจิต 26, 32, 89, เพ่งพิจารณากายในกาย 32, 89, เพ่งพิจารณาธรรมในธรรม 27, 32, 89, เพ่งพิจารณาเวทนาในเวทนา 25, 32, 89
เพิ่มพูนการเสียสละ 181, 183, 187
เพียร(อาตาปี) 24
โพชฌงค์ 18, 19, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 94, 223, 236, 241, 261, โพชฌงค์ที่อิงวิเวก 33
โพธิสัตว์ 72, 74, 75, 76, 250, 251, 252, 253, 254, 256, 258, 261, 264, 265, 266, โพธิสัตว์ประสูติ 260, 262
โพธะ (ความตรัสรู้) 29

ฟ

ฟังรู้ทั้งเสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ 46
ไฟ 11 กอง 263, ไฟที่เกิดจากไม้ 2 อันสีกัน 183, ไฟในนรกอเวจีดับมอดลง 263

ภ

ภคินี 218
ภพที่ไปเกิดหลังตาย 157
ภยเภรวสโท 45
ภวตัณหา 236, ภวาย วิภวาย 185, ภวาสวะ 57, ภวูปปตฺติ-การเข้าถึงภพ 101
ภัทเทกรัตตสูตร 134, 136, 141, 143, ภัทเทกรัตตะ

136, ภัทเทกรัตตบุคคล 134, 136, 137, 138, 140, 141, 142
ภัยในอุปาทาน 133
ภาวนา 35
ภาษาชาวเมือง 172, 174, ภาษาถิ่น 173, ภาษาพูดทั่วไป 172
ภิกษุณี 80, 217, 220, 221, 222, 223, 224, ภิกษุณีสงฆ์ 198, 199
ภิกษุทุศีล 199, ภิกษุโคตรภู 200, ภิกษุสงฆ์ 198, 199
ภูเขาทอง 257, ภูเขาเงิน 257, ภูเขาใหญ่ใกล้บ้าน 86, ภูผาหิมพานต์ 116, 124
ภูมิชสูตร 9

ม
มญฺญสฺสวา 181, 187
มณีแก้ว 123
มนสิการ 95
มนุษย์ต่ำต้อย 120, มนุษย์น้อมรับพระโพธิสัตว์ภายหลัง 262
มโนกรรมเท่านั้นมีผล 149, มโนทุจริต 126, มโนปวิจาร 181, มโนปวิจาร (ความหน่วงนึกของใจ) 18 181, มโนมยิทธิ 42, มโนสุจริต 122, 123, 124, 126
มรณกาเล 155
มรรค 68, มรรคมีองค์ 8 18, 93, 172, 236, 265, มรรคมีองค์ 8 เป็นทั้งสมถะและวิปัสสนา 235
มหัคคตะ 100, 103, มหัคคตาเจโตวิมุตติ 98, 99, 100, 101, 102, 103
มหากัมมวิภังคสูตร 149, มหากัมมวิภังค์ 152, 154, มหากัจจานภัทเทกรัตตสูตร 137, มหาจัตตารีสกสูตร 2, 27, มหาจัตตารีสกะ 12, มหาบุรุษ 26, 240, มหาปญฺโญ 148, มหาปุริสวิหาร 240, มหานรก 117, 131, 132, มหานิรยะ 129, มหาภิเนษกรมณ์ 83, มหาเมฆทั่วทิศถั่งเทสายฝน 264, มหาโภโค 147, มหาวิโลกนะ 254, 255, มหาสฬายตนวิภังคสูตร 234, มหาสุญญตสูตร 58, มหาสาวก 255, มหาอรรถกถา 248
มเหสกฺโข 146
มะขามป้อม 49
มักน้อย 65, มักโกรธ 146
มัคคังค์ 4
มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ 52, 134, 203, มัชฌิมประเทศ 255
มั่นคงในศีล 5 73
มาตุคามสฺส อนุพยญฺชนโส นิมิตฺตํ คเหตา 80
มาตุจฉา 194, 218
มาร 42, 43, 76, 254, มารมีค่าเท่ากับกลุ่มด้ายนุ่ม 43, มารย่อมได้ช่อง(โอกาส) 42, มารใจบาปหยั่งไม่ถึง 65, มารโลก 72
มารดาไม่มี 3
มาลัยไฟ 114
ม้าแก้ว 123
มิจฉาสังกัปปะ 10, 12, 96, มิจฉาสมาธิ 11, 96, มิจฉาสติ 11, 96, มิจฉาวิมุตติ 11, 12, มิจฉาวายามะ 11, 96, มิจฉาวาจา 6, 10, 96, มิจฉาวาจามี 4 อย่าง 6, มิจฉากัมมันตะ 7, 10, 96, มิจฉาญาณะ 11, มิจฉาทิฐิ 3, 10, 12, 96, 126, 155, 156, 157, มิจฉาอาชีวะ 7, 11, 96
มีความเพียร 106, 107, มี

เจตนาทำกรรม 150, มีจิตมุ่งตรง 36, 37, 38, 39, 40, 41, 85, 106, 107, มีใจแข็งกระด้าง 147, มีใจริษยา 146, มีใจละวางเป็นอันดี 27, มีใจอ่อนโยน 147, มีปัจจัยปรุงแต่ง (อภิสงฺขโต) จูงใจได้(อภิสญฺเจตยิโต) 56, มีสติสัมปชัญญะข้ามภพข้ามชาติ 251
มีด(ศาสตรา)มาแทงฟัน 215
มีดตัดจีวร 79
มือขวาที่ถือเคียวเกี่ยวตัดรวงข้าว 95
มือซ้ายรวบกำรวงข้าว 95
มุทิตา 18, มุทิตาจิต 100
มุนีผู้สงบ 187, 188
มุสาวาท 73
มูลอรรถกถา 248
เมตตา 18, เมตตาจิต 100, 171
แมลงวันที่เกาะไปกับทาบหรือตะกร้า 102, แมลงวันเกาะจับอยู่ที่งบน้ำอ้อย 161
แม่โคชวิดตาย 189
แม่น้ำด่าง 132
โมฆะ 149, โมฆบุรุษ 150, 151
โมหะ 90, โมหจริต 26
ไม่ประมาท 106, 107, ไม่ให้วิญญาณเกิดขึ้นได้ 206
ไม้สดชุ่มยาง 43, 96, ไม้สีไฟ 96, ไม้แห้งเกราะ 42, 97

ย
ยกย่อง(อุสฺสาทน์) 171, ยกย่องแล้วยกย่องอีก 69
ยมราช 129
ยัญ 3
ยากจน 145
ย่างพระบาทไป 7 ก้าว 75, 261
ยาวตายุกำ 72
ยินดียินร้าย 45
ยึดฌานนั้นๆ อยู่ไปชั่วกาลนาน 184, ยึดถือว่าเป็นตัวตน 231, ยึดมั่นกายอื่น 212, ยึดมั่นถือมั่นกับภาษาชาวเมือง 173, ยึดมั่นในโลกนี้ 206, ยึดมั่นในโลกหน้า 206
ยืนกราบทูล 217, ยืนกวาง 114, ยืนบนแผ่นดินด้วยพระบาทอันเรียบเสมอกัน 261, ยืนเหนี่ยวกิ่งสาละ 260, ยืนประสูติจากพระครรภ์ 259, ยืนอยู่ระหว่างเรือน 2 หลัง 126
ยุคนทธา 236
โยนกลุ่มด้ายนุ่มเบา 43
โยนิโสมนสิการ 92, 93, 94, 95, 97, โยนิโสมนสิการกับปัญญา 95, โยนิโสมนสิการเป็นยอดของธรรม 94

ร
รฏฐปิณฑ์ 81
รถะ 170, รถรงค์ 170, 174
รถม้าอาชาไนย 45
รโห วาท์ น ภาเสยฺย 172
รอยพระบาท 214
ร้อยเท่า (สตคุณา) 198
ระงับความชั่วหยาบทางกาย 104, ระงับจิตตสังขาร 20, 21, ระงับกายสังขาร 19, 20, 24, 35
ระดมความเพียร 31, 66, 109
ระบุจำนวนภิกษุณีรวมกันเป็นสงฆ์, ระบุจำนวนภิกษุรวมกันเป็นสงฆ์ 199, ระบุจำนวนภิกษุและภิกษุณีรวมกันเป็นสงฆ์ 199
ระลึกชาติได้ 46, 90
ระหว่างกลางทั้งสองโลก 211
รัตนตรัย 48, 175, 176, 194, 195, 264, รัตนะ

ทั้งหลายส่องสว่างได้เอง 263
รับฟังภาษาพูดทั่วไป 173.
รับผลของกรรม 145
รัศมีบริสุทธิ์ 103. รัศมีไม่ต่างกัน 102. รัศมีเล็กน้อย 103. รัศมีหม่นมัว 103. รัศมีสุดประมาณ 103
ราคะ 33. 83. 84. 90. 187. 202. 213. 229. 234. ราคะโทสะโมหะ 238. ราคานุสัย 232. 233
ราชกฤษฎีกา 260. 261
ราชบุรุษ 116
ราดด้วยน้ำมันเดือดๆ 115
ราหุมุข 114
ราหุโลวาทสูตร 225
ร่ำรวย 145
ริ้วสาย 114
รีดหานมสดจากเขา 96
รูป 64. 110. รูปกรรมฐาน 183. รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ 135. 205. 241. รูปฌาน 38. 46. 60. 61. 106. 111. 166. 168. 172. 177. รูปาวจรฌาน 262. รูปภพ 50. รูปพรหม 51
รูป์ สา นาติวตฺตติ 162
รู้จักเทวดาจากประสบการณ์จริง 104. รู้แจ้ง(วิญญาต์) 206. รู้ทั่วถึงในเรื่องกรรม 157. รู้เห็นผลกรรมด้วยทิพยจักษุ 152. รู้ในความดับทุกข์ 186
เริ่มฝึกอานาปานสติ 22
เรียกว่าสงฆ์ทุศีลไม่ได้ 199
เรียน 143
เรียบเหมือนหน้ากลอง 54
เรือแล่นออกนอกประเทศกลับถึงท่าได้สะดวกปลอดภัย 263
เรือนว่าง 19. 35. 248
เรื่องชวนจากพราก 60. เรื่องน่าอัศจรรย์ในพุทธประวัติ 71
แรมคืนในปัจจันตชนบท 176
โรค 188. โรคมาก 145. โรคน้อย 145. โรคาพาธน้อย 123
โรงช่างหม้อ 174

ฤ

ฤดูกาลทำจีวร 59

ล

ลงโทษสัตว์นรก 125
ลมกรรมชวาต(ลมแบ่งของมารดา) 258
ล้มเหลวในการปฏิบัติธรรม 92
ล่อหลอก(ลปนา-อำพรางให้เข้าใจผิด) 7
ละคลายเพื่อหลุดพ้นไปจากภพ 223
ละแวกบ้าน 80
ลาภต่อลาภ 7
ลาเภน ลาภ์ นิชิคีสนตา 7
ลักทรัพย์ 7. 122. 152. 253
ลักษณะของคนพาล 112. 122. ลักษณะของบัณฑิต 122
ลัทธิปฏิเสธความมีอยู่ 12. ลัทธิปฏิเสธกรรม 12. ลัทธิปฏิเสธเหตุปัจจัย 12
ลำดับของการทำจิตให้ว่าง 53
ลุ่มหลงงมงาย 187
ลูกดาล 81. ลูกศร 188
เล่าเรียน 143
เลิศในหมู่พระสาวกผู้มีทิพยจักษุ 98
เลือกเฟ้นธรรม 28. 29. 30. 208
เลื่อนวันปวารณา 15. 16
เลื่อมใส 226
แลดูทิศทั้งปวง 261
โลกามิส 160
โลกทิพย์ 48. 50. โลกธาตุ 49. 50. โลกนี้ 211. โลกนี้ไม่มี 3. โลกหน้า 211. โลกหน้าไม่มี 3. โลกันตนรกมีแสงสว่างให้

มองเห็นกันได้ 264
โลกันตริกนรก 72, 76
โลกิยสมาบัติ 67, โลกิยวิตก 6, โลกิยชน 48, โลกิยเจโตวิมุตติ 60, โลกิยอภิญญา 67
โลกุตรวิตก 6, โลกุตรเจโตวิมุตติ 60
โลมสกังคิยภัทเทกรัตตสูตร 141
โลภะ 83, 152
โลหปราสาท 265

ว
วงกสิณ 103
วจีกรรม 149, 235, วจีทุจริต 126, วจีสังขาร 6, วจีสงฺขาโร 6, วจีสุจริต 122, 123, 124
วณฺณนานตฺตํ 102
วอกแวกหวั่นไหว(ไปตามกิเลส) 135, 139
วัด 58, 59, วัดความบริสุทธิ์ 227
วัณณกสิณ 166
วันมหาปวารณา 13, วันปวารณา 14, 17, วันออกพรรษา 17, วันอุโบสถ 14
วัตถุทานบริสุทธิ์ 171
วัสสานฤดู 14
วางจิตที่ตั้งมั่นให้เฉยนิ่ง 32
วาจา 6
วาดหวังในสิ่งที่ยังไม่มาถึง 134, 135, 139
วาโยธาตุ 181, 205
ว่ากล่าวกันลับหลัง 172
ว่างในความหมายของสุญญตา 52
วิจิกิจฉา 108
วิชชา 19, 29, 33, 41, 90, 216, 232, 233, 236, 241
วิชชาภาคิยธรรม 424
วิญญาณ 54, 55, 64, 167, 183, 205, 206, 220, 221, 228, 229, 231, 232, 233, 234, 235.
วิญญาณ 6 158, 159, 230, วิญญาณัญจายตนสัญญา 54.
วิญญาณัญจายตนสมาบัติ 166, วิญญาณัญจายตนะ 163, 206.
วิญญาณัญจายตนฌาน 184, 185, วิญญาณธาตุ 181, 183, วิญญาณฟุ้งไปซ่านไปภายนอก 168
วิตก 76, 77, 90, วิตกที่อิงอาศัยจิต 89, วิตกที่อิงอาศัยกาย 89, วิตกที่อิงอาศัยธรรม 89, วิตกที่อิงอาศัยเวทนา 89
วิธีแก้สมาธิเคลื่อน 107, วิธีการเข้าถึงสัจจะ 94, วิธีควบคุมลมหายใจของโยคะ 22, วิธีดับชาติ ชรา มรณะ ทุกข์และสมุทัย 167, วิธีดับทุกข์และสมุทัย 168, วิธีดำรงสติ 227, วิธีเจริญอานาปานสติ 19, 23, วิธีใช้คำพูด 172, วิธีไม่ให้ยึดมั่น 205, วิธีหยั่งทราบ(อนุวยา) 238, วิธีหยั่งทราบความประพฤติ 238, วิธีอยู่ด้วยสุญญตสมาบัติ 240, วิธีอยู่ด้วยจิตที่ว่างจากอกุศลธรรม 239, วิธีอยู่เพียงลำพัง 60, วิธีที่อิสระเหนือศรัทธา 94,
วินิจฉัยความสุข 171, 172, 173,
วินิบาต 67, 116, 119, 120, 121, วินิปาติกะ 67, 119
วิปัสสนา 14, 15, 17, 22, 33, 42, 56, 57, 62, 90, 101, 136, 160, 164, 236, 241
วิปัสสนาภาวนา 44, วิปัสสนาญาณ 42, วิปัสสนาในจิตว่าง 56, วิปัสสนาอันมีสมาบัติเป็นบาทฐาน 51, วิปัสสนู

ปกิเลส 109
วิภังค์ 138, 143, วิภังค์แห่งพระอภิธรรมปิฎก 83, วิภังควรรค 134, 234
วิมุตติ 19, 29, 33, 66, 111, 225, 236, 241, 261, 265
วิมุตติสุข 264, วิมุตติของพระราหุลสุกงอม 225, วิมุตติญาณทัสสนะ 66, วิมุตติปริปาจนิยธรรม 225, 226, 227, วิมุตติกถา 66, วิมุตติญาณทัสสนกถา 66
วิโมกข์ 165, 166, 227
วิโมจย์ จิตต์ 20
วิราคะ 27, 33, 63, 65, วิราคนิสสิต์ 33, วิราคานุปสสี 20
วิริยะ 28, 226, วิริยินทรีย์ 226, วิริยารมภกถา 66, วิริยสัมโพชฌงค์ 30, 31
วิเวก 60, 61, วิเวกนิสสิต์ 33
วิสัยุตโต 185
วิหาร 58, 59, วิหารธรรม 47, 56, 60, 239, วิหารธรรมของมหาบุรุษ 240
วิหิงสาสัญญา 79, วิหิงสาวิตก 63, 79
วิ่งไปได้ทั่วทั้ง 8 ทิศ 166
วุฏฐานคามินีวิปัสสนา 164
เวจกุฏี 107
เวตเตหิ ตาเหนเต 113
เวทนา 20, 21, 24, 25, 64, 76, 77, 149, 150, 151, 185, 205, 220, 221, 222, 229, 231, 233, 234, 235, เวทนา 6 230, เวทนาขึ้นอยู่กับชนิดของกรรม 151, เวทนาที่สุดเพียงกาย 186, เวทนาที่สุดเพียงชีวิต 186, เวทนาทางตา หู จมูก ลิ้น กาย 186, เวทนาทางใจ 186, เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน 21
เวมานิกเปรต 119, 125
เวยยากรณะ 65
เวสสันดรชาดก 251
เว้น (วิรติ-ไม่เกี่ยวข้อง) 6, เว้นขาด (ปฏิวิรติ-เลิกละ) 6
โวสสัคคะ 223, โวสสคคปริณามี 33

ศ

ศพที่เขาทิ้งในป่าช้า 38
ศรัทธา 48, 51, 226
ศักดิ์น้อย 145, ศักดิ์มาก 145
ศัตรูทั้งหลายเกิดเมตตาจิต 263
ศาสตรา 146, 209, 211, 212, 216
ศีล 8, 48, 51, 66, 73, 88, 195, 201, 202, 207, 208, ศีล(ทำให้ไปเกิดในเทวโลก) 51, ศีลห้าบริสุทธิ์ 255
ศึกษา 21

ส

สกทาคามี 197, สกทาคามิมรรค 197
สกุลต่ำ 145, 147, สกุลสูง 145, สกุลสูง(อุจจากุลานิ) 124
สงขมุณฑิกำ 113
สงฆ์ 194, 199, 200, สงฆ์ 2 ฝ่าย 198, สงฆ์แต่ชื่อ 199, สงฆ์ในหมู่ภิกษุผู้ทุศีล 199
สติ 24, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 226, สติสัมโพชฌงค์ 29, 31, 33, สติสัมปชัญญะ 72, 77, 164, 165, 247, 251, 252, สติสัมปชัญญะในขณะที่คลอดจากครรภ์ 258, สติกำหนดลมหายใจ 19, 35, สติกำหนดพิจารณากาย 34, 35, สติกำหนดอิริยาบถ

36, สติตั้งมั่น 227, สติที่ฟั่นเฟือน 123, สตินทรีย์ 226, สติปัฏฐาน 18, 19, 23, 28, 30, 31, 32, 36, 89, 164, 227, 236, 241, 263, สติปัฏฐาน (การดำรงสติสัมปชัญญะของพระพุทธเจ้า 158, สติเลอะเลือน 227, สติพิจารณากายให้เห็นเป็นธาตุ 37, สติพิจารณาซากศพ 38, สติพิจารณาอสุภะของกาย 37
สถิตอยู่ในภพตุสิตจนสิ้นอายุขัย 252
สนฺตุฏฺิกถา 65
สนทนาธรรมกันตลอดคืนยังรุ่ง 107
สนามปฏิบัติการทางปัญญา 29
สปฺปริขารํ 2
สพฺพกายปฏิสํเวที 19
สมณฺ นาติธาเวยฺย 172
สมณเทศ 84
สมถะ 15, 22, 42, 62, 90, 100, 236, 241
สมฺปติชาโต 260
สมฺปชานการี-มีสัมปชัญญะ 36
สมถภาวนา 44, 101
สมฺมุขา ภควโต สุตํ สมฺมุขา ปฏิคฺคหิตํ 72, สมฺมุขา นาติขีณ์ ภเณ 172
สมวิสม์ จรนฺติ 238
สมาธิ 8, 28, 29, 56, 61, 63, 66, 84, 99, 107, 110, 111, 226, 227, สมาธิสัมโพชฌงค์ 30, 32, สมาธิของพระพุทธองค์ก่อนตรัสรู้ 110, สมาธิจิต 109, สมาธิกถา 66, สมาธินทรีย์ 227, สมาธิเคลื่อน 108, สมาธิในอริยมรรค 2
สมาหิโต จิตฺโต 20
สมาบัติ 67, 149, สมาบัติ 8 263,
สมุทัย 167
สรณะ(ส+รณะ) 170
สรงน้ำในเรือนไฟ 80
สราวะ 173
สละคืนอุปธิทั้งปวง 187
สวนป่า 58, 137
สฬายตนวิภังคสูตร 158, 234, สฬายตนวรรค 203
สระโบกขรณี 45
สะดึง 79
สะสมความขัดเคืองไว้ในจิตไม่รู้ตัว 232, สะสมความไม่รู้ไว้ในจิตไม่รู้ตัว 232, สะสมราคะไว้ในจิตไม่รู้ตัว 232
สักกายะ 231
สังกัปปะ 5
สังขตะ 185, 244, สังขตจิต 185, สังขตธรรม 185
สังขาร 64, 77, 229, สังขารูปปัตติสูตร 47, สังขารูปปัตติมรรค 47
สังฆกรรม 13, สังฆทาน 198
สังโยชน์ 223, สังโยชน์เบื้องต่ำ 189
สัจจกถา 192, สัจจวิภังคสูตร 191, สัจจะ 182, 187, สัจจะอันประเสริฐยิ่ง 187
สัญญา 20, 21, 25, 53, 54, 55, 56, 64, 76, 77, 188, 229, สัญญามนสิการ 55, สัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ 111, 166, 263
สัตตบท 158, 160, 163
สัทธินทรีย์ 226, 228
สัตบุรุษ 122, 133, 135, 168
สัตว์มีสัญญา(สญฺญี) 188, สัตว์มีรูป(รูปี) 188, สัตว์นรก 3, 126, 127, 128, 130, 131, 132, สัตว์ไม่มีสัญญา(อสญฺญี) 188, สัตว์ไม่มีรูป(อรูปี)

188
สัพพัญญุตญาณ 262.
สัพพัญญูพุทธเจ้า 258
สันโดษ 65
สันตมุนี 135
สัมปชัญญะ 24, 25, 26, 27, 31, 62, 63, 64, สัมปชัญญะในมนุษยโลก 251, สัมปชัญญะในเทวโลก 251
สัมโพชฌงค์ 29
สัมผัส 205
สัมมัตตะ 9
สัมมัปปธาน 18, 236, 241
สัมมากัมมันตะ 2, 5, 7, 8, 9, 10, 97, 235, สัมมาญาณะ 8, 9, 11, สัมมาปัญญา 183, สัมมาทิฐิ 3, 4, 5, 8, 10, 12, 27, 97, 126, 156, 157, 172, 235, สัมมาทิฐิที่เป็นอริยะ 4, สัมมาทิฏฐิสูตร 192, สัมมาสัมพุทธเจ้า 197, 198, 255, 257, สัมมาสังกัปปะ 2, 5, 8, 9, 12, 97, 235, 236, สัมมาสมาธิ 2, 8, 9, 11, 97, 235, 236, สัมมาสติ 2, 4, 5, 8, 9, 11, 27, 97, 235, 236, สัมมาวิมุตติ 8, 9, 11, 12, สัมมาวายามะ 2, 4, 5, 8, 9, 11, 27, 97, 226, 235, 236, สัมมาวาจา 2, 5, 6, 8, 9, 10, 97, 235, สัมมาวาจาที่เป็นอริยะ 6, สัมมาอาชีวะ 2, 5, 7, 8, 9, 11, 97, 235
สาธุกา อชฌุเปกขิตา 27, 32
สามเณร 80, 84, 85, 87, 91, 200, สามเณรี 80
สามัญญผล 265
สามิบริโภค 197
สารถี 165
สาวกผู้เป็นพระอรหันต์ 197
สำคัญตน(มัญญะ) 187, สำคัญที่การฝึก 91
สำนักภิกษุณี 80, 218
สำรวมอินทรีย์ 218
สำเหนียก 21
สิกขติ 19, 21
สิกขมานา 80
สิมพลิวัน 132
สิริโฉมงดงามเกินมนุษย์ 123
สิ่งที่เปล่าประโยชน์(โมสธมฺม่)เป็นเหตุ 187, สิ่งที่ไม่เปล่าประโยชน์คือนิพพาน 187
สีกายต่างกัน 102, สีของดอกชบา 142, สีย้อมจีวร 79
สีลกถา 66
สีหไสยา 61
สุกงอมเต็มที่ 227
สุข 24, 41, 111, 172, สุขที่ปราศจากปีติ 40, สุขที่อิงกาม 171, 173, สุขเวทนา 185, 232, สุขโสมนัส 3 อย่าง 122, สุขโสมนัสของพระเจ้าจักรพรรดิ 123, 124, สุขโสมนัสที่เกิดจากกามคุณ 172, สุขในสวรรค์ 123, 124, สุขในฌานแต่ละขั้น 38, สุขในตติยฌาน 41, สุขหายใจออก 20
สุคติ 122, สุคติโลกสวรรค์ 124, 126, 145, 146, 147, 148, 152, 153, 154, 155, 156
สุญญตา 57, สุญญตสมาบัติ 58, 60, 61, 240, 242, สุญญตวิธี 56, สุญญตวรรค 52, สุญญตวิหาร 239, สุญญตวิหารธรรม 52, 61, 63, สุญญตาวกฺกนฺติ 54, 55
สุดยอดของกรรมฐาน 26, สุดยอดของทักษิณา 201
สุนเขที ขาทาเปนฺเต 115
สุนัขทึ้ง 115
สุบินนิมิต 256

สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐาน 73
สุตะ 48, 51
สุตตะ 65
สุภสัญญา 18, สุภสูตร 144
เสขะ 9, 246, 247,
เสขบุคคล 197
เสฏฐโจหมสมิ 75
เสพเมถุน 79,
เสพสิ่งมึนเมา 122
เสยย์ กปฺเปตา 80
เสวยสุขอันเกิดจากอริยผล 61
เสาตะลุง 87, 89
เสนาสนะ 58, 59, 143
เสาศิลา 259
เสื่อมสิ้น(วโย) 231
แสดงธรรมล้วนๆ 172,
แสดงฤทธิ์ได้หลากหลาย 46, แสดงผลให้เห็นว่าไม่ดี (อภิพฺพาภาส) 157
แสนเท่า(สตสหสฺสคุณา 198
แสนโกฏิเท่า(โกฏิสต สหสฺสคุณา) 198
แส่ส่าย(ทรถา-ความกระวนกระวาย, ความคิดพล่าน) 53
โสดาบัน 175, 191, 194, 197, 198, โสดาปัตติมรรค 198
โสมนัส 159, 160, 161, 181, 182, โสมนัสอิงกามคุณ 163, โสมนัสอิงเนกขัมมะ 161, 163
โสฬสวัตถุอานาปานสติกัมมัฏฐาน 22
ใส่ใจ(มนสิการ์) 25

ห
หงุดหงิดหวาดสะดุ้ง 253
หญิง-ชายที่ถึงแก่ความตาย 128, หญิง-ชายผู้เจ็บไข้ได้ป่วย 127, หญิงชรา-ชายชรา 127
หตฺถปชฺโชติกำ 114,
หตฺถปาทำ ฉินฺทนฺเต 113, หตฺถำ ฉินฺทนฺเต 113
หนะ 173
หน่วงนึก 181
หนังโค 54
หม้อทองแดง 117, หม้อน้ำที่น้ำเต็มปริ่ม 44, หม้อน้ำที่น้ำปริ่มขอบ 43, หม้อน้ำทองแดง 130, หม้อน้ำเปล่า 43, หม้อเคี่ยวน้ำส้ม 113, หมั่นเพียร 226
หมื่นจักรวาล 254, หมื่นโลกธาตุ 72, 76, 256, 262, 265
หยดน้ำกลิ้งบนใบบัว 245
หยั่งรู้จิตของสัตว์อื่น 46, หยั่งรู้การตายการเกิดของหมู่สัตว์ 46, 90, 126
หโรสะ 173
หลักความเจริญของอริยชน 48, หลักคลองใจ 89, หลักปฏิบัติเพื่อให้เกิดความรู้ 227
หวนคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว 134, 135, 139
หวาดสะดุ้งด้วยอุปาทาน 168
หวังผลทักษิณา 198, 199
ห้วงน้ำพุ 39
หอกซัด 87
หันพระพักตร์ไปทางทิศอุดร 261
หัวฝี 188
หายใจเข้า 19, 20, 21, 23, 24, 25, 35, หายใจออก 19, 21, 23, 24, 25, 27, 35
หินขนาดเท่าฝ่ามือ 124
หุต่-การบวงสรวง 3
เหงื่อไหลที่รักแร้ 253
เหตุปัจจัยและองค์ประกอบของสัมมาสมาธิ 2, เหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดตัณหา 230
เหตุผล(อาการา) 238
เห็นกายในกาย 31, 24, เห็นแจ้งชัดซึ่งสิ่งที่เป็นปัจจุบัน 134, เห็นผิด 152, เห็นสตรีในรายละเอียด 80, เห็นสิ่ง

ปฏิกูลว่าเป็นของไม่ปฏิกูล 247
ให้นิสัย(รับเป็นอาจารย์) 80

อ

อกฺขธุตฺโต 121
อกุศลธรรม 67, 95, 100, 168, 169, 187, 239, 240
อกิริยวาท 12
อคฺโคหมสฺมิ 75
องค์มรรคสนับสนุน 236, องค์ธรรมของผู้ตรัสรู้ 28, องค์ธรรมแห่งอริยมรรค 5
อชฺฌตฺตเมว จิตฺตํ 36, อชฺฌตฺตํ สุญฺญตํ มนสิกโรติ 61
อญฺญมญฺญขาทิกา 120
อญฺญ์ กาย์ อุปาทิยติ 212
อิณบริโภค 196
อดกลั้น 46, อดกลั้นต่อความยินดีและความยินร้าย 45, อดทน 46
อตมฺมยตา 164, อตมฺมยตํ 164
อตฺตกิลมถานุโยค์ 171
อตรมาโนว ภาเสยฺย โน ตรมาโน 172
อติลีนวิริยะ 109, อตินิชฌายิตัตตะ 109
อทุกขมสุข 151, อทุกขมสุข เวทนา 162, 185, 232
อทฺธทณฺฑเกหิ ตาเฬนฺเต 113
อทินนาทาน 7, 73
อธิมุจฺจติ 56
อธิมุตตกาลกิริยา 252
อธิวาสิกขาติโก 46
อธิษฐาน 181, อธิษฐาน (ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ) 4 182, อธิษฐานธรรม 186, 187, อธิษฐานรักษาอุโบสถ 257
อนวฺกนฺตา ปาปิมตา 65
อนัตตา 221, 229, 231
อนาคามิมรรค 197, อนาคามิผล 51, อนาคามี 190, 197, 202
อนาถปิณฑิโกวาทสูตร 203, 209
อนฺเตวาสิกูปฺปฺโว 66
อนฺโตคธา 42
อนิจจสัญญา 18, อนิจจัง 221, อนิจฺจานุปสฺสี 20
อนิมิตตเจโตสมาธิ 55, 56
อนุเคราะห์เพื่อนพรหมจรรย์ 191
อนุตรวิโมกข์ 161
อนุบุพวิหารธรรม 263
อนุรุทธสูตร 98
อนุปสฺสี-ตามดู 22
อเนกวิหิตํ ปุพฺเพนิวาสํ อนุสสรติ 46, อเนกวิหิตं
อทิฏฐวิโย ปจฺจนุโภติ 46
อบาย 116, 120, 121, 185, อบาย ทุคติ วินิบาต นรก 121, 126, 145, 146, 147, 152, 153, 154, 155
อพฺรหฺมญฺโญ 127
อภิชัปปา(ตัณหายั่วใจ) 109
อภิชฌา 24, 25, 26, 27, 31, 63, 152, 187
อภิญญา 42, 44, 45, 51, 67, 90, 236
อภิธรรม 125, 141
อภิปฺปโมทย์ จิตฺตํ 20
อมนสิการ 108, 110
อมนุษย์ 72
อเมตฺเตยฺโย 127
อยมนฺติมา ชาติ 262
อยู่ด้วยจิตว่าง 52, 63, อยู่รวมกันเป็นหมู่ใหญ่ 59, อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน 242, อยู่ในที่อันสงัดคือป่าดง 238, อยู่ป่า 19, 35
อโยนิโสมนสิการ 96
อโลภะ 83
อรญฺญวนปนฺถานิ ปนฺตานิ เสนาสนานิ ปฏิเสวนฺติ 238, อรญฺเญ กุฏิกาย์ วิหรติ 84
อรณะ 170, อรณวิภังคสูตร 170, อรณวิภังค์ 170,

171. อรณธรรม 170.
อรณวิหารี 170. 171
อรติรติสโห 45
อรัญญสัญญา 53
อริยบุคคล 196. 197. 198. 246. อริยปัญญา 223. อริยสัจ 4. 27. 192. 194. 195. อริยสาวก 88. 89. 229. 233. อริยะผู้เจริญอินทรีย์แล้ว 247. อริยผล 10. 33. 225. อริยมรรค 8. 9. 225. อริยวัฑฒิ 48. อริยวินัย 189. อริยอัฏฐังคิกมรรค 235
อรูป 4 206. อรูปฌาน 51. 111. 164. อรูปาวจรฌาน 262. อรูปกรรมฐาน 183. อรูปภพ 51. 184. 185. อรูปพรหม 48. 50. 51. อรูปสัญญา 166
อรรถกถาจารย์ 250. 265
อรหัตตมรรค 197. อรหัตตผล 81. 161. 185. 223. 242. 246.
อรหันต์ 197. 202
อวิชชา 86. 187. 232. 236. 264. อวิชชาสวะ 57. อวิชชานุสัย 232. 233
อวิหิงสาวิตก 63
อเวจีมหานรก 129. 130. อเวจีแปลว่าคลื่น 129
อสัตบุรุษ 112
อสามญโญ 127
อสินา สีสं ฉินฺทนฺเต 115
อสิปัตตวัน 132
อสีติมหาสาวก 258
อสุรกาย 67. 119
อเสขะ 9. อเสขธรรม 9
อเหตุกวาท 12
อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในสกุล 127
อัครสาวก 191
อัจฉริยัพภูตสูตร(อัจฉริยัพภูตธัมมสูตร) 70. 250. 265. อัจฉริยัพภูตธรรม 70. อัจฉริยธรรม 71
อัจจารัทธวิริยะ 109
อัฏฐังคิกมรรค 241
อัตตา 168. 183. 210. 231
อัปสร 252
อัปปมัญญา 166. อัปปมัญญาเจโตวิมุตติ 100
อัปปมาณาภา 101. อัปปมาณาเจโตวิมุตติ 98. 99. 100
อัปปนาสมาธิ 44. 100. อัปปนาปัญญา 44
อัญเชิญจุติสู่มนุษยโลก 253
อัศวเมธ 195
อัสมิมานะ 64. 263
อากาส 54. 55. อากาสธาตุ 181. 205. อากาสา นัญจายตนสัญญา 54. อากาสานัญจายตนสมาบัติ 166. อากาสานัญจายตนะ 163. 206. อากาสานัญจายตนฌาน 184. 185
อากิญจัญญายตนสัญญา 56. อากิญจัญญายตนฌาน 184. 185. อากิญจัญญายตนสัญญา 54. 55. อากิญจัญญายตนสมาบัติ 166. อากิญจัญญายตนะ 163. 206
อาคติ คติ 211
อาฆาต 187
อาจาระ 89
อาจริยูปทฺทโว 66
อาชีวะ 7. 235
อาตาปี สมฺปชาโน สติมา 27
อาทิพฺรหฺมจริยโก 138
อาทิตย์ไม่ร้อนไม่เย็น 264
อานันทภัทเทกรัตตสูตร 136
อานาปานสติ 18. 19. 21. 22. 23. 31. 36. 177. อานาปานสติสำหรับคนที่มีสติเลอะเลือน 26. อานาปานสติสูตร 13. อานาปานสติกัมมัฏฐาน 16 หัวข้อ 22
อานุภาพของทิพยจักษุ 50
อาเนญชะ 87. อาเนญชสมา

บัติ 62, 63
อาโปธาตุ 181, 205
อามิสทาน 201, 202
อายตนะ 44, 55, 56, 57, 64, 167, 220, 222, 233, อายตนะภายนอก 139, 158, 159, 205, 221, 223, 228, 230, 231, 232, 234, 235, อายตนะภายใน 139, 158, 159, 205, 221, 223, 228, 230, 231, 232, 234, 235, อายตนะภายใน-ภายนอก 27
อายุชัย 72, อายุของอรูปภพ 184, อายุยืน 145, อายุสั้น 145, 148
อารมณ์(กรรมฐาน)ที่มีแสงสว่างเล็กน้อย 101, อารมณ์ที่มีแสงสว่างสุดประมาณ 101, อารมณ์ที่มีแสงสว่างบริสุทธิ์(ปริสุทธาภานิ) 101, อารมณ์ที่มีแสงหม่นมัว(สงกิลิฏฐาภานิ) 101
อาราม 58, อาวาส 59
อาวุโส 189, 218
อาสภิวาจา 262, 265
อาสวะ 223, 226, 229, อาสวักขยญาณ 33, 44, 90
อิงกามคุณ(เคหสิต) 160, อิงนิโรธ 223, อิงวิราคะ 223, อิงวิเวก 223
อิทธิบาท 18, 236, 241, 263, อิทธิบาท 4 261, อิทธิ-ฤทธิ์ 123
อินทริยภาวนาสูตร 243, อินทริยภาวนาหรือ อินทริยภาวนา 243, อินทรีย์ 18, 89, 227, 236, 241, อินทรีย์ 5 226, 228, อินทรีย์แก่กล้า 226, 227, อินทรีย์ไม่ขาดตกบกพร่อง 73
อิริยาบถ 23
อิสสรนิมมานวาท 266
อึดอัดเกลียดชังร่างกายและชีวิต 216
อุจจากุลีโน 147
อุดมชีวิต 207
อุทธัจจกุกกุจจะ 103, 104
อุทเทสวิภังคสูตร 167, อุเทศ 138, 139, 142, 143, อุเทศวิภังค์ 167, 168
อุบัติ 211
อุบาสกทุศีล 199
อุเบกขา 18, 27, 28, 41, 83, 111, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 181, 182, 183, 184, 185, 232, 244, 245, 246, อุเบกขาสัมโพชฌงค์ 30, 32, 33, อุเบกขาจิต 100, อุเบกขาที่มีสมาธิเป็นบาทฐาน 83, อุเบกขาที่มีความต่างและอาศัยอารมณ์ต่างๆ 163, อุเบกขาที่มีเพียงหนึ่งและอาศัยอารมณ์เพียงหนึ่ง 163, 164, อุเบกขาที่มีอารมณ์เพียงอย่างเดียว 162, อุเบกขาที่ละเอียดที่สุดก็ทรงให้ละ 163, อุเบกขาที่อาศัยอารมณ์หลากหลาย 162, อุเบกขาเจโตวิมุตติ 84, อุเบกขาเวทนา 151, 162, อุเบกขาในฌาน 84, อุเบกขาในจตุตถฌาน 184, อุเบกขาอิงกามคุณ 160, 161, 162, 163, อุเบกขาอิงเนกขัมมะ 160, 161, 162, 163
อุปจารสมาธิ 44
อุปมาเรื่องผู้บรรลุฌาน 86
อุปวิจาร 158, 159
อุปสมะ 182, 187
อุปสมบท 80
อุปกิเลส 109, อุปักกิเลสสูตร 105, 111, อุปกิเลสของสมาธิ 109,

อุปกิเลสของจิต 109, อุปกิเลสของวิปัสสนา 109
อุปวุฏโช 212
อุปัฏฐานศาลา 34, 71, 136
อุปัทวะ 66, 67
อุปธิ 167
อุปปชเช-ในชาติหน้า 155
อุปาทาน 167, 169, 205, 229, อุปาทานขันธ์ 64, 187, 234, 235, 241,
อุปาลิโอวาทสูตร 225
อุปปาติกะ 3, อุปปาติกเทพ 189
อุเปกขโก 165
อุพพิละ(ความตื่นเต้น) 108
อุมมคค์ 151
อุภโตภาควิมุตต์ 62
เอกจฉิคคฟี ยุคล์ 119
เอกตตา เอกตตสิตา 163
เอกัคคตา 41, เอกัคคตาจิต 82, 84
เอเณยยกำ 114
เอตทัคคะ 98, 170, 217, เอตทัคคะในทางเป็นผู้สำรวมอินทรีย์ 217, เอตทัคคะในทางให้โอวาทภิกษุณี 217
เอรกวตติก่ 114
เอาใจสาวก 68

นามานุกรม

(ชื่อพระสูตร, หมวดธรรม, สัตว์, และพืชพรรณต่างๆ จัดไว้ในดรรชนี)

ก

กบิลพัสดุ์ 59, 142, 194, 255
กัจจานะ 103
กัชชังคลา(ชังกลา) 243
กัสสปพุทธเจ้า 141
กามนิต 174, 175, 179
กาฬิเขมกะ 59
กิมพิละ 105, 106
โกสัมพี 106
โกศล 237

ข

ขัณฑเทวะ 190

ค

คันธาระ 74
คาร์ล เจลเลอรุป (Karl Gjellerup) 174
คิชฌกูฏ 209

ฆ

ฆฏายะ 59
โฆสิตาราม 106

จ

จตุสหัสสพรหม 49
จันทนะ 141, 142, 143
จุลลาภัย 265
เจติ 106

ฉ

ฉันนะ 209, 210, 211, 2

ช

ชมพูทวีป 254, 255
ชังกลา(กัชชังคลา) 243
ชัยเสนะ 84, 85, 86, 92, 97
เชตวัน 2, 13, 34, 47, 71, 98, 126, 134, 136, 142, 143, 144, 158, 167, 171, 178, 179, 189, 204, 207, 213, 218, 219, 225, 230, 234

ด

ดาวดึงส์ 48, 141, 142, 143

ดุสิต 48, 72, 73, 207, 251, 252, 255, 256

ต

ตโปทา 137, ตโปทาราม 137

ตักสิลา 175, 176

ติสหัสสพรหม 49

โตเทยยพราหมณ์ 144

ถ

ถูปาราม 218

ท

ทสสหัสสพรหม 49

ทวิสหัสสพรหม 49

เทวทัต 130

เทวหหะ 259

ธ

ธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตฺโต) 8, 29

น

นครกะ 52

นครวินทะ 237, นครวินทยะ 238

นันทะ 217

นันทวัน 255

นันทิยะ 105, 106

นันทกะ 217, 218, 220, 222, 223, 224

นัมมทา(นิมมทา) 214

นาควัน 87

นิโครธาราม 59, 142, 143, 194

นิมมานรดี 48

เนวสัญญานาสัญญายตนพรหม 50

บ

บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ 142

บุพพาราม 16, 52, 53, 58

บุพวิเทหทวีป 254

ป

ปปัญจสูทนี 248, 250

ปรนิมมิตวสวัตดี 48

ปรมัตถมัญชุสา 44

ปริตตสุภา 50

ปริตตาภา 49

ปลคัณฑะ 190

ปเสนทิโกศล 144, 218

ปัญจกังคะ 98

ปัญจสหัสสพรหม 49

ปาจีนวังสทายวัน 105, 106

ปาราสิริยะ (บางฉบับเป็นปาราสิวี) 243

ปาริฉัตร 142

ปาลิเลยยกะ 105, 106

ปิงคิยะ 190

ปุกกุสาติ 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 184, 186, 188, 189, 190

ปุณณะ 213, 214, 215, 216

ปุพพวิชระ 212

โปตลิบุตร 149, 150

พ

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 82

พาลกโลณการ 106

พาหุทัตติ 190

พิมพิสาร 84, 92, 175, 176, 177, 178, 190

พุทธโฆส 248

พุทธธรรม 8, 29, 95, 192

พุทธมิตตเถระ 248

ภ

ภคุ 106

ภัคควะ 179

ภัญญะ 12

ภัททสาละ 106

ภัททิยะ 190

ภูมิชะ 92, 93, 96, 97, 98

ม

มคธ 179

มยูรสูต 248

มหากัสสปะ 16
มหากัจจายนะ 16, มหากัจจานะ 138, 140, 168, 169
มหากัปปินะ 16
มหาโกฏฐิตะ 16
มหาจุนทะ 16, 209, 211
มหาปชาบดีโคตมี 193, 194, 217, 218, 219
มหามายา 255, 256, 257, 259
มหาโมคคัลลานะ 16, 191, 203
มหาสิวะ 256
มิคารมาตุปราสาท 16, 52, 53, 58
มิลินทปัญหา 95
เมฆิยะ 228

ย
ยามา 48
โยนก 214

ร
รักขิตวัน 106
ราชการาม 218, 219, 220
ราชคฤห์ 78, 137, 175, 178, 179
ราหุล 225, 228, 229
เรวตะ 16

ล
ลังกา 218, 248
ลุมพินีวัน 259
โลมสกังคิยะ 141, 142, 143
โลลุทายี 151

ว
วังสะ 106
วาสิฏฐี 175
วิญญาณัญจายตนพรหม 50
วินัยปิฎก 105
วิสาขา 58
วิสุทธิมัคค์ 26, 29, 44, 192
เวสสันดร 251
เวหัปผลา 50
เวฬุวัน 78, 84, 92, 149, 209, 240

ศ
ศากยะ 59, 259

ส
สตสหัสสพรหม 49
สมิทธิ 137, 138, 149, 150, 151
สระบุรี 214
สหัสสพรหม 49
สักกะ 52, 59, 142, 251, 254
สัจจพันธ์ 214
สาริบุตร 16, 171, 191, 192, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 239, 240, 242
สาละ 259
สาวัตถี 14, 16, 17, 52, 58, 99, 143, 178, 214, 218, 220, 228
สุทโธทนะ 257, 259
สุทัสสา 50
สุทัสสี 50
สุทธาวาส 51
สุทโธทนะ 217, 255
สุนาปรันตะ 214, 215, 216
สุภา 49
สุภมาณพ 144, 145, 148
สุภกิณหา 50
สุภูติ 170, 171, 174
สุมนกูฏ 214
สุวรรณบรรพต 214

อ
อกนิฏฐา 50
อจิรวดี 219
อจิรวตะ 84, 91
อเจลกัสสปะ 78, 79, 81
อตัปปา 50
อนาถบิณฑิกเทพบุตร 207, 208, อนาถบิณฑิกเศรษฐี 203, 204, 207, 209
อนุราธปุระ 218

อนุรุทธะ 98, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 111
อโนดาต 257
อภิยะ กัจจานะ 102, 104
อภิธรรมปิฎก 106
อปรโคยานทวีป 254
อวิหา 50, 190
อโศกมหาราช 259
อัคคิเวสสนะ 85, 86, 88, 89, อัคคิเวสสนโคตร 84
อังคะ 141
อันธวัน 228
อัปปมาณสุภา 50
อัสสะ 12
อากาสานัญจายตนพรหม 50
อากิญจัญญายตนพรหม 50
อานนท์ 16, 52, 56, 57, 59, 60, 61, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 76, 77, 136, 150, 151, 152, 157, 194, 200, 204, 207, 208, 247, 250
อาภา 49
อาภัสสรา 49
อินทร์ 142
อิสิปตนมฤคทายวัน 191, 192
อุกกลชนบท 12
อุตตรมาณพ 243
อุตรกุรุทวีป 254
อุทายี 150, 151
อุปกะ 190

พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา

เฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

เป็นหนังสือ ๑๘ เล่มชุด ประกอบด้วย

พระวินัยปิฎก	**จำนวน ๔ เล่ม**
พระสุตตันตปิฎก	**จำนวน ๑๒ เล่ม**
พระอภิธรรมปิฎก	**จำนวน ๒ เล่ม**

จัดทำเนื้อหาจากพระไตรปิฎกบาลี ๔๕ เล่ม ให้อ่านเข้าใจง่าย

ตามลำดับเล่ม หน้าต่อหน้า ตั้งแต่ต้นจนจบ

ผสมผสานทั้งสรุปความและเสริมคำอธิบาย

ทุกบททุกตอนมีระบบเนื้อหาให้ตรวจสอบและเทียบเคียงกับพระไตรปิฎกบาลีได้

ศูนย์ประสานงานและบริการจัดส่งทั่วประเทศ

โทรศัพท์ : (02)243-1842, (02)243-4066, (02)668-6700, (02)668-6701, (08)1627-9409

โทรสาร : (02)243-0638 Email : bodhinet@dictaphone.co.th

พิมพ์ที่

ห้างหุ้นส่วนจำกัด เจริญวิทย์การพิมพ์

โทรศัพท์ : (02)629-1237, (02)280-0346